

TEORIJA PRAKSA

1970 letnik 7

2

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- **MOJCA MURKO-DRČAR:** Razpotja (ob ponovnem uveljavljanju stalinizma)
- **SVETOZAR POLIČ:** Narodi in narodnosti ter položaj njihovih jezikov v Jugoslaviji
- **VLADO SCHMIDT:** Vzgoja samoupravljalcev
- **Z. MLINAR-N. TOŠ:** Sistem nagrajevanja in spodbujanje razvoja
- **FRANCE BUČAR:** Dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema
- **IVAN KRISTAN:** Dvodomni sistem v Jugoslaviji
- **BERTRAND RUSSELL:** Moj pogled na svet

TEORIJA in PRAKSA

2

1970

IZDAJA:

Visoka šola za sociologijo, politične vede
in novinarstvo v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, Franc Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Boštjan
Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Ro-
ter, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Tek-
avec Ruža

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za *tujino* je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za revijo
»Teorija in praksa«; devizni račun
VŠSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za re-
vijo »Teorija in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
meseču. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35,
januar 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 2, str. 177—352, Ljubljana,
februar 1970

vsebina

MOJCA MURKO-DRČAR: Razpوتا (ob ponovnem uveljavljanju stalinizma) 179

ČLANKI, RAZPRAVE:

SVETOZAR POLIČ: Narodi in narodnosti ter položaj njihovih jezikov v Jugoslaviji 184

VLADO SCHMIDT: Vzgoja samoupravljalcev 197

VLADO VODOPOVEC: Delavski razred in moderni kapitalizem 216

Z. MLINAR-N. TOŠ: Sistem nagrajevanja in spodbujanje razvoja 229

POGLEDI, KOMENTARJI:

FRANJO VETRIH: Teze o urbanizaciji 243

TILKA BLAHA: Razsežnosti izobrazevanja odraslih 246

IVAN GORENC: Nekaj misli o našem planiranju 251

IDEOLOGIJA DANES:

FRANE JERMAN: Ideologija v samoupravnem socializmu 256

KULTURA IN DRUŽBA:

TARAS KERMAUNER: Zbegano razglabljanje o množični kulturi 259

MNENJA:

JOZE TRČEK: Psihološki vidiki v naši sodni praksi 269

VPRASANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

FRANCE BUČAR: Dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema 280

IVAN KRISTAN: Dvodomni sistem v Jugoslaviji 289

POLEMIKA:

ZDENKO ROTER: »Za medsebojno zaganjanje« (?) 300

BREZ OVINKOV:

Z. ROTER: »Zaznamovani« 307

I. URH: Meje mojega jezika so meje mojega sveta 310

V. VODOPIVEC: Samo nekaj besed še in konec 312

L. VEZOČNIK: Ali vedno vemo kaj delamo? 314

Z. ROTER: »Posebna plast« župnika Namuznika 316

DOKUMENT ČASA:

BERTRAND RUSSELL: Moj pogled na svet 319

PRIKAZI, RECENZIJ:

Socializem in demokracija (Anton Pere-
nič) 327

UMBERTO CERRONI: Sovjetska misel o pravu (Anton Zun)) 331

Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968 (F. Rozman) 335

Beleške o tujih revijah 337

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 341

AVTORSKI SINOPSISI 347

CONTENTS

MOJCA MURKO-DRČAR: Cross-roads
(at the renewed establishment of Stali-
nism) 179

ARTICLES, ESSAYS:

SVETOZAR POLIČ: Nations and Natio-
nalities and the Position of their Lan-
guages in Yugoslavia 184
VLADO SCHMIDT: Education of Self-
governing People 197
VLADO VODOPIVEC: The Working
Class and Modern Capitalism 216
Z. MLINAR-N. TOŠ: The System of
Rewarding and the Stimulation of Deve-
lopment 229

VIEWS, COMMENTS:

FRANJO VETRIH: Theses concerning
Urbanization 243
TILKA BLAHA: Dimensions of the
Education of Adults 246
IVAN GORENC: Thoughts on Our Plan-
ning 251

IDEOLOGY TODAY:

FRANE JERMAN: Ideology in Self-
government Socialism 256

CULTURE AND SOCIETY:

TARAS KERMAUNER: Confused Medita-
tions on Mass Culture 259

OPINIONS:

JOZE TRČEK: Psychological Aspects of
Our Juridical Practice 269

QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:

FRANCE BUČAR: Dynamic Conception
of a Socio-political System 280
IVAN KRISTAN: The Bicameral System
in Yugoslavia 289

POLEMIC:

ZDENKO ROTER: »For Mutual Confi-
dences« (?) 300

STRAIGHT AWAY:

Z. ROTER: The Marked 307
I. URH: Boundaries of My Language are
Boundaries of My World 310
V. VODOPIVEC: A Few More Words
and Stop 312
L. VEZOČNIK: Do We Know What We
Are Doing? 314
Z. ROTER: »The Special Layer« of Par-
son Namuznik 316

DOCUMENT OF THE TIME:

BERTRAND RUSSELL: My View of the
World 319

REVIEWS, NOTES:

Socialism and Democracy (Anton Pere-
nič) 327

UMBERTO CERRONI: The Soviet
Thought in Law (Anton Žun) 331

An Outline of the Chronology of Labour
Movement in Slovenia 1867—1968 (F. Roz-
man) 335

Notes on Foreign Reviews 337

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND
ARTICLES 341

AUTHOR'S SYNOPSIS 347

СОДЕРЖАНИЕ

МОЙЦА МУРКО-ДРЧАР: На распутьи
(в связи с новыми проявлениями ста-
линизма) 179

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

СВЕТОЗАР ПОЛИЧ: Народы, народно-
сти и место их языков в Югославии 184
ВЛАДО ШМИДТ: Воспитание членов
самоуправленческого общества 197
ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Рабочий класс и
современный капитализм 216
З. МЛИНАР—Н. ТОШ: Система возна-
граждения и стимула роста 229

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ФРАНЬО ВЕТРИХ: Тезисы о градо-
строительстве 243
ТИЛКА БЛАХА: Объем образования
взрослых 246
ИВАН ГОРЕНЦ: Некоторые соображе-
ния по поводу планирования в нашей
стране 251

ИДЕОЛОГИЯ СЕГОДНЯ:

ФРАНЕ ЕРМАН: Идеология в само-
управленческом социализме 256

КУЛЬТУРА И ОБЩЕСТВО:

ТАРАС КЕРМАУНЕР: Конфузные рас-
суждения о культуре широких масс 259

МНЕНИЯ:

ИОЖЕ ТРЧЕК: Психологические ас-
пекты судебной практики в нашей
стране 269

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕ- МЫ:

ФРАНЦЕ БУЧАР: Динамичное пони-
мание общественно-политической си-
стемы 280
ИВАН КРИСТАН: Двухпалатная си-
стема в Югославии 289

ПОЛЕМИКА:

ЗАДЕНКО РОТЕР: Взаимное Доверие
(?) 300

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

З. РОТЕР: Заклеймённые 307
И. УРХ: Границы моего языка — гра-
ницы моего мира 310
И. ВОДОПИВЕЦ: Ещё пару слов и ко-
нец! 312
Л. ВЕЗОЧНИК: Всегда ли знаем, что
мы делаем? 314
З. РОТЕР: »Особый слой« приходского
попа Намузника 316

ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ:

БЕРТРАНДА РАССАЛЬ: Мой взгляд на
мир 319

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

Социализм и демократия (Антон Пе-
ренич) 327
УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: Советская мы-
сль о праве (Антон Жун) 331
Очерк по хронологии рабочего движе-
ния в Словении с 1867 по 1968 год
(Ж. Розман) 335

По страницам иностранных журналов 337

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 341

УКАЗАТЕЛЬ АВТОРОВ 347

RAZPOTJA

(ob ponovnem uveljavljanju stalinizma)

Nekatere načine razmišljanja je težko razumeti. Na primer razmišljanja v središčnih krogih, ki se širijo po volji zunanjih dejavnikov, potem pa se na neki točki spet iz razlogov, ki so zunaj razumske razlage, skrčijo. Valovanje teh krogov bi lahko bila gola slučajnost. Toda ker se krogi od svojega središča oddaljujejo, še vedno nosijo s seboj idejo jedra. Ni jim težko vrniti se pozneje k njemu. Ko se razmišljanje v središčnih krogih razširi prvič, je težko spoznati njegovo naravo. Ko se drugič vrne tja, od koder je prišlo, nosi s seboj že zametke zakona, po katerem deluje. Ko se to zgodi tretjič, ne more biti nobenega dvoma več, kakšna je njegova narava. Zakoni valovanja postanejo znani, opazovalec jih mora znati predvideti.

Taka bi bila v prispodobni dogmatski interpretaciji klasične marksistične misli. Taka najbrž ne služi spoznavanju in ustvarjalnemu spreminjanju družbe, ampak interesom tistih, ki so se postavili v vlogo izključnih razlagalcev marksizma. Če ob poenostavljenih in togih stališčih prihajajo v nasprotje z logiko marksizma, ki pomeni gibanje, jih to ne skrbi. Zato pa imajo znanstvenike, ki s citiranjem klasičnih del od vejice do vejice po potrebi trenutka ustvarjajo središčne kroge in zbujaajo vtis širokosti. Zaradi te navidezne širokosti je mogoče, da se nam mnogokrat zdi, kako odprta je debata, čeprav je ena stran v resnici že začrtala mejo.

Tako je mogoče, da prihaja do konstruktivne kritične razprave o nekem problemu socialističnega razvoja v trenutku, ko se je jedro dovolj na široko odprlo. Soočenje je podprto z dokazi iz neposrednega življenja. Toda v trenutku, ko zagovornikom birokratske logike zmanjka dokazov, opustijo iskanje in se hitro vrnejo v oporišče golih besed in gesel. Posameznik, ali manjšina, ki sta v prejšnjem odprtem obdobju zagovarjala drugačna stališča, se znajdeti pred idejno dogmo, ki ji ne moreta do živega niti z izkustvi niti s prepričljivostjo.

Brez dokazov je ta skica ničvredna. Toda dokazov o izkrivljanju marksistične in leninske teorije o družbi je na pretek; od teorije omejene suverenosti prek hierarhičnih lestvic vnaprej najbolj naprednih mednarodnih dejavnikov do žigosanja samoupravnega socializma

kot najhujše oblike revizionizma, če upoštevamo samo največkrat omenjane skrajnosti zadnjega časa. Vse kaže, da je problem samo v tem, ali zmoremo, ker smo prizadeti, toliko moči, da se ne bomo pustili pobijati z orožjem dogmatske logike. Dalje, ali smo pripravljeni spoznati, da se nekajkratno ponavljanje podobnih teorij ne vrača samo po naključju. Ali smo vedno prepričani, da gre za pošten boj argumentov, kjer imata obe strani na koncu isti cilj — družbo brez izkoriščanja, kjer je posamezniku dana največja svoboda.

Kot so pokazale dosedanje izkušnje z dogmatskim, stalinističnim ali birokratskim načinom mišljenja, moramo na ta vprašanja jasno odgovoriti, če nočemo znikati same sebe, svoje prepričanje o spoznanju svojih potreb in okolja. Če tega ne storimo, bomo na koncu izigrani, razočarani in morda celo na robu notranjega razkola, družbenega in gospodarskega. Ne gre samo za morebitne močne vplive od zunaj, gre tudi za tiste naše negibne položaje, v katerih raste poenostavljanje socialistične misli. Birokratizem je hitro nalezljiva bolezen, ki je nevarnejša tam, kjer se lahko učinkovito skriva za besedami. Dogmatsko razumljena socialistična misel pa je tembolj nevarna, če postane veljavno prepričanje velikega dela socialističnega in delavskega gibanja. V takih okoliščinah ima večina sporov z dogmatizmom vsaj nekaj skupnih značilnosti.

Primer Garaudy je ustrezen dokaz o nesporazumu med človekom, ki dobro pozna okoliščine naroda, kateremu pripada, in pa tistimi, ki so si izbrali lažjo pot. Njih pač ne zanima ustvarjalno razvijanje marksistične misli v sodobni industrijski družbi, niti tehnološka revolucija, njihova pot je jasna in brez problemov. Primer Garaudy je nesporazum med odločitvijo človeka, ki je postal komunist zato, da bi pomagal ustvariti družbo, v kateri bo svoboda posameznika najvišji cilj, in pa tako partijsko disciplino, ki nalaga posamezniku slediti tudi nerazumnim odločitvam. To je nesporazum med idejo, ki naj bi bila v cilju, in praktično metodo izvajanja, ki naj bi bila opravičena z višjimi cilji boja. Toda Garaudy kot mislec zna pogledati tudi naprej, pa tudi nazaj, in videti, da utegne ta nujnost po zmagi revolucije postati bistvena značilnost ureditve nove družbe. In da utegne ta značilnost prinesiti nova izmaličenja, ki posamezniku čedalje bolj onemogočajo svobodno izražanje ter ga navezadnje s prefinjenimi metodami pripravijo do tega, da pozabi na samega sebe, ali pa do upora, ki je brez izjeme kaznovan. Tedaj, kot v primeru Garaudyja in Fischerja, ne samo z izključitvijo iz vodilnih partijskih teles ali iz partije, ampak z državno sankcijo.

Predvideti metode birokratizacije, maličenja temeljne ideje zaradi objektivnih okoliščin, metode, da se reševanje bistvenih problemov prelaga v poznejši čas zaradi zunanjih sovražnikov, vsega tega ni težko storiti, ker se samo v najnovejši zgodovini ponuja. Z naštevanjem lahko začnemo kar pri sebi, ker smo preboleli kot socialistična država prav te bolezni, le da so se zanje še razmeroma zgodaj našla zdravila. Toda vedno je težko prodreti v zavest tistih, ki so šli skozi

dogmatska obdobja, ki so v težavnih okoliščinah izbirali manjše zlo in se boje obsoditi dogmatizem, čeprav so ga sprejemali le pasivno. Ernst Fischer je to storil v dokončnem razočaranju, ki ga je povzročila vojaška pomoč delavskemu razredu neke druge dežele, da bi se odločil za tak družbeni in politični sistem, kakršen naj bi bil po mnenju pobudnikov pomoči zgolj in samo primeren. Njegov zagovor manjšinskega stališča in pravice do tega stališča je splošno razumljiv, dokler ostanemo v okvirih dokazov in nasprotnih dokazov, ne da bi nalepljali attribute, kot so razredni sovražniki, izdajalci, revizionisti in podobni. Mnenje posameznika je lahko tudi zmotno. Toda zmotno je lahko tudi slepo podrejanje večini. Fischer sicer svojo misel končuje z obtožbo samega sebe, da je kriv, ker je verjel Stalinovim procesom, v Stalina kot naslednika Lenina in v slabe namene Tita, toda iz njegove zasnove lahko sklepamo naprej in odpirajo se nam zelo sodobne dileme.

Če razumemo marksizem kot misel, ki ne miruje, potem se moramo vprašati — kdo lahko odloči, da je neko ravnanje »v skladu z marksizmom«, drugo pa ne. Kdo lahko odloči, da je enkrat pravica naroda do samoodločbe (recimo Vietnamu) sveta, drugič pa pristane na splošno kaznovanje celotnega naroda na temelju dvomljive obtožbe (na primer krimskih Tatarov)? Kdo lahko utemeljeno trdi, da je v interesu naroda, ki se je zaradi ugodnih okoliščin razvil v visoko industrializirano družbo, težiti k takemu socialističnemu modelu, kakršen je nastal v bistveno drugačnih okoliščinah najhujše zaostalosti in bremen preteklosti? In še, kdo je upravičen na temelju razmišljanj, ki so nastala v razmerah prejšnjega stoletja, za vedno predvideti vse družbene probleme, ki se bodo kdaj pojavili?

Garaudy meni, da to ni mogoče, nekaj podobnega pa je slišati tudi iz Italije, kjer se mora partija v vsakdanjem boju za konkretne družbene pozicije vrteti v krogu danega, če noče izgubiti svojega zaledja. Tudi zanje je pomembno spoznanje, da edino veljavnega in povsod uporabljivega modela socializma ni, ker je navsezadnje tudi težko v dveh državah najti podobne okoliščine.

Pa vendar je v središču pisanja in razmišljanja o poteh socialističnega razvoja dobršnega dela avtorjev čutiti že dolga leta tezo o zveličavnosti enega samega modela socializma. Če so se kdaj pa kdaj stališča zagovornikov omehčala v smeri dopuščanja nacionalnih posebnosti, je bilo to pripisati taktičnim odstopanjem ali v nekem trenutku prehudi nepopularnosti teze. Zaradi navideznega popuščanja je prihajalo v preteklosti do nesporazumov, bistvenega odstopanja od ideje enega samega socialističnega modela pa še do zdaj ni.

Slišati je bilo o različnih poteh v socializem, v objemu splošnega navdušenja nad zdravljenjem dogmatskih nestrpnosti celo o nacionalnih posebnostih, toda bistvo enega modela ni bilo nikoli preklicano. Tako je prišlo do beograjske deklaracije in do priznanja različnih poti v socializem, kmalu zatem pa do razkola na naslednji točki — o dopustnosti oblikovanja socialističnega sistema z ozirom

na nacionalne potrebe in značilnosti. Zaradi istega nesporazuma je bilo potrebno streznenje s silo na Češkoslovaškem, kjer ni šlo samo za drugačno pot v socializem, ampak zelo verjetno tudi za drugačen model socializma (če sodimo po akcijskem programu partije iz januarja 1968). Zato je tudi prišlo do razkola s Kitajsko, ki si je svojim okoliščinam primerno izbrala tudi drugačen socialistični model, ne samó drugačno pot do njega.

V vseh omenjenih primerih so se pobudniki in zagovorniki sklicevali na isto teorijo. V vseh primerih so bili kot odpadniki obtoženi revizije marksistične in leninske misli, izdaje ideje proletarskega internacionalizma ter zanikanja vodilne vloge delavskega razreda v družbi. V največjem delu mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja je v vseh treh primerih zmagala in prevladala toga dogmatska razlaga socialistične misli. Upravičeno nam je dovoljeno dvomiti, ali v resnici zaradi prepričljivosti argumentov, ali ne bolj zaradi konkretne moči, ki jo imajo v rokah njeni privrženci. Vse seveda ni mogoče, mnogo naredi tudi privajenost mišljenja na gesla, ki postanejo besede brez vsebine. Ni naključje, da je Garaudyja kongres sprejel z molkom. Tudi če občinstvo ne bi bilo skrbno izbrano, je bil s svojo analizo francoske družbe in mesta socialistične misli v njej tako izjemen, tako zunaj partijskih klišejev, da ni našel stika z vtečeno miselnostjo. Največja napaka, ki onemogoča samostojno misliti in delovati, pa je še vedno obramba s tistim orožjem, ki ga določita tožnik in sodnik. To ne velja samo za posameznika, ampak tudi za posamezne partije in socialistične države. Sprejeti kritiko in obsodbo v imenu nekakih višjih interesov, pri tem pa biti prepričan v pravilnost svojih stališč, v tem je nekaj nerazumnega. To niso normalni odnosi; čas bi že bil, da se uveljavijo drugačni odmevi tudi med socialističnimi državami, če se že ne morejo med partijami, ki niso na oblasti. Videti je, da je v tem nenehnem podrejanju vir preživelih samokritik, pa tudi vzrok vnovičnega načenjanja problemov s približno istih izhodišč.

Ker se jo to nekajkrat že ponovilo, ni nobenega razloga, da si ne bi ustvarili razmeroma natančne podobe o načinu mišljenja, ki lahko vodi tudi državno politiko in v nekem trenutku močno vpliva na večino komunističnih partij v svetu. Seveda pa se s tem vpliv ne končuje. Birokratsko-etatistične ideje, ki so preživele svojega utemeljitelja, so dobile domovinsko pravico povsod tam, kjer je malo pripravljenosti za ustvarjalno razvijanje socialistične misli, zato pa toliko več zaupanja v moč linije najmanjšega odpora. Lahko se to dogaja pri nas v našem vsakdanjem ubadanju z gospodarsko in družbeno reformo, kjer je lažje voditi s trdo roko kot pa se boriti za stališča v enakopravnem dvogovoru. Še malo drugače se dogmatizem kaže na Češkoslovaškem, kjer se borijo proti neposredni udeležbi proizvajalcev zato, ker naj bi to ogrozilo avtoriteto organov vodenja in vodilno vlogo komunistične partije.

Ker torej birokratska miselnost nima svojega stalnega domovolišča, je tudi težko iztrgati korenine, iz katere raste. Toda če smo zase lahko ugotovili, da smo v nacionalnem interesu in v skladu z našimi okoliščinami začeli graditi tak model socializma, ki v načelu z dogmatizmom in birokratizmom ne bi smel imeti nič skupnega, potem se lahko odkrito upremo miselnosti, ki nam je škodljiva. Ne gre za to, da bi komu solili pamet ali sami sebi ploskali. Naš sistem samoupravljanja je navsezadnje naša notranja zadeva, nimamo pa ne pravice ne možnosti, da bi jo vsiljevali komurkoli. Toda če se zavedamo pravilnosti svojega izbora, bi bilo zelo nerazumno, če bi iskali obrambo za svoja dejanja drugje, ne pa v domači praksi, v konkretizaciji boja za socializem.

Navsezadnje je znano tudi to, da nekatera načela, na katerih temelji jugoslovanski model socializma, spadajo v mednarodno pravo, ki ga nekateri vnaprej obsojajo kot buržoazno oziroma ga ne sprejemajo za odnose med socialističnimi državami, češ da bi to pomenilo priznanje o mogočem razrednem boju v socialističnem svetu. Načela miroljubne koeksistence pa so vendar rezultat dolgotrajnih človekovih izkušenj. Če vsebujejo nedovoljenost vmešavati se v notranje zadeve drugih, pravico do zagotovitve celovitosti ozemlja, suverenosti, menda ni nič narobe, če jih je sprejelo buržoazno pravo.

To navsezadnje ni samo zadeva načelnega pomena, ampak celo v življenjskem interesu vsake države, posebej še socialistične. Z dogmatsko interpretacijo marksistične misli o socialističnem svetu se lahko zgodi, da je suverenost socialističnih držav v večji nevarnosti kot suverenost nesocialističnih, ki jih varujejo vsaj buržoazna pravila v nedopustnosti kršenja ozemeljske nedotakljivosti po tujih državah.

Če se dogmatska miselnost razširi na velikem prostoru in lahko v določenem trenutku narekuje tudi državno politiko, potem je težko verjeti, da bi bila pripravljena na strpen dvogovor z modelom, kjer je socialistična misel drugače razumljena. Pravilno in razumno je, da razlike v idejnih pogledih ne bi vplivale na razvijanje normalnih državnih odnosov. Prav tako pa je tudi razumno, da bi normalni odnosi med socialističnimi državami dopuščali idejne razlike, če so utemeljene z nacionalnimi značilnostmi in interesi.

Če se zato zavzemamo za normalne odnose brez iluzij o večnih resnicah, ne gre za dokazovanje, kdo bolj zvesto sledi Leninu, ampak za rehabilitacijo družbeno pomembnih socialističnih idej, ki so se ponekod preveč oddaljile od človeka, ki so mu namenjene.

Narodi in narodnosti ter položaj njihovih jezikov v Jugoslaviji

Položaj in raba jezikov narodov in narodnosti (narodnih manjšin¹) sta po obračunu z birokratsko-etatsističnimi in unitarističnimi pogledi in prakso na IV. plenumu CK ZK Jugoslavije prihajala vse bolj v ospredje družbene pozornosti in postajala vse bolj predmet razprav, tudi polemčnih, na raznih posvetovanjih, v člankih in sestavkih, objavljenih v dnevnih listih in revijah.² O tem govori XIX. amandma k zvezni ustavi, v maju 1969 pa je zvezna skupščina sprejela še posebno resolucijo o uresničevanju ustavnih načel o enakopravnosti

¹ Vse do nove zvezne ustave, ki je bila sprejeta leta 1963, smo v naših ustavnopravnih in političnoprogramskih dokumentih uporabljali skoraj samo izraz narodna oziroma nacionalna manjšina, in sicer v smislu manjšinskega dela nekega naroda, ki živi zunaj mej države naroda, ki mu ta del etnično pripada, in znotraj meja druge nacionalne države. Ta izraz, ki sicer v celoti ne ustreza in ne opredeljuje bistva te družbene in zgodovinske kategorije, vendar še danes v svetu prevladuje. Naša zvezna ustava iz leta 1963 in podobno tudi republiške ustave pa so uvedle nov izraz: »narodnost — nacionalna manjšina« (43. člen zvezne ustave) oziroma »narodnost, ki je narodna manjšina« (76. člen ustave SR Slovenije). S tem smo hoteli tudi terminološko poudariti enakopravnost narodnih manjšin, saj je v površnem in netočnem tolmačenju izraza narodna manjšina, namreč manjšina v razmerju do večinskega naroda v državi, v kateri manjšina živi, zares mogoče čutiti prizvok manjvrednosti in zapostavljenosti, čeprav, seveda, pojem »narodnost« zgodovinsko pomeni nekaj drugega. V zadnjem času pogosto uporabljamo za narodno manjšino tudi izraze nacionalna, narodnostna ali etnična skupina oziroma skupnost.

² Med temi omenjam zlasti sejo sekcije za medrepubliško sodelovanje in mednacionalne odnose zvezne konference SZDL Jugoslavije, ki je bila dne 24. 6. 1968 — na njej so razpravljali o enakopravni uporabi jezikov in pisav narodov Jugoslavije v zveznih organih — sejo iste sekcije, dne 30. 9. 1968, na kateri so obravnavali vprašanje uporabe jezikov narodnosti v javnem življenju; med članki oziroma sestavki pa: svoj članek: »O enakopravnosti jezikov nacionalnih manjšin«, »Delo«, 15. in 16. 10. 1968, in »Borba«, 22. 10. 1968; članek »O enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti«, »Borba«, 2. in 3. 11. 1968, ki ga je kot odgovor na moj članek napisal Gazmend Zajmi; dalje, članek »Položaj narodnosti in enakopravnost njihovih jezikov«, »Borba«, 16., 17. in 18. 11. 1968, ki ga je v polemiki z nekaterimi postavkami v mojem članku napisal Dušan Popović, in končno sestavek »Socialistična misel in enakopravnost jezikov«, »Socijalizam«, št. 10/68, ki ga je prav tako napisal že omenjeni G. Zajmi.

jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v zveznih predpisih in v delu zveznih organov.³

Čeprav nekoliko pozno, smo se tudi v širšem jugoslovanskem okviru zavedeli in spoznali, kot je rečeno v že omenjeni resoluciji, da je enakopravnost jezikov in pisav sestavni del in bistven element resnične enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije in da sta v »sistemu družbenega samoupravljanja enakopravnost jezikov in pisav ter pravica občana do svobodne rabe svojega jezika in pisave bistven pogoj za uresničevanje enakopravnega položaja delovnega človeka v samoupravnih in drugih odnosih«.

V vseh teh razpravah, še zlasti pa z že omenjenim ustavnim amandmajem in z resolucijo, je bilo razčiščeno marsikatero vprašanje in utrjeno prenekatero zelo pomembno stališče oziroma načelo glede položaja in rabe jezikov narodov in narodnosti v naši jugoslovanski zvezni državi in socialistični skupnosti. Tako danes ni nobenega dvoma glede načela enakopravnosti jezikov in pisav narodov Jugoslavije v delu zveznih organov in je bil v tem pogledu že tudi dosežen očiten napredek, čeprav je, na drugi strani, to načelo v praksi marsikdaj in marsikje še malo uresničeno, tudi manj, kot bi to bilo objektivno možno.⁴

Tudi glede načela enakopravnosti jezikov narodnosti z jeziki jugoslovanskih narodov na narodnostno mešanih območjih je danes že vse jasno, čeprav tudi to načelo še ni v celoti uresničeno.

Pravzaprav lahko ugotovimo, da so z že omenjenim amandmajem in resolucijo rešena vsa bistvena vprašanja, tudi vprašanja, glede katerih v predhodni razpravi še marsikaj ni bilo razčiščeno.

Šlo je predvsem za vprašanje o položaju in rabi jezikov narodov in narodnosti v organih federacije oziroma za vprašanje, ali ima

³ Resolucija je bila objavljena v »Uradnem listu SFRJ«, št. 20/69.

⁴ To velja zlasti za JLA, carino, diplomatsko in konzularno službo, JAT, železnico itd. Seveda pa za takšno stanje niso krivi samo drugi, marveč nemalo tudi Slovenci (oziroma Makedonci) sami. Nema lokrat smo v tem pogledu vse preveč potrpežljivi in vse premalo odločni in dosledni. Premalo pa se tudi potrudimo, da bi, kolikor je to odvisno od nas (npr. s potrebnimi kadri), ustvarili pogoje za uresničitev tega načela.

V tem smislu je gotovo težko razumljiva praksa mnogih slovenskih in makedonskih zveznih funkcionarjev oziroma članov zveznih organov, ki tudi takrat, ko je zagotovljeno simultano prevajanje, govorijo v srbohrvaščini, kar je, kolikor mi je znano, z eno samo izjemo, celo pravilo, ko ti funkcionarji predsedujejo sejam ali nastopajo kot poročevalci. Res je sicer, da enakopravnost ne pomeni, da morajo svoj jezik obvezno uporabljati, pač pa zagotavlja možnosti za uporabo, toda v sedanjem obdobju, ko gre še za to, da se dejansko uveljavi ta enakopravnost, bi bolj dosledna raba svojega jezika nedvomno veliko prispevala k tej uveljavitvi. Pripomogla pa bi tudi k temu, da bi tudi drugi čutili potrebo, da se vsaj pasivno nauče slovenščine oziroma makedonščine, s tem pa bi bili dani pogoji za to, da bi v zveznih organih vsakdo lahko govoril v svojem jeziku in bi se brez prevajanja vsi razumeli. To bi moral biti naš cilj. Šele s tem bi bila zagotovljena dejanska enakopravnost jezikov narodov Jugoslavije v delu zveznih organov in samo s tem bomo prepričali, da dejansko in v praksi srbohrvaščina ne postane tako imenovani obževalni jezik ali najprimernejši jezik za medsebojno razumevanje.

okolščina, da so narodi Jugoslavije konstituirali skupno federativno državo, kak vpliv tudi na poseben formalno pravni položaj njihovih jezikov in pisav v organih te skupne države.

Kljub temu pa menim, da je treba o tem še spregovoriti, kajti v razpravi oziroma v nekaterih člankih so bile v zvezi s tem vprašanjem razvite takšne teze, da ne rečem teorije, ki ne morejo ostati brez odgovora oziroma jih je treba idejno-politično in teoretično razčistiti, pa čeprav gre za politično dokaj občutljiva vprašanja.

Pri tem gre v prvi vrsti za temeljno vprašanje: ali je med narodom in narodnostjo — nacionalno manjšino kaka razlika in kakšna je, in če razlika je, kakšne so posledice za njihov ustavno-pravni položaj nasploh in za položaj njihovih jezikov še posebej.

Da je to vprašanje pereče in še vedno ne dovolj razčiščeno, ne dokazujejo samo že omenjeni članki, ki bolj ali manj določno zanikajo kakršnokoli pomembno razliko med narodom in narodnostjo,⁵ marveč tudi dejstvo, da v naši družbenopolitični praksi ta dva pojma, tudi takrat, ko bi to bilo potrebno, vse manj razlikujemo oziroma vse bolj deklarativno izenačujemo.

Narodi in narodnosti, ki so narodne manjšine, so zgodovinski pojav, so zgodovinske in družbene kategorije. Narodne manjšine so nastale hkrati in v zvezi z nastankom narodov in nacionalnih držav. To pomeni, da so ene in druge nastale v zgodovinskem razvoju, ali kot je za nacionalne manjšine rečeno v sklepih IK CK ZKJ o problemih nacionalnih manjšin iz leta 1959,⁶ »v procesu zgodovinskega razvoja dogodkov, v katerem je prišlo do premikov in razmejitve posameznih narodov«. Vzroki za to pa so bili, seveda, zelo različni in imajo lahko zgodovinski, geografsko-ekonomski, politični ali kak drug značaj, kot so: selitev narodov, prisilna preselitev, mešanje prebivalstva mejnih območij, nemožnost določiti med državami meje, ki bi se skladale z etnično mejo, ali takšne razmejitve na temelju pogodb, zaradi strateških in drugih vzrokov.⁷

Seveda, med narodi in narodnostmi (kot deli narodov) ni nobene notranje, bistvene, kvalitativne razlike. Eni in druge imajo etnične in druge nacionalne izvirne značilnosti nacionalnih skupnosti (kolek-

⁵ V tem pogledu je zlasti značilen tale odlomek iz članka tov. Zajmija v »Borbi« z dne 2. 11. 1968: »Ali se lahko katerikoli nacionalni skupnosti (»kolektivitetu«), ki živi v skupnosti Jugoslavije, pri kateri je poleg tega težko govoriti o pogojih prirodne handikapiranosti, v kateremkoli pogledu načelno oporeka popolna enakopravnost v celotni sferi nacionalne enakosti, (podčrtal S. P.) samo, kot izhaja iz citiranega, zaradi tega, ker je ta skupnost del širše etnične celote?« Podobno tudi tov. Popović v svojem že omenjenem članku, ko sicer priznava, »da ni mogoče popolnoma izenačiti narodnosti z narodom«, v bistvu prav tako zanika kakršnokoli pomembno razliko med tema kategorijama.

⁶ Ti sklepi so bili objavljeni v »Komunistu«, dne 29. 6. 1962. »Skupaj s programom Zveze komunistov Jugoslavije pomenijo ti sklepi široko obdelano osnovo naše politike na tem področju.« (Tito, na VIII. kongresu ZKJ — »VIII. kongres ZKJ«, ČZP »Komuniste«, Ljubljana 1964, stran 42.)

⁷ »Mala politička enciklopedija«, Savremena administracija, Beograd 1966, stran 693/694.

tivov). Vendar se te skupnosti, ko gre za pravico do samoodločbe, med seboj razlikujejo.

Če namreč, kot pravi Lenin, »z zgodovinsko-ekonomskega stališča samoodločba narodov v programu marksistov *ne more* pomeniti nič drugega kot politično samoodločbo, državno samostojnost in ustanovitev nacionalne države«⁸, potem *ne more* biti nobenega dvoma, da imajo samo narodi, ne pa njihovi večji ali manjši deli, *praviloma in v normalnih okoliščinah* pravico do samoodločbe v smislu pravice do ustanovitve svoje lastne samostojne države.⁹

To seveda ne pomeni, da deli narodov, ki ne živijo v svoji nacionalni državi, to je narodne manjšine, niso družbenopolitični subjekti, ki imajo oziroma bi morali imeti soodločujočo besedo v vseh vprašanjih, ki se tičejo njihovega položaja in usode. Taki deli torej niso in ne smejo postati samo objekt neke politike. In v tem smislu tudi ne bi smelo biti dvomov glede *pravice narodnosti oziroma njenih pripadnikov, da svobodno izrazijo svojo voljo, ali želijo živeti ali ne v okviru druginacionalne države*.

V istem smislu in čeprav, kot je zapisano v že omenjenih sklepih IK CK ZKJ, »vprašanja nacionalnih manjšin ne smemo obravnavati kot vprašanja meje«, se lahko »v določenih okoliščinah pojavi v nekih oblikah tudi kot takšno, kar zatem zahteva demokratičen način reševanja in soglasje vseh zainteresiranih«.¹⁰

⁸ Lenin, »O pravici narodov do samoodločbe«, Izbrana dela, Cankarjeva založba, Ljubljana 1949, II. zvezek, stran 297.

⁹ V tem smislu je tudi CK ZKJ v svojih sklepih z dne 4. februarja 1969, ki jih je sprejel v zvezi z aktualnimi vprašanji uresničevanja politike enakopravnosti narodnosti, med drugim ugotovil: »Iz načelnih vzrokov Zveza komunistov odločno nasprotuje vsaki tendenci, da bi se problem enakopravnosti narodnosti v naši skupnosti tako ali drugače, odkrito ali prikrito postavljala kot problem njihovega posebnega državnega konstituiranja, ustanavljanja njihovih republik.« (»Komunist«, 14. 2. 1969, str. 13.)

Res je sicer, da so politični in vojno-strateški razlogi ter odnosi med silami v sodobnem svetu povzročili, da imajo posamezni narodi proti svoji volji in v nasprotju s svojo pravico do samoodločbe ne samo eno, temveč po dve državi, npr. dve nemški, korejski in vietnamski državi. Toda to so nenormalne situacije in rešitve ter izjema, ki ne zanika, temveč le potrjuje zgoraj omenjeno pravilo.

Kar pa zadeva Švico, v kateri naj bi po D. Popoviću živeli Nemci, Francozi in Italijani in ne Švicarji, ali Avstrijo, v kateri naj bi prav tako ne bilo Avstrijcev, temveč naj bi bili tam Nemci, menim, da prav tako ne govorita v prid tezi D. Popovića, da namreč niso samo narodi ustanavljali svojih lastnih držav, temveč so to delali tudi deli narodov. V Švici in v Avstriji namreč ni Nemcev, temveč so Švicarji in Avstrijci oziroma švicarski in avstrijski narod. To, da del Švicarjev in Avstrijcev govori isti jezik kot Nemci, prav tako še ne pomeni, da gre za en narod, kot to ne pomeni npr. za Angleže in Amerikance, ali če vzamemo naš primer, za Srbe, Hrvate, Črnogorce in Muslimane.

¹⁰ Seveda pa, kot je poudarjeno v že omenjenih sklepih CK ZKJ z dne 4. 2. 1969, na takšnih območjih kot je Balkan, »kjer narodi stoletja živijo skupaj, to je v narodno mešanih skupnostih«, pa tudi »spričo njegove specifične zgodovinske podedovanosti v odnosih med narodi in državami...« napreden izhod in rešitev takih problemov *ne more biti prestavljanje državnih meja* — pri čemer vedno vztrajajo nacionalistične in reakcionarne sile — *temveč navezovanje čedalje trdnjših in globljih vezi in sodelovanja med narodi in državami na temelju medsebojnega spoštovanja in popolne enakopravnosti*. (Podčrtal S. P.)

V tem smislu tudi Lenin razlikuje med »enakopravnostjo narodov in zagotovljenimi pravicami nacionalnih manjšin«. ¹¹

O narodih Jugoslavije se torej vsekakor lahko govori kot o dejavnikih, ki so neposredno konstituirali federativno državo Jugoslavijo, kar nujno ima neke posledice tudi za ustavnopravni položaj teh narodov in njihovih jezikov v okviru same federativne države oziroma v njenih organih.

Tako tudi vsi naši ustavnopravni in politično-programski dokumenti, od odloka o izgradnji Jugoslavije na federativnem načelu, ki ga je sprejel AVNOJ na svojem II. zasedanju v Jajcu, do programa ZKJ, od ustave SFRJ iz leta 1963 — v tem pogledu tudi ustavni amandmaji ničesar ne spreminjajo — do republiških ustav ugotavljajo oziroma določajo takšno vlogo narodov Jugoslavije v pogledu skupne zvezne države, in sicer, kot je rečeno v uvodu že omenjenega odloka, »na osnovi pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve ali združitve z drugimi narodi«. Hkrati so v istem odloku v 4. točki — in podobno v vseh drugih navedenih dokumentih — vsem nacionalnim manjšinam zagotovljene »vse nacionalne pravice«, razlikujoč torej, kot je to delal tudi Lenin, te pravice od pravice narodov do samoodločbe.

V tej zvezi je treba seveda močno poudariti, da so narodnosti s svojim bojem, ki so ga bojevale skupaj z narodi Jugoslavije proti fašizmu in nacizmu in za novo Jugoslavijo, *jasno izrazile svojo voljo, da živijo skupaj z njimi* v njihovih republikah in tudi v skupni zvezni državi in demokratični socialistični skupnosti, s čimer so tudi one, vendar le skupaj z narodi Jugoslavije oziroma po njih in vzajemno z njimi postale *svojevrstni konstitutiven dejavnik tako posameznih socialističnih republik kot tudi jugoslovanske zvezne države in socialistične skupnosti*.

Res je sicer, da se v mnogih naših ustavnopravnih in politično-programskih dokumentih govori o enakopravnosti narodov in narodnosti. ¹²

Vendar se hkrati v vseh teh dokumentih vedno jasno in dosledno daje suverena pravica do samoodločbe v smislu oblikovanja svoje lastne države samo narodom Jugoslavije.

Te enakopravnosti torej vendar le ni mogoče razumeti kot nekaj absolutnega, kar bi veljalo povsod in za vse stvari in vse situacije, temveč kot načelo, da je treba *povsod kjer je to po naravi stvari mogoče, zares popolnoma izenačiti narode in narodnosti*.

Seveda ta neenakopravnost v nekaterih pogledih in glede nekaterih vprašanj v zvezi z državo oziroma pravico do samoodločbe

¹¹ Lenin, »Prvotni osnutek tez o nacionalnem in kolonialnem vprašanju«, Izbrana dela, Cankarjeva založba, Ljubljana 1950, IV. zvezek, stran 432.

¹² Tako ugotavlja tudi XIX. amandma k zvezni ustavi: »V socialistični federativni republiki Jugoslaviji so narodi in narodnosti enakopravni« in je v skladu s tem določeno, da nekatera načela, ki se nanašajo na narode, veljajo tudi za narodnosti.

nikakor ne pomeni, da bi zaradi tega pripadniki narodnosti bili državljani oziroma občani druge vrste in da se v Jugoslaviji ne bi mogli počutiti kot »svoji na svojem«. ¹³ Do takšnih sklepov pa lahko pridemo samo, če na narodnosti gledamo enostransko in ločeno oziroma izolirano od njihovih matičnih narodov.

To pa je velika napaka, ki ne pripelje do nepravilnih sklepov samo, ko gre za odnose znotraj države oziroma družbene skupnosti, v kateri narodnosti žive, temveč tudi ko gre za njihove odnose do matičnih narodov.

Zaradi tega ne smemo nikoli pozabiti na dvojnost položaja narodnosti, na kar opozarjajo tudi že omenjeni sklepi IK CK ZKJ, ki zelo natančno ugotavljajo: »Manjšine obdržijo svoje posebnosti kot *del naroda, ki mu etnično pripadajo* in katerega specifičnosti, predvsem kulturne narave, nosijo v sebi in jih prepletajo s posebnostmi okolja, v katerem žive... Vendar pa narodnostne manjšine niso samo del teh narodov, iz katerih so izšle, temveč so *povezane z državo, v kateri žive*«. (Podčrtal S. P.)

Torej ni noben privilegij, če ima samo narod pravico do svoje države, ne pa tudi nacionalna manjšina kot del naroda, katera živi zunaj države svojega matičnega naroda, temveč je to dosledno izvedeno načelo enakopravnosti vseh narodov, *gledanih seveda v vsej njihovi celoti*.

V tem kontekstu zasluži vsekakor posebno pozornost teza, da se v procesu deetatzacije in poglobljanja ter razvijanja samoupravljanja bistveno spreminja tudi položaj narodov in narodnosti. ¹⁴

Ni dvoma, deetatzacija oziroma razširitev in poglobljanje družbenega samoupravljanja v mnogih stvareh bistveno olajšuje in celo šele omogoča vsestranski gospodarski, kulturni in splošni družbeni razvoj tako narodov kot tudi narodnosti in njihovih pripadnikov.

Sistem samoupravljanja vsekakor tudi olajšuje in celo zahteva aktivno vključevanje narodnosti in njihovih pripadnikov v gospodarsko in družbenopolitično življenje v delovnih organizacijah, krajevnih skupnostih, občinah, pokrajinah, republikah in v federaciji in doslednejšo realizacijo njihovih priznanih in še ne popolnoma uresničenih pravic, še posebno v pogledu jezika.

Vse to je res. Res je tudi, da je federacija, ali pravilneje rečeno Jugoslavija, hkrati federativna država in samoupravna družbena skupnost.

¹³ To smiselno trdi D. Popović v že omenjenem članku.

¹⁴ D. Popović je v svojem že navedenem članku v tem smislu napisal: »Spremembe v funkcijah in položaju družbenopolitičnih skupnosti, ki izhajajo iz deetatzacije, spreminjajo tudi mednacionalne odnose. Politika nacionalne enakopravnosti, ki se je doslej opirala na državo, se prestrojuje in išče oporo v samoupravljanju.« In dalje: »Narodnosti so prisotne v jugoslovanski federaciji tudi mimo države. Naša federacija je hkrati država in samoupravna družbena skupnost. Vse manj je država, pa vse bolj samoupravna družba, s čimer se bistveno spreminja položaj narodnosti.« (Podčrtal S. P.)

Toda ali je mogoče iz vsega tega sklepati, da se zaradi tega spreminjajo mednarodni odnosi oziroma bistveno spreminja položaj narodnosti?

V čem pa naj bi bila ta bistvena sprememba?

Samo dve možnosti sta: ali z razvojem samoupravljanja narodi izgubljajo svojo suverenost in pravico do samoodločbe ali pa eno in drugo dobivajo tudi narodnosti. Vse to, seveda, če stojimo na stališču, da so narodi Jugoslavije, pa tudi narodnosti, živa realnost in da se še niso preživeli in utopili v jugoslovanski socialistični skupnosti, o čemer menda ni dvomov, čeprav je tov. Tito še na VIII. kongresu ZKJ imel za potrebno, da opozori in poudari: »Imamo pa še ljudi, celo komuniste, ki jim je že odveč ta močna parola (enakost in bratstvo naših narodov — S. P.) iz našega osvobodilnega boja in ki menijo, da so se v našem socialističnem družbenem razvoju nacionalnosti že preživele in da morajo odmreti.«¹⁵

Če so torej narodi in narodnosti še vedno in če bodo še dolgo nekaj živega, vitalnega, nekaj, kar se še zdaleč ni preživelo, potem je treba odgovoriti na obe zastavljeni vprašanji oziroma na vprašanje, ali deetatizacija in razvoj ter krepitev samoupravljanja pomenita hkrati tudi slabitev nacionalnega dejavnika v družbi oziroma zmanjševanje in pojemanje družbene vloge narodov.

Četudi pustimo ob strani dejstvo, da so tako države posameznih narodov Jugoslavije kot tudi njihova skupna zvezna država še precej daleč od tega, da bi odmrle, in da so na dani stopnji našega družbenega življenja še potrebne in imajo zato tudi napredno, revolucionarno vlogo, zaradi česar tudi pravica narodov do samoodločbe še vedno pomeni predvsem *pravico do afirmacije lastne državnosti*, mislim, da *nikakor ni mogoče povezovati razvoja samoupravljanja in socialistične demokracije z odmiranjem narodov oziroma z zmanjševanjem njihove vloge in pravic, predvsem pa pravice do samoodločbe*.

Nasprotno, po mojem mnenju ta pravica ne postaja manjša, se ne zožuje, temveč se krepi in razširja, in to iz državne sfere oziroma državnega upravljanja, ki je do 1950. leta bilo, ne samo pri nas, temveč v svetu sploh, edina oblika upravljanja družbenih zadev, v samoupravno sfero oziroma družbeno samoupravljanje, kar daje narodom in narodnostim Jugoslavije nove možnosti za njihovo afirmacijo v boju proti birokratizmu in nacionalizmu.

Že omenjeno Leninovo misel, da pravica narodov do samoodločbe pomeni predvsem pravico narodov, da upravljajo svoje zadeve z pomočjo svoje države, je treba danes vsekakor *razširiti tudi na pravico narodov (in to velja vsekakor tudi za narodnosti)*,¹⁶ da

¹⁵ VIII. kongres ZKJ, ČZP »Komunist«, Ljubljana 1964, stran 35.

¹⁶ V tem smislu je vsekakor zelo značilna in pomembna misel tov. Kardelja, ki jo je izrekel v svojem govoru ob 25. obletnici Italijanske uniže za Istro in Reko, dne 25. 5. 1969 v Umagu: »Danes Italijanska unija vsekakor ni več le kulturno-prosvetna organizacija, pač pa v vedno večji meri predstavlja tudi obliko samoupravne organi-

svoje skupne nacionalne zadeve upravljajo tudi samoupravno, kjer za to in ko za to ni več potrebno državno upravljanje.

K vsemu temu je treba dodati še to, da tako kot *proces* nastajanja držav in narodov niso bili sočasni družbeni procesi, niso in ne bodo procesi tudi odmiranje držav in narodov.

Toda teorija, da z razvojem socialističnih odnosov in samoupravljanja postajata šibkejša položaj narodov in njihova suverenost kot popolna pravica do samostojnega odločanja o družbenem razvoju in samostojnega odločanja o oblikah in stopnji povezanosti in odnosov z drugimi narodi, ni pravilna in zelo škodljiva samo s stališča mednacionalnih odnosov v naši državi, temveč tudi s stališča meddržavnih odnosov nasploh, odnosov med socialističnimi državami pa še posebej. Takšne teorije pomenijo namreč vodo na mlin tistih birokratsko-etastičnih in hegemonističnih sil v socialističnem svetu, ki v teoriji in praksi (primer Češkoslovaške) razvijajo in uresničujejo idejo o omejeni suverenosti socialističnih držav oziroma narodov.

Če torej deetatzacija in razvoj samoupravljanja ne pomenita niti odmiranja narodov oziroma njihovega utapljanja v jugoslovansko socialistično skupnost niti slabitve njihove suverenosti in pravice do samoodločbe, potem bi bistvena sprememba mednacionalnih odnosov in položaja narodnosti v naši državi mogla biti samo v tem, da samoupravni sistem daje tudi narodnostim suverenost in pravico do samoodločbe.

Ni dvoma, kot je bilo že poudarjeno, da daje samoupravni sistem tudi narodnostim mnoge nove pravice, predvsem v pogledu neposredne, aktivne in dejavne udeležbe v reševanju vseh splošno družbenih zadev, pa tudi tistih, ki jih neposredno zadevajo.

Vse to drži in o tem ni dvoma. Vendar, da bi se s tem bistveno spremenil položaj narodnosti in narodov, to vsekakor ne drži, vsaj ne v že omenjenem smislu.

Torej bi se bistvena sprememba položaja *nekaterih* narodnosti mogla opravičiti in utemeljiti samo z nekimi *konkretnimi faktičnimi in političnimi situacijami*, do katerih je ponekod iz znanih razlogov tudi prišlo.

To je vsekakor argument, ki ga ni mogoče zlahka zavreči. Vendar sem prepričan, da bomo mednacionalne odnose v Jugoslaviji samo zapletli, če bomo, namesto da bi konkretno in dosledno reševali nerešena vprašanja v pogledu dejanske in popolne enakopravnosti narodov in narodnosti, zlasti na območjih, kjer je prišlo do teh zaostritev, politične in faktične situacije, ki so zaradi nedoslednega reševanja teh vprašanj nastale, reševali mimo

zacije italijanske narodnosti, na katero bodo državni organi — tako republiški kot občinski — verjetno mogli prenašati določene svoje kompetence, ki se nanašajo na reševanje posameznih vprašanj iz življenja italijanske narodnosti.« (Podčrtal S. P.) — »Delo«, 26. 5. 1969.

samih osnov, na katerih temeljijo mednacionalni odnosi v Jugoslaviji. Če torej med narodi in narodnostmi, kljub procesu demokratizacije in razvijanja samoupravnega sistema in procesu detatizacije, v pogledu suverenosti in pravice do samoodločbe in s samim tem tudi v državotvornem in ustavnopravnem položaju neke razlike vendar obstajajo, *se postavlja nadaljnje vprašanje, ali imajo in kakšne posledice imajo te razlike za položaj jezikov jugoslovanskih narodov in narodnosti v federaciji oziroma v delu zveznih organov.*

Že omenjeni članki dajejo na to vprašanje v bistvu negativen odgovor. »Še posebno, ko je govor o sferi enakopravnosti jezikov, se nam zdi, da je vsako razglabljanje s stališča državotvornosti v veliki meri neustrezno.«¹⁷ Nasprotno, po teh stališčih »mora biti načelo enakopravnosti jezikov v splošnem smislu v njegovi najširši internacionalistični vsebini.«¹⁸ Zato: »Izhajajoč iz enotnega idejnega izhodišča glede vprašanja enakopravnosti jezikov celotnih nacij in nacionalnih manjšin v sklopu splošnega političnega pogleda na položaj manjšin v socializmu, je mogoče povzeti tele bistvene postavke za uresničevanje tega idejnega izhodišča:

a) Enotno izhodišče glede vprašanja o položaju jezikov nacionalnih manjšin se ne more izolirano postaviti v okvire nacionalnih manjšin, temveč mora izhajati iz širšega okvira enakopravnosti jezikov vseh nacionalnih kolektivov...«¹⁹ In še: »Zakaj bi mi v socialistični Jugoslaviji morali določati uradne jezike nasproti neuradnim, vnašati neenakopravnost med jezike, prisiljevanje?«²⁰

Pri tem se avtorji teh stališč sklicujejo tudi na Lenina, ki je bil, kot je znano, proti priznavanju kakršnegakoli načelnega privilegija kateremukoli jeziku kot tudi proti konceptu obveznega državnega jezika v večnacionalnih državah.²¹

Pa vendar, ali je pravica naroda do afirmacije svojega jezika v svoji lastni in v skupni federativni državi takšen privilegij, na kakršnega je mislil Lenin? Mislim, da ne, kar izhaja tudi iz zadevnega citata. Tudi tu namreč Lenin razlikuje nacije in nacionalne manjšine. Le v odnosu med nacijami in njihovimi jeziki namreč ne sme biti noben jezik privilegiran in je torej nujna popolna enakopravnost.

¹⁷ G. Zajmi v že omenjenem članku v »Borbi«.

¹⁸ Isti avtor v svojem že omenjenem članku v »Socijalizmu«, str. 1265.

¹⁹ Prav tam, str. 1266.

²⁰ D. Popović v svojem članku v »Borbi« z dne 18. 11. 1968.

²¹ Gre zlasti za tele Leninove misli, ki jih navaja G. Zajmi v svojem članku v »Socijalizmu«:

»Nobenega privilegija za nobeno nacijo, za noben jezik! Niti najmanjšega tlačenja, niti najmanjše nepravilnosti do nobene nacionalne manjšine! — to so načela delavske demokracije.«

»Mala Švica ne izgublja, temveč pridobiva od tega, da v njej ne obstaja en splošni državni jezik, temveč polni trije: nemški, francoski in italijanski.« (V. I. Lenin, O nacionalnom i kolonialnom pitanju, Zbornik radova, »Naprijed«, Zagreb 1958, stran 63 oz. 96.)

To je tudi razumljivo. Jezik je namreč praviloma eden izmed najvažnejših konstitutivnih elementov naroda kot takega in važna komponenta suverenosti oziroma samostojnosti naroda je tudi kulturna in jezikovna enakopravnost, kar praktično pomeni pravico naroda, da svoj jezik kot uradni jezik²² uveljavi v celotnem javnem in družbenem življenju v okviru svoje države.

Seveda, tak položaj uradnega jezika more jezik nekega naroda imeti samo tam, kjer ta narod živi, se pravi, predvsem v mejah njegove lastne države. Iz tega pa sledi, da *načelo o teritorialni omejenosti popolne afirmacije oziroma enakopravnosti nekega jezika ne velja samo za jezike nacionalnih manjšin, marveč tudi za jezike narodov*. Zato npr. slovenščina na Hrvaškem ni enakopravna s hrvaško-srbskim jezikom, in nasprotno, čeprav ima Slovenec na Hrvaškem kot tudi Hrvat v Sloveniji pravico do *svobodne uporabe svojega jezika*.

V tem smislu tudi ustava SR Slovenije v 2. odst. 74. člena določa, da se »poslovanje vseh državnih organov ter delovnih organizacij, ki izvršujejo družbeno službo *na območju SR Slovenije*, vodi v slovenskem jeziku«, v 2. odst. 77. člena pa še, da je »*na območjih*, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik *enakopraven s slovenskim jezikom*«. (Podčrtal S. P.)

Torej se vprašanje popolne enakopravnosti jezikov (to je, da sta dva jezika ali več jezikov uradni jezik) zunaj nacionalnih držav oziroma zunaj narodnostno mešanih območij postavlja in se lahko postavi samo kot vprašanje enakopravnosti jezikov v organih federacije, za jezike narodnosti — nacionalnih manjšin pa tudi v organih republik oziroma avtonomnih pokrajin, v katerih žive.

Kar zadeva uradni jezik oziroma vprašanje enakopravnosti jezikov v federaciji oziroma v njenih organih, všteti diplomatsko in konzularno službo, pa tudi vojsko, menim, da vendar ni brez pomena okoliščina, da so neposredni tvorci in osnovni nosilci jugoslovanske federacije jugoslovanski narodi in da so torej v teh organih in službah lahko popolnoma enakopravni oziroma uradni jeziki le jeziki narodov Jugoslavije.²³

²² Zvezna ustava in republiške ustave ne poznajo pojma »uradni jezik«. Poznajo pa ga oziroma uporabljajo razni zakoni. Tako npr. temeljni zakon o podjetjih v 172. členu določa, da se mora firma podjetja glasiti v katerem izmed »uradnih jezikov narodov Jugoslavije«.

²³ Kar pa zadeva Finsko in enakopravnost jezika švedske manjšine s finskim jezikom na vseh ravneh, kar je tudi za G. Zajmija in D. Popovića primer, ki potrjuje tezo o načelno popolni enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti na vseh ravneh in tudi v federaciji oziroma v njenih organih, pa je vendarle treba pojasniti, da enakopravnost teh dveh jezikov izhaja iz nekdanjega privilegiranega položaja švedskega jezika kot jezika nekdanjih gospodarjev, ki so več kot šest stoletij vladali Finski. Gre torej za čisto posebno situacijo, pa bi zaradi tega ta primer težko mogel biti za zgled pri reševanju teh vprašanj.

V tem smislu je v 1. odstavku 42. člena zvezne ustave popolnoma pravilno in dosledno določeno, da so »jeziki narodov Jugoslavije in njihove pisave enakopravni«, medtem ko je za jezike narodnosti v 2. in 3. odstavku amandmaja XIX določena (enakopravna) »uporaba jezikov in pisav narodov in narodnosti *na območjih, na katerih žive posamezne narodnosti*«, oziroma pravica pripadnikov narodnosti »uporabljati svoj jezik *izven teh območij*«. (Podčrtal S. P.)

Skladno s tem je v 131. členu zvezne ustave še določeno, da se »zakoni in drugi splošni akti zveznih organov objavljajo v uradnem listu federacije v avtentičnih besedilih v jezikih narodov Jugoslavije: srbohrvatskem oziroma hrvatskosrbskem, slovenskem in makedonskem«.

V že omenjeni resoluciji, ki podrobneje ureja uresničitev teh ustavnih načel, pa je med drugim rečeno:

»Zvezni organi in organizacije, ki izvršujejo javna pooblastila iz pristojnosti federacije, so dolžni v svojih samoupravnih aktih in v svojem delu zagotoviti pogoje za uresničevanje ustavnih načel o enakopravnosti jezikov narodov Jugoslavije in njihovih pisav; o pravici občana do svobodne rabe svojega jezika in pisave in o pravici pripadnikov narodnosti do rabe svojega jezika pri uveljavljanju svojih pravic in izpolnjevanju svojih dolžnosti.«

»Uporabo načela o enakopravnosti jezikov narodov Jugoslavije in njihovih pisav je treba zagotoviti tudi v mednarodnih in meddržavnih odnosih zveznih organov in organizacij in pri delu diplomatskih in konzularnih predstavništev Jugoslavije v tujini.«

Seveda pa pri vsem tem ne gre samo za načelni vidik. Gre tudi za čisto praktično vprašanje, ali ne bi tako nenačelno izenačevanje vseh jezikov na ravni federacije jezikovno vprašanje v organih federacije tako zapletlo, da bi se samo po sebi čedalje bolj vsiljevalo vprašanje enega samega uradnega (državnega) jezika ali vsaj tako imenovanega dogovorjenega jezika za najlažje medsebojno občevanje ali »občevalnega jezika«. Gotovo ni naključje, da se hkrati s tezo o načelno popolni enakopravnosti vseh jezikov pojavljajo tudi razmišljanja o takšnem »občevalnem jeziku«.²⁴

Zoper tak (edini) uradni oziroma državni jezik v večnacionalni državi je bil, kot že omenjeno, tudi Lenin, ki pa s tem gotovo ni imel namena, kot to nekateri razlagajo, zanikati *suverene pravice vsakega naroda do popolne afirmacije svojega jezika v svoji kot*

²⁴ V tem pogledu je značilno tole razmišljanje G. Zajmija v njegovem članku v »Socijalizmu«, št. 10/68, stran 1259:

»Na koncu je treba reči, da zavračanje državnega jezika ne pomeni, da ni možno, da se v danem ožjem ali širšem okolju v večji ali manjši meri svobodno konstituirajo in obstojijo občevalni jeziki, ki ga narekujejo predvsem pogoji gospodarskega življenja in trga. V tem smislu je svobodna večja komunikativnost v enem od jezikov, kot svobodno dajanje prednosti, naravna, dokler to ne začne veljati kot obveznost ali pa se ne začne delati napačni sklepi o družbenopolitičnem položaju enega jezika.«

tudi v skupni državi oziroma skupnosti, kar jasno izhaja iz njegove že navedene misli o jezikovni ureditvi v Švici.

Enakopravnost jezikov narodnosti z jeziki narodov, ki se izraža v dosledni dvo- ali večjezičnosti v celotnem javnem in družbenem življenju, je torej možno in potrebno iz načelnih, pa tudi organizacijsko-kadrovskih in drugih razlogov zagotoviti samo na narodnostno mešanih območjih, ne pa tudi zunaj njih, še zlasti ne v organih federacije, kar seveda ne pomeni nobenega »ustvarjanja rezervatov«.

Takšno stališče, namreč da jezikov narodov in narodnosti v organih federacije vendar ni mogoče v vsem izenačiti, kajpak nikakor ne pomeni, kot to nekateri razumejo, zanikanja pravice in možnosti, da republike, avtonomne pokrajine, občine, sodišča in drugi državni organi kot tudi delovne organizacije vse dokumente zvezne skupščine in drugih zveznih organov prevedejo v jezike narodnosti ali da za nekatere stvari oziroma dokumente to store zvezni organi sami. To bo v mnogih primerih celo nujno, tako npr. da sodišče, ki posluje dvojezično, prevede v jezik narodnosti kako odločbo vrhovnega sodišča Jugoslavije, ki posluje v jezikih narodov Jugoslavije.

To tudi ne pomeni, da se ne bi moglo in tudi moralo dejansko in kar najbolj omogočiti (z zagotovitvijo prevajalcev in celo simultane prevajanja) svobodne uporabe jezikov najštevilnejših, pa tudi drugih narodnosti v zveznih organih in organizacijah, kot sicer povsod po Jugoslaviji. Ni dvoma, da bo v tem pogledu in tudi za zagotovitev dejanske enakopravnosti jezikov in pisav narodov Jugoslavije v poslovanju zveznih organov in organizacij treba še veliko napraviti.

V tej zvezi je vsekakor vredna posebne pozornosti tudi teza, da, čeprav *načelno številčnost določene narodnosti — nacionalne manjšine sama po sebi ne more biti osnova širših pravic, to ne izključuje možnosti, da za nekatere nacionalne manjšine »prirodno omejujoči faktorji«* (kot so majhno število, nekoncentriranost itd.) *ne dovoljujejo popolne afirmacije oziroma uresničitve teh pravic.*²⁵

In še: »Samo takšna specifična situacija (večja ali manjša številčnost, teritorialna razpršenost ipd. — S. P.), in nič drugega, lahko v omejenem obsegu pogojuje in opravičuje določeno specifično izhodišče v obravnavanju institucionalne uporabe jezikov nacionalnih manjšin nasploh kot tudi specifično izhodišče v odnosu do posameznih jezikov nacionalnih manjšin.«²⁶

Podobno dajejo spet drugi, v zvezi z reševanjem teh vprašanj, zelo velik pomen konkretnim gospodarskim in političnim situacijam določenih območij.²⁷

Ni dvoma, zelo različne »faktične situacije«, še posebno glede števila in koncentriranosti posameznih narodnosti, in to velja tudi za

²⁵ G. Zajmi, v že omenjenem članku v »Borbi«.

²⁶ G. Zajmi v svojem članku v »Socijalizmu«.

²⁷ Tako D. Popović v svojem že omenjenem članku v »Borbi«.

narode, so imele, imajo in bi morale imeti velik vpliv na sam teritorialni obseg nacionalnega oziroma narodnostno mešanega območja, na oblikovanje posebnih avtonomnih družbenopolitičnih skupnosti, na število in vrsto šol, vštevši visoke šole, na založniško dejavnost, pa tudi na to, da se npr. za jezike številčno močnih narodnosti v zvezni skupščini organizira simultano prevajanje in da se, v večji meri kot za druge, prevaja določeno gradivo, posebno še gradivo, ki je namenjeno širši javnosti, itd., ipd.

Vendar te razlike ne pomenijo in ne smejo pomeniti nobenega razvrščanja narodnosti v kvalitativno različne kategorije, ki bi po nekih bistvenih, načelnih vprašanjih bile v različnem položaju. Vprašanje jezika pa je, tako menim, vsekakor tako načelno vprašanje, ker je jezik praviloma eden bistvenih elementov »kvalitete« naroda, pa tudi narodnosti.

Ko torej gre za jezik, se zaradi različnih dejanskih situacij ali zaradi bolj ali manj zaostrene politične situacije na določenih območjih nikakor ne bi smelo dozirati različnih pravic.

Če sprejmemo takšno logiko, potem se tudi za maloštevilne narode, kakršna sta npr. slovenski in makedonski, lahko postavi vprašanje, ki se dejansko tudi postavlja, ali je zaradi njihove maloštevilnosti treba ali ne dejansko uresničiti ustavno načelo o enakopravnosti njihovih jezikov v vseh organih oziroma službah federacije.

Na koncu bi želel v tej zvezi izraziti svoje trdno prepričanje, da bi bilo mnogo bolj koristno, če bi se naporji vseh naprednih sil usmerili v to, da se zagotovi in uresniči dejanska enakopravnost jezikov vseh narodnosti tam, kjer je to najvažnejše, tam, kjer te narodnosti skupaj z jugoslovanskimi narodi živijo, delujejo in ustvarjajo, ne pa, da se za jezike nekaterih narodnosti zahteva v organih federacije poseben položaj.

Vzgoja samoupravljalcev

I. Vloga šole pri vzgoji samoupravljalcev

Ugotovljeno je že bilo,¹ da je vsestranska osebnost v samoupravni družbi množična družbena potreba in ne luksuz za elito. Spričo tega je vredno razmisliti, kakšne so in kakšne naj bi bile družbene možnosti, da bi jo čim uspešneje uresničevali. Na prvem mestu je pač treba omeniti zahtevo, ki jo je sprejela v svoje programe že socialna demokracija v prejšnjem stoletju: družba mora vsakomur omogočiti šolanje v skladu z njegovimi sposobnostmi in ne glede na njegove osebne ekonomske možnosti. Že v prvi in edini številki prvega slovenskega socialnodemokratskega lista *Novi čas* z dne 7. novembra 1889 je med programskimi smernicami lista tudi naslednja: »Da korist delavskega ljudstva še nadalje krivice ne trpi, zahtevati je, ... da se delavcem omogoči, svoje otroke ne le v ljudsko šolo, marveč v vse druge izobraževalne zavode pošiljati; zahtevali bomo brezplačen šolski pouk na vseh izobraževališčih, kateri so dandanes monopol ali predprava bogatinov.«² Še bolj jasno je to misel pozneje izrazil socialnodemokratski časnik *Rdeči prapor*: »Ne premoženje staršev, ampak sposobnosti otrok imajo biti merodajne za uživanje višjega uka. Tudi otrokom delavskega, a siromašnega ljudstva mora biti odprta pot do vse izobrazbe, ki je primerna njihovi nadarjenosti.«³

Ugotoviti je treba, da ta zahteva minimalnega programa socialne demokracije po osemdesetih letih, odkar je bila postavljena in po skoraj petindvajsetih letih socialističnega razvoja pri nas, še ni uresničena. Ne bi smeli pozabljati na Leninovo misel, da se bistvo razredne šole odloča ob vprašanju, komu je dostopna.⁴ Potemtakem je pomanjkljivo, če iščemo ostanke starega v naši šoli le v nezadostni marksistični podlagi njenega pouka, ne pa tudi v dejstvu, da ob vpisu na srednje in visoke šole prevladuje ekonomska selekcija nad psi-

¹ V. Schmidt, *Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem*, Teorija in praksa, št. 1/1970.

² D. Kermavner, *Prvi slovenski socialnodemokratski list Novi čas*, Kronika IV, 1956, št. 3, str. 124.

³ *Rdeči prapor*, 22. aprila 1911. Podrobneje o tem gl. V. Schmidt, *Pedagoški nazori slovenske socialne demokracije*, Sod P 1968, št. 1—2, str. 7-10.

⁴ Lenin o vospitaniji i obrazovaniji, Moskva 1963, str. 72—74.

hološko selekcijo po sposobnostih. Zanimivo je, da proti takemu odpiranju revnih in nadarjenih otrok niso nastopali slovenski učitelji na Štajerskem le leta 1968, temveč še 70 let prej, ko so 1898. leta demonstrativno izražali upanje, da bo to žalostno stanje odpravil socializem.⁵ Če bi ga bilo mogoče odpraviti z organizacijskimi ukrepi, bi bil problem pri nas že zdavnaj rešen. Žal ni tako. V nasprotju z logično dobro podprtim pričakovanjem, da bo odprava nižje gimnazije in uvedba osemletne enotne osnovne šole izboljšala socialno strukturo dijakov na gimnaziji in s tem tudi na univerzi, ker bo omogočila staršem v manjših krajih, da bodo šolali otroke doma osem let in ne le štiri leta kot dotlej, so raziskave pokazale, da se po šolski reformi leta 1958 socialna sestava gimnazijskih dijakov ni nič popravila: delavskih in kmečkih otrok je v primerjavi z uslužben-skimi v njej še manj kot prej (razen na eni mariborski gimnaziji, na kateri zbira duhovščina svoj naraščaj s kmetov za teološke študije).⁶ To je koristen nauk za bodoče šolske reforme, čeprav se zavedamo, da ekonomski dejavnik ni edini, ki vpliva na izbiro šolanja in poklica.⁷ Da pa bi ekonomskega izločili — in to je moralna obveznost družbe, ki je sprejela za svoj množični vzgojni smoter vsestransko osebnost, so potrebni ekonomski ukrepi — dijaški domovi in štipendije.

Ko bodo otroci v šolah, v katere po svojih notranjih pogojih sodijo, se odgovornost šole za njihovo vsestransko razvitost še poveča. Pri tem moramo upoštevati, da je vsestranska osebnost, ki je — kot rečeno — po stališčih Marxovega humanizma tudi glavni smoter mednarodnega delavskega gibanja in socialistične družbe, z ekonomskih vidikov najzahtevnejši, najdražji vzgojni smoter. Zahteva šolo, ki je ne tarejo materialni problemi, in ima ekonomske pogoje za svoje delo zagotovljene. Družba, ki je sprejela za svoj družbeni in vzgojni smoter vsestransko osebnost, mora potemtakem ustrezno skrbeti za svoje šolstvo. Kako je s tem pri nas, kaže ugotovitev, »da naše šole materialno in funkcionalno komaj životarijo, saj dobrih deset odstotkov sredstev za materialne izdatke ob borni celotni finančni osnovi šole večkrat ne zadošča niti za kurjavo, razsvetljava in kredo.« Po izdatkih za izobraževanje na prebivalca in po odstotku nacionalnega dohodka, namenjenega šolstvu, je v Evropi za nami le še Albanija.⁷ To pomeni, da je naš osrednji in končni vzgojni smoter samo deklarativen, saj le »perspektivno« nakazuje usmerjenost prizadevanj na vzgojnem področju, ki v obstoječi stvarnosti nimajo zadostnih ekonomskih pogojev za uresničevanje. Zato ni prepričljivo načrtovanje, kako bomo z našim vzgojnoizobraževalnim sistemom

⁵ Vl. Schmidt, Socialnodemokratska epizoda med slovenskimi učitelji, Sod P 1968, št. 7—8.

⁶ Majda Uršič, Socialna struktura gimnazijcev pred splošnim zakonom o šolstvu 1958 in po njem, Sod P 1968, št. 5—6.

⁷ Aleksandra Kornhauser, Tako vidim resnico o šolstvu, Naši razgledi XVII št. 11, 8. junija 1968, str. 334.

razvijali vsestransko osebnost, dokler ne dajemo za našo šolo niti toliko, kolikor bi mogli, kaj šele, kolikor bi morali. Zato ostajajo nerešeni mnogi pereči ekonomski problemi našega šolstva, od katerih je predvsem odvisno, kako bo šola opravljala to nalogo.

Ker so sredstva za delo šol tako skopo odmerjena, bi jih bilo tem bolj potrebno razdeljevati tako, da bi v šoli ne zapostavljali učencev, ki so že tako zapostavljeni zaradi slabših izvenšolskih razvojnih možnosti v svojem domačem, družinskem in krajevnem okolju. Naš vzgojni smoter se od antičnega in buržoaznega humanizma poleg vsebinskih posebnosti razlikuje še v tem, da je namenjen vsem. Različni družbeni pogoji naj bi nikomur ne omejevali njegovih notranjih razvojnih možnosti. Iz tega sledi vsaj to, da mora družba, ki hoče svoje vzgojno delo usklajevati z zahtevami socialističnega humanizma, doseči enotno osnovno šolo. Ta bo kot splošno družbena in v tem smislu nacionalna in ne občinska ustanova imela čim boljše in izenačene možnosti za kvaliteten pouk v mestu in na deželi, v bogatih in revnih občinah. Pri tem mislimo na objektivne pogoje in na usposobljenost učiteljstva, saj bo le tako res dajala vsem otrokom ustrezne starosti enake pogoje za njihov razvoj. Ugotovljeno je že bilo,⁹ da take osnovne šole nimamo. Šele takšna šola bi bila *socialistična* enotna šola, kakor si jo je sto let predstavljalo napredno delavsko gibanje, ker le taka šola ustreza socialističnemu vzgojnemu smotru. Nekateri ukrepi v Sloveniji v zadnjih letih — predvsem pomoč republike slabše situiranim šolam in pa naraščajoče štipendije iz republiških virov za revne in nadarjene učence — kažejo, da bomo enotno šolo naposled le uresničili. Zgolj organizacijska enotnost šole ali tudi šolskega sistema v celoti, ki ohranja ekonomsko selekcijo, pa je tipična za buržoazno šolo. Za nekatere naše v organizacijske ukrepe zaverovane pedagoge pa je tipično, da te razlike nikakor ne morejo doumeti.

Nadaljnji pogoj, od katerega je odvisna realizacija vsestranske osebnosti v naših šolah, je kvaliteta učiteljev. Zgodovina pedagogike nam pove, da so zahtevnejši vzgojni smotri zmeraj sprožili napredek učiteljskega izobraževanja. Opirajoč se na to objektivno zakonitost lahko utemeljeno zahtevamo, naj uresničuje najzahtevnejši vzgojni smoter — vsestransko osebnost — fakultetno izobražen učitelj ne glede na šolsko stopnjo, na kateri bo poučeval (prosvetljenec Blaž Kumerdej je to predlagal že leta 1800!) in naj bo tako plačan in družbeno vrednoten, da se bo za ta poklic odločala najposobnejša mladina. Mnoga znamenja nas opozarjajo, da se bo sčasoma treba sprijazniti s Kumerdejevim predlogom. Prenehati moramo tudi z zanemarjanjem pedagoškega raziskovanja. Le tako bomo mogli z njegovimi posplošenimi rezultati izdatno pomagati izboljševati izobraževalno in vzgojno delo, ki je v šoli glede na prikazano pojmovanje vsestranske osebnosti potrebno zlasti v dveh smereh.

⁹ Fr. Strmčnik, *Enotna osnovna šola je bistveni element socialističnih družbenih odnosov*, Sod P, 1965, št. 3—4.

Ena je že omenjena individualizacija in notranja diferenciacija pouka, ki naj ne prilagaja učnega dela samo podpovprečnim z dodatno pomočjo, temveč s poglobljeno zahtevnostjo tudi nadpovprečnim. Kako temu ustreči s prilagajanjem vsebine pouka, je didaktika že dodobra razčlenila. Znatno manj pa je obdelana nič manj tehtna naloga, kako z individualiziranim poučevanjem, ki naj jih uvede v tehniko umskega dela, usposablja *nadpovprečne* učence za čim samostojnejše učenje in študij ter s tem za subjekt izobraževanja. Sploh je za etatično didaktiko značilno, da so ji nadpovprečni učenci sumljivi. To je še ostanek iz časov razredne selekcije po okto-brski revoluciji, ki naj bi dosegla, da bi bilo v socialni sestavi inteligence in vodilnih poklicev zastopanih več ljudi delavskega in kmečkega rodu, manj pa iz vrst meščanov, ki jim nova oblast ni zaupala. Otroci meščanov pa so živeli v kulturnejšem družinskem okolju, ki je — kot so v novejšem času potrdile mnoge raziskave — zelo tehten dejavnik učnega uspeha. Zato so se v šoli v povprečju izkazali bolj nadarjeni v primerjavi s kmečkimi in delavskimi učenci, ki jim njihovo okolje ni dajalo tolikih spodbud za umski razvoj. Če bi šola te interindividualne razlike upoštevala ali celo približevala zahtevnost pouka nadpovprečnim učencem, bi s tem uveljavljala pri šolskem napredovanju prav tiste, ki jih je oblast želela iz političnih razlogov čim bolj izločiti iz socialne strukture vodstvene plasti. Da bi se temu izognila, je raje obravnavala učence, ko da so enaki. Ker pri nas razredne selekcije ni bilo, smo zanemarjanje nadpovprečnih učencev čisto po nepotrebnem prevzeli iz sovjetske didaktike. Za podpovprečne z dodatno pomočjo še kaj ukrenemo, nadpovprečne pa večinoma prepuščamo njihovi nadpovprečnosti. Medtem ko v Sovjetski zvezi zaradi razvojnih potreb gospodarstva in znanosti v zadnjem desetletju vse bolj skrbijo za nadpovprečne in se to že tudi pozna v teoriji pouka in celo v organizaciji pouka, si pri nas razvojnim potrebam in pravicam mladine ustrežnejši nazori le z muko utirajo pot.

Druga smer potrebnih izboljšav pa še bolj spreminja udomačen način dela v naših šolah. V bistvu gre za to: S poukom lahko zasledujemo dve nalogi. Ena je ta, da zahtevamo od učencev reprodukcijo dejstev, pojavov in dogodkov ali tudi reprodukcijo posplošitev, teorije; pri pouku zaposluje torej predvsem njihovo pomnjenje. Druga možnost pa je ta, da navajamo učence na miselne operacije in zahtevamo od njih posplošeno znanje kot rezultat sposobnosti za posploševanje; pri pouku torej zaposluje in razvijamo njihovo mišljenje, zlasti za razvoj osebnosti najdragocenejše oblike umske aktivnosti — kritičnost in ustvarjalnost. Od srednjega veka do danes je v skladu s spremenjenimi družbenimi zahtevami ter z naraščajočo humanizacijo šolskega dela in večjim vrednotenjem učenca v učnem procesu napredoval pouk predvsem s tem, da je prenašal težišče svoje zahtevnosti od prve na drugo nalogo.

Glede tega stojimo v naših šolah slabo. V njih še zmeraj prevladuje didaktični materializem: glavna zahteva je, naj se učenec nauči snov, ki mu jo učitelj posreduje. Po uspešnosti tega merimo učinkovitost šolskega dela. Takšna zahtevnost šole, ki učence razvija enostransko, je ustrezala v davnih časih, ko sta znanost in družba tako počasi napredovali, da je šolski absolvent zvožil od prve namestitve do upokojitve z znanjem, ki si ga je pridobil z rednim šolanjem. Sedaj, v času znanstveno tehnične revolucije, pa to ne gre več in še manj bo mogoče takrat, ko bodo poklicno delali sedanji učenci. Ugodna okoliščina je, da takega pouka ne zahteva le socialistični humanizem, temveč tudi znanstveno-tehnična revolucija.⁹ To narekuje šoli, naj postavi v ospredje tako imenovane formalne izobraževalne naloge pouka, premaguje naj pozitivistično in enciklopedično naravo učne snovi, ki odločno prevladuje na vseh stopnjah naših šol od osnovne do univerze. Učence, dijake in študente naravnost sili k pasivnemu sprejemanju ter bolj ali manj zavestnemu obnavljanju.

Nevenljivo »zaslugo« imajo pri tem tudi naši učbeniki, ki morajo že od nekdaj biti zbirka večnih resnic. Te so seveda tako nedotakljive in dognane, da jih je mogoče samo ponižno sprejeti in pri spraševanju reproducirati — kot nalašč za avtoritativno etatiistično pedagogiko, ki dobro ve, da ima tak pouk tudi vzgojno vrednost. Lahko pa bi učbenik navajal tudi h kritičnosti, ustvarjalnosti, zbuja vednoželjnost ter učil dialektično misliti — vse to so nujne sestavine vsestranske osebnosti. Povedati bi moral, *kako* so znanstveniki iskali resnico, *kako* je »reka resnice tekla po prekopih zmot«, *kako* so napredovali od dejstev do teorije, kaj so ugotovili z opazovanjem in kaj z močjo svojega mišljenja, *kako* so podirali malike in dokazovali, da je mogoč napredek le prek grobov avtoritet, *kako* je dogmatično vztrajanje pri preživelih resnicah uničevalo znanost, v čem je nedognanost sedanje etape spoznavanja resničnosti v določeni stroki, katere hipoteze si v posameznih znanostih danes nasprotujejo in *kako* se prebijajo na raven teorije, kaj je še ostalo neugotovljenega za mlade in bistre glave itd. Težko si je zamisliti tako topega učenca, ki bi ga na tak način napisan učbenik, kakršen je zlasti potreben v današnjem času, ko so danes veljavna spoznanja jutri že zastarela, ne pritegnil in spodbudil k razmišljanju. To je spričo navedenega položaja dragocenejše kot pa reprodukcija v učbeniku prikazane snovi. Lepo bi bilo, če bi se našel kdo, ki bi razpisal nagrade za *take* učbenike. Zraven naj bi še financiral raziskovanje, kolikšen del učnega časa odpade v naših šolah na samostojno miselno delo učencev. Ob rezultatih take raziskave bi se najbrž zgrozil.¹⁰

⁹ Podrobneje gl. Vl. Schmidt, Metodologija šolske reforme, Sod P 1966, št. 9—10, str. 275—281.

¹⁰ Da uvidevajo potrebo po razvijanju sposobnosti učencev namesto natepanja z učno snovjo tudi gospodarstveniki, ne le pedagogi — tako za poklicno šolanje kot za splošnoizobraževalno, priča elaborat ministrstva za delo Zvezne republike Nemčije,

Tak na zapomnjevanje in obnavljanje oprt pouk preprečuje, da bi se v izobraževalnem procesu uveljavila najboljša značilnost človekovega spoznavanja, njegova kritičnost in ustvarjalnost. Kakor vzgojno, tudi izobraževalno vplivanje učinkuje le prek notranjih pogojev, z aktivizacijo teh pogojev, z dialogom med zunanji vplivi in temi pogoji, na didaktičnem področju pa z dialogom med vsebino učne snovi in učenčevimi umskimi sposobnostmi. Rezultat tega dialoga je izobrazba. Če takega dialoga ni, tudi ni rezultata. Med značilnostmi etatične pedagogike smo že spoznali njeno zanemarjanje notranjih, zlasti individualnih psihičnih pogojev otrokovega razvoja. V didaktiki se to kaže še tako, da zanemarija ustvarjalno vlogo mišljenja v procesu učenčevega izobraževanja. V skladu s tem gradi ta pedagogika svojo didaktiko na gnoseološkem stališču, da je spoznavanje odsev objektivnega sveta v naši zavesti in da torej učenčevo resnično znanje, ki naj ga bo čim več, ustrezno odseva objektivno stvarnost. Posledica tega so didaktični materializem, prenatrpani učni načrti, preobremenjeni učenci, visoko število tedenskih učnih ur ipd. — in to od osnovne šole do univerze; da bi učenci in študentje ob vsem tem še kaj mislili, pa ni več časa. Ni pa v tej didaktiki povedano, da je to zelo nizka stopnja znanja, *tudi če je zavestno osvojeno*, sistematično in trajno. Za praktično, revolucionarno družbeno vlogo postaja znanje tem učinkovitejše in za razvoj osebnosti tem dragocenejše, čim bolj ustvarjalno ga je učenec v svoji zavesti preoblikoval in ne le razumel ter ob tem razvijal svoje sposobnosti.

Da bi se tak nazor uveljavil in usmerjal ves učni proces, ki bi šele s tem zares postal izobraževalni proces, bi morala didaktika presedlati na drugačno gnoseološko podlago. Upoštevati bi morala znano Leninovo ugotovitev, da »človekova zavest objektivnega sveta ne samo odraža, temveč ga tudi ustvarja«, ¹¹ da ima odražanje ustvarjalni značaj; zato je bistvo izobraževanja subjektivno preoblikovanje objektivne stvarnosti in usposabljanje učencev za takšno preoblikovanje. Če kar naprej ponavljamo, da je spoznavanje odraz, vodi to k učnemu procesu, ki postavlja v ospredje človekovo receptivnost, ne sprašuje pa po njegovi ustvarjalnosti. ¹² Etatična didaktika to tudi

ki ugotavlja: »Duhovno razgibanega tipa priučenega tehnika, ki zna jeziti v mnogih sedlih, ni mogoče doseči z zgodnjo specializacijo. Usposabljanje torej ne more biti predvsem v tem, da bi posredovali rokodelske spretnosti in vednosti. Važno vlogo pa moramo prisoditi tehnično-elementarnemu šolanju mišljenja in pospeševanju sposobnosti za vživljanje v medsebojne tehnične in obratne odvisnosti« (H. Vogt, *Bildungsprobleme der Industriegesellschaft in West und Ost*, Braunschweig 1967, str. 29). Podobno spoznanje — naj uporabimo poklicno usposabljanje predvsem za to, da bi razvijali mladini umske sposobnosti (inteligentnost, organizacijske sposobnosti, sposobnosti za ravnanje z ljudmi) in lastnosti značaja, ki jih podjetja čedalje bolj cenijo in zahtevajo (zanesljivost, natančnost in točnost pri poklicnem delu) — naglaša tudi H. Schelsky v svojem delu *Schule und Erziehung in der industriellen Gesellschaft*, Würzburg 1967, str. 68—70.

¹¹ Filsofskie tetradi, Leningrad 1947, str. 184.

¹² Gl. J. Hermach, *Dialektika výchovy*, Praha 1966, str. 42; O. Pavlik, šola v luči današnje znanstvene in tehnične revolucije, *Sod P* 1968, št. 7—8, str. 270—271.

dela in nasprotuje s tem verbalno priznanemu vzgojnemu smotru etatiistične pedagogike, namreč vsestransko razviti osebnosti; saj brez samostojnosti, izvirnosti in ustvarjalnosti mišljenja take osebnosti ni. Ko zasipava pri pouku učence z dejstvi ali tudi s posplošitvami — in v njihovo brezpogojno resničnost ni mogoče dvomiti ter so zato že dokončno izdelane, zahteva pri tem od njih v najboljšem primeru samo še reproduktivno miselno delo, in to od vseh učencev *enako* in vnaprej določeno.¹³ S tem pa pušča v nemar *individualne* notranje pogoje, saj se individualnost učencev v izobraževalnem procesu izraža predvsem v njihovi večji ali manjši sposobnosti za sprejemanje in subjektivno preoblikovanje posredovane učne snovi, v kvaliteti mišljenja, ki ga je določeno gradivo spodbudilo. Čim bolj je pouk individualiziran, prilagojen notranjim pogojem, tem bolj spodbuja in olajšuje ustvarjalno vlogo spoznavanja — in nasprotno: čim manj je individualiziran, tem bolj izstopa v učnem procesu spoznavanje kot odražanje. Zato pa gre v etatiistični didaktiki zanemarjanje individualizacije pouka¹⁴ z roko v roki z zanemarjanjem kritičnosti, izvirnosti in ustvarjalnosti učencev. To se nehote sklada z ugotovitvami obsežnih eksperimentalnih raziskav,¹⁵ da pouk, ki razvija ustvarjalnost učencev, variabilnost razreda povečuje; pouk, ki je usmerjen predvsem na zapomnjevanje učne snovi, po naše »na odražanje«, pa razlike med učenci zmanjšuje in torej individualizacijo laže pogreša.

V tem je še dodaten vzrok, zakaj je etatiistična didaktika zlasti nerazpoložena do množične, v množični šoli izvajane individualizacije pouka za nadpovprečne. Nenadarjeni učenci se v svojem odražanju ne morejo dvigniti nad fotografijo stvarnosti, je niso sposobni v svoji zavesti predelati v kaj novega in drugače povezovati njene elemente. Učenčevo nadpovprečno nadarjenost pa lahko merimo po tem, koliko je njegovo spoznavno odražanje sveta tudi ustvarjalno in ne le reproduktivno. Pri tem nikoli ni mogoče vnaprej zagotoviti, kaj bo prišlo na dan: rezultatov samostojne, izvirne in ustvarjalne miselne aktivnosti ni mogoče uvrstiti v naprej določeno shemo, kakšen naj bo svet v zavesti učencev. To pa etatiistični didaktiki, ki ima to shemo natančno predpisano, ne gre v račun. Z nezaupanjem do ustvarjalnosti učencev nasprotuje revolucionarnosti marksistične pedagogike, ki je vselej usposabljala mladino za spreminjanje sveta v skladu z objektivnimi tendencami družbenega razvoja. Bila je proti temu, da bi se pasivno, kot objekt ukrepanja drugih, prilagajala obstoječi stvarnosti. Element te usposobljenosti pa je prav kri-

¹³ Temeljito zavrača takšno didaktično teorijo in njej ustrezno učno prakso dr. Franković v delu Bitna obilježja socialističke idejnosti i političnosti nastave, Zagreb 1953, zlasti str. 149—180.

¹⁴ Član Akademije pedagoških ved M. A. Melnikov je ugotovil: »Velika pomanjkljivost sedanjega sistema izobraževalno vzgojnega dela je v tem, da skoraj nič ne upošteva individualnih sposobnosti in nagnjenj učencev«. Sovjetskaja pedagogika 1961, št. 9, str. 15.

¹⁵ E. F. Lindquist, Educational Measurement, Washington 1955, str. 21—24.

tičnost do obstoječega in ustvarjalno predvidevanje novega. V tem je politični aspekt te zadeve.

Slab odnos do individualnih razlik je za nas tem manj sprejemljiv, ker individualizacija pouka dviga učenca na raven subjekta izobraževalnega procesa. Čim bolj sprejema in ustvarja učenec spoznanja v skladu s svojimi notranjimi pogoji, tem več je v procesu in rezultatu spoznavanja njegovega, tem bolj se je v njem izrazil. Res pa je, da tak položaj v izobraževalnem procesu laže dosežejo inteligentnejši učenci, ker so pač bolj sposobni za ustvarjalno in kritično predelavo posredovanega gradiva.¹⁶

Ko naglašamo vlogo ustvarjalnosti v učnem procesu, se hkrati zavedamo napake delovne šole, ki je zanemarjala osvajanje in utrjevanje znanja. Znano je, da brez znanja ni ustvarjalnosti, da ima učenec za ustvarjalno mišljenje več gradiva, če je prej reproduktivno odražal ter si torej ustvarjalnost in odražanje ne nasprotujeta. Če pa je delež odražanja v pouku po vsebini in metodi absolutiziran, bo njegov učinek prej spodbujal porajanje dogmatičnosti mišljenja kot pa razvoj njegove ustvarjalnosti. To tem bolj, ker uveljavlja etatiistična didaktika avtoriteto državne šole tudi tako, da prikazuje učencem v njej obravnavano učno snov za absolutno resnično. To pa je v popolnem nasprotju z naglašanjem relativnosti spoznavanja v marksistični spoznavni teoriji in v nič manjšem nasprotju z viharim napredkom znanosti v zadnjih desetletjih.

Podobno je s kritičnostjo. Če posluša in obnavlja učenec pri pouku, ko gre za idejnopolične vidike učne snovi, le eno, »pravilno« plat zvona — in v tem je bistvo etatiistično pojmovane idejnosti pouka, ima močno omejene možnosti za razvoj kritičnosti, čeprav je to plat zvona tudi razumel. Znatno več gradiva za tak razvoj bi mu dajal šele pouk, ki bi s posredovanjem nasprotujočih si stališč omogočal boj mnenj. Pa ne tako, kakor se dogaja, da slišijo učenci o nasprotnem stališču, če o njem sploh kaj slišijo, samo negativno idejnopolično oceno, ne zvedo pa njegove vsebine. Če bi jih z njo seznanjali, bi morali učenci še celo več znati, toda pouk bi jim dajal možnost, da izbirajo in se odločajo, apeliral bi na njihovo razsodnost in jo s tem razvijal. To pa naj bi bilo značilno za pojmovanje idejnosti pouka v samoupravljalški socialistični didaktiki, saj bodo učenci tudi pozneje kot samoupravljalci morali izbirati in se odločati. Za kogar to ni sprejemljivo, ta ne zaupa niti mladini niti prepriče-

¹⁶ Vsak učitelj od osnovne šole do univerze pozna učence, ki so se učno snov marljivo naučili, jo tudi razumejo, jih pa ni razgibala, ostali so ob njej osebno neprizadeti, svoja nova spoznanja samo dodajajo prejšnjim, jih pa z njimi ne povezujejo in tudi niso sposobni, da bi svoje z majhnim deležem osebne angažiranosti sprejeto znanje uporabili za nastajanje novih spoznanj. So pa tudi taki, ki bi jim glede usposobljenosti za reprodukcijo bilo mogoče kaj očitati, jim je pa osvajanje znanja v toliki meri sprožilo mišljenje in vrednotenje, da so z njim novo znanje predelali in ga tako vključujejo v prejšnja spoznanja kakor tudi v obvladovanje novih problemov. Prvi so v manjši meri subjekt pouka kakor drugi. Ta razlika seveda ni dana a priori, močno je odvisna od usmerjenosti poučevanja.

valnosti našega znanstvenega svetovnega nazora in tudi ne učitelju. Da se bo učenec konec koncev s prepričanjem pravilno odločil, ima učitelj pri pouku vodilno vlogo. Naj jo uveljavi, pa ne z avtoriteto oblasti, pač pa z avtoriteto argumentov, didaktično usposobljenostjo in s spoznavanjem svojih učencev.

S tem smo že opozorili na politični vidik obravnavane didaktične alternative. Etatiistična pedagogika ima — zvesta tradiciji, da še noben državni vzgojni smoter ni svoje zahtevnosti individualiziral — pred seboj *povprečnega* posameznika in ga tudi vzgaja za *povprečnega* posameznika. Za to ima tehtne objektivne družbene vzroke. V sodobni, zelo zapleteni industrijski družbi z njenimi visoko razvitimi oblikami organizacije in s številnim birokratskim aparatom, mora posameznik usklajevati svojo dejavnost z ravnanjem drugih. Mora biti uglasen na skupni imenovalci, sicer vnaša motnje v delovanje tega natančno uravnanega mehanizma. V taki družbi je konformnost med največjimi družbenimi krepostmi. Na drugi strani pa ista družba — zlasti spričo naglih sprememb v zahtevnosti poklicnega življenja, ki jih prinaša znanstveno-tehnična revolucija — potrebuje kritičnost do proizvodnih tradicij, sposobnost samostojnega razsojanja, izvirnost in ustvarjalnost — in to ne le izbranih posameznikov, temveč množice. Ko Rockefellerjevo poročilo¹⁷ ugotavlja to objektivno družbeno protislovje, še dodaja, da je reševanje le-tega med najbolj usodnimi nalogami prihodnosti. Ta bo morala odgovoriti na vprašanje, kako v tehnizirani in zbirokratizirani družbi obvarovati mladino, da bo ohranila svojo osebnost in originalnost. Da prinaša rešitev tega problema samoupravljanje, avtorji poročila seveda ne navajajo. Glede na bliskoviti napredek znanosti, ki povzroča, da znanje šolskih absolventov že v nekaj letih deloma in tudi popolnoma zastari, pa pravilno zahtevajo, da se mora šola čimprej otresti svoje poglavitne napake. Ta je v tem, da »seznanja učence z znanjem«, namesto da bi ji bila glavna naloga, jih z razvijanjem kritičnosti, izvirnosti in ustvarjalnosti »usposablja za neznano«.¹⁸ To pa se ujema z alternativo med spoznavanjem (v učnem procesu) kot odražanjem ter spoznavanjem kot ustvarjanjem, ki jo etatiistična didaktika s svojimi spoznavnoteoretskimi temelji vred obravnava v nasprotju s potrebami družbenega napredka in proti vsestranski razvitosti posameznika.

II. Vzgojna učinkovitost dela

Ko navajamo, kaj vse bi bilo treba doseči, da bi naš vzgojni smoter iz deklarativnosti približali naši šolski stvarnosti, se moramo

¹⁷ Rockefeller Report — kritično poročilo o stanju in nalogah šolstva v ZDA, ki ga je 1958. leta izdelala skupina najboljših ameriških pedagoških strokovnjakov, velja po pravici za eno najtehtnejših pedagoških raziskav po drugi svetovni vojni.

¹⁸ Die Schule zwischen Bewahrung und Bewährung, Stuttgart 1960: Rockefeller Bericht, str. 11—61.

še ustaviti ob vprašanju, kako z vzgojnoizobraževalnim delom zmanjševati omejevanje človeka, ki mu preti od delitve dela. Marx je na to vprašanje odgovoril z zamislijo politehničnega izobraževanja, ki naj seznanji poklicni naraščaj »s splošnimi znanstvenimi principi vseh proizvodnih procesov in hkrati uvaja otroka in mladeniča v praktično delo in ravnanje z elementarnimi orodji vseh opravil«. Tako naj mlade ljudi usposobimo, da bi lahko — po Engelsovih besedah — »prehajali po vrsti iz ene proizvodne panoge v drugo, pač v skladu s tem, v koliki meri jih k temu navajajo družbene potrebe in njihova lastna nagnjenja«.¹⁹

Negativen psihološki učinek, ki ga doraščajoči mladini lahko povzroča delitev dela, namreč omejevanje njenih razvojnih možnosti, s tem seveda ni odpravljen, zmanjšan pa je, čeprav le pri tistem delu poklicnega naraščaja, ki se odloča za delo v proizvodnji. Med značilnostmi znanstveno tehnične revolucije je tudi ta, da zaposluje to področje zmeraj manj ljudi, vse več pa jih terciarne dejavnosti. Tvegano pa je trditi, da se v okviru teh dejavnosti poklicno zaposleni, laže vsestransko razvijajo, ker so se prej v šoli politehnično izobraževali. Brez dvoma bi jim splošno izobraževanje bolj koristilo. Pa tudi v proizvodnji je možnost prehajanja od enega dela do drugega omejena z družbenimi potrebami, z zaposlitvenimi možnostmi in še s človekovimi sposobnostmi in nagnjenji. Vse to pa ne jemlje vrednosti pedagoški nalogi, s politehničnim izobraževanjem usposabljanje mladega človeka, da se bo s pomočjo svojega poznavanja znanstvenih temeljev proizvodnje in ustrezno razvitih sposobnosti laže spopolnjeval. Laže bo prehajal z enega delovnega mesta na drugo, če bo to zahtevala sprememba proizvodnega procesa ali kak drug zunanji vzrok, ali če ga bo na to navajala neskladnost med delovnimi zahtevami in njegovimi psihofizičnimi možnostmi. Končno bo tudi laže našel delo, ki mu bo ustrezalo ter se tako iz bremena spremenilo v osebno angažirano aktivnost. V tem je humani smisel politehničnega izobraževanja, ki pa se v praksi — iz objektivnih (zaradi pomanjkanja dragih ustrezno opremljenih šolskih delavnic) in subjektivnih (zaradi nepoznavanja pravega smotra tega izobraževanja) razlogov pogosto sprevrže v učenje *določenega* industrijskega ali kmečkega opravila, izbranega v skladu z lokalnimi zaposlitvenimi možnostmi ne glede na poklicne interese in sposobnosti učencev, če že ne kar v nekvalificirano okopavanje krompirja na zadružni njivi ali pometanje tovarniških prostorov. Takšna profesionalizacija, ki znižuje splošno izobrazbeno raven šole, ima politehničnemu izobraževanju *nasproten* učinek in ni le nič vredna, temveč z vidika potrebe po usposabljanju za vsestransko razvitost tudi škodljiva. To velja za vlogo tega pouka v mnogih naših splošnoizobraževalnih šolah.

¹⁹ Marx-Engels, Über Erziehung und Bildung, Berlin 1960, str. 162, Marx-Engels, o. d., str. 129.

Prehajanje z enega delovnega mesta na drugo je le kdaj pa kdaj potrebno sredstvo. Ni pa smoter, ki bi ga bilo treba vselej doseči, da bi omogočili vsestranski razvoj, ker ta baje zahteva, naj človek spreminja poklic in se tako »odreši«¹ važnega pogoja in izraza svoje specifičnosti. Ne bi bilo prav, če bi si vsestransko razvitost zamišljali kot enkrat za vselej določen model, na katerega moramo vsakogar nategniti. Omenjeno je že bilo, da nastaja ta razvitost z individualizacijo in torej tudi ni v vsakem primeru potrebno prehajati z enega poklicnega dela na drugo, da bi jo dosegli. Če kdo opravlja poklic, ki mu vsestransko ustreza, v katerem res živi — to pa ni odvisno le od vrste dela in od drugih, zunanjih družbenih dejavnikov, temveč tudi od njegovih notranjih pogojev — ni prav nič potrebno, da bi si iskal drugo delo zaradi vsestranske razvitosti in se tako spreminjal v poklicnega diletanta za mnogo delovnih področij. Nasprotno — s tem bi si jo spodrezal. Delitev dela, ki jo povzroča psihološka selekcija na podlagi sposobnosti in nagnjenj, nastalih kot rezultanta medsebojnega učinkovanja zunanjih vplivov in notranjih pogojev, omogoča, da pride »pravi človek na pravo mesto«²; takšna delitev dela je nepogrešljiv pogoj za njegov vsestranski razvoj. Delitev dela, ki jo povzročata ekonomska in razredna selekcija pri splošnoizobraževalnem in delovnem usposabljanju mladine ter razporejanje le-te na delovna mesta zgolj po potrebah gospodarskega planiranja ne glede na njene sposobnosti in nagnjenja, pa vsestranski razvoj preprečuje. Zato šola tehtno prispeva k učenčevi vsestranski razvitosti, če pomaga pri psihološko in družbeno ustreznem poklicnem usmerjanju. V tej luči še naraste pomembnost poklicnih svetovalnic. Ni pomoči: ljudje se pač med seboj razlikujejo in se bodo *zmeraj bolj* razlikovali, če bosta kultura in vzgoja napredovali. To je pač navsezadnje tudi treba upoštevati, ko razpravljamo o vplivu dela na človekov razvoj. Če pa to prezremo in preprosto sodimo, da se bo človek enostransko razvil, če enostransko deluje, vsestransko pa, če vsestransko deluje in naj zato menjava delovno mesto, ponavljamo staro napako ter napovedujemo psihološki učinek zgolj na podlagi zunanjih vplivov ne glede na notranje pogoje.

V nasprotju z zgoraj omenjenim humanim smislom politehničnega izobraževanja pa etatiistična pedagogika po svoje ocenjuje njegov pomen. V skladu z njenim izhodiščem, da je vsakdo za vse, da enaki zunanji vplivi ne glede na notranje pogoje vselej porajajo enake ljudi, je tej pedagogiki politehnična izobrazba sredstvo, ki naj pripomore, da bi mladega teoretično in praktično s temelji proizvodnje seznanjenega človeka tem uspešneje vključili v *kakršno koli* mesto v proizvodnji, ki naj bo zasedeno po izkazanih potrebah državnega načrtovanja; le-temu pa bi upoštevanje individualnosti pri razporejanju v poklice lahko samo kvarilo račune. Takšni pedagogiki se prilega nazor, da je delo vzgojno, tudi če ni podrejeno pedagoškim zakonitostim, samo da bi mogla pod pretvezo vzgojnosti, vzgojne vrednosti kakršnega koli povezovanja pouka s proizvodnjo

ustrezati ekonomskim potrebam. Ni čudno, da se v tem miselnem svetu ni moglo uveljaviti ne le po gospodarskih potrebah, temveč tudi po interesih in sposobnostih mladine usmerjeno poklicno svetovanje, ki smo ga v stari Jugoslaviji že imeli. Neposredno po osvoboditvi ga namreč ni bilo mogoče obnoviti, ker je odločal sovjetski vzor.

Podobno vlogo kot politehnična opravlja tudi splošna izobrazba: kdor je splošno izobražen, hitreje in bolje osvoji to ali ono specializacijo kakor kdo drug z nižjo splošno izobrazbo. Lažje doume funkcijo svojega dela v vsem proizvodnem procesu in ga tako miselno bolj obvladuje ter uspešneje prenaša izkušnje z enega delovnega mesta na drugo. Zato je prav, da politehnično izobrazbo vključujemo v okvir splošne izobrazbe, da jo sprejemamo kot poseben vidik za vsebinsko izpopolnitev splošne izobrazbe. Vzgojni smoter vsestranskega človeka torej zahteva, da v šolah bolj poudarimo tako imenovano splošno izobraževanje. Iz tega stališča med drugim sledi, da moramo v našem šolskem sistemu okrepiti položaj gimnazije kot naše edine splošnoizobraževalne šole na srednji šolski stopnji, na strokovnih šolah pa povečati delež splošnoizobraževalne učne snovi.

V isti smeri učinkuje tudi znanstveno-tehnična revolucija, ki z avtomatizacijo proizvodnje postopoma odpravlja nekvalificirano fizično delo in zamenjuje delavca ob tekočem traku z bolj izobraženim kontrolorjem proizvodnje: znižuje družbeno vlogo ozke strokovnosti, zvišuje pa potrebo po miselnem obvladovanju delovnih procesov in po avtonomni motivaciji dela. Ta intelektualizacija dela zahteva, naj bi čim več ljudi bilo bolj izobraženih. Zato dandanes osemletna šolska obveznost že ne zadošča več. Začetek poklicnega dela se odmika do 17. leta, vsaj dve tretjini prebivalstva ustrezne starosti naj bi dobili srednjo izobrazbo, ena tretjina pa visoko. Kljub vsemu temu pa je potrebno še izobraževanje na delovnem mestu in izobraževanje odraslih. To pa je hkrati pot do vsestranskega človeka. Tako se potrjuje Marxova misel, da napredek industrije sili družbo, naj delni individuum zamenja s totalnim individuumom. S tem je tudi rečeno, da družbena pomembnost izobraževalne dejavnosti narašča in da postaja vse važnejši dejavnik proizvodjalnih sil.

III. Vzgoja in prosti čas

Znanstveno-tehnična revolucija ne zahteva le vsestranskega človeka, ki bo s svojo razvitostjo pospeševal produktivnost dela, temveč ga z avtomatizacijo proizvodnje in s skrajševanjem delovnega časa tudi omogoča. Nekdanji 12 in tudi 16-urni delavnik se je skrčil na osem ur, pri nas uvajamo sedem ur dnevnega dela, nekateri ekonomisti v industrijsko razvitih deželah pa že napovedujejo, da bo v enem ali dveh desetletjih zadoščalo pet delovnih ur na dan. S tem se širi neobhoden pogoj za človekov vsestranski razvoj zunaj procesa materialne produkcije, zunaj »carstva nujnosti«, namreč

njegovo preživljanje prostega časa. Znani ameriški sociolog David Riesman celo utemeljuje, da se značaj vse bolj oblikuje z aktivnim preživljanjem prostega časa in vse manj ob delu.²⁰ Tak razvoj pa postavlja v ospredje tudi novo pedagoško nalogo — vzgojo za smotrno izrabo prostega časa, ki postaja bistvena sestavina vzgajanja vsestranske osebnosti, saj je po dovolj znanih izkušnjah lahko prosti čas človeku tudi v pogubo, ga zasušnjuje, namesto da bi ga osvobajal. V starejših pedagoških virih še neznana vzgojna naloga (kadar otrok ni delal, je pač v teh virih veljalo, da postopa in zapravlja čas ter da ga je treba čimprej spet avtoritativno zaposlititi) je do danes že spodbudila razvoj obsežne pedagoške discipline — pedagogike prostega časa.²¹

Pomembnost prostega časa za posameznika in družbo je nazorno izrazil Ante Fiamengo: »Dimenzija prostega časa postaja čedalje pomembnejši dejavnik v nadaljnjem razvoju družbe, predvsem na področju vsestranskega razvijanja vsakega posameznika... Srečna kombinacija spojitve samoupravljanja proizvajalcev v produkciji in pozitivnega uporabljanja prostega časa sta dve temeljni socialni predpostavki, da bi človek uresničeval svojo humanost in se potrjeval. Če gledamo na vprašanje o pomenu prostega časa v tem smislu, lahko sklepamo, da ima družbena skupnost dve bistveni nalogi v razmerju do individua: a) da mu zagotovi delo kot vir obstanka, b) da mu zagotovi prosti čas kot vir distrakcije in njegovega vsestranskega razvoja«.²²

Iz tega lahko posnamemo uporaben vidik za določanje in razmejitev najvažnejših pedagoških nalog: usposabljanje za delo, ki spričo naraščajoče intelektualizacije dela združuje izobraževanje ter nekdanj ločeni kategoriji umske in delovne vzgoje, zaradi družbenega značaja proizvodnje pa vključuje tudi vzgojo do sodelavcev, torej socializacijo človeka, ter usposabljanje za aktivno in kulturno preživljanje prostega časa, lahko pomaga odpravljati razlike, nastale z diferenciacijo med umskim in fizičnim delom in ustvarja pogoje za človekovo vsestransko razvitost. Da bo prosti čas res izpolnil to nalogo, mora pedagogika prostega časa izhajati iz njegove bistvene značilnosti. Ta je v tem, »da se uporablja po lastni izbiri, prosto in prostovoljno, po zanimanju in obstoječih okoliščinah. In prav svoboda, prostovoljnost in neobveznost so tisti dejavniki, ki bude pri otrocih in mladini spontanost, aktivnost in samokritičnost, zavestnost, samoizraznost, iniciativnost, ustvarjalnost in vedro razpoloženje. To pa so prav tiste kvalitete, ki so zelo močne gibalne sile v razvoju in uveljavljanju osebnosti«.²³

²⁰ Die einsame Masse, München 1957, str. 260.

²¹ Glej poglavje V. Jankovića Pedagoška problematika prostega časa v delu Pedagogika, II, Ljubljana 1968, str. 137—167 s tam navedeno literaturo.

²² Osnovi opće sociologije, Sarajevo 1963, str. 308—309.

²³ V. Janković o. d., str. 147.

Če upoštevamo navedeno značilnost prostega časa in uporabimo še pravkar omenjeno kategorizacijo pedagoških nalog — usposabljanje za delo in usposabljanje za prosti čas, lahko utemeljimo *dvoje stilov* vzgojnega dela, ki mu različnost narekuje njuna vsakokratna naloga: usposabljanje za »carstvo nujnosti« in usposabljanje za »pravo carstvo svobode«. Samoupravljalvska socialistična pedagogika mora uporabljati in razvijati oba stila vzgojnega dela. Ko usposabljammo otroke za bodoče delovne naloge, ne moremo drugače, ko da je temeljna značilnost stila našega vzgojnega dela — *zahtevnost*. Pa četudi moramo pri tem omejevati otrokovo težnjo po svobodni afirmaciji te ali one samosvoje posebnosti, ker bi ga sicer za delo ne usposobili. Če bi kdo o tem še dvomil, naj se seznani z žalostnimi izkušnjami na pedocentrističnih teorijah temelječe »svobodne šole«, ki je zaradi zanemarjanja zahtevnosti odpuščala iz svojih klopi intelektualno in moralno za delo nesposobne absolvente. Tako se je abstraktno pojmovana otrokova svoboda v vzgojnem procesu sprevrgla v stvarnosti v njegovo konkretno nesvobodo.

Pri usposabljanju za »carstvo svobode« — in brez njega ni mogoče doseči vzgojnega smotra vsestranske razvitosti — pa je potreben drugačen stil vzgojnega dela in seveda tudi spremenjen vzgojiteljev odnos do otroka, ki je v primerjavi s stilom in odnosom zahtevnosti znatno bolj human, širokosrčno naj pospešuje uveljavljanje otrokove izvirnosti, ne da bi ga omejeval s kakršnimkoli vnaprej postavljenim programom, kakor ga pri tradicionalnem učnem delu mora omejevati šola. To ni pedološko stališče *laissez-faire*, saj je dovolj znano, da je v svojem prostem času otrok najbolj ogrožen od negativnih vplivov in bi bilo od vzgojitelja več kot neodgovorno, če bi ga prav v tem času prepuščal njegovi naravi. Pedagogika prostega časa seznanja otroke in odrasle z možnostmi, kako prosti čas izrabiti, skrbi za uveljavljanje interesov, ki jih pouk ali delo nista zadovoljila, razvija interese za kulturno in razvojni stopnji ustrezno izrabo prostega časa, navaja na ustrezno aktivnost, tudi na povezovanje umskega in ročnega dela ob interesni zaposlitvi, da bi gojenec v prostem času razvijal svoje sposobnosti, ki sta jih pouk ali delo puščala neizrabljene. Pri vsem tem pa nič ne ukazuje, le pomaga, ne prisiljuje, pač pa gojence spodbuja, naj se sami odločijo ter jih usposablja za svobodno izbrano dejavnost. Hkrati pa jih z dejavnostmi prostega časa, ki zahtevajo več udeležencev, uvaja v odnose med ljudmi, kakršne naj bi oblikovali med seboj, ko živijo v »carstvu svobode«, ko ne proizvajajo in tudi na kak drug način niso neposredno koristni za družbo. Tak položaj gojenca v vzgojnem procesu zahteva od vzgojitelja, da spoštuje njegovo zasebno življenje, da mu omogoči biti kdaj tudi sam — brez samote ni ustvarjalnosti — in ne kar naprej član kolektiva,²⁴ mu priznava

²⁴ Kmalu po osvoboditvi je na neki naši šolski razstavi visela prečrtana slika učenca, ki se sam uči, pod sliko pa je pisalo: »To je bilo individualno, buržoazno učenje«. Sosednja slika pa je kazala učni krožek, učence, ki se skupaj učijo. Spodaj

pravico, da sme biti sam svoj in razvije tudi kaj svojega, čeprav ne bo iz tega nič uporabnega in koristnega, ampak bo posameznika »samo« zadovoljevalo. Znani filozof Bertrand Russell utemeljeno ugotavlja: »Eden izmed virov nesreče, utrujenosti in živčne napetosti je nesposobnost, da bi se zanimali za tisto, kar za naše življenje nima praktične vrednosti.«²⁵ Razvijati interese te vrste je tehtna naloga vzgoje za prosti čas. Na Russellovo misel se smiselno navezuje iz zgodovine pedagogike znano dejstvo, da vzgojni sistemi, ki niso priznavali tega stila vzgojnega dela (lahko ga imenujemo stil spodbudnosti) — tipičen primer iz preteklosti je fevdalna pedagogika — niso mogli in tudi niso hoteli vzgajati vedrih, samostojno mislečih in ustvarjalnih ljudi. Pa tudi nasprotno: vzgojni sistemi, ki so ta stil sprejemali — tipičen primer iz preteklosti je novohumanistična pedagogika (namenila ga je seveda samo za vzgojo elite) — so tudi nastopali proti vzgoji čustveno zatrtih in umsko uniformiranih ljudi.

Med posebnostmi etatične pedagogike je tudi ta, da ne pozna obeh stilov vzgojnega dela, pozna samo stil zahtevnosti. Makarenkovo stališče, da vzgoja brez kategorične zahtevnosti ni mogoča, je ta pedagogika absolutizirala in posplošila na vzgojno delo sploh. V tej smeri učinkujejo njene močno izražene tehnokratske tendence, ki povzročajo, da ni zaskrbljena za vzgojo ljudi, kaj šele za vzgojo osebnosti, pač pa je zavzeta za vzgojo »kadrov«,²⁶ to se pravi, za uporabnost ljudi na delovnem mestu, da bi čimbolj koristili pri razvijanju proizvodnih ali kakih drugih sil. Dober državljan in dober proizvajalec — to je resnični smoter etatične pedagogike, vse drugo (vzgoja vsestranske osebnosti itd.) je fraza za lahkoverneže. Še nikoli ni šola v birokratsko-etatičnem sistemu slišala očitkov, da s svojim izobraževalnim in vzgojnim delom slabo skrbi za srečo vsestransko razvite osebnosti, vsak dan pa jih posluša, da je slabo povezana »z življenjem«, to pomeni s proizvodnjo.

V nasprotju z grobim utilitarizmom etatične pedagogike pa Makarenko v težjih okoliščinah ni samo zahteval od otrok, naj bo njihovo ravnanje koristno, temveč je tudi upošteval in spodbujal njihovo potrebo po igri. Ugotavljal je, da je »v otroškem kolektivu igra neobhodno potrebna. Otroški kolektiv, ki se ne igra, ni resničen otroški kolektiv.«²⁷ Glavni smisel igre je v tem, da v igri otrok razvija domišljijo, da »ustvarja kaj iz sebe«. In tudi vzgojitelj se mora igrati, kajti »če samo poučujem, ukazujem in zahtevam, bom ostal (otrok) tuja sila. Biti moram član kolektiva, ki ne le pritiska

je bilo zapisano: »To je kolektivno, socialistično učenje«. V didaktiki smo to stališče, ki v zadnji konsekvenci zanika vrednost samote in vzgoje samega sebe za razvoj osebnosti, že premagali, v moralni vzgoji pa še ne.

²⁵ Naši razgledi, št. 10/1969, str. 316.

²⁶ V besednem zakladu etatične pedagogike je to najbolj vsakdanji izraz; brali smo pa že tudi »vzgoja kadrovskega materiala«.

²⁷ A. S. Makarenko, Theoretische Schriften, Volk und Wissen, Berlin 1962, str. 229—230.

na kolektiv, temveč ga tudi razveseljuje.«²⁸ Makarenko je tudi zastopal stališče — in to je znamenje njegovega gorkovskega humanizma, da daje igra, svobodno in ustvarjalno izražanje, življenju lepoto, da postaja šele s tem, ko gojenci delajo, kar ni nujno in koristno; jih pa razveseljuje, njihovo življenje vredno človeka. Poskrbel je tudi, da so njegovi gojenci imeli prosti čas. Kako je cenil in uporabljal stil spodbudnosti, je pokazal še s prizadevanji usposobiti gojence za subjekt vzgojnega procesa.

Tak vzgojiteljev odnos do otrok je potreben zlasti pedagogiki prostega časa. Etatiistična pedagogika pa te humane značilnosti Makarenkovega pedagoškega sistema ni razvila. Ko da bi v nasprotju z njegovo optimistično hipotezo izražala načelno nezaupanje do otrok, sodi ta pedagogika, da ni dobro spodbujati njihove domiselnosti, da bi kaj ustvarjali iz sebe. Tako bi utegnili misliti in narediti kaj nedopustnega ali pa bi vsaj ne napravili nič koristnega, če jih bomo puščali brez vodstva in nadzorstva. Brez vere v mladino pa ta pedagogika nima razloga za vzgojo samoupravljalcev in zato tudi organizira vsak njen korak — v šoli in tudi v pionirski organizaciji.²⁹ Ne le šola, tudi pionirska organizacija nalaga svojim članom z letnim načrtom določene obveznosti do organizacije in družbe, predvsem družbeno koristno delo — in člani jih *morajo* opraviti. Zgrešeno bi jih bilo združevati po njihovih interesih, ker je glavna naloga delavnosti pionirjev »sodelovanje pri izboljševanju življenja, ki jih obdaja«.³⁰ Tu ni nobene razlike v stilu vzgojnega dela z učenci in pionirji; šola in tudi pionirska organizacija morata z načrtno in sistematično zahtevnostjo navajati otroke, »da bodo svoje osebne interese podrejali družbenim«³¹ in podrejajo jih celo vsi na enak način. Sovjetska akademija pedagoških ved je namreč ugotovila, »da je večina pionirskih dejavnosti v odredih tretjih, četrtih, petih in naslednjih (šolskih) razredov enaka« — od zbiranja starega železa do zbiranja makulaturenega papirja. »Vsebinska in tudi metodika pionirskih aktivnosti sta tako enolični, da se ju otroci hitro naveličajo. To je imelo za posledico, da je nekaterim pionirjem (kot je pisec to obzirno izrazil; op. Sch. V.) otopel interes za življenje njihove organizacije«.³² Obvezne naloge državlanske vzgoje narekujejo torej otrokovo ravnanje tudi zunaj šole in mu jemljejo značaj aktivnosti prostega časa; otroci pa na to ustrezno reagirajo.

²⁸ A. S. Makarenko, o. d., str. 333.

²⁹ Tak uradniški odnos do otrok, tipičen za državno šolo, doživlja kritiko tudi v sovjetskem pedagoškem tisku. Na primer: »Iz naših šol še niso odstranjeni nekateri ustaljeni odnosi, ki so se v njej razraščali leta in leta. Še zdaleč ni izkoreninjeno nezaupanje do učencev, zlasti do učencev v višjih razredih, v njihovo naravno težnjo samostojno organizirati šolsko življenje« (N. K. Gončarov, Nekotorije teoretičeskiye predposilki sistemi vospitatelnoj raboti v škole, Sovjetskaja pedagogika, št. 5/1965, str. 36).

³⁰ G. I. Ščukina (redaktor), Pedagogika. Kurs lekcij, Leningrad 1966, str. 346, 555.

³¹ I. T. Ogorodnikov, Pedagogika, Moskva 1968, str. 319—320.

³² B. E. Širvindt, Orientir — programma raboti s pionerami, Sovjetskaja pedagogika, št. 10/1968, str. 45.

Ena sama vseobsegajoča vzgojna naloga, ki zahteva od otrok, da se vedejo kot državljani ne le v šoli, temveč tudi v družini in v svojem »prostem« času, seveda ne potrebuje več stilov vzgojnega dela. V tej smeri učinkuje še v praksi množično izvajano stališče, naj uporabljaja zaposlena mladina svoj prosti čas za zviševanje delovne zmogljivosti (z večernim, z izrednim šolanjem ali s šolanjem med delovnimi izmenami). Spričo tega prostega časa enostavno nima. To stališče je z gospodarskega vidika vsekakor utemeljeno, hkrati pa preprečuje, da bi se uveljavil prispevek prostega časa pri oblikovanju individualno pogobljene osebnosti. To tem bolj, ker je poklicna usmerjenost omenjenega zviševanja pogostoma dirigirana po potrebah gospodarskega načrtovanja in posameznik zato ne more uveljaviti svojih interesov.

Na tem vzgojnem področju smo se v zadnjih dveh desetletjih razveseljivo emancipirali od teorije in prakse etatiistične pedagogike, saj je deetizacija našega vzgojnega sistema najbolj napredovala v naši pionirski organizaciji. Odkar smo pionirjem priznali, da so otroci in jim tako odpustili njihovo državotvorno nalogo ter žrtvovanje za skupnost, je mogoče v pionirski organizaciji in v posebnih organizacijah, ki zbirajo otroke in mladino za delo na določenih področjih (Ljudska tehnika, Zveza tabornikov, Podmladek Rdečega križa itd.) osredotočiti in združiti vzgojo za smotrno preživljanje prostega časa z ustreznim stilom vzgojnega dela.³³

Razlika in nasprotje med etatiistično in samoupravljalvsko socialistično pedagogiko na področju družbeno organizirane izvenšolske vzgoje se nazorno pokažeta, če primerjamo zgoraj prikazano delo pionirske organizacije v Sovjetski zvezi s smernicami za delo te organizacije pri nas. Te zahtevajo od njenih vzgojiteljev, »da razvijajo take vsakodnevne aktivnosti, ki bodo naredile življenje otroka lepše in srečnejše...«³⁴ Navedeno besedilo pove, da v tem vzgojnem procesu otroci niso sredstvo za zadovoljevanje kakih višjih ciljev, pač pa so smoter vzgojnega dela, ki velja njim, njihovemu razvoju, da bi lepše in srečnejše živeli. Tak program — če ga ustrezno izvajamo — pa res omogoča otroku, da postaja subjekt vzgoje. To se pravi, da ne začanja živeti šele takrat, ko ga ne bomo več vzgajali, do takrat pa mora potrpežljivo vztrajati kot objekt vzgoje. Živi že zdaj, ko ga vzgajamo in torej vzgoja ni samo priprava na življenje, marveč je že življenje. S tem pa način življenja v takem vzgojnem procesu usposablja za življenje v prostem času, ki ima prav tako kot ta vzgoja smoter že v sebi samem. Otrok, ki je bil ves čas samo objekt vzgojnega ukrepanja drugih, objekt zahtevnosti in prisiljevanja, se tudi v prostem času ne bo znal osvoboditi. Estetska vzgoja

³³ Nekatere značilnosti tega stila v pionirski organizaciji ter razlike med njim in šolsko vzgojo so opisane v delu: VI. Schmidt, Stil vzgojnega dela z učenci in s pionirji. Kongres pedagoških delavcev LRS na Bledu I, Ljubljana 1950, str. 143–168.

³⁴ Programska orientacija družbenega dela za vzgojo in varstvo otrok v socialistični Jugoslaviji, Zagreb 1968, str. 23.

pa naj mu še razvija potrebo, da bo to svobodo uporabil čim bolj kulturno. In zanimivo: tudi za uspeh estetske vzgoje je neobhodno potreben stil spodbudnosti, saj pri tem kompleksu vzgojnih nalog nič ne opravimo s kategorično zahtevnostjo in s prisiljevanjem. Zato pa je etatistična pedagogika s svojim izključnim stilom zahtevnosti vzgojnega dela na tem vzgojnem področju tako revna.

Opozoriti velja še na eno razliko med obema stiloma vzgojnega dela, ki zvišuje pomembnost vzgoje za prosti čas v naši, družbeno organizirani izvenšolski vzgoji. Ko vzgojitelj zahteva, vselej tudi pove, kaj zahteva in s tem gojenčevo ustvarjalnost omejuje; ko spodbuja, pa otroka na izbiri dejavnosti samo navaja in se mora otrok konec koncev sam odločati med različnimi možnostmi za svoje ravnanje. To pa je prav dobra šola za vzgojo samostojnosti in odgovornosti, pa tudi kritičnosti in ustvarjalnosti, torej za vzgojo lastnosti, ki so svobodnemu samoupravljavcu nujno potrebne. Ko se tako odloča, otrok ni objekt vzgojnega stila zahtevnosti, temveč je spet subjekt svoje vzgoje. Stil vzgoje za prosti čas ima torej dobre možnosti ustvariti otroku položaj v vzgojnem procesu, ki ga usposablja za njegovo poznejšo aktivno vlogo v samoupravni družbi. V šoli, ki zahtevnosti ne more pogrešati, pa bo usposabljanje za »carstvo svobode« zmeraj podrejena naloga in tudi mora ostati podrejena naloga. Če res hočemo vzgajati vsestranske ljudi, moramo zato delo šole dopolnjevati in širiti z organizacijo in vsebino vzgojnega dela, ki bo za uspešno uveljavljanje svojega vzgojnega stila čim manj obremenjeno s stilom šolske vzgoje. Iz tega sledi, naj bi to vzgojno delo ne bilo podrejeno šolski vzgoji. Usmerjali naj bi ga posebej usposobljeni vzgojitelji.

Čeprav je vzgoja za prosti čas tako pomembna, jo pod vplivom tradicije v teoriji in praksi navadno obravnavamo kot nameček, kot dodatek pravi, zaresni vzgoji. Vsaj v teoriji bi se to zboljšalo, če bi tvegali temeljito remeduro v strukturi osnovnih kategorij pedagoške znanosti, ki ne ustrezajo temeljnim zahtevam formalne logike glede znanstvene klasifikacije. Vredno bi namreč bilo razmisliti, ali bi ne olajšali uporabe pedagoške teorije v praksi in jo približali vzgojni stvarnosti, če bi tradicionalno delitev pedagoških nalog na (politehnično) izobraževanje, na telesno, umsko, moralno in estetsko vzgojo zamenjali z delitvijo pedagoških nalog na vzgajanje in izobraževanje za (poklicno) delo, družbeno upravljanje in prosti čas, ter vključili tematiko omenjenih ali kakih drugih kategorij v okvire navedenih treh področij človekovega delovanja.

V teh treh dimenzijah človek živi in bi s tem postale posamezne vrste vzgoje bolj življenjske in konkretnjše. Moralna vzgoja za delo je drugačna kot moralna vzgoja za prosti čas. Telesna in estetska vzgoja visita v zraku, če ju ne vključujemo v preživljanje prostega časa. Izstopile bi doslej zapostavljene naloge izobraževanja in umske vzgoje za dejavnosti prostega časa, zdaj pa sta izobraževanje in umska vzgoja praviloma omejena na pripravo za poklicne in druž-

bene obveznosti. Proučiti bi bilo še treba, kakšno vzgojo značaja terja človekovo harmonično izravnano delovanje na teh treh življenjskih področjih in kolikšen je njihov delež pri oblikovanju značaja. Precej abstrakten problem o človekovi neharmonični razvitosti, ki nastaja iz porušenih ravnesij med posameznimi vrstami vzgoje, bi dobil konkretnjšo podobo, če bi proučevali, kako naj bo med seboj izravnana vzgoja za delo, družbeno aktivnost in prosti čas, da bi oblikovala harmonično osebnost. S tem bi dobili tudi ploden vidik za presojanje človekove vsestranske razvitosti, saj bi se najbrž kmalu pokazalo kako je okrnjen v svojih človeških možnostih, kdor je aktiven samo na dveh ali celo samo na enem izmed omenjenih treh področij. Postalo bi očitno, *da ne moremo zagotoviti pogojev za vsestranstvo samo z zbliževanjem umskega in fizičnega dela*, ne da bi omogočili človekovo družbeno aktivnost in smotrno preživljanje njegovega prostega časa. To spoznanje pa bi navajalo na ustrezno vzgojno delo, pri čemer bi bila med drugim vzgoja za prosti čas, za človekovo »carstvo svobode« v teoriji priznana za prav tako tehtno in temeljno kategorijo kot vzgoja za poklicne in družbene naloge. Z izvajanjem te teorije v praksi pa bi preskusili, kako je z družbenimi možnostmi za vzgojo, ki hoče izravnati osebne in družbene interese. Ne pričakujemo brez utemeljenosti, da bi tako strukturirana pedagoška teorija pokazala bolj humano lice — in to bi bila privlačna specifičnost samoupravljalvske pedagogike.

Za boljše razlikovanje med samoupravljalvsko in etatično pedagogiko bi bilo treba razmišljati še o mnogih drugih vprašanjih. Razlikujeta se glede na to, ali jima je gojenec objekt ali tudi subjekt vzgoje; nadalje po presojanju vzgojne funkcije kolektiva in tudi po tem, kako vrednotita namerno in nenamerno vzgojno učinkovanje, kako opredeljujeta predmet pedagogike, in končno še po njunem odnosu do metodoloških problemov, do vzgojne stvarnosti in do drugih družbenih ved. Razlikujeta se, skratka, v mnogih teoretičnih vprašanjih; o katerih bi prav tako morali razmišljati, da bi izrazili specifičnost naše pedagogike, ki jo konec koncev omogoča in zahteva naša samoupravna družba.³⁵

³⁵ O navedenih vprašanjih razpravljata dva zapisa istega avtorja v »Sodobni pedagogiki«: »Analiza vzgojnega procesa« (št. 1—4 4/1970) ter »Predmet in metodologija etatične in samoupravljalvske pedagogike« (št. 5—6/1970).

Delavski razred in moderni kapitalizem*

(Delavski razred in sodobna zgodovina II)

Spremenjeno razmerje sil med delom in kapitalom

Že prvo leto po koncu druge svetovne vojne je bilo očitno, da je vojaška zmaga pomenila konec sodelovanja kapitalističnega in socialističnega sveta. Za več kot deset let je postala prevladujoča komponenta mednarodne politične situacije »hladna vojna« med blokoma, ki sta se konstituirala okrog Sovjetske zveze in Združenih držav Amerike. To pa je znova poglobilo nasprotja med dvema, v temeljih nasprotnima teorijama, ideologijama in strategijama v mednarodnem delavskem gibanju.

Politična strategija klasično levega, komunističnega krila je zaradi ocene, da se približuje katastrofalna ekonomska in politična kriza kapitalističnega sistema vse akcije podrejala pripravam na globalni spopad s kapitalizmom. Ta kriza bo pričakovani trenutek dokončnega obračuna revolucionarnih sil z imperializmom in začetek nastajanja svetovne socialistične družbe. Bistvo te maksimalistične orientacije, ki je absolutizirala zgodovinske interese delavskega razreda, je bila ideološka premisa o objektivnih zakonih družbeno-ekonomskega razvoja, ki delujejo neodvisno od volje in akcije ljudi.

Reformistično krilo se je odreklo revolucionarni perspektivi. V teh ideoloških predstavah se moderni kapitalizem spreminja pod pritiskom organiziranega delavstva in po svoji notranji logiki v bogato, svobodno in pravično družbo. Politična strategija absolutizira zaradi tega organizirano politično gibanje za dosegljive, neposredne cilje: ekonomski napredek, materialni standard, socialno varnost, politično svobodo itd.

Oboji pa se sklicujejo na tradicije mednarodnega delavskega gibanja in na marksizem, toda odrekajo se obenem ključni temi

* Ta članek dopolnjuje v prejšnji številki objavljen spis »Delavski razred in sodobna zgodovina«, v katerem sem poskušal kratko skicirati glavne razlage te teme v mednarodnem delavskem gibanju do srede tega stoletja. »Dialektika revolucije«, je vsebina tretjega in zaključnega dela, ki bo objavljen v naslednji številki in kjer je govor o jugoslovanski praksi samoupravljanja in o marksistični misli v sodobnosti.

marksizma o delavskem razredu kot subjektu njegove lastne in družbene emancipacije in subjektu zgodovine. Napovedovanje socialistične prihodnosti se izgublja v metafiziki revolucije ali evolucije, postaja utopija in, kot je nekdo ironično zapisal: pričakovanje Godota, ki ga ni.

Čedalje večja politična apatija v »levem« in »desnem« krilu delavskega gibanja v povojnem času je bila najbolj očitno znamenje nesposobnosti obeh političnih ideologij, da bi mobilizirale množice za svoje politične cilje. Niti strategija »revolucionarnega pričakovanja katastrofalne krize kapitalizma« niti politika socialnega miru in sodelovanja s kapitalom ni izražala interesov delavskega razreda v sodobnem kapitalizmu: »Ideja«, je pisal Marx, pa se je vedno blamirala, če se je razlikovala od »interesa«, in kriza v socialističnem gibanju je kmalu potrdila to resnico.

Najprej se je začela razblinjati ideološka iluzija o skorajšnji katastrofi kapitalizma. V razvoju kapitalizma je po drugi svetovni vojni nastopilo razdobje visoke konjunktore in splošne prosperitete, ki so je bili deležni vsi socialni sloji. Tega trenda ne zaustavljajo več klasične ekonomske krize in klasični socialni konflikti.

Mnogi komentatorji in družbeni diagnostiki menijo, zagledani v vrto glave ekonomske uspehe dvajsetletnega razvoja in sklicujoč se na mnenja futurologov, ki napovedujejo, da se bo ta dinamika v naslednjih treh desetletjih še stopnjevala, da je resničnost demantirala marksistične »napovedi« o minljivosti kapitalističnega sistema. Moderni, nenehno se spreminjajoči kapitalizem je sposoben zagotoviti več blaginje in več svobode kot katerikoli drug družbeni sistem. Že današnji kapitalizem, pravijo, ima značaj »ljudskega« ali »levega kapitalizma«. Seveda so mogoče motnje, »toda moderna nacionalna ekonomija pozna dovolj instrumentov, da spravi spet v tek gospodarstvo. Če bomo razumno ravnali, tisočletni zakon ne bo več imel moči: sedmim debelim ne bo več nujno sledilo sedem suhih let.«¹

Sodobni kapitalizem ni nov družbeni sistem, toda po svoji družbenopolitični in ekonomski vsebini, po načinu funkcioniranja in po razvojnih tendencah je kvalitativno nov fenomen in nova etapa v družbenem razvoju, ki jo marksistična teorija ni mogla predvideti. Spremembe v vsebini, značaju in funkcioniranju modernega kapitalizma so posledice znanstvenotehnične revolucije, visoke stopnje socializacije in poddržavljanja gospodarstva, dominantne vloge države v ekonomiki itd.

Zlasti so za to novo vsebino pomembne te komponente: nova ekonomska vloga države v temelju spreminja odnos družbenih razredov in slojev do države, ki je glavno področje socialnega konflikta. Delavski razred je čedalje bolj odločujoča družbenopolitična in ekonomska, organizirana sila. Njegov položaj v proizvodnji, ki

¹ Stoltze-Jungblut »Der Kapitalismus«, München (Kurt Desch) 1969, str. 332 in sl.

kaže tendenco spajanja dela in proizvodjalnih sredstev, je bistveno spremenjen. Zaradi obrambe sistema in premagovanja njegovih notranjih protislovij nastopa država doma in v mednarodnem svetu kot pobudnik raznih ekonomskih in političnih akcij. Nastajajo veliki finančni in produkcijski kompleksi kot ustrenejša baza kapitalističnega gospodarstva in širijo radius kontrole nad proizvodnjo in trgov.²

Te spremembe niso znamenje neranljivosti, temveč rezultat in posledica krize kapitalizma. Lahko se obdrži, če se prilagaja pritisku novih produktivnih sil, ki terjajo spremembo družbenih odnosov, in političnemu pritisku delavskega razreda, čigar interesi so istovetni s potrebami pospeševanja produktivnih sil.

Antagonistični interesi dela in kapitala so vzrok in vsebina socialnega in političnega konflikta tudi v modernem kapitalizmu. Zaradi sprememb v produkcijskih in družbenih odnosih, ki so posledica pritiska novih produktivnih sil, ki se razvijajo pod vplivom revolucije v znanosti in tehniki, nastajajo tudi ugodnejši pogoji, da se interesi dela realizirajo.

Moderni kapitalizem z novimi mehanizmi s pomočjo države uspešno premaguje svoje protislovje. Še naprej je ekonomsko učinkovit sistem, sposoben razvijati produktivne sile, vendar ne prerašča avtomatično v socializem, kajti temeljna protislovja ohranja v novih oblikah. Odpravijo jih lahko organizirane družbene sile, ki spoznavajo realne možnosti, kako uresničiti interese osvoboditve razreda in družbe. Pogoj revolucionarne prakse pa je politična strategija, ki je sposobna mobilizirati delovne ljudi za politično bitko, ki njihove realne sedanje interese uresničuje v kontekstu zgodovinskih ciljev in interesov delavskega razreda, da bi se osvobodil iz podrejenega položaja in odpravil kot razred.

To pa je sinonim »revolucije delavskega razreda«. Marksistična teorija, ki skuša konkretno vsebino abstraktnih kategorij spoznati v vsakokratni družbeni stvarnosti, se zaradi spremenjenega položaja delavskega razreda danes ne more več sklicevati na Marxovo teorijo o absolutnem obubožanju delavskega razreda v izvirni razlagi. Po tej razlagi se protislovje med delom in kapitalom pogloblja do tiste meje, ko proletariatu v obstoječem sistemu ni več mogoče živeti. Bitka za elementarno materialno eksistenco je zaradi tega že revolucionarna negacija kapitalističnega sistema, zakon o absolutnem obubožanju pa konstitutiven element revolucije. Tako so se Marxu kazale tendence razvoja v viktorijanskem kapitalizmu. Toda že na prelomu stoletja se je položaj delavskega razreda začel spreminjati.

Veljavna pa je teorija o absolutnem obubožanju z vidika čedalje večjega neskladja »med kupno močjo delovne sile na eni in realno nastajajočimi stroški njene reprodukcije v okviru spreminjajočih se življenjskih pogojev (zlasti stroški razširjene repro-

² Vladislav Milenković »Današnji kapitalizam«, Beograd (Borba) 1969, stran 11.

dukcije, ki so potrebni zaradi tehnološkega razvoja, in če pomislimo še na kulturne investicije, ki jih terja družbena reprodukcija...) na drugi strani».³

Garaudy razlaga teorijo o absolutnem obubožanju kot naraščajočo alienacijo ne le od dela, temveč od celotnega življenja. »Vse večji del človeškega življenja delavca, njegovih človeških potreb, mu odvzema igra kapitalističnega sveta... absolutni zakon obubožanja implicira ne le negotovost eksistence, temveč neskladje med zgodovinsko določenimi potrebami delavskega razreda in sredstvi, s katerimi razpolaga za njihovo zadovoljevanje.«⁴

Teorija o absolutnem obubožanju pa je izraz splošnega zakona o akumulaciji kapitala. Marx je ta zakon razlagal kot tendenco kapitalističnega načina proizvodnje. V današnjem kapitalizmu se potrjuje kot polarizacija družbe, v kateri se produkcijska sredstva kopičijo na enem, delovna sila, ki je tem sredstvom potrebna, pa na drugem polu. Ta proces centralizacije produkcijskih sredstev in podružbljanja dela je čedalje manj združljiv s »kapitalistično ovojnico«.

»Akumulacija bede« kot čedalje večja odtujenost od sredstev za delo absorbira »vmesne in prehodne sloje« in jih odtuja od družbene moči. Poleg klasičnih delavcev koncentrira na enem polu nove sloje, ki delajo za plačo, proizvajajo presežno vrednost, ne odločajo o njeni delitvi in so zato odvisni od centrov družbene moči. Analiza sodobnega kapitalizma potrjuje tendence absolutnega obubožanja ne v prvotni, temveč v novi vsebini.

Tako nastaja nova slojevita, heterogena socialna struktura dela, ki je v položaju, kakršen je bil v Marxovi analizi značilen samo za delavski razred. Ta struktura ne nastaja z asimilacijo drugih socialnih slojev klasičnemu delavskemu razredu. Toda zaradi enakega družbenega položaja in enakih funkcij ter podobne zavesti o temeljnih interesih je antagonistična kapitalu, ki je edini center socialne moči.

Socialni sloji, ki sestavljajo sedanjo strukturo dela, ne razvijajo klasične razredne zavesti in niso pripravljeni s silo prevzeti politične oblasti. Taka zavest tudi za klasični delavski razred v razviti industrijski družbi ni več značilna. Čedalje bolj pa se zavedajo svoje odtujenosti delu in interesov, da bi odločali o proizvodnih ciljih, kontrolirajo uporabo rezultatov dela, sodelujejo pri delitvi presežne vrednosti in pri odločanju o družbenih ciljih na vseh ravneh.

Poleg tega se zavedajo, da značaj modernih produkcijskih sredstev: kibernetike, elektronike, avtomacije itd., ne prenaša obstoječih lastninskih odnosov. To je zlasti za sloje, ki so se znašli v objektivno enakem družbenem položaju kot delavski razred, kvalitativen premik v zavesti, ki ga pred tremi desetletji ni bilo mogoče predvideti.

³ André Gorz, »Zur Strategie der modernen Arbeitergewerkschaft«, Berlin (Europa Verlag) 1967, stran 30.

⁴ Roger Garaudy, »Karl Marx«, Beograd (Kultura) 1968, stran 162.

Pomembno je, da so ti sloji, ki zaradi svojih interesov negirajo obstoječi družbeni sistem, sila, ki je v ekonomskem in tehnološkem razvoju kot nosilec znanja dominantna. Njihova spoznanja, da je v interesu napredka treba obstoječa protislovja preseči, je poseben izraz socialnega konflikta današnje kapitalistične družbe.⁵

V socialističnem gibanju se začenja ob tej konkretni analizi današnje situacije revalorizirati Marxova teorija o »delavskem razredu« kot zgodovinskem subjektu njegove lastne emancipacije in osvoboditve družbe kot celote. Teorija revolucije dobiva v sedanjih razmerah znova pomen revolucionarne prakse v smislu tretje teze o Feuerbachu.

Spremembe v tehnologiji in evolucija delavskega razreda

Kot produktivna sila je delavski razred proizvod obstoječih družbenih odnosov, obenem pa njihova dinamika, ki jih spreminja in revolucionira. Pritisk razreda kot produktivne sile se kaže najprej v proizvodni sferi, od tam pa se širi na vsa druga družbena področja. Kot družbenopolitična sila pa je delavski razred proizvod načina proizvodnje in postane negacija družbenih odnosov, ko se začenja zavedati svojega objektivnega položaja in svojih zgodovinskih interesov. Spoznava možnosti, da se preseže v politični akciji obstoječe stanje in odpravijo odnosi, ki so v navzkrižju s potrebami razvoja produktivnih sil in z njegovimi družbenimi interesi.

Marksistično teorijo je v zadnjih petdesetih letih zanimala predvsem družbenopolitična evolucija razreda, manj pa njegova evolucija kot produktivne sile. Sovjetska teorija se tega vprašanja sploh ni lotevala. Svoje sociologije dela ni razvijala, meščansko pa je odklanjala.

Na ta problem in obenem pomanjkljivost marksistične teorije je opozoril Serge Mallet v knjigi »Novi delavski razred«. Mallet je še posebej opozoril na nekatera mesta v »Kapitalu«, zaradi katerih utemeljeno trdi, da se je Marx prvi loteval tudi sociologije dela. Po drugi svetovni vojni, piše Mallet, so empiristične potrebe proizvodnje prisilile tudi nekatere socialistične dežele, da so začele sprejemati seveda pozitivistično sociologijo dela, ki se je razvila v ZDA zaradi prizadevanj kapitalističnega managementa in njegovih interesov, da bi povečal produktivnost dela.⁶ To prenašanje organizacijskih modelov, metod, tehnik itd. iz kapitalizma in pa to, da ne razvijajo svoje lastne sociologije dela, povzroča, da se modeli organizacije dela v obeh sistemih bistveno ne razlikujejo.

Evolucijo delavskega razreda kot produktivne sile pogojujejo racionalizacije proizvodne tehnologije, ki vedno spreminja profesio-

⁵ Marek Franz, »Philosophie der Weltrevolution«, Wien (Europa) 1966, stran 166 in sl.

⁶ Serge Mallet, »Nouvelle classe ouvrière«, Paris 1963, in Serge Mallet, »Nova radniška klasa i socijalizam« (»Smisao i perspektive socializma«), Zagreb 1965, str. 178.

nalno in kvalifikacijsko strukturo dela. Alain Touraine navaja tri glavne faze v tehnološkem razvoju, ki so imele za posledico take spremembe. Te so obrtniška, mehanizirana in avtomatizirana faza tehnologije.⁷

Obrtniška faza je tehnologija manufakture. Temeljni profil je profesionalno avtonomen, polivalenten delavec, ki je horizontalno in vertikalno mobilan. Njegova zavest, ki se oblikuje v procesu dela, je obrtniška in individualistična. Čeprav ne razpolaga več z rezultati dela, ni odtujen tudi delu, ker je končni proizvod praviloma v celoti rezultat njegovega dela, v katerega lahko vlaga svoje znanje, sposobnost, prizadevnost itd.

S parcializacijo in mehanizacijo proizvodnje, zlasti po uvedbi tekočega traku, nastaja nova situacija. Polivalentni, profesionalni delavec je nepotreben, prevladujoč profil je neprofesionalen, polkvalificiran delavec, ki opravlja ob stroju ali ob tekočem traku le posamezne delovne operacije. Ker se delu lahko hitro priuči, je horizontalno mobilan, vertikalno pa nemobilan. V prvi etapi te faze se zaradi brutalne homogenizacije delavstva, ki jo pogojuje uvajanje nove tehnologije, oblikuje homogena zavest o odvisnosti in podrejenosti. Perspektiva je čedalje večja beda zaradi nizkih plač, strogega delovnega režima in drugih pritiskov, katerim se ne more delavec upirati, ker se lahko vsak hip znajde na cesti brez dela.

Spričo mehanizacije izgublja delavec občutek, da je proizvajalec, delo pa se mu odtuja. Njegov interes za delo pojema še zlasti po uvedbi tekočega traku, ki delavca spreminja v dodatek stroju. Socialne razlike med večino samo priučenih delavcev in maloštevilnim strokovnim vodstvom podjetja so čedalje večje. Posledice se kažejo v proizvodnosti dela in kapitalizem mora iskati nove tehnike, ki bi delavca spodbujale in povečale delovno produktivnost.

Tayloristični sistem organizacije dela, ki pozna le plačo kot pozitivno in kazen kot negativno spodbudo, za krajše obdobje zveča delovno storilnost. Kmalu pa so te spodbude nezadostne in šele tehnike »moderne organizacije dela«, ki so nastale v ZDA v tridesetih letih, se pokažejo za bolj uporabne. Kapitalizmu se posreči spremeniti neugodno psihosocialno klimo v podjetjih in delavca prilagoditi pogojem proizvodnje. Ker se v tem času izboljša tudi materialna raven delavca — kapitalizem odkrije, da je koristen konsument — se začenjajo kazati pozitivni učinki organizacije dela v večji integraciji delavca s podjetjem. Njegova zavest pa postaja v tej fazi apatična in apolitična, delu je odtujena in predvsem potrošniška.⁸

⁷ Alain Touraine, »Jedna historijska teorija o razvoju industrijskih kvalifikacij« (Ch. R. Walker, »Moderna tehnologija i civilizacija«, Zagreb (»Naprijed«) 1968, stran 414).

⁸ Georges Friedmann, »Čovjek u industrijskom mašinstvu«, Sarajevo (Vaselin Masleša) 1960, stran 240.

Znanstvenotehnična revolucija in nova tehnologija, ki jo začnejo uvajati v petdesetih letih, znova spremenita strukturo delovne sile. Mnogi privilegirani poklici so vključeni neposredno v proizvodni proces: tehniki, inženirji, znanstveniki. Temeljni profil je kvalificirani in visoko kvalificirani delavec.

Nekdanje meje med fizičnim in umskim delavcem polagoma izginjajo. Delo ni več nepretrgana vrsta ponavljajočih se operacij, temveč intervencija na začetku in koncu delovnega procesa, vmesne operacije opravlja moderen stroj. Konstituira se nova socialna struktura dela kot sodobna produktivna sila. Različni profili imajo enak ali zelo podoben položaj v proizvodnji in nov odnos do produkcijskih sredstev. Nastaja sorazmerno homogena zavest te strukture zaradi skupnih ali podobnih interesov ter dominantnega položaja, ki ga ima v proizvodnji.

Tem fazam ustrezajo povečini faze v politični evoluciji delavskega razreda. Kot idejnopolitična sila se konstituira na prehodu iz manufakture v industrijski način proizvodnje. Surovo izkoriščanje ga sili, da se sindikalno in politično organizira. Njegova zavest je zavest proletariata, »ki nima ničesar izgubiti razen svojih verig, pridobi pa lahko ves svet«.

Toda že ob koncu stoletja se kapitalizem začenja organiziranemu političnemu pritisku delavskega razreda umikati. Sprejema utemeljene politične in socialne zahteve, eksploatacija ni nekontrolirana in neomejena, temveč dobi zakonite, pravne okvire. Materialni položaj delavstva se naglo izboljšuje, zavest pa postaja v razvitih industrijskih družbah »reformistična«. Ni več pripravljenosti tvegati splošni spopad s kapitalizmom, temveč le posamične bitke za ugodnejši socialni in materialni položaj. Ob koncu etape se delavski razred začenja integrirati v kapitalistično družbo.

V tretji fazi je kriza sistema znova očitna. Nova socialna struktura dela ni revolucionarna v klasičnem smislu, pa tudi ne usmerjena samo v sfero večje potrošnje, ker so njeni temeljni interesi materialne eksistence zadovoljeni. Zaradi položaja v proizvodnji in v družbi pa se v zavesti začenja negativno odražati odtujenost od dela. Nove potrebe in interes se kažejo v težnji po soodločanju o produkcijskih in vseh družbenih ciljih.

Spremembe v položaju dela v produkcijskem procesu in v značaju potreb in interesov so rezultat znanstvenotehnične revolucije. Znanost je postala sestavni del proizvodnje, proizvodnja pa bolj odvisna od znanosti kot od strojev, delovne sile in surovin.⁹

Nove aspiracije po soodločanju so izraz objektivne, ekonomske in tehnološke nuje. Odpori se kažejo najbolj v manj razvitih družbenoekonomskih okoliščinah, v nerazviti zavesti in v socialnih strukturah, ki v teh zahtevah spoznavajo nevarnost za družbene odnose. Zlasti tem je samoupravljanje ideološkopolitična, moralna

⁹ Vlado Milenković, »Današnji kapitalizam«, Beograd (Borba) 1969, stran 26.

zahteva, ki je nastala zunaj proizvodnje. V razvitem kapitalizmu je uporaben moment ugodnejše psiho-socialne klime in večje delovne produktivnosti. Kategorija samoupravljanja se operacionalizira in dobiva v pragmatistični teoriji in praksi pomen tehnike obnašanja. Znanstvenotehnična revolucija se od industrijske revolucije razlikuje, saj spreminja kvalitativno tehnične in človeške dimenzije produktivnih sil. To je spoznala ameriška doktrina »moderne organizacije dela«, ki se intenzivno ukvarja s problemom sodelovanja delavca v produkcijskem procesu v prid večji ekonomski učinkovitosti. Sociologija, psihologija in teorija o organizaciji dela ter komunikacijske teorije itd. dokazujejo potrebo »participativne organizacije«, ker je za moderno proizvodnjo najprimernejša.

Participativni sistem kot sistem stimulativnih tehnik se seveda zaustavlja ob mejah podjetja. Pa tudi znotraj podjetja zožuje participacijo globalna družbena struktura, ki v današnjem kapitalizmu podjetja integrira v velike produkcijske komplekse. Interesov delovnih ljudi po kontroli, večjem vplivu pri določanju ciljev dela in odločanju o družbeni uporabi rezultatov dela, ki začenjajo prevladovati v zavesti dela, zaradi tega doktrina o participaciji in moderna organizacija dela ne moreta zadovoljiti.

V kapitalističnih produkcijskih in družbenih odnosih je namreč edini cilj proizvodnje večanje njene učinkovitosti in proizvodjanje obilja materialnih dobrin zaradi večje potrošnje. Borniranost družbe se od Marxovih časov ni spremenila. »Nesmisel pa je,« je govoril na posvetovanju industrijskih sindikatov Zahodne Nemčije o avtomaciji in tehničnem napredku leta 1965 Alain Touraine, »prikazovati večjo produktivnost zaradi tehničnega napredka že tudi kot družbeni napredek. Tehnična in ekonomska racionalizacija ni sama po sebi že tudi družbena racionalizacija... Čim bolj se namreč gospodarsko življenje racionalizira, tem bolj postavljajo vsi aspekti dela v ospredje problem družbene kontrole in družbene uporabe rezultatov tehnične racionalizacije.«¹⁰ Tehnični napredek je zato po mnenju francoskega sociologa predvsem lahko temelj družbenega samoupravljanja in najvažnejše, kar obeta tehnična racionalizacija je, da odpira večje možnosti organiziranega vpliva državljanov na ekonomski in družbeni razvoj v globalni družbeni strukturi, tako na najvišji kot vseh drugih ravneh.

Samoupravljanje tehnološka nuja ali ideološki postulat

Precejšen del ameriških in evropskih industrijskih sociologov ugotavlja, da je samoupravljanje (participacija, industrijska demokracija itd.) objektivna tendenca, ki je utemeljena v sodobni tehnologiji in kvalitativno novih produktivnih silah ter v uporabi rezul-

¹⁰ Alain Touraine, »Chancen des technischen Fortschritts« (»Automation, Risiko und Chance«, Frankfurt am Main — Europäische Verlagsanstalt — 1965, stran 1055).

tatov znanstvenotehnične revolucije v proizvodni praksi. Sodobna industrijska civilizacija je revolucionirala človeški faktor proizvodnje. Delavec, ki je bil samo del socialne mašinerije, postaja ustvarjalni organizator in usmerjevalec proizvodnega dela, ki ga opravljaajo stroji.

Zaradi tega se porajajo obenem z novim odnosom do produkcijskih sredstev, ki so za delavca sredstva, s pomočjo katerih lahko opravlja bolj intelektualno kot fizično dejavnost, novi interesi in potrebe po soodločanju in samoupravljanju. Njihova zadovoljitev je v interesu optimalnega funkcioniranja produkcijskega aparata in zato ekonomskotehnoška nuja, ker povezuje in integrira delavca z delovno organizacijo in njenimi interesi, cilji in rezultati, za katere se čuti odgovoren.¹¹

Po drugi plati ugotavlja sociologija, da v pogojih modernega kapitalizma nastaja nova socialna struktura dela, ki ima družbeno-ekonomski položaj, kakršen je bil pred dobrimi sto leti značilen samo za delavski razred: odtujena je od delovnih sredstev, delo opravlja za plačo in ustvarja presežno vrednost, ne da bi imela pravico odločati o njeni delitvi, in oblikuje zavest o svojem položaju v družbi. Po svojih interesih je antagonistična kapitalu in negacija obstoječega družbenega sistema. Ni mogoče, pravi Garaudy, teh slojev identificirati s klasičnim delavskim razredom, očitno pa so dani pogoji za strateško zvezo med njimi in delavskim razredom za cilje družbene emancipacije.¹²

Ali je samoupravljanje v modernem kapitalizmu sicer tehnično-ekonomska nuja na ravni podjetja, v globalni družbeni strukturi pa zgolj ideološki postulat in iluzija, ki ga delavsko gibanje, sprijaznjeno z obstoječimi odnosi, ki delavstvu zagotavljajo naraščajoči standard, socialno varnost itd., ne sprejema? »Samoupravljanje v Jugoslaviji,« piše Arnold Künzli, »je res svoboda in demokracija človeka tudi na področju ekonomike in po njeni zaslugi in zaradi nje njegova večja odgovornost, avtonomija, zrelost.« Od pariške komune dalje je samoupravljanje, nadaljuje švicarski politolog, legitimna posledica revolucije. Toda v resničnosti zahodnega sveta je samoupravljanje eshatološki cilj. V dogledni prihodnosti bo tudi v delavskem gibanju v razviti industrijski družbi prevladoval »homo consumens«. Ideji samoupravljanja je dano na voljo, da se umakne v diasporo in geto »intelektualcev«.¹³

Če je ta ocena pravilna, potem tudi jugoslovansko samoupravljanje nima perspektive. Eksplozivna dinamika tehnične civilizacije,

¹¹ »Med najbolj zanimivimi aspekti jugoslovanskega izkustva,« piše Georges Friedmann, »in obenem med najbolj obetajočimi je napor Jugoslavije za izobrazbo delavcev, da bi se uvedli v tehnične, administrativne in ekonomske probleme industrije.« — Prim. Georges Gurvitch, »Sociologija«, I, Zagreb (Naprijed) 1966, stran 511.

¹² Roger Garaudy, »Najbogatejše politične in človeške izkušnje«, »Komunist«, 5. septembra 1969.

¹³ Arnold Künzli, *Über Marx hinaus*, Freiburg (Rombach) 1969, stran 78 in sl.

ki bo slej ali prej vsrkala vase tudi srednje razvito deželo, v tej predstavi s svojimi socialnimi posledicami neogibno poraja konformistično družbo, ki se za ceno izobilja brez odpora prilagaja birokratski manipulaciji in represiji. Ta pesimistična vizija se utemeljuje z oceno, da delavsko gibanje v današnjem svetu ni več političen dejavnik in delavski razred ne subjekt zgodovine. »Proletariata,« piše Künzli, »kot sekulariziranega izraelskega ljudstva v Marxovem pomenu, ki naj bi s svojo odrešitvijo odrešil človeštvo, ni več — če je tak eshatologizirani proletariat sploh kdaj obstajal.«

Künzlijeva ocena zbližuje dve predstavi o današnji industrijski civilizaciji in dve viziji o prihodnji družbi, ki nastajata na dosežkih znanstveno-tehnične revolucije: iracionalno-utopično, za katero so se nekaj let opredeljevala uporna študentska gibanja na ameriških in evropskih univerzah in je še ideološki inventar »nove levice«, inspirirala pa so jo dela nekaterih ameriških filozofov in sociologov, in tehnokratsko-pragmatistično, ki jo razglša del ameriške, pa tudi evropske sociologije, filozofije in futurologije, v Evropi pa so jo posebej v nekoliko drugi varianti popularizirali radikalni predstavniki francoskega panstrukturalizma.

Študentska gibanja so bila zlasti v prvem obdobju radikalna kritika represivnih in tehnokratskih tendenc visoko razvite družbe, pa tudi kritika sklerotičnih birokratskih elit v delavskem gibanju in politike sprijaznjevanja delavskega razreda s kapitalističnim sistemom. S prizadetostjo in brezkompromisno so načenjale pereče družbene probleme, ki se jih tudi leve stranke niso lotevale, industrija zavesti, najbolj učinkovito sredstvo manipulacije nosilcev družbene moči, pa jih je mistificirala. V vsej spektakularnosti in provokativnosti so bila simptom naraščajoče alienacije »družbe izobilja« in njene globoke krize.

Toda brez zveze s socialno bazo, katere stiske so ta gibanja hotela artikulirati, in z romantično vero v neodnevno poslanstvo »osveščanja« so sprejemala nekatere samo po sebi sporne filozofske tekste, jih še simplificirala in spremenila v dogme. Njihov mentor je postal lucidni, toda pogosto dvoumni in k eklekticizmu nagnjeni nemško-ameriški filozof Herbert Marcuse, vzor upora Che Guevara itd. Toda čedalje bolj je bila očitna nemoč definirati obenem z negacijo kapitalistične družbe tudi realno alternativo. V konglomeratu raznih idej in nepregledne iracionalnosti, »v fetišiziranju načela negacije, v apokaliptičnem fanatizmu, preklinjanju vsega obstoječega in z vero v ustvarjalno moč provokacijskih akcij...«, kar se je neogibno začelo spreminjati v permanentni happening¹⁴, so začela študentska gibanja razpadati. Študentsko revolto je dopolnjevala abstraktna, verbalistična kritika »tehnicistične civilizacije« nasploh v literaturi, esejistiki, filozofski in sociološki publicistiki itd.

¹⁴ Arnold Künzli, *ibid.*, stran 193.

Negativni in konservativni značaj te kritike ni v tem, da opozarja na realne nevarnosti dehumanizacije v tehnokratski družbi, temveč v tem, da ni sposobna spoznavati in se zavzemati za realne alternative, ki jih poraja današnja stvarnost.

Druga, bolj optimistična vizija se kaže v pragmatično-tehnokratskih diagnozah in prognozah. Njen pomembni predstavnik je ameriški sociolog z marksistično reputacijo Daniel Bell, ki je leta 1960 napisal knjigo o koncu ideologij. Zahodne ideologije, vštevši marksizem, po njegovi oceni ugašajo. Socializem nima več ciljev, ki bi se razlikovali od ciljev kapitalizma: ekonomska učinkovitost, rentabilnost itd. Podoba sveta, ki jo je mogoče na temelju današnjih trendov predvideti, je razumno urejena družba, v kateri bo imela znanost vodilno vlogo. (Nekaj let zatem sta Herman Kahn in Anthony Wiener v »Letu 2000« predstavila to družbo s podrobnimi kvalifikacijami s pomočjo današnjih razvojnih trendov. »Zgodovina se ne ponavlja, samo variira isto temo«, to je izhodišče te futurologije, ki prikazuje prihodnost kot linearno nadaljevanje preteklosti in sedanjosti.)¹⁵

Ista ideologija se pojavi po letu 1960 v Franciji kot strukturalizem. Michel Foucault razglasi novo antihumanistično vero o smrti človeka in koncu zgodovine. Sartro-marksizem in chardino-marksizem sta po njegovih besedah glavna nasprotnika napredka, ker s svojimi mistifikacijami povzročata v svetu kaos. V imenu znanosti, ki je poklicana, da demistificira ideologije, se pa strukturalisti militantno spopadajo z vsemi oblikami humanizma: marksističnim, krščanskim in eksistencialističnim. Toda v evropskem kulturnem prostoru skoraj nimajo odmeva. Tudi v Franciji je kot pariška moda strukturalizem omejen na del literarne in humanistične inteligence. Ostaja specifičen francoski pojav in odgovor na francosko duhovno tradicijo, ki je od racionalizma dalje bila bolj kot evropska obremenjena z abstraktnim humanizmom in utopično vizionarnostjo. Drugod po Evropi je mnogo bolj odmeval ameriški pragmatizem.¹⁶

Tudi tehnokratsko-pragmatistično mišljenje je deloma utemeljena kritika zaprtega ideološkega mišljenja, ki se sklicuje vedno znova na človeka in njegovo svobodo, v praksi pa se kaže kot voluntaristična manipulacija s človekom in neracionalno odklanjanje potrebe po spoznavanju in razumevanju objektivnega sveta. Konservativni značaj pragmatizma je v absolutizaciji tehnološkega determinizma in v istovetenju znanstveno-tehnične revolucije z družbeno

¹⁵ V enem nedavno objavljenih esejev Bell ni samo optimist: »Zlasti med literarno inteligenco nastaja novo apokaliptično in nihilistično razpoloženje; zateka se tudi k sili in ravnanju zaradi ravnanja, k halucinatornim odkritjem in estetiki občutka. V takšni napetosti se rojeva poindustrijska družba. Mogoče je, da porodnih bolečin ne bo preživela.« — »Das 198. Jahrzhent«, Hamburg (Wegener Verlag) 1969.

¹⁶ Günther Schiwy, »Der französische Strukturalismus«, Hamburg (Rozwohl) 1969; Urs Jaeggi, »Ordnung und Chaos«, Frankfurt (Suhrkamp) 1968.

revolucijo. Zanikanje človeka kot subjekta zgodovine spreminja na videz ideologije očiščen pragmatizem v ideologijo obstoječega.

Dilema, ali je samoupravljanje tehnološka nuja ali idejno-politična zahteva, je v temelju neresnična, ker je oboje. Optimalno izkoriščanje moderne tehnologije terja, da postaja človek v delovnem procesu subjekt dela, premaguje svojo odtujenost od dela in rezultatov dela. To spoznanje je v sociologiji dela po mnenju mnogih že empirično potrjeno. Na ravni podjetja zato tudi moderni kapitalizem uvaja organizacijo dela, ki bolj ali manj sprejema ta teoretična spoznanja. Takšna racionalizacija pa ne rešuje niti problemov mikroorganizacije zaradi odnosov v globalni družbeni strukturi, niti ne vpliva na spremembo družbenih odnosov v družbi kot celoti.

Znanstveno-tehnična revolucija, nova tehnologija in nove produktivne sile, ki vnašajo novo dinamiko v funkcioniranje kapitalizma, povzročajo večjo ekonomsko učinkovitost in produktivnost, poglobljajo pa krizo sistema na ekonomskem, političnem in duhovnem področju. Porajajo se nove potrebe dela na vseh področjih: na ekonomskem po tem, da bi asociacije delavcev nadzirale način reprodukcije, na političnem po soodločanju proizvajalcev glede uporabe presežne vrednosti in na duhovnem po politiki vzgoje, izobraževanja in kulture itd., ki bo usposabljala za delo in enakopravno odločanje v družbi.¹⁷

To so realni interesi delavskega razreda in socialnih slojev, ki so v družbeno enakem položaju. Delavsko gibanje, ki ni revolucionarno v klasičnem smislu, ker za to ni objektivnih pogojev, je čedalje bolj odločeno začeti revolucionarne bitke za politične in ekonomske cilje, ki realizirajo te nove interese. To pa je bitka za samoupravljanje in za nadaljnje spremembe v strukturah kapitalizma, ki porajajo že nove družbene odnose.

Na teh temeljih se konstituira nova strategija delavskega gibanja v klasično levem in klasično desnem krilu kot alternativa konservativnemu dogmatizmu in konservativnemu revizionizmu. Njena revolucionarna vsebina je, da skuša realizirati realne potrebe produkcijskih sil in realne interese dela. Z uresničevanjem današnjih in avtonomnih interesov pelje k zgodovinskim ciljem osvobajanja delavskega razreda. To je dolgoročna bitka za spreminjanje družbenih struktur modernega kapitalizma z vidika družbenih interesov in socialističnih ciljev, ne pa z vidika kapitalistične rentabilnosti in funkcionalnosti.

Socializem v takšni strategiji ni abstrakten, eshatološki cilj nedoločljive prihodnosti, temveč cilj današnje družbene prakse, eden izmed »vmesnih ciljev«, ki implicirajo približevanje končnemu cilju.¹⁸ Delavski razred je v tej strategiji permanentni kritik kapitalistične

¹⁷ Miroslav Pečujlić, »Budučnost koja je počela«, Beograd (Fakulteta političkih nauka) 1969, stran 37.

¹⁸ André Gorz, »Zur Strategie der Arbeiterbewegung im Neokapitalismus«, Frankfurt (Europäische Verlaganstalt) 1967, stran 18.

družbe. V praksi ugotavlja cilje, ki postavljajo v ospredje »dvomljivost kapitalističnega sveta, moči kapitalizma in kapitalistične civilizacije, vseh prioritet obstoječega vrednostnega sistema in današnje kulture« (Gorz). Ta dvomljivost ni samo negacija obstoječega, temveč že tudi afirmacija vrednosti nove civilizacije in nove kulture.

To je strategija v konkretnem zgodovinskem, socialnem in političnem konfliktu med delom in kapitalom: za samoupravljanje, za nove odnose med ljudmi in nove odnose do objektivnega sveta. Ta strategija boja za socialistično alternativo ni utopična konstrukcija, temveč politična praksa močnega italijanskega delavskega gibanja in francoskega sindikalnega gibanja. Podobne tendence pa je moč opaziti tudi v drugih evropskih deželah: v Zahodni Nemčiji, v Avstriji, v Veliki Britaniji in v skandinavskih deželah itd.

V političnih koncepcijah socialističnih strank še ni dobila svojega mesta. Toda pritisk sindikalnega gibanja na te stranke, da bi priznale to strategijo, je med vzroki notranjih kriz. Jasno postaja, da politika »socialnega miru« ni odpravila socialnega konflikta. Tudi v strankah, ki so se premaknile najbolj v desno, ali v strankah, katerih mesto je bilo že pred tem na meščanski levi, kot napr. v laburistični stranki, se kaže pritisk za te cilje v dilemah: za večjo participacijo ali proti njej, za blokovsko delitev sveta ali proti njej itd. Politika demokracije in materialne blaginje je tako dvomljiva zaradi dileme: ekonomski in tehnični napredek v okviru kapitalistične rentabilnosti ali tehnično-ekonomski napredek kot pogoj za družbeni napredek in socialistično perspektivo.

Sistem nagrajevanja in spodbujanje razvoja

Izhajamo iz predpostavke, da lahko z dano količino materialnih sredstev in moralnimi nagradami, s katerimi razpolaga družba na določeni stopnji razvoja, dosežemo zelo različne razvojne učinke. Z drugimi besedami: dana materialna in moralna sredstva za spodbujanje dejavnosti posameznikov v smeri, ki jo nakazujejo razvojni programi določenih funkcionalnih področij ali družbenih enot, v različnih situacijah zelo različno izkoriščajo.

S tem v zvezi se zastavlja vprašanje, *kaj je tisto, kar kaka družba predvsem nagrajuje s sredstvi, ki jih ima*. Očitno gre za številne alternativne možnosti razdeljevanja teh sredstev, ki imajo obenem zelo različen pomen z vidika razvoja dane družbe. Kot smo nakazali že na drugem mestu,¹ gre npr. lahko predvsem za orientacijo, ki nagrajuje določene tako imenovane »pripisane karakteristike« posameznikov, družbenih skupin, kategorij oz. sistemov. Pri tem mislimo na določene konstante, ki so večidel neodvisne od dejanskih naporov posameznikov, funkcionalnih področij ali družbenih enot oziroma od njihovega dejanskega prispevka k razvoju. Takšne karakteristike so npr. določena lokacija oziroma stalno prebivališče posameznika, ki je npr. opredeljeno že glede na njegovo rojstvo, glede na kraj njegovega rojstva, določene karakteristike staršev oziroma družine, ki ji posameznik pripada oziroma iz katere izhaja, določena nacionalna oziroma etnična pripadnost posameznika, razlike po spolu, pripadnost določenemu krogu ljudi, ki je opredeljen že na temelju družinske pripadnosti, določeni stiki z drugimi ljudmi na bolj ali manj pomembnih položajih ipd.

Na drugi strani pa imamo načelo, ki je pri nas ustavno razglašeno kot edini kriterij za nagrajevanje, to je *nagrajevanje po delu*. Očitno je, da stopnja, do katere je uveljavljeno to načelo, obenem pomeni tudi stopnjo, do katere se nagrajujejo prizadevanja in dejanski prispevki posameznikov ali skupin oziroma kategorij prebivalcev

¹ Ta članek je del študije »Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj«, ki sta jo pripravila avtorja v okviru raziskovalnega projekta »SOCIALNI RAZVOJ SLOVENIJE«. Objavljena bo v založbi »Komuniste«.

za nadaljnji razvoj določenega področja ali družbe kot celote. Na splošno lahko rečemo tole: čim večje oziroma pogostejše je odstopanje od načela nagrajevanja po dejanskem delu, tem nižja je stopnja izkoriščenosti razpoložljivih in potencialnih sredstev nagrajevanja za spodbujanje družbenoekonomskega razvoja. Nagrajevanje na temelju določenih karakteristik, ki ne predpostavljajo prizadevnosti oziroma določenega prispevka družbenemu sistemu v takšni ali drugačni obliki, seveda pomeni nagrajevanje statusa quo, to je nagrajevanje, ki ne samo, da ne spodbuja ljudi k temu, da bi več prispevali, k večjim naporom za svojo lastno izpopolnjevanje in za izpopolnjevanje oziroma razvoj dane družbene enote, temveč vpliva celo nasprotno, to je — pasivizira oziroma demoralizira tiste posameznike, ki pri takem načinu niso deležni materialnih oziroma moralnih nagrad in samo kot opazovalci vrednotijo dani mehanizem nagrajevanja.

Od načina nagrajevanja v neki družbeni enoti je torej odvisna tudi dinamika družbenega razvoja. Takšno hipotetično postavko bomo vsaj do neke mere poskušali preverjati in ponazoriti oziroma pojasnjevati na podlagi podatkov, ki jih imamo za posamezna področja. Domnevamo namreč lahko, da bo na tistih področjih, in glede na tiste družbene sloje, glede katerih je v najmanjši meri uveljavljeno načelo nagrajevanja po delu oziroma kjer so različne »pripisane« karakteristike najpogostejše temelj za materialno oziroma moralno nagrajevanje ljudi, najbolj verjetno prišlo do stagnacije oziroma zaostajanja v družbenoekonomskem razvoju. Nasprotno pa lahko rečemo, — vzeto vsaj na splošno — da dosledno uresničevanje načela nagrajevanja po delu pomeni dejansko tudi največjo možno stopnjo izkoristka materialnih in moralnih potencialov.

1. Kaj nam kaže praksa nagrajevanja

Za to, da pokažemo, kakšno je nagrajevanje v resnici, bomo uporabili podatke, ki smo jih dobili iz raziskave »Slovensko javno mnenje 69«.² V tej anketi je bilo med drugim zastavljeno vprašanje, »Ali je nagrajevanje (plače) pri nas tako urejeno, da je tisti, ki več dela, tudi dejansko bolje plačan?« Odgovori na to vprašanje nam nakazujejo, do katere stopnje je po mnenju Slovencev uveljavljeno načelo nagrajevanja po delu.

Sumarna podoba odgovorov nam pokaže tole: več kot polovica vseh anketiranih, to je 52,0 % negativno ocenjuje dejansko uresničevanje omenjenega načela. Le dobra tretjina vseh vprašancev, to je 34,0 %, pa je mnenja, da je to načelo bodisi v celoti ali pa vsaj večinoma vendarle že uveljavljeno. Sodeč po ugotovitvah te raziskave, se torej subjektivne ocene Slovencev večinoma vendarle nagibajo k temu, da načelo nagrajevanja po delu v naših razmerah še ni uresničeno.

² Center za raziskovanje javnega mnenja pri visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, 1969.

Ti podatki nam odkrivajo, da je večina Slovencev mnenja, da nagrajevanje pri nas še ni tako urejeno, da bi bil tisti, ki več dela, tudi dejansko bolje plačan. Samo približno $\frac{1}{3}$ anketiranih Slovencev je mnenja, da je nagrajevanje pri nas urejeno tako, da pretežno oziroma v celoti tisti, ki več delajo, tudi več dobijo za svoje delo.

Na temelju tega seveda ne moremo napraviti kakih pomembnih sklepov. Vendarle pa je zanimivo upoštevati subjektivno mnenje ljudi vsaj kot enega izmed dejavnikov pri kompleksni oceni nagrajevanja v našem družbenoekonomskem sistemu. Na temelju ugotovljenih mnenj ljudi bi lahko sklepali, da gre še v veliki meri za *neizkoriščene potencialne z vidika možnosti spodbujanja razvoja z nagrajevanjem*, ki bi popolneje odražalo dejanski prispevek posameznikov k razvoju. Ne moremo pa se na tem mestu spuščati v podrobnosti o tem, katere so konkretne oblike neizkoriščenih potencialov oziroma kateri so konkretni razlogi za to, da v načelu sprejeti sistem nagrajevanja po delu še ni v večji meri realiziran v praksi.

Podobno kritično sodbo pa smo dobili, ko smo analizirali podatke iz raziskave članov Zveze komunistov.³

V raziskavi je bilo vprašanje, s katerim so raziskovalci hoteli ugotoviti, kaj menijo vprašanci o tem, kako so nagrajevani v delovnih organizacijah. Vprašanje se je glasilo: »ali ste nagrajeni pretežno po delovnem učinku ali pretežno po času?« Raziskovalci so bili mnenja, da pri tem, ko nas zanimajo spodbujajoči (stimulativni) ali nesposodbudni učinki sistema nagrajevanja, ni bistveno, kako so delavci dejansko nagrajevani, temveč predvsem, kaj mislijo o tem, kako so nagrajevani. Prva splošna ugotovitev iz te raziskave nam nakazuje razmerje med posameznimi načini nagrajevanja članov Zveze komunistov v delovnih organizacijah, in sicer takole:

Zaposleni anketiranci so nagrajeni:

— pretežno po času	59,3 %
— pretežno po delu	34,8 %
— ne vedo, kako	5,9 %
	100,0 %

Torej le tretjina vseh zaposlenih članov Zveze komunistov je izjavila, da so nagrajevani po učinku oziroma po delu. Večina, skoraj manj kot dve tretjini pa je izjavila, da je nagrajevana pretežno po času.

Seveda se ob tem zastavlja predvsem vprašanje, kakšen je pomen nagrajevanja po času v primerjavi z nagrajevanjem po učinku oziroma po delu. Ne moremo sicer reči, da nagrajevanje po času avtomatično pomeni nagrajevanje nedela, vendar se v tistih primerih in pri tistih kategorijah zaposlenih, ki so nagrajevani po času ozi-

³ »Informiranost, stališča in politična aktivnost članov Zveze komunistov Slovenije v zvezi s temeljnimi in aktualnimi idejnimi vprašanji«, uredil Niko Toš, Center za raziskovanje javnega mnenja pri VŠSPVN, Ljubljana, 1968.

roma pretežno na ta način, lahko največkrat pojavljajo določeni neizkoriščeni potenciali; ali z drugimi besedami: zelo verjetno je, da so ravno v teh primerih razmeroma manj motivirani oziroma stimulirani, da bi popolnoma izkoristili svoje energije in sposobnosti v delovnem procesu. V podrobnejšem raziskovanju, ki ga na tem mestu ne moremo opraviti, bi bilo torej treba največjo pozornost posvečati predvsem ugotavljanju, do kolikšne mere in v kakšnih oblikah so prisotni neizkoriščeni človeški potenciali zlasti tam, kjer ljudi nagrajujejo po času. Nagrajevanje po času v nekem smislu simbolizira nagrajevanje tistih konstantnih karakteristik posameznikov, skupin ali kategorij prebivalcev, ki smo jih imenovali pripisane karakteristike. V precejšnji meri gre pri tem za čisto upravno organizacijsko in tehnično vprašanje konkretnih možnosti oziroma mehanizmov za uveljavljanje načela nagrajevanja po dejanskem učinku.

Pri primerih, kjer gre za merjenje fizičnega učinka dela posameznikov oziroma kadar lahko, naprimer, količinsko ugotavljamo prizadevnost posameznikov pri delu, je vprašanje razmeroma preprosto. Očitno pa je največji problem v zvezi z nagrajevanjem po učinku tedaj, kadar gre za določene intelektualne storitve oziroma za duhovno proizvodnjo. S tega vidika oziroma v takšnih primerih kvantiteta izgublja svoj pomen kot osnova za merjenje prispevka posameznika. Obenem pa nimamo jasnih kriterijev za merjenje kvalitete in pomena prispevka posameznikov. Verjetno prihaja v takšnih okoliščinah do tega, da ravno bolj izobraženi posamezniki, in tako med njimi tudi člani Zveze komunistov, prevladujejo med tistimi, ki so relativno v največji meri nagrajevani po času in ne po dejanskem učinku.

2. Kdo je nagrajevan pretežno po času in kdo pretežno po učinku?

Podatki iz nekoliko starejše raziskave⁴ to podobo še dopolnjujejo. Pretežno po času so plačani (v %):

	med vsemi zaposlenimi	med člani ZK
— delavci v velikih podjetjih	34,0	49,6
— delavci v malih podjetjih	33,9	63,4

Iz tega in tudi iz drugih podatkov omenjene raziskave izhaja, da je komunistov med delavci, ki so plačani pretežno po času, dosti več, kot bi pričakovali proporcionalno glede na celotno število zaposlenih. Razčlenitev teh podatkov glede na kvalifikacijo prav tako potrjuje omenjeno ugotovitev.

Navedeni podatki nas opozarjajo vsaj na to, da je situacija do neke mere protislovna, ne nakazujejo pa jasne rešitve tega problema.

⁴ Građivo iz raziskave »Sestav, vsebina dela in vloga ZK Slovenije v pogojih družbenega samoupravljanja«, Visoka šola za politične vede v Ljubljani, december 1964, II. zvezek, Bogdan Kavčič: »O nekaterih strukturah zaposlenih v industriji«, stran 54.

Po eni strani so člani ZK vodilna subjektivna sila v družbenopolitičnem življenju pri nas, po drugi strani pa ugotavljamo, da so prav člani ZK tisti, ki so najbolj izvzeti iz načina nagrajevanja, ki se opira na dejanski učinek, na dejansko delo v časovni enoti. Vprašanje se zaostruje glede na to, da: med tistimi, ki so nagrajevani pretežno po času in torej manj z vidika njihovega dejanskega prispevka določenemu kolektivu, prevladujejo posamezniki, ki imajo obenem ali pa alternativno eno ali drugo izmed tehle značilnosti: to so ljudje, ki imajo največji politični vpliv v organizaciji delovnih procesov, to so tisti, ki imajo največji politični vpliv, to so tisti, ki imajo najpomembnejšo strokovno vlogo in največ strokovnega znanja v zvezi z delovnim procesom, in obenem ali pa alternativno tisti, ki imajo tudi najvišji dohodek. V celoti gre torej očitno za odločujočo kategorijo zaposlenih, ki ima največji vpliv na razvojne procese v delovnih organizacijah. Razlogi, zakaj je delež članov ZK v tej kategoriji razmeroma velik, niso pojasnjeni. Ne glede na to pa se zdi, da že nakazano protislovje med vodilno subjektivno silo oziroma silami naše družbe (pa bodisi da gre za politične, organizacijsko-delovne, strokovne in druge) in njenim položajem v sistemu delitve ni nepovezano z nenehnimi problemi v našem gospodarstvu in delovnih organizacijah, kot so npr.: določena inertnost, nepodjetnost, pomanjkanje smisla in prizadevnosti za uvajanje novih idej v delovnih procesih oziroma majhno število inovacij, patentov in podobno. Čeprav ostajamo na ravni hipotetičnega sklepanja, se nam vendarle zdi zelo simptomatično, da se vzporedno pojavlja na eni strani način nagrajevanja, ki ne razločuje ljudi glede na njihov dejanski učinek v določeni časovni enoti, in na drugi strani določena inertnost in stagnacija z vidika poslovne in strokovne dinamike. Pri tem lahko vsaj hipotetično izhajamo iz možnosti, da je razlika v učinku dela, ko gre za spodbudno nagrajevanje v primerjavi z nagrajevanjem po časovni enoti, dosti večja oziroma razvojno dosti pomembnejša pri vodilnih delavcih kot pa pri drugih. V primerih, kjer gre za pretežno rutinske dejavnosti, so prisotne različne biološke in mehanične omejitve, ki v končni posledici omogočajo razmeroma majhno fleksibilnost teh dejavnosti ne glede na takšen ali drugačen sistem nagrajevanja. Z drugimi besedami, četudi gre za nagrajevanje po učinku, je pri takih dejavnostih povečani razvojni učinek sorazmerno majhen, če ga primerjamo s tem, koliko bi bilo mogoče povečati učinek organizacijsko, strokovno in politično vodilnih delavcev.

Za pravilno vrednotenje tega niza podatkov, seveda, še posebej glede na pomen, ki ga imajo za aktiviranje neizkoriščenih človeških potencialov, pa je zanimivo, če analiziramo vsaj enega izmed navedenih nizov podatkov⁵ z vidika posameznih strukturnih kategorij. *Najbolj negativno ocenjujeta obstoječo prakso nagrajevanja kategorija najnižje kvalificiranih (nekvalificirani, polkvalificirani in pri-*

⁵ »Slovensko javno mnenje 69«.

učeni delavci) in kategorija ljudi z visoko in višjo izobrazbo. To se izraža po eni strani v večjem deležu negativnih ocen, po drugi strani pa v manjšem deležu pozitivnih ocen, še posebej pri skupini izobražencev, medtem ko druge kvalifikacijske kategorije ostajajo na ravni poprečij. Za ponazoritev naj navedemo, da le 1 % vseh anketiranih z višjo in visoko izobrazbo meni, da je načelo delitve po delu v praksi v celoti uveljavljeno. Manj kritične v zvezi z razmerami na področju nagrajevanja pa so druge kvalifikacijske kategorije.

Ugotovimo torej lahko, da skupine, ki ustvarjajo dejansko najvišji poprečni dohodek, in skupine, ki imajo najnižji dohodek, podobno zavrnilno ocenjujejo sedanji način nagrajevanja. Na podlagi teh podatkov bi lahko sklepali, da so *sedanje razmere* na področju nagrajevanja v prid srednjemu »poprečnemu«, vmesnemu tipu delavca; obstoječe razmere pa omejujejo predvsem skupine, v katerih se osredotočajo tehnološke in kulturne inovacije, hkrati pa tudi skupine, ki so najbolj neposredno in življenjsko zainteresirane za uveljavljanje temeljnih socialističnih načel o enakosti ipd. Negativno ocenjujeta sedanjo prakso nagrajevanja dve temeljni socialni kategoriji, namreč izobraženci in manj kvalificirani delavci — iz popolnoma različnih izhodišč. Medtem ko prvi spoznavajo in poudarjajo pomen svojega prispevka za hitrejši tehnološki in kulturni razvoj in s tem nagibajo k oceni, da je njihov delež v delitvi glede na njihov prispevek k razvoju nesorazmerno majhen in s tega vidika težijo k diferenciranemu nagrajevanju, pa druga omenjenih kategorij izhaja predvsem iz splošno deklariranih in sprejetih načel o socialni pravičnosti in družbeni enakosti in torej poskuša doseči večji delež v delitvi dohodka iz popolnoma nasprotnih izhodišč.

Na tem mestu ne moremo popolneje ovrednotiti izhodišč, iz katerih izhajajo, ko ocenjujejo prakso nagrajevanja, ker nimamo zadosti natančnejših podatkov. Učinek nakazanih okoliščin na način nagrajevanja pri nas se potencira glede na to, da se istočasno z njimi pojavljajo še številni drugi razlogi, ki v določenem smislu kumulativno delujejo v isti smeri. Tako npr. gre za zelo omejeno, majhno zaprto, nesproščeno oz. z raznih vidikov utesnjeno tržišče delovne sile, kadar govorimo o vodilnih delavcih, gre nadalje za številne razloge, zaradi katerih se formalno deklarirana načela družbe oziroma delovne promocije v praksi ne ustvarjajo ali z drugimi besedami, selekcijski mehanizmi, ki naj bi posameznike z različnimi sposobnostmi temu ustrezno privedli do različnih delovnih mest v praksi, ne delujejo učinkovito itd.

3. Materialno in moralno nagrajevanje

Če proučujemo vlogo materialnega in moralnega nagrajevanja v povojnem razvoju v Jugoslaviji, lahko opazimo dvoje različnih obdobj. V prvem obdobju je bil izrazit poudarek na sredstvih ali mehanizmih tistega, kar bi lahko imenovali moralno nagrajevanje. Pri tem

mislimo npr. na razne oblike moralnih priznanj, različnih časti, ki so bile podeljene posameznikom, delovnim organizacijam, mladinskim delovnim brigadam, različnim skupinam, ustanovam itd.; pri tem se lahko spomnimo prizadevanj, ki so bila v stilu Stahanova, mislimo na imena oziroma prizadevanja, ki so jih posamezniki dobivali kot udarniki in novatorji, na prehodne zastavice, na vedno poudarjeno zavest in zavednost posameznikov, ki so opravljali različne dejavnosti na tej osnovi, bodisi da je šlo za nacionalno zavest, določen patriotizem ali pa za socialistično zavest in podobno. To vse nam kaže, da so določena *simbolična prizadevanja igrala pomembno vlogo pri spodbujanju* celotne dejavnosti v prvem obdobju po drugi svetovni vojni. Tisoči in milijoni različnih konkretnih dejanj in prizadevanj so postali predmet javnega ocenjevanja in bili deležni priznanj ožje ali širše javnosti. Poleg tega pa so se posamezniki zavedali tako konkretno kot tudi dolgoročno opredeljenih ciljev družbenega razvoja. Poleg priznanja javnosti je torej posameznikom dajala občutek samozadovoljstva in ponosa prav tudi ta jasna opredeljenost ciljev in zavest o tem, da se jim jih je posrečilo v večji ali manjši meri tudi uresničiti.

Dejavnost posameznikov v tem prvem obdobju ni temeljila na individualni motiviranosti glede na njihove konkretne koristi, ki bi jih lahko pridobili na temelju teh dejavnosti; v bistvu je šlo za ozračje, v katerem je prevladovala težnja po neposredni identifikaciji s splošno družbenimi interesi. V danem ekonomsko-političnem kontekstu so bili materialne koristi in individualni interesi potisnjeni v ozadje v primerjavi z moralnimi spodbudami in splošno družbenimi interesi oziroma programi družbenega razvoja.

V primerjavi s prvim obdobjem je v nadaljnjem povojnem razdobju prihajalo v vse večji meri do veljave tudi materialno nagrajevanje in upoštevanje individualnih interesov posameznikov. Decentralizacija odločanja, proces deetatizacije in vključevanje različnih interesnih kategorij prebivalstva v procese in organe odločanja na vseh ravneh družbe so hkrati s spremembami v načinu gospodarjenja, ki so dosegle vrhunec v ekonomski reformi, preusmerili izhodišče celotnega angažiranja ljudi v okviru družbenoekonomskega sistema. V takšni situaciji *splošno družbeni interes ni več izhodišče vseh opredelitev razvojnih procesov, ampak postaja rezultat sinteze* med seboj spodbujajočih oziroma križajočih se različnih individualnih oziroma posebnih interesov posameznih kategorij prebivalstva.

Čeprav je v bistvu do te druge situacije prišlo na temelju kritičnih spoznanj o omejenem učinku (nedelovanju) materialnih spodbud v prvem obdobju, se zdi vendar, da smo priče nekakšnemu prehodu iz enega ekstremnega stanja v drugi ekstrem. Tako kot v prvem obdobju niso bili izkoriščeni potenciali materialnega in diferenciranega nagrajevanja po dejanskem delu — pri tem seveda igra veliko vlogo tudi splošno vrednotenje družbene enakosti — lahko tudi danes analogno ugotavljamo, da smo prišli v nasprotno stanje, ko

skorajda niso več prisotni elementi moralnega nagrajevanja. Zdi se, kakor da smo povzeli napačen pouk iz zgodovinske izkušnje različnih sistemov nagrajevanja. Če namreč moralno nagrajevanje ni zadostno, to še ne pomeni, da ni uporabno oziroma da nima tudi pomembnih učinkov z vidika spodbujanja dejavnosti in prizadevnosti ljudi.

Glede na to torej sklepamo, da gre v današnjem obdobju za *neizkoriščene potencialne moralnega nagrajevanja in s tem posredno za neizkoriščene potencialne za družbenoekonomski razvoj* prav zato, ker smo skoraj opustili izkoriščanje spodbudnih učinkov moralnega oziroma nematerialnega nagrajevanja.

Na kratko bi lahko sedanjost situacijo označili takole: po eni strani smo skorajda popolnoma opustili prejšnji način moralnega, simboličnega, nematerialnega spodbujanja; po drugi strani pa kljub temu vendarle nismo dosledno uvedli sistema diferenciranega materialnega nagrajevanja posameznikov v skladu z njihovimi dejansko različnimi prispevki h gospodarskemu in splošno družbenemu razvoju. O tem bomo podrobneje govorili v zvezi z razpravo o vlogi različnih družbenih vrednosti, med njimi zlasti, ko bomo razpravljali o vlogi vrednotenja družbene enakosti. Pri tem je pa nesporno dejstvo, da je diferencirano ali nediferencirano lahko bodisi materialno, bodisi tudi moralno nagrajevanje. Praktična razlika je v tem, da sicer o materialni diferenciranosti dosti razpravljamo in je osveščena oziroma zavest o tem vedno prisotna v razpravljanju o socialističnih družbenih odnosih; o diferenciranosti glede moralnega nagrajevanja pa skorajda ni besede. Če smo sicer načelno ugotovili, da je vloga moralnega nagrajevanja v današnji situaciji minimalna, skrčena na skrajno omejen obseg, pa vendar le še zmerom drži, da je moralno nagrajevanje izredno pomembno in praktično življenjskega pomena za določene kategorije ljudi. Z vidika neizkoriščenih potencialov za družbenoekonomski razvoj bi torej lahko postavili dvojno vprašanje: prvo, ali ni moralno nagrajevanje preveč omejeno na peščico ljudi, in drugo, ali je moralno, simbolično, nematerialno nagrajevanje v skladu z dejansko vlogo posameznikov ali skupin ljudi v procesu družbenoekonomskega razvoja. Čeprav gre torej za zelo utesnjen in zožen okvir nagrajevanja, gre v bistvu vendarle za isti problem kot na področju materialnega nagrajevanja. Tako prvo kot drugo vprašanje se najprej veže na splošni problem: gre za stopnjo razvitosti množičnih komunikacijskih sredstev oziroma za njihovo zmogljivost, kar na neki način predstavlja absolutni okvir seznanjanja javnosti z dejanji, to je s prispevki oziroma z dejanji, ki so v škodo splošnega interesa dane družbene enote.

4. Komunikacije in moralno nagrajevanje

V tem smislu torej *stopnja razvitosti komunikacijske mreže* v družbi, ki jo imenujemo včasih tudi »množična družba«, določa obenem že neke absolutne okvire moralnemu oziroma simboličnemu

nagrajevanju pripadnikov te družbe. V zvezi s tem naj pripomnimo, da v današnji situaciji, ko so tradicionalni načini neposrednega komuniciranja med ljudmi izgubili nekdanjo pomembno vlogo, prihaja do nekakšnega vakuumu v komuniciranju med ljudmi, zlasti na lokalni ravni. Prejšnji neposredni stiki v razmeroma majhni lokalni skupnosti so dobili — potem ko so se pojavili radio, televizija, avtomobil itd. — čisto drugotno vlogo kot podlaga za kolektivno vrednotenje dejanj posameznikov, ki so, kot smo rekli, bodisi prispevki, bodisi v škodo skupnega interesa. Namesto teh tradicionalnih načinov komuniciranja pa zlasti na lokalni ravni pri nas še ni prišlo do razvitih, modernejših načinov komuniciranja, ki bi lahko bolj ustrezali predvsem urbaniziranim naseljem. Ker torej ni ustrezno, spremenjenim okoliščinam primerno sledila tudi sprememba načina komuniciranja, je prišlo — taka je vsaj naša hipotetična interpretacija — do izrazite krize celotne prostovoljne in amaterske dejavnosti na lokalni ravni.⁶ Pozornost prebivalstva se je na splošno preusmerila k tistemu, kar posredujejo množična komunikacijska sredstva, to je pa vsebina in problematika, ki jo posredujejo predvsem z ravni globalne družbe kot celote oziroma ravni mednarodnega dogajanja. Konkretno lokalno okolje je pri tem neizogibno zapostavljeno. Na tisoče različnih dejanj, ki pomenijo npr. prispevek posameznikov k skupnemu, kolektivnemu interesu, ne dobi mesta v teh splošnih množičnih komunikacijskih sredstvih, ki delujejo na ravni globalne družbe. S tega vidika torej ni dana ustrezna moralna spodbuda in moralno priznanje tistim posameznikom, ki se odlikujejo po svoji prizadevnosti za splošni oziroma kolektivni interes dane družbene enote. Prihaja torej do neskladja v tem smislu, da ne glede na to, kaj posamezniki prispevajo k lokalni enoti, splošna komunikacijska sredstva ostajajo za vse enako neodzivna.

Za ponazoritev naj navedemo konkreten primer. Po podatkih sociološke raziskave o družbeni participaciji v lokalni skupnosti⁷ smo ugotovili, da se lokalni voditelji pritožujejo oziroma izražajo vsaj nezadovoljstvo nad načinom moralnega spodbujanja, nad določeno nebrižnostjo javnosti glede njihovega delovanja. To pripelje do izrazite resignacije teh ljudi in omahovanja, ko razmišljajo o smotrnosti svojega družbenega angažiranja. Lokalni voditelji nekako takole opažajo: po eni strani ugotavljajo, da je množica občanov, ki se praktično zanimajo samo za svoje ozke individualne zadeve, ki skrbijo za svoje hiše in vrtičke, na drugi strani pa majhna skupina ljudi, ki skrbi za krajevne interese, za razvoj svojega kraja, svoje občine itd. ter pri tem prihajajo celo v številna nasprotja oziroma konflikte s prvimi. Ta primer nam kaže na določeno krizo v zavesti lokalnih voditeljev zaradi neprimerne načina moralnega nagraje-

⁶ Statistični podatki nam potrjujejo, da te dejavnosti na splošno po/emajo.

⁷ Zdravko Mlinar, »Družbena participacija občanov v krajevni skupnosti, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1966.

vanja. Da bi spoznali ves pomen tega primera, naj dodamo, da je ista sociološka raziskava pokazala, da uživajo prav ti lokalni voditelji v okolju, v katerem delujejo, pri vseh ljudeh praktično največji ugled. *Raziskava je torej razkrila latentne in neizkoriščene potenciale moralnega nagrajevanja v dani družbeni enoti.* Praviloma takšnih potencialov ne odkrivajo niti množična komunikacijska sredstva, ki delujejo na ravni globalne družbe — ker praktično ne morejo posegati v množičnost različnih konkretnih lokalnih situacij — po drugi strani pa, seveda, tega ne morejo opravljati razmeroma zelo nerazvit lokalni tisk in druga informacijska sredstva; prav tako pa v dosedanem povojnem razvoju seveda ne moremo govoriti o praktični vlogi družboslovnega raziskovanja, vsaj kolikor zadeva lokalno raven obravnavanja družbenih in političnih zadev. Z vidika sproščanja razvojnih potencialov naše družbe torej lahko sklepamo, da je razvoj lokalnih komunikacijskih sredstev izrednega pomena.

Razvoja lokalnih komunikacijskih sredstev, prav tako kot komunikacijskih sredstev nasploh, pa ne kaže presojati seveda samo po številu in obsegu časopisov oziroma času oddaj radijskih in televizijskih postaj ipd. Mogoče je še bolj kot to važna predvsem vsebina, ki se lahko v večji ali manjši meri opira na dejansko dogajanje v okviru določene družbene enote. V dosedanji praksi se namreč pogosto kaže neka značilnost novinarskega dela v tem smislu, da se opirajo na bolj ali manj slučajne zaznave posameznih dogodkov, da pa nimajo sistematične osnove in kriterijev ter sredstev, s pomočjo katerih bi objektivno in reprezentativno prikazovali javnosti dogajanje v danem družbenem okolju. V takšni situaciji se seveda poveča možnost, da so programi razvoja posameznih družbenih enot izrazito enostransko opredeljeni in da določene strukture oziroma interesne kategorije niso upoštevane pri določanju temeljne smeri nadaljnjega razvoja.

Če torej povzamemo to, kar smo navedli o vlogi komunikacijskih sredstev, bi lahko rekli, da je treba izhajati iz vzrokov, ki določajo višjo ali nižjo stopnjo razvitosti komunikacij in komunikacijskih sredstev znotraj določenega družbenopolitičnega sistema, kajti *stopnja razvitosti komunikacij je neposredni temelj in določa absolutni domet moralnega nagrajevanja*, kar spet po svoje vpliva na stopnjo izkoriščenosti človeških in drugih razvojnih potencialov in s tem torej vpliva na dinamiko družbenega razvoja.

Na tem mestu se ne moremo spuščati v sistematično analizo vzrokov oziroma determinant različne vloge oziroma razvitosti komunikacij v določenem družbenopolitičnem sistemu. Naj samo na splošno nakažemo, da gre v grobem za dvoje vrst razlogov oziroma determinant: očitno je razvoj komunikacijskih sredstev — in s tem komunikacij znotraj globalne družbe sploh — odvisen od stopnje družbenoekonomskega razvoja nasploh. Visoki stopnji razvoja je imanentna tudi visoko razvita komunikacijska mreža oziroma visoka

gostota komunikacij. Hkrati pa vendarle lahko zasledimo na isti stopnji družbenoekonomskega razvoja zelo različno vlogo komunikacij oziroma komunikacijskih sredstev. Pri tem gre spet za različna vprašanja. Na tem mestu naj opozorimo le, da je eden izmed razlogov, ki lahko bodisi pripomore k večji razvitosti množičnih komunikacij ali pa predstavlja oviro in zavoro oziroma omejevanje te vloge predvsem politični sistem dane družbe. Načeloma lahko ugotovimo: čim bolj demokratičen je družbenopolitični sistem, tem bolj sproščeno, bogato in vsestransko je komuniciranje med ljudmi, ki so pripadniki tega sistema. S tem pa je seveda tudi toliko bolj povečana možnost moralnega nagrajevanja oziroma sankcioniranja tako družbeno koristnih kot tudi družbeno škodljivih dejanj posameznikov, skupin oziroma kategorij ljudi, ki so pripadniki te družbe. Z vidika nadaljnega razvoja naše družbe lahko v tem smislu predvidevamo oziroma nakazujemo, da zdaj *prisotna tendenca demokratizacije in deetatizacije naše družbe nujno pelje tudi k sproščanju in razmahu oziroma razvoju komunikacij med ljudmi*, skupinami in institucijami te družbe ter s tem posredno lahko torej pričakujemo v prihodnosti — ne glede na vse druge okoliščine — tudi *povečano oziroma povečujočo se vlogo simboličnega, moralnega nagrajevanja in aktiviranja neizkoriščenih potencialov za razvoj*.

Poleg vprašanja o tem, kolikšen je absolutni doseg moralnega nagrajevanja v določeni situaciji oziroma na določeni stopnji družbenoekonomskega razvoja (glede na razvitost komunikacijskih sredstev), gre še za drugo vprašanje, to je, kdo je tega moralnega nagrajevanja dejansko — v večji ali manjši meri — deležen.

V zvezi s tem gre spet za dvoje vprašanj: po eni strani za analizo dejanskega stanja v moralnem nagrajevanju; po drugi strani pa za določene idealne oziroma optimalne modele moralnega nagrajevanja različnih kategorij posameznikov in družbenih enot, na podlagi katerih bi lahko pričakovali maksimalni izkoristek razvojnih potencialov. Najprej se zaustavimo ob današnjem, dejanskem stanju. V ta namen si bomo pomagali z analitično konstrukcijo, in sicer v tem smislu, da si zamislimo celotno zmogljivost danega komunikacijskega sistema oziroma celotni obseg moralnega nagrajevanja v dani situaciji s številko 100. Potem pa si zastavimo nadaljnje vprašanje: kdo oziroma kateri so tisti posamezniki ali skupine, ki dobijo večji ali manjši delež od celotne količine moralnih nagrad (100). Te subjekte seveda lahko označimo z najrazličnejšimi znaki, vendar nas na tem mestu v bistvu predvsem zanima le ena njihovih karakteristik, namreč njihov dejanski prispevek v procesu družbenoekonomskega razvoja.⁸

⁸ Pri tem se zavedamo, da je ocenjevanje dejanskega prispevka zelo problematično, kljub temu pa nam že sama nakazana smer interpretacije pomaga razumeti potencialno vlogo moralnega nagrajevanja v naši družbi in torej daje tej hipotetični skici neko praktično vrednost.

Če štejemo družbeni ugled za eno tipičnih kategorij moralnega nagrajevanja, potem lahko s tega vidika ponazorimo omenjeno problematiko s podatki iz že opravljenih socioloških raziskav.⁹ Najprej lahko ugotovimo to, kar nam kažejo že omenjene raziskave, namreč da imajo različne strukturne kategorije prebivalstva dejansko tudi različen ugled v družbi kot celoti. Če bi ponazorili celotno količino moralnega nagrajevanja, ki se kaže v družbenem ugledu, s količino 100, potem bi preprosto lahko ugotavljali, da posamezne, npr. poklicne kategorije dobivajo večji ali manjši delež te količine. Ugotovljeno je bilo, da imajo največji oziroma najmanjši ugled pri nas v Sloveniji po vrstnem redu te poklicne kategorije:

vrstni	7 — oficir
red poklicna kategorija	8 — učitelj
1 — zdravnik	9 — miličnik
2 — univerzitetni profesor	10 — obrtnik
3 — direktor	11 — pisarniški uslužbenec
4 — duhovnik	12 — visokokvalificiran delavec
5 — inženir	13 — kmet
6 — poklicni politik	14 — nekvalificiran delavec

Podoben vrstni red poklicnih kategorij dobimo tudi tedaj, če upoštevamo mnenja ljudi o višini primernega dohodka z vidika dejanskega prispevka posamezne kategorije. V obeh primerih gre torej za neko občno moralno sodbo oziroma priznanje posameznim poklicnim kategorijam glede na predstavo o pomenu in prispevku vsakere med njimi. Na oblikovanje te sodbe pa seveda vpliva še vrsto drugih dejavnosti. Očitno je torej, da ne gre za ocenjevanje na podlagi enega samega kriterija, ki nas na tem mestu predvsem zanima — to je prispevek posameznikov k družbenoekonomskemu razvoju.

Prve tri poklicne kategorije — v navedenem vrstnem redu — pa vendarle simptomatično ponazarjajo določene družbene vrednote: skrb za človeka (zdravnik), znanje kot temelj vsega razvoja (univerzitetni profesor), organizacijska učinkovitost (direktor); to so temeljna izhodišča oziroma vrednote v družbenoekonomskem razvoju. S tega vidika je razumljivo, da je prav delež teh kategorij v celoti družbenega ugleda največji. Pri tem pa je treba pripomniti, da vendarle gre za kategorije nasploh in ne za posameznike. V zvezi s tem se zastavlja vprašanje, kolikšen je stimulacijski pomen določenega moralnega priznanja, ki se veže na posamezno kategorijo kot splošna označba za večje število posameznikov, v primerjavi s stimu-

⁹ Prof. dr. Jože Goričar, »Vrednotenje poklicev«, Center za raziskovanje javnega mnenja pri VSSPVN, poročilo o raziskavi, Ljubljana 1968.

lacijskim pomenom konkretnega priznanja, ki se nanaša na posameznika oziroma posameznega pripadnika dane kategorije.

Kljub ravnokar povedanemu pa v ugotovitvah empiričnega raziskovanja v Sloveniji ugotavljamo določeno protislovno situacijo. Če smo po eni strani ugotovili, da so zdravnik, univerzitetni profesor in direktor najuglednejše poklicne kategorije med Slovenci, pa nam odgovori na vprašanje, kateri Slovenci(-ke) kot posamezniki imajo med ljudmi največji ugled, dajo popolnoma drugačno podobo. Najprej lahko ugotovimo, da med najbolj uglednimi Slovenci kot posamezniki praktično ni naveden niti predstavnik s področja kulture, umetnosti, znanosti, gospodarstva, publicističnega delovanja in številnih drugih področij javnega delovanja. S tem smo tudi že povedali, da so poklicne kategorije, za katere smo prej ugotovili, da zavzemajo najvišja mesta na lestvici družbenega ugleda, praktično popolnoma odsotne v primeru, ko ugotavljamo, kateri so najuglednejši posamezniki v Sloveniji.

Če torej prihaja do razlike med moralnim priznanjem določeni kategoriji in moralnim priznanjem oziroma ocenjevanjem z vidika konkretnih posameznikov v naši družbi, tedaj so tu možne različne razlage. Po eni strani se nakazuje že očitno različni značaj posameznih dejavnosti, zlasti določena specifičnost političnega delovanja, ki je že kot tako imanentno in tipično javno delovanje in torej v največji meri izpostavljeno javnosti. Vse druge vrste dejavnosti so dosti manj predmet javnega obravnavanja v primeri s političnim delovanjem. S tega vidika je torej do neke mere to neskladje možno razumeti. Po drugi strani pa si vendarle lahko hkrati zastavimo vprašanje, ali ni tudi umetnost in ali ni tudi kulturno ter znanstveno delovanje in delovanje še na podobnih drugih področjih prav tako po svojem značaju javno, relevantno in torej neposredno predmet javnega ocenjevanja. To stanje bi si lahko razlagali na več načinov. Ena izmed možnih razlag bi preprosto bila, da na vseh teh področjih v Sloveniji, ki smo jih ravnokar omenili, pač ni bilo posebno izrazitih dosežkov v polpretekli dobi. Drugo vprašanje pa zadeva določeno razmerje med politiko oziroma političnim delovanjem na eni strani in delovanjem različnih strok oziroma panog dejavnosti kot avtonomnih področij. S tega vidika gre konkretno za vprašanje, *kdo nastopa kot glavni reprezentant posameznih področij dejavnosti; ali so to sami ustvarjalci s posameznih področij družbenega življenja ali pa gre za določena posredništva posameznikov oziroma institucij, ki se vrivajo med neposredne — v tem primeru duhovne — proizvajalce in javnost, kateri je njihova produkcija namenjena. Proces deetatzacije je prav tisti proces, ki naj bi vse te posredniške mehanizme in institucije v čim večji meri odpravil.* Po drugi strani je v različnih državah bolj ali manj prisotna tendenca, da politično predstavništvo reprezentira prav tako tudi interese potrošnikov samih.

Konkretni podatki in že omenjene raziskave nam nakazujejo, da so v skupini najuglednejših posameznikov v Sloveniji izključno

politični delavci. S tega vidika se seveda zastavlja vprašanje, ali je stopnja procesa deetatzacije še vedno na tako nizki ravni, da praktično politika obvladuje tudi vsa druga področja javnega delovanja, ali pa gre za določeno popačeno podobo stvarnosti, ki jo ustvarjajo množična komunikacijska sredstva. Na tem mestu ne moremo podati meritorne sodbe o tem, koliko gre za eno ali drugo, bolj domnevno pa se nam vsiljuje sklep, da gre tako za eno kot za drugo. Pri tem gre torej za dejansko vlogo kategorije političnih delavcev, bodisi tistih političnih delavcev, ki odločujoče vplivajo na oblikovanje splošne smeri družbenopolitičnega razvoja, bodisi da gre za politične delavce, ki delujejo na posameznih funkcionalnih področjih in nastopajo kot zastopniki teh področij v stiku z javnostjo. S tem ostajajo neposredni ustvarjalci na posameznih področjih javnega delovanja in splošno-družbenega interesa nekako v ozadju in v senci predstavništva prvih. Deloma pa takšno stanje lahko pripisujemo manipulativni vlogi množičnih komunikacijskih sredstev pri nas. Pogosto bi namreč lahko sklepali, da glede na delež in pomen, ki ga *komunikacijska sredstva* dajejo političnim delavcem in njihovemu delovanju, ne *izražajo današnje dejanske stopnje demokratizacije in deetatzacije v naši družbi*. Če družbeni oziroma javni delavci s področja znanosti, kulture, umetnosti, gospodarstva itd. dobivajo docela obrobno in drugotno vlogo v našem tisku, na radiu in televiziji, potem seveda že iz tega nujno izhaja tudi možnost, da javnost pozna in priznava njihovo dejansko vlogo.

Če smo prej ugotovili, da stopnja razširjenosti komunikacijskih sredstev v določeni družbi pomeni globalni okvir možnega potencialnega moralnega nagrajevanja, potem zdaj ugotavljamo, da različen način izrabljanja teh potencialnih sredstev oziroma načinov simboličnega, nematerialnega moralnega nagrajevanja, ali z drugimi besedami *različna razporeditev celotnega potenciala moralnega nagrajevanja, lahko pripelje do popolnoma različnih učinkov*, to je, bodisi do spodbujanja in sproščanja oziroma *aktiviranja razvojnih potencialov*, bodisi do prav nasprotnega učinka, to je do *destimulacije in pasivizacije množic* ljudi na posameznih področjih delovanja in s tem posredno do stagnacije celotnega družbenega razvoja.

Teze o urbanizaciji

Teze o temeljnih politike urbanizacije in prostorske ureditve, ki jih je pripravila zvezna komisija za urbanizem in ureditev prostora, a so bile spomladi 1969 v razpravi pred zveznimi zbori, so prišle novembra in decembra v javno razpravo. V Sloveniji so bile tri javne razprave, toda ostale so v glavnem v ožjih strokovnih krogih. Razmeroma slabo publiciteto smemo mogoče pripisati prepričanju, da so problemi urbanizacije v Sloveniji že dovolj razčiščeni.

Misel, da so zato zvezne teze za Slovenijo razmeroma nezanimive, pa je najbrž napačna. Prvič zaradi tez samih, drugič zaradi procesov urbanizacije in sploh gospodarjenja s prostorom, ki smo mu priča v naši republiki.

Dobre in slabe strani tez

Čeprav so teze natisnjene v drobnem zvežčiču, so vsebinsko bogate; skoraj o vsakem stavku bi lahko razpravljali, z odobravanjem ali pa tudi obratno. V njih najdemo, sicer nekoliko poenostavljeno, vso teorijo o urejevanju prostora in urbanizaciji, nadalje analizo stanja v Jugoslaviji in končno predloge za najrazličnejše ukrepe: politične, strokovne, upravne. Kot je razvidno iz raznih ugotovitev v tezah, se ponekod (v nekaterih republikah) nekateri ukrepi že izvajajo.

Hvale vredno je vsekakor, da so prišli ti problemi pred zvezno skupščino in da bo naš najvišji predstavniški organ, ko bo končana javna razprava, zavzel stališča do prostorsko-ureditvenih problemov, ki so prav gotovo enako pomembni kot nekatera druga razvojna vprašanja družbe. Pomisleke pa smemo izraziti ob nekaterih nadrobnostih v tezah in mogoče tudi glede samega koncepta tez.

V konceptualnem smislu bi lahko zamerili avtorjem, da probleme preveč posplošujejo oz. opozarjajo, da so stanje in razvojni problemi v raznih delih Jugoslavije prav različni. Zato bodo nekaterim podrobnostim v tezah ponekod gotovo pritrdili, drugod pa ne. Npr.: misli o razmestitvi prebivalstva ali o urbanizaciji vaških ob-

močij (v III. poglavju) veljajo gotovo samo za nekatera območja v Jugoslaviji, za Slovenijo pa prav gotovo ne.

Tudi ni razumljivo, zakaj so avtorji vključili v prostorsko problematiko »nerazvita« območja. Problem nerazvitih območij je lahko prvenstveno političen, kot npr. pri nas. Z vidika teorije o načrtu in razumni izrabi prostora pa je mogoče dobro živeti tudi ob nerazvitih teritorijih. Seveda, v določenih primerih.

Pomislike poraja mešanje prostorsko-ureditvenih načel z ekonomskimi kategorijami. Npr. razprava o kriterijih za investicije infrastrukture in za investicije »v neposredno proizvodnjo«. Res je, da mora biti politika na področju infrastrukture specifična, toda kriteriji vlaganj so le bolj različni in številni, kot pa jih je mogoče izluščiti iz formulacij v tezah.

Podpreti bi morali vsekakor zahtevo po kontinuiranosti pri urbanističnem načrtovanju in zahtevo po boljši povezavi planiranja ter izvajanja planov. Sprejemljiva je tudi misel o srednjeročnem vidiku urbanističnih načrtov, pogrešamo pa idejo o neobhodni povezavi dveh institucij: družbeno planiranje in urbanistično načrtovanje.

Končno, pomemben je tudi namen tez. Brez dvoma je le-ta zelo širok, kar je pojasnil že Dragutin Kosovac, kot predsednik komisije. Za vsakodnevne družbene odnose je prav gotovo važno zakonodajno področje. Iz VII. poglavja tez bi smeli sklepati, da so te teze neke vrste priprava za revizijo in dopolnitev zveznih predpisov, ki se nanašajo na urejevanje in varstvo prostora. Kdor pa pozna vse probleme v zvezi z urbanizacijo in gospodarjenjem s prostorom ter zlasti različne situacije v jugoslovanskem prostoru, bo težko podprl težnje po razširitvi zveznih državnih norm.

Urbanizem v Sloveniji

Ob zveznih tezah se ponujajo primerjave in razmišljanja o stanju v Sloveniji. »Odprtih« vprašanj je dovolj.

Na področju republiških (in ponekod občinskih) predpisov nas najbrž ne prekašajo v nobeni republiki. Toda predpisi ne rešujejo vseh problemov in želja. Naš osrednji »prostorski« predpis je vsekakor republiški zakon o urbanističnem planiranju. S tem zakonom pa rešujemo le dve stvari: (1) da morajo skupščine občin sprejeti določeno urbanistično dokumentacijo (načrte) in (2) da se sprejema ta dokumentacija ter izdajajo določeni upravni akti po enotnem postopku v vsej republiki. Torej, s tem zakonom rešujemo nekaj formalnosti. Za temi formalnostmi je lahko določena vsebina, je lahko usmerjeni proces (zakonodajalec je nekaj takega tudi pričakoval), lahko pa vsega tega ni. Zakon nalaga obveznosti predvsem občinskim organom, star pa bo kmalu tri leta. (Urbanistična dokumentacija pa se je izdelovala ponekod že poprej.)

Toda pogled na slovenski prostor ne kaže, v glavnem, nobenih sprememb v smislu načrtnejše in racionalnejše izrabe. V nekaterih, maloštevilnih občinah so se sicer s problemi urbanizacije kar dobro spoprijeli, npr. tudi v tako majhnih in revnih občinah, kot sta Radlje ob Dravi ali Ormož. Toda v drugih občinah, npr. v velikih ali relativno bogatih, kot sta Maribor ali Celje, je urbanizacija precej daleč od načrtnosti.

Drugi pomembni predpis s tega področja je zakon o regionalnem prostorskem planiranju. Rezultate tega predpisa (npr. republiški prostorski načrt) pa šele pričakujemo.

Da je potrebno prostor smotrno izkoriščati, je postalo že nekako razumljivo širšemu krogu ljudi. Ni pa še niti približnih odgovorov na vprašanja: kako, kakšni so nameni in cilji? Zato, da na bistvena »prostorska« vprašanja še nismo našli nobenih odgovorov oz. sprejeli stališč, je med drugim krivo tudi zaenkrat še prevladujoče javno mnenje, da je izraba prostora predvsem domena tehnikov in oblikovalcev. Tako mišljenje in opazovanje dogodkov je precej naivno, kot da bi od drevesa videli samo tisti del, ki je nad zemljo, tj. lepo ali grdo deblo in krošnjo, pozabili pa na korenine. V urbanističnih pojavih pa so korenine v glavnem zunaj domene oblikovanja in tehnično ureditvenih rešitev.

Za primer pestrosti in zamotanosti prostorske problematike, vzemimo samo eno: urbanizacija slovenskega industrijskega koridorja od Jesenic do Maribora. Čez 20 do 30 let bodo na tem prostoru, če se bodo nadaljevale dosedanje naselitvene tendence, skoraj strnjena naselja. Imeli bomo nekakšno urbano regijo, s poprečno gostoto kakšnih 50 preb./ha. Koliko stroškov (po glavi) za gradnjo in vzdrževanje naselbinske infrastrukture bo povzročila taka ekstenzivna naselitev, ne bi tukaj pojasnjevali. Vsekakor ne majhne.

Smo pred problemom, ki zahteva stališča in ukrepe. Najbrž sta mogoči le dve stališči. *Prvo*: pustimo stvari pri miru, ni prijetno drezati v svoboščino posameznika; ko bomo bogatejša družba, bomo vse te stroške lažje prenašali; če bo potrebno, bomo celo rušili stavbe, rekonstruirali stare infrastrukturne objekte ipd. Vsega res ne more urediti naša generacija! *Drugo*: »zanimivega« prostora bo vse manj; ne samo zato, ker se nas bo na takem prostoru gnetlo vse več, ampak ker bomo tudi bogatejši. Bogatejši posameznik pa »potrebuje« več prostora za bivanje, za gibanje, za rekreacijo itd. Nadalje, naši vnuki in mlajši sinovi ter hčere bodo že predstavljali generacijo, kjer bo poprečni Slovenec »homo intellectualis« in ne več »homo oeconomicus«. V taki družbi pa ne bo moglo biti več ekonomske (in stihijske) borbe za »prostor pod soncem«, temveč tolerantni in razumen dogovor, tj. družbeni dogovor in družbena norma nasproti individualnim ambicijam. Na kakšni urbanizacijski zapuščini pa bodo gradili naši otroci in vnuki svoje odnose do prostora in med seboj? (Up, da bodo pozabili, da datira urbanistično planiranje v Sloveniji že iz 7. decenija 20. st., je varljiv.)

Samo na tem enem primeru vidimo torej, da niso zadeve tako enostavne. Znani ameriški urbanistični in regionalni načrtovalec John Friedmann trdi, da je metode premišljene urbanizacije zelo težko koncipirati kot politično akcijo, toda brez politične akcije premišljena urbanizacija ni mogoča. Tudi v jugoslovanskem družbenem sistemu ugotavljamo, da so prostorski interesi posameznika, skupine in širše družbene skupnosti v stalnih konfliktih, ekonomskih in zunaj ekonomskih.

Toda v Sloveniji se srečujemo še s prav »prozaičnimi«, tako rekoč pionirskimi problemi. Npr. nimamo ustanove za sistematično izobrazbo kadrov (fakulteta za arhitekturo pokriva samo delček potrebe), kljub temu pa smo si privoščili skoraj 30 strokovnih organizacij (specializiranih ter pooblaščenih!) za izdelavo urbanističnih programov ter druge prostorske dokumentacije. Vsi so specializirani za vse. Ali: kljub temu, da bo zakon o urbanističnem planiranju kmalu star tri leta, nima še ena tretjina občin urbanističnih programov. Ali: ni nam še jasno, če je samo »streha nad glavo« sestavni del osnovnega življenjskega standarda ali pa tudi: vodovod, kanalizacija, urejena javna stanovanjska cesta, javna razsvetljava ipd. Sodeč po dosedanji kreditni politiki, je pomembna samo streha nad glavo.

Zaradi omejenosti prostora improvizirajmo zaključek: ne bo držalo, da so zvezne teze o urbanizaciji in prostorski ureditvi bolj aktualne za druge republike, a manj za Slovenijo.

Tilka Blaha

Razsežnosti izobraževanja odraslih

Mnogi nesporazumi in nejasnosti, s katerimi se dnevno srečujemo, ko načelna, politično enotna stališča o izobraževanju odraslih uveljavljamo v praksi, so me spodbudili, da napišem nekaj misli o razsežnosti, tokovih in perspektivah izobraževanja odraslih v svetu in pri nas. Še posebej me k temu navajajo nekatere izkušnje iz 10-letnega delovanja delavskih univerz na Slovenskem ter razprave, ki so se in se še bodo odvijale ob sprejemanju zakona o ustanovah za izobraževanje odraslih. Tudi vodstva Zveze komunistov v naši

republiki so v zadnjem času ob razpravah v zvezi s poglabljanjem samoupravnih odnosov in krepitevijo vloge delavskega razreda podčrtala pomembno vlogo izobraževanja delavcev pri nas.

Mnoge načelne nejasnosti oziroma pojmovanja izobraževanja odraslih so odsev nepoznavanja ali pa nerazumevanja sodobnih procesov in perspektiv izobraževanja odraslih. Osnovni nesporazum je v tem, da mnogi še vedno pojmujejo izobraževanje odraslih predvsem kot dolg nerazvitosti in nezadostno razvitega šolskega sistema v preteklosti. Zato marsikje izobraževanju odraslih pripisujejo le začasen pomen. Često se pojmuje, da se izobraževanje zaposlenih razvija na račun in v škodo izobraževanja mladine. Od tod izvira tudi napačna dilema: ali izboljšati in povečati možnost za redno izobraževanje mladine ali razvijati izobraževanje odraslih. Drugi vzrok nesporazuma pa je v enostranskem pojmovanju vsebine in razsežnosti izobraževanja odraslih. Mnogi pojmujejo namreč z izobraževanjem le drugo pot izobraževanja ob rednem šolskem sistemu, ne vidijo pa drugih pomembnejših in obsežnejših nalog, tipičnih za izobraževanje odraslih. Težko je v enem sestavku podrobneje obdelati vse razsežnosti izobraževanja odraslih. Med najbistvenejšimi elementi, ki opredeljujejo vsebino, obseg in organizacijo izobraževanja odraslih, se običajno navajajo hitri razvoj znanosti, tehnike in družbenih odnosov.

V znanstveno raziskovalnem delu je danes zaposlenih več ljudi kot v vseh dosedanjih obdobjih skupaj. Zato z vso upravičenostjo govorimo o eksploziji znanosti, ki terja tudi eksplozijo znanja. Zaradi hitrega znanstveno-tehničnega razvoja zastari v 10 letih polovico osnovnih znanj. Zaradi sprememb v tehnologiji in organizaciji dela ter obsežnih strukturalnih sprememb mora človek med svojo delovno dobo večkrat menjati poklic in delovno področje (v ZDA 6 do 7-krat, na Švedskem 7 do 8-krat, Franciji in Italiji 4 do 6-krat). Kdor se stalno ne uči, kdor ne gre v korak z razvojem znanosti, zaostaja. Kar velja za posameznika, velja za gospodarsko panogo in za nacionalno gospodarstvo v celoti. Posebno male države lahko vzdrže v konkurenčni tekmi z gospodarskimi velesilami le s sposobnostjo vedno višje strokovne usposobljenosti kadrov. Konkurenčna sposobnost posameznika in nacionalnega gospodarstva pa je odvisna od nenehnega strokovnega izpopolnjevanja vseh zaposlenih.

Razvoj demokratičnih odnosov, prizadevanja za čim večjo udeležbo državljanov v političnem življenju, vse to je neposredno povezano z nivojem znanja in razgledanostjo prebivalcev. Moderna družba z razvitimi pravnimi, ekonomskimi, kulturnimi in socialnimi institucijami terja vedno bolj izobražene in razgledane ljudi. Neuk in neizobražen človek postaja vse bolj nemočen in nesposoben uresničevati svoje pravice in izkoriščati možnosti, ki jih posamezne institucije nudijo.

Danes postaja svet vse bolj celota. Možnosti osebnih stikov z ljudmi in kulturami drugih dežel postajajo vse večje. Kdor zna

več jezikov, se lažje vključuje v nov svet in bogati svoje življenje. S skrajševanjem delovnega dne, ki ga prinaša razvoj znanosti in tehnike, se večja prosti čas delavcev. Povečujejo se možnosti za bolj kulturno in bogato življenje delovnega človeka, torej tudi več prostega časa in možnosti za izobraževanje. Človek živi danes povprečno 10 let dlje kot prejšnje generacije. Osmisliti ta pridobljena leta življenja, ohraniti duševno svežost in sposobnost je nadaljnja naloga izobraževanja odraslih.

Lahko bi naštevala še vrsto drugih elementov. Čim bolj bogata je namreč družba, čim bolj ima razvit šolski sistem, toliko bogatejše in bolj vsestransko je tudi izobraževanje odraslih.

V svetu vse bolj prodira spoznanje, da je nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj odvisen predvsem od sposobnosti naroda, kako bo uporabil izsledke znanosti in sledil hitrim spremembam tehnike modernizacije in racionalizacije proizvodnje. Izobraževanje odraslih zato ni le osebna zadeva posameznika, temveč enakovredna in pomembna naloga celotne družbe, sestavni del prizadevanj za višjo konkurenčno sposobnost gospodarstva, pogoj za razvijanje demokratičnih odnosov ter doseganje višjega življenjskega standarda prebivalstva.

Razvoj in uporaba znanosti, nivo znanja in sposobnosti človeka, njegovi kulturni in socialni življenjski pogoji mnogo bolj in hitreje lahko učinkujejo na dvig proizvodne rasti kot pa vlaganja v izgradnjo novih proizvodnih kapacitet. Načrtovanje izobraževanja postaja zato enakopravni sestavni del nacionalnih, ekonomskih, tehničnih in organizacijskih načrtov.

Znanstveno tehnična revolucija, ki je bolj ali manj zajela ves sodobni svet, počiva sočasno na dveh dejavnikih: tehničnem in družbenem. Vse bolj se ruši delitev na umsko in fizično delo, na vodenje in izvrševanje. Tem procesom in zahtevam se prilagaja tudi sistem izobraževanja in vzgoje, ki upošteva predvsem naslednje osnovne principe:

— Človeško življenje postaja nepretrgano učenje. Če je še pred nedavnim šola lahko potrjevala zaključenost izobrazbe in izdajala spričevala, s katerimi so učenci dokazovali usposobljenost za določen poklic, postaja danes šolska izobrazba vse bolj le uvod v proces, ki traja vse življenje. Če se je še pred nedavnim z izobraževanjem pojmovalo le šolsko izobraževanje in s pravico do izobraževanja predvsem izobraževanje v mladosti, je tako pojmovanje danes že preseženo. Šole dajejo le uvodna osnovna znanja, ustvarjajo temelje za nadaljnje izobraževanje, ki traja ves čas človekove aktivnosti. Podaljševanje rednega šolskega izobraževanja, ki smo mu danes priča v vsem razvitem svetu, služi predvsem za pridobivanje čim višjih, splošnih, ekonomskih, prircdoslovnih, tehničnih in socioloških znanj. Zato se človek kasneje lažje prilagaja spremembam v proizvodnih in družbenih odnosih. Posrečena je prispodoba, ki jo često zasledimo v tuji literaturi. V njej se primerja človek na živ-

ljenjski poti z vozilom, ki mu ob pričetku vožnje napolnijo rezervoar z gorivom za prvih nekaj 100 km vožnje. In kot je potrebno vozilu nenehno dodajati novo gorivo, mora tudi človek od mladosti, ko stopi v samostojno življenje, nenehno, načrtno dopolnjevati v šoli pridobljena znanja, če noče, da bo na tej poti obstal in ga bo čas pregazil. Izobraževanje odraslih se torej vse bolj pojmuje kot: načrtno, stalno in kontinuirano posredovanje novih informacij, pogledov, spoznanj in izsledkov, ki jih prinaša razvoj znanosti, tehnike in družbenih odnosov; permanentno osvajanje novih znanj, sposobnosti in navad; kot stalno dopolnilno izobraževanje in prizadevanje človeka za to, da bo razumel sebe, svet in družbo ter da bo usposobljen za aktivno poklicno in družbeno delovanje;

— V izobraževanje se vključujejo vedno širši sloji prebivalstva. Višja izobrazba danes ne more biti le privilegij ozke elite, temveč nujnost in potreba čim širšega kroga ljudi. Prizadevanja za dvig splošne izobrazbene ravni prebivalstva pa so omejena z ekonomsko zmogljivostjo družbe. Zato je vsaka družba, zlasti pa še tista, ki se razvija, zainteresirana, da z izobraževanjem ob delu razširja krog tistih, ki že ustvarjajo nacionalni dohodek pa žele v skladu s svojimi sposobnostmi in nagnjenji širiti teoretično izobrazbo in s tem bogatiti praktične izkušnje;

— Klasično tradicionalno šolstvo postaja vse preozek okvir za reševanje tako obsežnih raznovrstnih in zahtevnih izobraževalnih nalog, kot jih terja permanentno izobraževanje. Porajajo se nove organizacijske oblike v žariščih proizvodnih in družbenih dogajanj, v delovnih organizacijah in komunah. Ustvarjajo se nove oblike izobraževanja in vzgoje, ki so po organizaciji in programskih zasnovah mnogo širše, pestrejše in gibčnejše kot dosedanje klasične šolske oblike. Uveljavljajo se nova sredstva in metode izobraževanja prek sodobnih komunikacijskih sredstev (RTV, tisk, dopisno izobraževanje, programirano učenje ipd.).

Razvoj šolstva in znanosti se v najrazvitejših deželah postavlja na čelo ekonomskih dejavnikov gospodarskega razvoja. Načrtovati izobrazbo pomeni načrtovati dolgoročno in kompleksno. Načrtovati ne le prvi del pripravljanja za poklicno in družbeno uveljavljanje, temveč tudi permanentno izobraževanje zaposlenih.

To spoznanje je zlasti pomembno za našo deželo v času, ko si prizadevamo preseči ekstenzivno gospodarjenje ter doseči z bolj-šim in bolj racionalnim gospodarjenjem in izkoriščanjem sedanjih proizvodnih zmogljivosti višjo stopnjo gospodarske rasti. V prizadevanjih za utrjevanje in poglobljanje samoupravnih odnosov pomeni višji nivo znanja in strokovnih sposobnosti delovnega človeka imperativ našega družbenega razvoja. Vedno bolj dojemamo tudi dejstvo, da osveščenost ljudi, osebna morala, bolj humani odnosi med ljudmi in globlji življenjski smisel ne rastejo spontano iz samoupravnega položaja in višjih potrošnih možnosti, temveč da sta za oblikovanje celovite človekove osebnosti, razvijanje bolj humanih

odnosov med ljudmi in oblikovanje smisla človekovega življenja še kako potrebna vzgoja in izobraževanje ne le mladine, temveč tudi odraslih.

Gospodarska in družbena reforma je zaostрила zahteve po učinkovitejšem izobraževanju in vzgoji. Oboje mora biti organsko povezano s celotnim našim proizvodnim, ekonomskim, družbenim in splošnim kulturnim razvojem. Naš celotni vzgojnoizobraževalni sistem bo zato potrebno preoblikovati in izpopolniti tako, da bo čim bolj učinkovit in usklajen s sedanjimi in bodočimi ekonomskimi in družbenimi potrebami. V tem procesu pa bodo morale tudi ustanove za izobraževanje odraslih (zlasti delavske univerze in izobraževalni centri v delovnih organizacijah) kot del tega sistema prerasti v mnogo bolj sposobne in kvalitetne ustanove. Po strokovnosti in kvaliteti dela bodo morale postati resnično enakovredne drugim vzgojnoizobraževalnim ustanovam. Hitreje bomo morali premagati še vse ostanke ideološko-političnih nejasnosti in tistih pojmovanj, ki v delavskih univerzah gledajo le tretjerazredne izobraževalne ustanove za odpravljanje nepismenosti oziroma opravljanje manj kvalitetnih izobraževalnih nalog. Taka gledanja pomenijo še vedno močno oviro za hitrejše preoblikovanje delavskih univerz v enakovredne strokovno in materialno močne izobraževalne ustanove.

Danes že večina delavskih univerz pripravlja bolj ali manj izdelane delovne načrte za vsako izobraževalno sezono. Žal pa programi posameznih delavskih univerz še preveč slone le na trenutno spoznanih potrebah in željah posameznikov oziroma delovnih organizacij. Vse bolj pa se čuti potreba po tem, da bi bil vsaj del programov delavskih univerz s področja družbenega, strokovnega in splošnega izobraževanja zgrajen dolgoročneje in sistematičneje, po načelu postopnosti in kontinuiranosti. Le taki programi delavskih univerz bodo lahko zadovoljevali potrebe različnih ravni slušateljev ter jim omogočali, da bodo trajneje in kompleksneje izpopolnjevali splošna, družbena in strokovna znanja. Razen izobraževalnih oblik, ki pomagajo slušateljem pri razreševanju konkretnih problemov, bodo morale delavske univerze razvijati predvsem take oblike, ki bodo slušateljem omogočale postopno in sistematično preučevati določena tematska področja. V tem pogledu (če izvezamemo tečaje tujih jezikov) so programi delavskih univerz še zelo skromni in kratkoročni. Ena od pomembnih nalog delavskih univerz v bodoče bo predvsem naučiti ljudi, kako se je treba učiti. To zlasti še, ker je v izobraževanju odraslih treba v večji meri izkoriščati možnosti, ki jih nudijo sodobna komunikacijska sredstva (RTV, tisk).

Za nadaljnji razvoj, uveljavljanje in perspektivneje načrtovanje izobraževanja odraslih je razen neposrednih pogojev in možnosti, ki jih imajo odrasli za izobraževanje, potrebnih tudi več družbenih ukrepov, ki lahko stimulatивно vplivajo na hitrejši razvoj izobraževanja odraslih. Mednje štejemo predvsem prizadevanja za izoblikovanje dolgoročneje politike izobraževanja in usposabljanja kadrov,

ki mora izhajati iz perspektivnega načrta gospodarskega razvoja republike, posameznih panog in regij. Drugi pogoj za hitrejši razvoj izobraževanja odraslih je oblikovanje trajnejših in stimulativnejših družbenoekonomskih instrumentov, ki bodo tako delovne organizacije kot posameznike motivirali za nenehno izpopolnjevanje znanj. Ne moremo tudi mimo zahteve po stabilnejših virih za financiranje tistih izobraževalnih dejavnosti, ki so v neposrednem družbenem interesu, ki jih je potrebno dolgoročneje načrtovati in jih ni mogoče prepuščati delovanju tržišča.

Nedvomno je danes ena osnovnih nalog za razvijanje izobraževanja odraslih pri nas zagotoviti sposobne, andragoške in strokovno izobražene kadre za delo na tem področju. Žal v Sloveniji doslej nobena pedagoška visokošolska ustanova ne opravlja te naloge. Pomankljivo je tudi dopolnilno andragoško izpopolnjevanje že zaposlenih delavcev v ustanovah za izobraževanje odraslih. Pogosta fluktuacija tega kadra pa ta že tako nezadostna prizadevanja še bolj siromaši. Čimprej bomo morali tudi v Sloveniji začeti z znanstvenim raziskovanjem lastne andragoške prakse, če hočemo v bodoče uspešneje načrtovati izobraževalno delo ter uveljavljati sodobnejše metode, ki so se danes v svetu na tem področju že uveljavile.

Ivan Gorenc

Nekaj misli o našem planiranju

Na IX. kongresu ZKJ smo veliko govorili tudi o planiranju. Mislim, da to ni bilo naključje, ampak neogibnost, ker so delegati prisluhnili življenjski potrebi sedanosti. Izrazili so prepričanje, da je v našem samoupravnem in tržnem sistemu mogoče uspešno načrtovati. Ugotovili pa smo tudi, da je treba sistem planiranja še teoretično in praktično dodelati, da bo dajal primerne rezultate. Za to je treba vztrajno delati, odkrivati skrite zakonitosti, uporabiti vse izsledke moderne znanosti in iz slabosti v preteklosti sklepati, kaj moramo popraviti zdaj in v prihodnosti. Mislim, da je nujnost, da dodelamo učinkovitejše metode planiranja tudi zato, da dokažemo prednosti našega sistema pred birokratsko togostjo in neživljenjskostjo Vzhoda in pred kapitalistično stihijo — ki pa tudi sama že poskuša nekoliko

planirati. Zavedati se moramo, da je ena od pglavitnih »napak«, ki jo nam, »revizionistom«, očitajo, ta, da ne »planiramo«.

Tudi pri naših ljudeh se včasih poraja občutek, da bi bolje delali, ko bi se držali »planov«. Seveda jih bega neracionalno izrabljanje sredstev, s katerim se srečujejo zaradi neusklajenosti razvoja. Ker pa na drugi strani ne vidijo, koliko togi »plani« zavirajo ustvarjalnost in pobudo proizvajalcev, ne morejo oceniti, kakšne so prednosti pri tem sistemu in kakšne pri drugačnem.

Ker smo spet v času priprav za srednjeročni plan, se nam lahko zgodi, da ga bomo znova fetišizirali kot v preteklosti. Ker sem prepričan, da razglabljanja na tem področju lahko samo koristijo, bi rad napisal nekaj misli, ki bi mogoče še koga spodbudile, da bi se lotil teh vprašanj.

Kakšen smisel ima načrtovanje? Mislim, da je pglavitni namen ta, da omogoča jasno usmerjenost in vsklajenost delovanja in da prepreči nepotrebno porabljanje moči. Jasna usmerjenost daje možnosti za pravilno usmerjanje razvoja, omogoča bolj kvalitetne dolgoročne odločitve, daje podlago za primerna in pravočasna pripravljala dela in okvire za realno razsojanje.

Plan je kot svetlobni stožec, ki gre pred avtomobilom v noč in osvetljuje cesto. Cesta — to so objektivne možnosti, katerim moramo prilagoditi svojo vožnjo, t. j. primerno ukrepanje. Delovno organizacijo pa lahko primerjamo z vozilom.

Če si nismo določili načrta in če drugi kazalci niso jasni, potem vozimo počasi, negotovo z ene strani ceste na drugo — in se zaletavamo drug v drugega.

Moderno tržno gospodarstvo, v katerem planiramo, lahko zelo dobro primerjamo z urejenim prometom. Cestni promet daje boljšim vozilom in boljšim voznikom možnosti, da hitreje potujejo in da izbirajo poti, ki jih peljejo do cilja. Ta promet je prilagodljiv.

Cestni promet je konkurent železniškemu. Kjer ni treba prevažati težkih tovorov, ga po navadi prekaša. V vzhodnih državah imajo še način gospodarjenja in planiranja, ki je bolj podoben železniškemu prometu. Ta ne more ubrati bližnjice, ne more izbirati poti, ki je primerna vozilu, ne more se izogniti manjšim oviram, ne more se srečavati drugje kot na postajah niti ne more prehitevati počasnežev. Kar je najvažnejše, pa je: zamuda enega vlaka povzroči verigo zamud. Še ena zelo bistvena posebnost je: vlak je zelo odvisen od postajnih uslužbencev, voznega reda itd. Vlakovno osebje samo lahko zelo malo pomaga pri premagovanju zastojev, prav tako kot ima v vzhodnih državah podjetje malo svobode za pobudo, ker ga veže fiksni plan in je odvisno od birokracije. Jasno je, da je tudi železniški promet koristen — vendar le za neko vrsto in količino tovorov. Če ga uporabljamo kot edino obliko prevoza, pa nas graditev omrežja preveč stane in še se zgodi, da vlak vedno ne pripelje v vsak kraj. Dostikrat pa vozi tudi prazen.

Če bi to podobo poskušali prenesti na področje planiranja, bi lahko rekli takole:

Za zdaj je jasno le, da vsi ne bomo vsega planirali. Nekateri naj urejajo cesto, drugi spet postavljajo na nevarnih mestih prometne znake, prepovedi, opozorila, priporočila. Nekateri naj tiskajo cestne zemljevide ali vozne rede, drugi naj dajejo obvestila o vremenu in razmerah na cestah. Nekateri spet naj osvetljujejo najbolj prometne ceste in prižigajo semafore. Nato šele pridejo na vrsto vozniki z vozili. Mislim, da se nam splača domeniti, kaj naj pripravijo organi družbe, kaj združeni proizvajalci in kaj podjetje samo. Mislim, da je dobro, da se dogovorimo, katere tovore bomo dali na železnico, to je: kaj se splača trdno planirati daleč vnaprej. Mislim, da je naloga predvsem makro in mikro ekonomistov, da ugotovijo, kaj naj na kaki ravni družbe planiramo in kako naj vzporedno s planiranjem ukrepamo, da se bo povečala hitrost in varnost vožnje v boljše življenje. Potrebujemo precej točne odgovore na vprašanja: kdo, kaj, kako in kdaj bo pri nas planiral. Ko nam bodo ti temelji popolnoma jasni, si bomo pa morali izdelati primerne tehnike, jih preskusiti v praksi in med seboj uskladiti.

Jasno je, da so možne različne vrste planov, od naturalnih prek finančnih planov, ekonomskih ukrepov pa do planov razvoja itd. Ti plani se med seboj prepletajo in vplivajo drug na drugega. Mislim, da stvari ne moremo poenostavljati tako, da bi trdili, da je plan višje skupnosti enostavni seštevek planov nižjih. Tak plan je le statistična kategorija, ki mora upoštevati še druge vplive. Prav tako ne moremo trditi, da nižje enote združenega dela ne morejo planov presegati ali ne dosegati tistih, ki jih postavljajo od zgoraj. Nujno pa bomo morali izdelati tak sistem planiranja, ki bo dal temeljnim stopnjam združenega dela maksimalno svobodo akcije, hkrati pa bomo z načinom in kvaliteto planiranja višjih stopenj postavili takšne okvire, da bo šla delovna organizacija v veliko in očitno tveganje, če se jih ne bo držala.

Podrobneje pa bi poskušal odgovoriti na vprašanje: kdaj naj bi planirali. Doslej smo naredili vse plane za določena obdobja in šele, ko se je ta čas iztekel, ali celo že, ko se je iztekel, smo potrdili plan za naslednje obdobje. To velja za planiranje vseh ravni — od federacije do podjetja. Mislim, da je bil ta način planiranja tudi eden od vzrokov, da plani niso bili v redu izpolnjeni. Ta sistem planiranja ima namreč več slabih strani. Če planiramo zdaj npr. za polletno obdobje, potem lahko planiramo procese za prvo leto še razmeroma točno, medtem ko je del plana, ki se nanaša na peto leto, že zelo problematičen. Ko se pozneje bližamo temu petemu letu, je razlika med stvarnostjo in planom vedno večja, kajti življenje gre po svoje, mi pa vztrajamo pri togem planu — fetišu.

Ko se bližamo koncu tako postavljenega planskega obdobja, smo si tudi vse manj na jasnem, kaj bo potem, ko ga bo konec.

Zato je delovnim organizacijam v takih obdobjih še težje načrtovati, kakor pa če bi sploh ne bilo družbenega planiranja, ker jim pozneje sprejeti družbeni plani lahko njihove lastne plane samo postavijo na glavo.

Obnašamo se, kot da bi za trenutek osvetlili cesto z dolgo lučjo — približno otipali smer, nato pa z ugaslimi lučmi zapeljali v to smer, po 100 metrih pa spet za trenutek prižgali žaromet itd. Jasno je, da bomo tako zelo cikcakasto vozili. In tudi vozimo!

Mislim, da moramo v prihodnje to slabost odpraviti s tem, da vpeljemo tako imenovano »drseče« planiranje (nekateri imenujejo to tudi »kontinuirano planiranje«). Poglavitno načelo je takole:

Če planiramo za kako obdobje, npr. za 5 let, potem plan za to obdobje razdelimo na 5 letnih period. Po preteku prvega leta preverimo, ali postavke, na katerih smo planirali, še veljajo. Če ne veljajo več, potem ustrezno popravimo plan za preostala 4 leta, k temu pa dodamo plan za naslednje peto leto oziroma šesto, če bi gledali s stališča začetka takega sistema planiranja. To se ponavlja vsako leto in tako imamo vedno plan za 5 let. Ta je za prvi dve leti natančnejši, za bolj oddaljena leta pa manj natančen. Vendar lahko rečemo, da nas tudi ta del plana zadovoljuje, saj na daljšo prihodnost vsi planiramo manj natančno. To načelo velja lahko za dolgoročna, pa tudi za kratkoročna planiranja.

S tem načelom se lahko prilagodimo raznim položajem, plani so realnejši, pa tudi vsaka zunanjepolitična ali monetarna sprememba nas ne bo vrgla za daljši čas v zmedo. Naša pot je *stalno* osvetljena dovolj daleč naprej. V bližnji prihodnosti je jasnejša, v daljni pa vendar tudi še vidimo njene obrise. Vse nižje strukture našega življenja lahko vsak čas najdejo dobre okvire za svoje planiranje.

Pri tem ne mislim, da bi morali vsako leto na novo sklepati o vseh odločitvah, ki smo jih sprejeli v prejšnjih letih, temveč le o tistih, za katere so se spremenili temelji, na katerih smo planirali. Tudi ne bi bilo nujno, da izdelujemo za vsako leto plan celotne bilance, ampak smiselno prištevamo oziroma odštevamo spremembe, ki smo se zanje odločili. Najbrž so pomanjkanje sredstev za hitro obdelavo podatkov in modernih načinov, slabo komuniciranje in zaradi tega nujno potreben velik aparat živih seštevalnikov povzročili, da ta sistem planiranja doslej še ni prišel v poštev. Mislim pa, da bo, če bomo še naprej vse bolj uvajali mehanično obdelavo podatkov na vseh ravneh poslovanja.

S stalnim preverjanjem in dopolnjevanjem planov bi se lahko približali tudi znanstvenim analizam gospodarskih in drugih gibanj in na teh temeljih bolj znanstvenemu načinu planiranja. Tak način bi namreč odkril številne zakonitosti, ki so za zdaj še skrite, ker so planska obdobja prevelika in ker pavšaliziramo. Te zakonitosti bi lahko potem bolje uporabili predvsem pri nadaljnjem načrtovanju. Če bi vsako leto na vseh ravneh in v vseh oblikah plana in sprem-

ljevalnih ukrepov preverjali, koliko pravzaprav drže naše predpostavke in kaj so vzroki za odstopanja, bi gotovo prišli do natančnejših načrtov, predvsem na višjih ravneh. Ti pa bi bili seveda tudi bolj trdni okviri za planiranje na nižjih ravneh združenega dela — v delovnih organizacijah.

Te bi potem zares veliko tvegale, če jih ne bi spoštovale. Kakor hitro pa bi to ugotovile, bi dobile do načrtovanja večje zaupanje in usklajenost razvoja bi bila večja.

Ideologija v samoupravnem socializmu*

Če raziskujemo odnose med filozofijo ter političnimi teorijami socializma v današnjem socialističnem svetu, ki je poln protislovij in dramatičnih preobratov, potem nikakor ne moremo mimo vloge, ki jo ima v njih ideologija. Ideologija sicer ni in tudi ne more biti istovetna niti s filozofijo niti s politologijo niti s sociologijo, vendar vpliva nanje, pa tudi sama je pod njihovim vplivom.

Preden sploh lahko kaj rečemo o tej temi, moramo vsaj načelno pojasniti, kaj pravzaprav pomeni termin *ideologija*. Odgovor na to vprašanje je toliko bolj zapleten, ker se je v historičnem razvoju vsebine tega pojma nabralo precej raznorodnih pomenskih, pa tudi vrednostnih plasti.

Če definiramo ideologijo v skladu z Engelsovo intencijo kot *napačno, iluzorno razredno zavest*, potem nas z vso težo zadene vprašanje, kaj je s tako pojmovano ideologijo v socializmu. Glede na to, da danes lahko razpoznavamo posamezne značilnosti konkretne ideologije tega ali onega razreda, bi morala biti pravzaprav socialistična ideologija prosta iluzornosti, ne bi mogla biti napačna zavest.

Če vzamemo širšo definicijo, po kateri je ideologija razredna zavest, pri čemer ima termin *razredni* pravzaprav vlogo spremenljivke, saj ga lahko nadomestimo tudi z drugimi sociološkimi kategorijami (npr. s skupino, grupo, slojem), je s tem tudi že jasno, da se tako pojmovana ideologija nikakor ne ujema s terminom družbena zavest ali duhovna nadgradnja, ker imamo očitno tudi področja, ki niso »ideološka« in imajo relativno visoko imanentno samostojnost (logika, matematika, eksaktne vede itd.).

V tem smislu izraža ideologija zavest sloja, skupine, razreda itd. o svojem lastnem poslanstvu, s čimer izraža predvsem interese ekonomskopolitičnega značaja, ki določujejo tudi politiko na drugih področjih duhovnega in materialnega življenja družbe.

* To je bil avtorjev prispevek v razpravi na skupnem češkoslovaško-jugoslovanskem simpoziju od 29/9 do 2/10-1969. leta v Pragi o temi *Filozofija in sodobne politične teorije socializma*.

Osnovna vsebina ideologije so politični, pravni in svetovno nazorski elementi, katerih temelj je neka filozofska programska pozicija. Ideologija v takšni sestavi ima izrazito apologetsko funkcijo.

Kolikor ideologija izraža iluzijo nekega družbenega razreda ali sloja, potem lahko rečemo, da tudi socialistična ideologija ni imuna pred »napačno zavestjo«. To nam dokazujejo vse dogmatizirane oblike marksizma (stalinizem, hegemonistična teorija o omejeni suverenosti itd.).

Osrednje vprašanje vsekakor ostane: kakšen značaj ima ali bi vsaj morala imeti marksistična ideologija v samoupravnem socializmu. Tu obstoje dve možnosti: 1. Kakor hitro je ideologija vladajočega razreda ali skupine istovetna z državno ideologijo (tj. z ideologijo, ki je *obvezna* brez izjeme za vse državljane), potem je več kot verjetno, da bo ta ideologija svojo osnovno filozofsko misel petrificirala ter jo spremenila v dogmatski idejni sistem. Posledice takšnega dogmatiziranja so znane: v imenu večnih resnic, katerih lastnik je izključno vladajoča skupina, so vse drugačne misli obdolžene revizionizma (kar je samo sodobnejši izraz za krivoverstvo). Ideologi se vedejo ob tem kot preroki, ki jim je vse popolnoma jasno — njihov dogmatski sistem jim ob občutku oblasti daje tudi idejno trdnost. Zato tudi ne morejo doumeti novih misli in lastnega miselnega vakuumu.

S filozofskega vidika je takšna ideologija, če upoštevamo samo njeno teoretsko jedro, ponavadi simplificiran derivat ustreznega filozofskega sistema (npr. Stalinov dialektični materializem). Seveda takšna ideologija ne more biti napredna niti ne more napredovati, se razvijati. Večno je obsojena na obrambo, na defenzivo. Prav zato tudi marksistična filozofija (marksizem kot filozofija) ni in tudi ne more biti istoveten s socialistično ideologijo. Z vidika takšne okostenele ideologije je seveda vsako razvijanje marksizma, ki lahko sicer objektivno pomeni pozitiven prispevek k marksistični filozofski misli, obsojeno kot revizionizem, buržoazna filozofija, idealistične izmišljotine itd. V vsakem totalitarnem državnem sistemu ima ideologija v bistvu vlogo policaja — zato so postali tudi mnogi pojmi, ki strokovno označujejo neko lastnost filozofskega sistema, politične kategorije z odobravajočim ali pa denunciantskim smislom (npr. idealizem, ki pomeni skoraj psovko, vsekakor pa politično diskvalifikacijo).

Če pa socialistična (marksistična) ideologija ni hkrati tudi državna ideologija, ampak kot idejni sistem obvezuje samo člane partije (npr. v Italiji ali pri nas v Jugoslaviji), je njen položaj bistveno drugačen, pa tudi vloga njenega filozofskega temelja. Če ideologija ni oblastniško postavljena in podpirana, se mora za svoj položaj, za svojo veljavo brigati tako rekoč sama, zmagovati mora samo z močjo prepričljivih argumentov. V takšni konstelaciji pa ideologija ne more predstavljati aritmetične enotnosti nazorov somišljenikov. Njena enotnost ni v deklarativni enotnosti, v priseganju

na te ali one stavke, ki jih je napisala ta ali ona avtoriteta, ampak je to dialektična enotnost različnosti mišljenja. Pogoj razvoja takšne ideologije je torej pluralizem mišljenj, ki mora biti podrejen eni sami avtoriteti — prepričljivosti uma kot znanosti.

Šele v takšnih okoliščinah se lahko ideologija kot razredna zavest reši svoje dogmatske in apologetske strukture, lahko pozitivno razvija svoje filozofsko jedro ter se vseskozi opira na dosežke znanosti v širokem pomenu besede ter rezultate dotedanje vsakokratne in družbene prakse. Tako ideologija ni več statična, ampak dinamična idejna struktura.

Z vsem tem so dane zadostne možnosti za razvoj marksistične avantgarde — ki je avantgarda zaradi svoje naprednosti, ne pa zaradi samozvane deklarirane vodilne vloge. Avantgardnost si je treba znati priboriti. Marksistična avantgarda mora črpati, in to neprestano, iz svojega teoretskega temelja. Marksizem pa je kot filozofija lahko ploden (in seveda ne samo kot filozofija) le kot predpostavka, ne kot vase zaprt sistem. Odprtost sistema pa pomeni neprestano kritično preverjanje svojih lastnih izhodišč in tistih idej, ki se sicer zde popolnoma brez dvoma in že dosegajo veljavnost aksiomov. Marksistična ideologija, ki raste na takšnih tleh, je lahko ustrezen teoretski izraz delovnega ljudstva, socialistične družbe samo tedaj, če dopušča, da se v njenem okviru bije boj mišljenj.

Eksistenca raznih tokov v marksizmu je dejstvo in nobeden izmed teh tokov (ki se razlikujejo med seboj tako po tematiki kot po metodoloških prijemih) nima pravice razglasiti samega sebe za edino pravilnega — to si lahko privošči samo dogmatizem. Marksistična ideologija samoupravnega socializma kot demokratična družbena ureditev mora to stvarnost priznati in sprejeti za teoretsko izhodišče pri razvijanju in poglobljanju lastne dinamične strukture.

Čeprav kriteriji za razlikovanje med marksistično in nemarksistično mislijo niso vnaprej dani in so možne različne razlage, se mora truditi za takšne kriterije, mora se zavedati svojega lastnega izvora in svojih najglobljih izhodišč.

Marksistična ideologija mora biti torej v tem pojmovanju, na kratko rečeno, kritična avtorefleksija, to pomeni, permanentna teoretsko utemeljena kritika same sebe in kritika družbene prakse. Samo v tem primeru bo zgubila znamenja ideologije kot iluzorne, napačne zavesti.

Zbegano razglabljanje o množični kulturi

Ko se je oblikoval moj odnos do kulture, nisem o množični kulturi še prav ničesar vedel. Kot otroka so me vzgajali v duhu čim večje kulture, kar je pomenilo na prvem mestu tako imenovano srčno kulturo pa tudi duhovno izobrazbo. Srčna kultura je bila predvsem etika in etiketa. Kot etika: ljubezen do soljudi in do Človeka kot simboličnega predstavnika vsega pozitivno človeškega, kot nosilca Idej-Idealov, Norm, Vrednot, Kriterijev, po katerih se je bilo treba obnašati, da si se konkretno približal svojemu idealnemu Liku-Zgledu. Poleg tega je bilo seveda treba biti tudi pošten, skromen, trden, pogumen, svež, strpen, radosten itn. Vse te moralne lastnosti so se morale reflektirati v mojem obnašanju. Etiketa je bila torej praktična izvedba etike: konkretni odnos do konkretnih soljudi je moral biti le forma predhodne moralne vsebine. — Z izobrazbo je bila stvar še jasnejša. Deviza je bila čim več znati, kajti z znanjem se bo dal svet osvojiti in obvladati. Znanje je svoboda in moč. Namen človeka je v podreditvi sveta — kot materialnega predmeta, snovi — moji (NAŠI) herojski volji, ki pa nikakor ni samovolja osamljenega ali vladajočega posameznika, temveč skupna volja vseh ljudi, ljudstva, človeštva, volja, oplojena po srčni in duhovni kulturi. Človek kot gospodar sveta je bil sploh nepredstavljiv brez svoje kulturne vsebine. Človekov cilj — obvladovanje sveta kot pogoj Svobode — je Moč v pomenu moči nad predmeti in nad sabo. Sam sebi sem prav tako predmet, na katerem uresničujem velika Načela Človeštva: humanistična načela slovenske (pa tudi v veliki meri evropske in sekularizirane krščanske) tradicije, kot so Dobrota, Raven značaj, Enakost, Svoboda, Bratstvo, Solidarnost, Razumnost itn.

Vse to je veljalo v moji rani mladosti, pred vojno. Šlo je zares za idealno — idealizirano — predstavo o odnosu med človekom in svetom, med človekom in kulturo, med človekom in Načeli. Bival sem znotraj zamišljene prečudežne Sinteze, ki je »objektivno«, se pravi po biti sveta dana, omogočena in zagotovljena. Če je prišlo v realnosti do kakšne napake, težave ali nesoglasja med elementi Sinteze (med živim konkretnim človekom, Načeli, predmetnostjo, materialnimi razmerami ipd.), potem je bilo mogoče odkriti za to le dva vzroka, le dve krivdi: eno objektivno in drugo subjektivno, eno splošno in drugo osebno, eno družbeno in drugo značajsko. Prva je bila rezultat slabega — Zlega — ustroja današnje družbe, sistema, ki je temeljil na lastništvu in oblastništvu, na eksploataciji in zatiranju, na neenakosti, egoizmu itn., se pravi na negaciji

kultura in družba

temeljnega človeškega bistva (ki je v vseh nas navzoče, le da — še — ni realizirano tudi v družbi; to temeljno bistvo pa so Ideje-Ideali, Vrednote . . .), druga rezultat mojih osebnih slabosti, pomanjkanja dobre volje, krepke nravi, nagnjenja k Zlu, lenobe, egoizma ipd., torej takšnega značaja, ki je prav tako negacija temeljnega človeškega bistva. Projekt, ki ga je postavljala predme in pred vse nas naša vzgoja, je bil Kulturna akcija: družbena akcija s kulturnimi cilji. Na socialni ravni je bila to Revolucija, se pravi bistvena in temeljna sprememba vseh medčloveških — družbenih — odnosov, sistema produkcije itn., sistema, ki bo spremenjen omogočal neposredno realizacijo človeškega Bistva. Svet bo osvojil proletarijat kot predstavnik delovnega in osvobojenega človeštva, s tem pa tudi kot predstavnik kulture (vseh dejanskih kulturnih — eksistencialnih — Vrednot). Na osebni ravni je bila to samovzgoja, sprememba vseh slabih značajskih lastnosti v dobre in s tem personalna uveljavitev kulturnega človeka-posameznika. V osvobojeni — Novi — družbi bo ta posameznik postal obče bitje: Totalni, vsestranski Človek.

Leta 1945 smo doživeli vojaško-politično Zmago Bistva nad empirijo, Prihodnjega nad preteklim, Novega sveta nad razrednim. Pričakoval sem — z drugimi vred — realizacijo verovane Sinteze, prehod Idej-Idealov v empirijo in ekspliciranost. A zaman. Namesto pričakovanega Totalnega človeka kot cilja kulturne akcije in aktivistične kulture se je svet, v katerem sem živel in ki sem ga živel, spet prepolovil. Boj zoper ostanke starega, preteklega, Zlega, ki je bil na državno-socialnem področju boj zoper ostanke meščanske, kapitalistične družbe in to družbo zastopajoče stranke, hkrati pa tudi boj zoper vse ostanke meščanske miselnosti v moji — vseh nas — individualni zavesti, srcu, značaju, se je kazal na področju kulture kot boj med Ljudsko (idealno, bistveno, človeško, Novo) in elitno, vrhunsko, aristokratsko (staro, zoperčloveško) kulturo. Druga se je v glavnem pokrivala z evropsko tradicijo, prva je vnašala v moj — naš — svet modele in vsebine tridesetletnih sovjetskihkušenj. Predolgo bi bilo — in ni naša tema — da bi podrobno raziskovali naravo enega in drugega tipa kulture. Lahko samo zapišem, da sta bila ta dva tipa neposredna predhodnika današnjih dveh — med sabo enako ostro, čeprav na drugačen način ločenih — tipov: množične in tradicionalne kulture. Parola: vse za ljudstvo je bila v svojem načelu idealna in totalna, v svoji praktični izvedbi ravno obratna. Hipostazirana sinteza je obetala tako enotnost kot razčlenjenost, tako skupnost kot diferenciranost. Dosežki svetovne misli in »ustvarjalnosti« (ustvarjalnost je temeljni pojem in predpostavka te kulture) ne bi smeli biti več prihranjeni in dostopni samo ozkemu krogu, temveč Vsem. Vsak od teh Vseh bi moral biti enako — in še bolj — avtonomen, izviren, ustvarjalen, močen, izobražen, kot je bil dozdej vsak ali nekateri od nekaterih (izbranci). Praktična izvedba tega načela pa je zadela ob tisto, česar projektirana Sinteza oziroma religiozna Akcija ni upoštevala: na Materijo in njene zakonitosti, ki so neodvisne od spremembe socialno-političnega ustroja družbe, od spremembe lastništva proizvodnih sredstev. Vsi člani družbe niso mogli — iz objektivnih razlogov — postati enaki nekdanji eliti. Namesto da bi se vsi vzdignili na projektirano raven, so morali tudi tisti, ki so bili prej visoko, pasti na skupno raven. Sinteza se je razlomila. Enotnost je prevladala nad diferenciranostjo, Enakost nad svojevrstnostjo, Bratstvo nad individualnostjo, hkrati pa je postajalo Bratstvo zmerom bolj zagotovljeno z državno prisilo, Enakost zavarovana

s prepovedjo ali onemogočanjem razvijanja svojevrstnosti in individualnosti, Enotnost spremenjena v uniformnost. Splošni model je popolnoma prevladal in okrnil bogastvo individualnih. Ni prišlo do situacije, kjer bi individualne strukture sotvorile splošno, temveč je splošna posilila in eliminirala individualne. — Tradicionalna evropska — ne folklorna, ne široko pedagoška — kultura se je (z imenom »individualistična«, »solipistična«, buržajska oziroma aristokratska — opsovana kot splendid isolation —) umaknila v podtalje in se nadaljevala bolj na zarotniški kot na normalno kontinuirani način.

Z zlomom kominformizma je bila nalomljena tudi politična koncepcija te radikalno ekskluzivistične eshatološke ločitve med ljudsko in elitno kulturo. V dvajsetih letih prehajanja nalomljenosti v — dokončno — zlomljenost so se dogodile zanimive reči. S tem, ko je — in čim bolj, ko je — kultura, imenovana ljudska, zgubljala državno (oblastniško) podporo, je zgubljala tudi svoj pomen. Za današnji dan lahko rečemo, da je kot ljudska, folklorna, temeljno izobraževalna skorajda v zadnjih izdihljajih. Razumljivo: za Sintezo je veljala samo po politični razlagi; njena resnična vsebina je bila skrajno revna, komaj kaj je ostalo v njej, kar je od kulture zahtevala nekdanja predvojna Vera v Sintezo (ne značaj in ne družbena akcija, ne rezervoar in prevodnik Ideje-Idealov ne aktivizacija ljudske ustvarjalnosti; ni bila niti uspešna organizacija ljudske spontanosti ne oplajanje ljudstva po Vrednotah, do katerih je pripeljal evropski razvoj — ta evropski razvoj in njegove Vrednote, to je seveda predpostavka predvojne vere v neposredno in po zgodovini omogočeno ter zahtevano Očlovečenje človeka). Ko je bilo konec političnega nasilja in skrbi, je propadla tudi ljudska kultura: postala je to, kar je že ves čas sama na sebi bila: fikcija.

Na drugi strani pa je začela prodirati iz podpodja in ilegale tradicionalna vrhunska kultura. Deloma je dobila celo politično zaščito: kot ideološka predpostavka državnega antistalinizma, humanističnega socializma. Ta humanistični socializem naj bi bil edina resnična in primerna realizacija obeh že pred vojno predpostavljenih elementov: socializma (socialno politično ekonomske Spremembe) in humanizma (človeško-duhovno-duševno-srčno-etične — kulturne — vsebine te okvirne Spremembe). Stalinistično birokratično sintezo smo ocenili za ponesrečen poskus, bistvena naloga, pred katero smo se znašli, je zdaj tveganje nove sinteze. — Treba je ugotoviti, da se je tudi ta — drugi — poskus ponesrečil. Ljubezen, morala, pogum, poštenost, neposrednost, izvirnost, ustvarjalnost so ostale omejene spet le na nekatere ljudi, verjetno še na redkejše kot pred vojno. S postopnim uveljavljanjem trga, z njim pa blagovne proizvodnje, se je zmerom bolj oblikovala nova situacija, v precejšnji meri usodna za visoko, skoraj docela pa za ljudsko kulturo.

Objektivni, stvarni socialni, ekonomski, politični, institucionalni svet se ni ravnal po pričakovanih drugega poskusa sintetiziranja. Kulturna akcija, ki si ni izbrala metod vojaške revolucije, je bila še manj učinkovita. V prazen prostor, ki ga je zapustila ljudska kultura, se je namreč začela naseljevati njena nelegitimna, nezakonska, a dejanska naslednica: množična kultura. Visoka kultura se je v sebi razcepila. En njen del je nadaljeval staro pozicijo, zdaj sicer ne več zarotniško, politično problematično, vendar ne kaj posebno forsirano. Družbena oblast — »splošni interes«, izražen skoz konkretno politično oblast — jo je materialno vzdrževal pri nekakšnem *statusu quo*, tako da ni imela večjih možnosti,

da prodre iz svojih enklav v širino, med ljudi. Reproducira se je v ozkih krogih kulturniške inteligence. Njen del, tisti, ki je dobil večjo družbeno-državno podporo, pa je svoje izhodišče — Namen, Cilj, Naravo — izdal. Kot vrhunski produkt je postal zanimiv v mednarodne propagandne namene (predvsem slikarstvo), zadnje čase, vzporedno z rastjo gmotnega standarda, pa tudi v domače snobistične namene. Zmerom večji je krog odjemavcev predvsem *najdražjih* knjig, deloma pa se znova uveljavljajo tudi nekatere forme etike, vendar skoraj docela prazne nekdanje vsebine. Premožnejši sloji se začenjajo diferencirati, umikati v salone, klube, privatne in neformalne institucijske odnose, kjer gojijo »slog« (vsebina tega sloga je v precejšnji meri — posebno pri mladini — seksualnega značaja). Od nekdanje visoke kulture je ostala le še — čeprav tudi deformirana — zunanja forma. Trg spreminja dela te kulture v proizvode, ki imajo svojo tržno — menjalno — vrednost; kriterij te vrednosti na prvi pogled ni oplajanje denarnega kapitala, temveč njegovo navidezno nasprotje, a dejanski analogon: oplajanje Vrednot kot reprezentantov Kapitala na področju »duhovnega«. S tem se je začelo intenzivno razkrivanje dejanske narave teh Vrednot, kakršne nastopajo v vsej polpretekli evropsko-slovenski družbi. Skazalo se je, da te Vrednote sploh niso Vrednote, se pravi Norme, Ideje-Ideali, ki prebivajo nad ljudmi kot naši praliki in vzorci (od katerih smo odvisni in jih moramo uresničevati s kulturno akcijo), temveč da so *mistificirana*, *ideologizirana*, *fetišizirana* oblika Kapitala. Kapital, ki je bil pri nas v prejšnjih časih majhen in ga je blokiral tradicionalni način življenja, se ni mogel ne eksplicirati ne razviti. Potem ko je »ljudska« kultura potisnila tradicijo v stran (to je bila njena glavna zasluga — funkcija negacije, instrument »razvrednotenja« sveta), je Kapital odprto nastopil tudi na področju »duhovnih« vrednot: pokazale so se kot blago, ki mora za to, da bi čim bolje krožilo, da bi se čim bolj prodajalo, čim bolj oplajalo svoj denarni ekvivalent, navzemati čim bolj učinkovite reklamne forme. »Duhovna vrednost« takšnega blaga (knjig, slik, glasbe, plesa, institucij ipd.) je zgolj fiktivna. Ideologija postaja ne propaganda, kot v drugi — stalinistični — fazi, temveč reklama. Reklama postaja ideologija. Vsi mogoči potrošni miti — od političnega do seksualnega — delajo najrazličnejše vrste blaga, ki ga producira »duhovna« proizvodnja, privlačne, zanimive, nezametljive, nepogrešljive. S tem pa smo že sredi in v bistvu množične kulture.

Glede na nekdanjo zaželeno in projektirano Sintezo je ta množična kultura skrajno unificirana, banalizirana, tipizirana, stereotipizirana, pozunanjena, repetitivna itn. itn. — takšnih kritičnih oznak poznamo nešteto. Glede na nekdanje Izhodiščne Sanje o Totalnem človeku in Osvobojeni — Človeku vrnjeni — družbi je ta množična kultura ne le razčlovečena, temveč tudi razčlovečujoča, ne le nečloveška, temveč tudi zoperčloveška. V njej ni nič »ustvarjalnega« in »izvirnega«, torej je neposredna degradacija nekdanjih »avtentičnih« Vrednot, njihova blokada in uničenje. Njena vsebina namreč ne realizira predeksistentnih, v bistvu Človeka in Sveta zapisanih Vrednot-Idej-Idealov, ki so ontološkega, religioznega, moralnega — »kulturnega« — značaja, temveč propagira in reklamira ravno izpraznitev teh Vrednot, njihovo nadomestitev z neposrednimi, kupljivimi (direktna odvisnost od Trga), pri priči v uživanje danimi, potrošnimi Vrednotami, katerih bistvo je Negacija logocentrične statične stabilite te nekdanjih Vrednot: uničevanje sveta, razkrajanje tega, kar je, pretvarjanje vsega v nič (ki je zmerom le Nič Vrednote, se pravi,

da je od te Vrednote kot svoje zanikane predpostavke docela odvisen). Nekdanja težnja po neposrednosti človeških odnosov, ki naj bi nadomestila posrednost, alieniranost, razčlovečujočnost institucij, kot tesnilo učinkujočih kanalov, pasivne odvisnosti konkretnih živih ljudi od najvišje — in nedostopne, nepotrošljive — Vrednote (Boga), se je zdaj uresničila, čeprav seveda na popolnoma drugačen način. Nastopa vsesplošna neposrednost, vendar zgolj v neki sferi in v nekem pomenu. Sama družba kot organizacija in institucija Materije (tudi ljudi kot materialnih, kot v materijo spremenjenih proizvodnih delavcev) se vsak hip bolj stopnjuje v posredno, manipulativno, birokratsko (ne le v političnem, temveč v temeljnem socialno-ekonomskem pomenu). Možnost neposrednosti je vsak dan manjša; da bi človek dosegel svoj — še zmerom zaželeni — Cilj, se je determiniral v sredstvo svojega Cilja in v sredstvo svojih sredstev za doseganje tega Cilja: v instrument. Da pa bi vzdržal v tem položaju, da bi vzpostavil zgubljeno ravnotežje (ki je močno načeto in se kaže skoz psihična obolenja, obolenja srca, izbruhe množične histerije itn.), je moral to, kar je zgubil v ekonomsko proizvodni sferi, kompenzirati v potrošno »duhovni«. Ne gre več za »doseganje« Vrednot, temveč za njihovo neposredno uživanje, trošenje. Z Bogom in z nadeksistentnimi Vrednotami se ni mogel — in smel — nikoli absolutno identificirati; v novih potrošnih vrednotah, ki pa jih je mogoče do kraja izživeti, izpiti, izsrkati, je našel Sebe: svojo akcijo, ki je na današnji zgodovinski stopnji akcija uničevanja. S tem lepo dopolnjuje svojo drugobit, ki jo izpričuje v produkciji: tam zida, tu podira, tam proizvaja, tu troši, tam vzpostavlja, tu uničuje. Ravnotežje je vzpostavljeno. Čim več (novi Kriterij ni več Ideja Dobrega kot Kvalitete, temveč Ideja Številnega, Bogatega, Ne-redkega — Ne-pomanjkanja — kot Kvantitete) predmetov sproducira, tem več jih mora porabiti. Čim bolj je v produkciji zgolj posredno sredstvo, ki ne odloča o ničemer in nadomešča stroj, tem bolj neposredna je njegova akcija v potrošni sferi, saj je tu — v izbiranju med predmeti, ki so mu na voljo (če je dovolj bogat, so mu na razpolago VSI: od reči do ljudi) — s v o b o d e n. Svoboda je spremenila pomen. Ni več Kreacija, temveč deformiranje sleherne izvirnosti in osebnosti. Ti dve — za nekdanji svet reprezentativni — kategoriji sta nosivki tradicionalnih vrednot, fikcij, ki opisanega današnjega človeka izrazito ovirata, saj si z njima ne more prav nič pomagati. Postavljata ga v svet, ki je neuporabljiv in ki strahovito razraščajoči se produkciji nikakor ne more držati ravnotežja. Prejšnji logocentrični svet (svet s svojim središčem, iz katerega so vrednote emanirale in se konkretnemu živemu človeku postopoma približevale) se umika svoji resnici: ni več človek postavljen po Logosu, temveč človek — subjekt — postavlja Logos; bistvo Logosa je subjektiviteta, ki se je eksplicirala, se kaže v neštetih posameznih subjektih, ki doživljajo in dosežajo Logos — to je svoje bistvo — tako, da se s posredovanjem predmetov-proizvodov-bлага vežejo sami nase v onanistično sadomazohističnem interpoliranju in ekstrapoliranju, v *in put* in *out put* utripanju. Svet je postal človekovo uživanje samega sebe, edine danosti, ki mu je neposredno na razpolago.

Unificiranost, banaliziranost, tipiziranost itn. množične kulture so torej značilnosti, ki so temu neposredno — seveda v prostem času — (se) uživajočemu sodobnemu poprečnemu človeku neogibno potrebne. Unificiranost reklamiranih predmetov — reči — ni le pogoj za njihovo

množičnost (velikoserijsko proizvodnjo), se pravi, za lahkodostopnost, temveč tudi za njihovo lahkotročnost. Ob notoričnem pomanjkanju časa sodobnega človeka morajo biti ti porabni predmeti takoj razrešljivi, ključ zanje — kot za v hladilniku, pri roki ležečo konervo — mora biti priložen, postopek porabe — užitka — znan in neštetokrat ponovljen. Odtod potreba po repetitivnosti in odpor do ustvarjalnosti-izjemnosti-izvirnosti-neponovljivosti. Potrošniku — recipientu množične kulture — ni do razreševanja posebnega višjega pomena Vrednot, ki so skrite v predmetu (saj tega višjega sveta zanj sploh ni), temveč do živetja, dinamičnega neposrednega izžemanja, izčrpavanja Sebe; predmet — reč — je le sredstvo, s katerim lahko Sebe izčrpavam, je tehnika, poživilo, prijem samotipanja in samosrkkanja. Vrednote torej ni niti za predmetom niti pod ali nad njim (kot od predmeta neodvisnega vzorca tega predmeta), vrednota je predmetova možnost, da se mi ves preda, da se v meni izčrpa, da se jaz izčrpam v njem, da mi pomeni in predstavlja moj analogon (zamenjavo, nadomestek), s katerim se identificiram, vrednota je torej v dogajanju, ki se vrši med mano in predmetom, med mano in mano, pri tem pa nisem Jaz — to je bistveno — nič drugega kot to, za kar me imajo (gledajo) drugi: torej predmet (a predmet, na katerega sem sam pristal kot na svojo edino eksistenco). Moja eksistenca (ta nekdanj najbolj avtentična zadeva izvirnega človeka) se je skazala za fikcijo oziroma za mojo fenomenalnost, za tisto, za kar me delajo drugi, za mene kot Predmet (ne pa živega konkretnega človeka, živo konkretno produkcijo). Ta sodobni človek torej ne more ne iskati ne uresničevati svoje izvirne, ustvarjalne itn. eksistence Jaza (predpostavka o takšni eksistenci je odpadla), temveč lahko živi le tisto, kar je pod njo: dinamiko raztvorjanja predmeta in sebe (uničevanja), nenehno zničevanje produkcije, ki je skrita v predmetu, pretvarjanje te produkcije v nič (to je pomen uničevanja); z eno besedo, uveljavlja disprodukcijo (potrošnja, ki pa je seveda spet neogiben pogoj za samo produkcijo, zahtevo po reprodukciji vseh teh že iztrošenih predmetov). Reprodutivnost je torej neogibna: tako reprodutivnost predmetov kot reprodutivnost mojega postopka z njimi.

Množična kultura na ta način opredeljuje tudi mene samega (vsakogar, ki vsaj deloma pristaja nanjo). Zunanost — pozunanjenost —, ki je njena neodsvojljiva narava (saj je brez za njo ali pod njo stoječe — transcendentne ji — vsebine: idealnih, vzornih Vrednot), korespondira z mojo pozunanjenostjo in me v celoti pozunanja. Ne potrebuje moje — globoko notranje, prav tako moji empiričnosti in dinamiki transcendentne — idealnosti; ne ve, kaj bi z njo počela. Zato deluje name v čisto določenem pomenu vzgojno: vzgaja me v potrošnika proizvodov množične kulture kot kulture sveta, ki je postal absolutni Trg (Kapital in Blago), *ipso facto* pa me sploh predeluje v čisto določen tip (strukturno) človeka: človeka kvantitativne produkcije in neposredne porabe-uživanja. Svet (in jaz z njim) je postal v svojem jedru fizikalen. Predvojni sintetično zamišljeni svet se je najprej spremenil v etatiščno reduciranega (Sintezo je zagotavljala državna, v precejšnji meri fizična moč — Nasilje), nato pa v neposredno fizikalno reduciranega. Isto pot sem prešel tudi jaz. Najprej sem bil projekcija človečnosti — Človek v možnosti in graditvi, nato ljudstvo (zgolj generičen pojem, a z vrednostnim predznakom, z romantično idealnim obeležjem), zdaj sem postal množica: masa (fizikalno dejstvo). Kot maso me lahko prognozirajo,

z mano manipulirajo na znanstveno utemeljen način. S tipiziranjem proizvodov množične kulture tipizira današnji svet tudi mene samega v moji najbolj odločilni točki. Sam sem postal tipiziran predmet in sam s svojo kvantitativno produkcijo »ustvarjam« zgolj tipizirane predmete. Človeško svetovna produkcija je postala produkcija-potrošnja tipiziranega sveta.

Isto velja tudi za banalizirano (ali banalno) množično kulturo. Da je proizvod vsakdanji, docela neizjemen, poudarjeno »normalen«, predvidljiv, lahko uporabljen ipd., je njegova neogibnost. Banalnost je ideološko nasprotje genialnosti, tej za tradicionalno kulturo tako temeljni značilnosti. Sleherna genialnost, ki se skriva v katerem koli proizvodu visoke kulture, postane v trenutku, ko ta proizvod zaide na Trg, banalnost. Trg ga predela, preinterpretira, poudari na njem tiste lastnosti, ki vznemirijo, šokirajo, zanimajo široko potrošniško plast. Vsebinska genialnosti se docela prekrije, predmet kaže navzven to, kar mora kazati in po čemer je blago (menjalna vrednost). Genialnost oziroma njen stvarni rezultat se takoj reklamira kot Idol, kot Super, kot Ekstra, kot De luxe, kot Star, kot Primadona, kot Novo, kot Ekskluzivno: kot Moda. Bistvo mode je, da je, čeprav iracionalna, posnemljiva. Najbrž v nobenem svetu dozdaj ni zavzela tako odločilne in ustrezne ji vloge. Ni več samo slog (forma) nad vsebino, temveč forma, ki je vsebina. Njena šokantna, izzivajoča, vznemirjujoča, domiselna, imaginativna narava kot iracionalna, znanstveno nepredvidljiva, pomeni samo neogibno notranjo korekcijo znanstveni predikativnosti same proizvodnje. Moda skriva racionaliteto (Logos) proizvodnje in jo propagira kot potrošnjo; zato ni čudno, če že sleherni, čeprav še tako malo in stežka dnevno, osebno uporabljivi proizvod današnje industrijske proizvodnje navzema »estetske« forme: ne le avto, gospodinjski stroj ali toaletna potrebščina, temveč že stroji težke industrije. Pomen, ki ga modni proizvod skriva, torej nikakor ne more biti več mediacija Idej-Idealov in predpostavljene Človeškega (ali Božjega) sveta, temveč le gola, v imanenci dialektično potekajoča I G R A med proizvodnjo in potrošnjo, med produciranjem sveta (in človeka), ki je v našem času navzel strukturo, kakršno opisujemo (kvantitativno in kvantifikabilno), in izničevanjem tega sveta. Dejstvo je seveda, da uničevanje izhaja iz današnjega (v njegovi celokupnosti vzete) načina produkcije, oboje skupaj pa iz zgodovinske strukture dogajanja subjektivitete.

Konkretnih značilnosti množične kulture je še vse polno; naš namen tokrat ni v tem, da bi jih taksativno našteali in kompletno razčlenili. Šlo nam je za bistvo: za opozorilo na naravo — pomensko strukturo — množične kulture. Iz povedanega tudi jasno sledi, da množična kultura nikakor nima v planu, da bi današnji svet v temelju spremenila, da bi iz starega napravila Novega, da bi empirijo (preteklost) priličila Zgledu-Idealu (Prihodnosti), sploh da bi se obnašala eshatološko, mesiansko, kiliastično, religiozno. Ne predvideva nobenega Obrata, onkraj katerega bo udejanjena Osvobodjena družba in Svobodni (Totalni) Človek. Ne pozna Transcendence. Kar ima, ponuja pri priči. Njen ideal je čista zdajšnjost, trenutek užitka in neposrednega Posedovanja (Lastništvo in Oblasništvo je spravljeno iz sakralne oblike v banalno: obe kategoriji sta le sredstvo življenja tukaj in zdaj). Komunizem, Paradiž, oboje je odvisno zgolj od mene, od tega, če hitro kupim katerega koli od ponujanih proizvodov, ki zagotovljeno vzpostavljajo Paradiž. S stališča tradicionalne kulture

gre seveda za grozljivo prevaro, za padec iz religioznosti v animizem, iz višje verske oblike v nižjo, iz monoteizma v politeizem in malikovalost, iz etičnega sveta v svet opijatov: v institucionalizirano Fikcijo, ki se bo prej ali slej razkrinkala, saj že zdaj vidimo, kako potrošnja v ideološko eksistencialnem pomenu napada proizvodnjo (pojavi hippyjevstva, nove — poetično anarhične — levece, ki na surrealističen način programatsko zahteva Nemogoče ipd.; hippyjevstvo se načelno odreja kakršnemu koli produciranju in goji kult neposrednega, po ničemer oviranega, v nikakršno institucionalno formo organiziranega, čisto spontanega — narurnega — uživanja). To predvidevanje je seveda viziranje s čisto določenega stališča, ki hoče dokazati, da ima prav (zgolj) ono samo. Z drugačnih stališč so mogoča drugačna viziranja, zato tudi drugačna predvidevanja. S stališča same množične kulture gre za edino realni projekt, ki ustreza človeškemu in ki ne temelji na nikakršnih verskih, neverifikabilnih predpostavkah: za nenehno kvantitativno naraščanje proizvodov in proizvodnje in za hkratno večanje prostega časa, se pravi možnosti za neposredno izživljanje in uživanje teh proizvodov. Transformabilnost sveta je zgolj kvantitativna, empirična, nenehno, do skrajnosti dinamično spreminjanje v Istem.

Kakšne učinke ima množična kultura na personalno, duhovno, notranjo plat človeka, smo prav tako že nakazali. Človek ne postaja niti »boljši« niti »lepši«, se pravi, prav nič se ne bliža suponiranemu Idealu. Ne bi pa mogli — s stališča množične kulture same — reči, da se ne bliža Sebi. Čeprav vemo, da je ta Jaz fikcija, igra ogledal in odsevov (torej golo fizikalno dogajanje, iz katerega je človekova tradicionalna ideološka zavest naredila Skrivnost, Globlji pomen, Smisel, emaniranje transcendence), oziroma ravno zato, ker to vemo, lahko rečemo, da je identificiranje človeka s proizvodi, njegovega pomena s pomenom teh proizvodov (ki je le igra niča: niča — odhoda, odsotnosti — Vrednot), njegovo vračanje k Sebi samemu. Transcendence, Ideje-Ideali in celotni arzenal tradicionalne vere, vse to je ne-človek, čeprav predpostavljano kot Nad-človek ali Nad-človeško (človekov model in stvarnik). Proizvodnja in potrošnja v sodobni, do skrajnosti desakralizirani, čeprav v drugačnem pomenu hiperideologizirani proizvodnji-potrošnji je to, kar mi je dosegljivo, neposredno, moje, tukaj, zdaj: izčrpljivo. Človek je postal prvikat v zgodovini Absolutni (ob)lastnik sveta in sebe: odtod razlog za samomore, ki niso greh, temveč najvišja afirmacija sebe in sveta. Očitek hiperideologiziranosti oziroma celo hipermistificiranosti lahko sodobna množična kultura — kultura, ki je v bistvu temeljni model sodobnega življenja — celo uspešno odbije. Njena zmožnost mistificiranja (zmožnost, ki jo s pridom izrablja in bogato razkazuje) je v bistvu zmožnost lovljenja na limanice. Morda pa le ne drži teza tradicionalistov, češ da je reklama del temeljne samomistifikacije te družbe? Morda pa je nasprotno res: da je mistificiranje le nepogrešljiva, a obvladljiva prвина reklame? Se pravi, da je jedro mistificiranja izrazito pragmatično, cinično, realno: čim uspešnejša prodaja proizvodov (prodaja pa je bistveni imperativ proizvodnje; brez nje se sama v sebi zlomi). In iz tega lahko sklepamo — nazadnje — še na eno posledico: da to hoteno mistificiranje potrošnikov (to je kategorija, v katero se je spremenila nekdanja kategorija občinstva; etimologija obeh besed jasno kaže na njuno pomensko strukturalno razliko) ni pragmatično, se pravi nemistificirano samo s stališča programerjev proizvodnje (s tem pa našega sveta),

temveč tudi s stališča samih potrošnikov. Kolikor ti ne nasedajo tradicionalni predpostavki, da so proizvodi množične kulture (in sploh množične proizvodnje) v enem svojem delu transcendentni, da prinašajo obljubljeni raj, nekaj več, kot je na njihovi očitni in vsem na prvi pogled na razpolago dani površini, toliko prav nič in nikogar ne mistificirajo. Kdor jih zna prijeti kot sredstva tega, kar v resnici so (človekovega samouživanja in samoizničevanja), jih obvlada in z njimi manipulira, saj mu dajejo, vsa pokorna, zvesta, aplikabilna, mehka, priročna, ravno to, kar od njih ne le želi, temveč h o č e. Volja kot temeljna eksistencialija sodobnega sveta — stopnje dogajanja subjektivitete — se tu eksplicira kot sama sebi odprta, brezmejna, a obvladljiva, cinična, skoz in skoz transparentna volja: Institucionalizirana Samovolja (tako je posameznik sam institucija splošne Volje in lastne Volje, institucije pa delegirana mesta posameznikove — oziroma vseh posameznikov — v skupno m a s o za betoniranje Volje-Samovolje). — Pouk, ki nam ga ta analiza daje, je torej preprost: ne mistificira nas množična kultura, mistificiramo sami sebe, k e r pripisujemo proizvodom množične kulture lastnosti, kakršne so imela dela tradicionalne kulture (soterične lastnosti!); ne rečem pa, da s takšnim pripisovanjem prodaja teh proizvodov ne računa. Vendar to ni samo njena »krivda« (kot vseskozi cinična mora računati z vsem, cilj in merilo je eno samo: zvišanje prodaje). Če že govorimo o krivdi, potem gre za krivdo naše vzgoje in samovzgoje (kot našega odnosa do samih sebe in kot socialne institucije). Ta namreč — tokrat pa zares do kraja samovarljivo, samomistificirajoče — preganja množično kulturo kot tako, njen pomen, njeno »vrednost«, »ne-človečnost«, »zlost« (ki je v tem, da ne posreduje Idej-idealov, temveč daje možnost človeškemu samouživanju in samoizničevanju), ne preganja pa fiktivne vere, ki jo v te proizvode polagajo potrošniki. Ne preganja je, ker je ne sme preganjati, saj je sama zanj največ »kriva«. Potrošnikom vceplja zavest krivde, da so zgolj »živali«, »predmeti«, »fizika«, in jih sili, da skušajo biti več: da skušajo priti v stik s transcendenco, s tem, kar naj bi za predmetom bilo (to pa je seveda človekovo samovlačenje za rep, ki ga nima). Takšna vzgoja je najhujša antivzgoja: je perpetuiranje in poglobljanje nesrečnega krščanskega (romantičnega) razkola med Idealom in dejanskostjo, je vir nesrečne zavesti, trpljenja (torej tiste eksistencialije, s katere »množično« uporabo je edino obljubljena Odrešitev iz naše solzne doline). To — prvo — različico goji krščanska vera; zato se verjetno med vsemi silami v naši družbi še najbolj koherentno upira težavam, ki jih povzroča tradicionalno sprejemanje množične kulture. Drugo različico so začela gojiti nova, ultraleva, programatično utopistična, anarhistična študentska gibanja, ki se nočejo zadovoljiti s tisto mero samouživanja in samouničevanja, ki jo slehernemu posamezniku določa (omogoča) centralna institucija — etabrirana Družba —, temveč hočejo pragmatično določena optimalna in relativna razmerja odpraviti, hkrati pa izvajajo dvojno radikalizacijo: radikalizacijo človekovo in svetovno izničevanje (uničevanje proizvodov, prek katerih uničujejo tudi reči same, s tem seveda tudi človeško delo in človeka kot element v samoproizvodnji sveta, ne pa le, kot želijo meniti, predmetne, fenomenalne oblike reči, tisto, kar je na rečeh njihova socialna struktura: njihove forme), a hkrati vzpostavljajo še bolj absolutni svet Idej-Idealov, ki jih je treba za vsako ceno — tudi za ceno popolnega uničenja našega sveta — udejaniti. Obe radikalizaciji se tu združita, ena je pogoj za

drugo. Tradicija in sodobnost tu druga drugo podpirata v skupni blokadi in v ekstremni radikalizaciji tako tradicionalne fikcije kot sodobnega brezmernega, po ničemer omejenega, brutalno zunajtabuskega izživljanja-uživanja.

Dozdaj je teklo to premišljevanje, ki je bilo sem in tja tudi analiza, še kar tekoče in naravno. Vprašanje, ki se mi postavlja zdaj, pa koherentni tok misli zaustavlja. Vprašati se moram: a jaz? Je moj teoretični uvid v naravo sodobne množične kulture hkrati tudi že moja konkretna praksa? Sem res že do kraja opravil s tradicionalno kulturo? Ne hodim več v opero, za katero pravi Boulez, da bi jo bilo treba — z vsemi njenimi stavbami kot svetišči vred — minirati in pognati v zrak? Kako vzgajam svoje otroke? V novem duhu popolne razpoložljivosti in imanence vseh pojmov? Ali pa jim še zmerom govorim o dobrem in zlu, o tem, kaj se sme in kaj ne, kaj je — z moralnega stališča — priporočljivo in kaj ne? Kako živim v lastnem zakonu? Ne poslušam skoraj vsak dan Figarove svatbe? Ne gledam redno Patinirjevih pokrajin in portretov Petra Christusa? Ne prebiram Jane Austina in Dantejevega Pekla? Kolikokrat pustim televizijo odprto, ko se začne zabavni program? Ali mi ni radijska glasbena spremljava (in vemo, kaj je to) neskončno zoprna? Nimam rajši čiste nature (gor, polj, rož) od množičnih proizvodov današnje slovenske kvazifolklore? Ni moje življenje naravnost v temelju opredeljeno po samovzgojnih načelih nenehne osebnostne rasti, ki sta jih opredelila Goethe in Hegel? Se ne ravnam po načelu zmerom bolj osredotočenega in smiselnega dela, ali ni moje prepuščanje užitku zmerom manjše (čeprav je še zmerom zelo veliko)? Ali me dolgi lasje ne odbijajo? Ali mi ni odvraten feminilen tip moškega? Ali sem že prebolel vzore svoje generacije (recimo Humphryja Bogharta in Zojo Kosmodemjansko)? Sem že prebolel Revolucijo in zavest, da sem bil za nesmiselno kratko dobo prepozno rojen in da zato nisem mogel postati Soustvarjalec nekega — vsaj v projektu in v delovno življenjski vnemi, s katero je bil ta projekt nekaj let udejanjan — izredno gostega, zbranega, s smislom do eksplozivnosti nabitega sveta? — Sem torej res normalni potrošnik množične kulture, ali pa samo človek, ki noče ostareti in bi za vsako ceno rad razumel, kar mu je po formaciji in skušnji globoko tuje?

Vprašanja se vrstijo, zmerom več jih je, a odgovor?

Psihološki vidiki v naši sodni praksi

Po nekajletnem delu z delinkventno mladino in posebno ob spremljanju teh ljudi v najrazličnejših življenjskih situacijah ter še zlasti na sodnih obravnavah, mi je v metodah obravnavanja te populacije vedno nekaj manjkalo. Vse preveč pogosto uporabljamo splošne ali poprečne družbene standarde, ki so tako pri obravnavi posameznega kakor celotnega problema premalo aplikativni in zato neučinkoviti.

Misel, ki se mi je pogosto vsiljevala, da je potrebno vsak primer posebej proučevati in specifično obravnavati, ni nič novega. Ob taki specifikaciji pa nastaja cela vrsta zahtev za spremembe v celotnem obravnavanju problema. Pri tem igra zelo pomembno vlogo naša sodna praksa kot ena najmočnejših ustanov. Pričujoča diskusija je zato namenjena tej smeri, naš končni namen pa je večje upoštevanje psiholoških spoznanj o človekovi osebnosti v konkretni praksi.

V naši sodni praksi velja, da štejemo delinkventu v olajševalno okolnost priznanje in obžalovanje krivičnega dejanja. Oboje je v zvezi z delinkventovo moralno kvaliteto. Saj predpostavljamo, da delinkvent, s tem ko prizna, izkazuje (dokazuje) nekatere moralne kvalitete. Obžalovanje je podaljšek iste kvalitete, ker da je obžalovanje potrdilo (dokaz) pravilnega moralnega presojanja storjenega delikta. Kazen je torej manjša, če storilec prizna in se kesa. Oboje se nanaša strogo na moralne kvalitete, ki naj bi jih storilec imel, kajti delikt sam ni zaradi tega nič manjši in škoda nič popravljena.

Bistvena vsebina obžalovanja iz psihološkega vidika je trdna odločitev, da kaj takega ne bomo več storili. Analogno kakor je bistvena vsebina hvaležnosti potreba (želja) po povračilu za storjeno uslugo. Ni resnične hvaležnosti, če ni prisotna potreba po povračilu in ni resničnega obžalovanja, če ni trdne odločitve, da se delikt ne bo ponovil. Vendar take trdne odločitve v naši sodni praksi običajno ne iščemo (besedno), ker verjetno predpostavljamo, da je tako samo po sebi umevno, čeprav ne drži, kakor bomo videli v nadaljevanju.

Že samo s to kratko uvodno mislijo smo prišli tja, od koder ta praksa izvira, to je do religije oziroma do njene tehnike moralnega

menja

očiščevanja: priznanje (izpoved), obžalovanje (kesanje), odločitev o prenehanju (trdni sklep): olajševalna okolnost (odpuščanje).

Čeprav religijska filozofija sloni na čustvih, ker kot dogma ne more sloneti na razumu (verskih resnic ni potrebno dokazovati, moramo jim verjeti), pa ne sloni na sodobnem poznavanju človekovega čustvovanja. Kolikor je ob nastanku še danes veljavne religijske liturgije ta tehnika očiščevanja ustrezala takratnemu poznavanju človekovega čustvovanja, pa se ni razvijala v skladu s poznejšimi boljšimi poznavanji človekovega čustvovanja. Prav tako se ni tem spoznanjem prilagajala sodna praksa, ker še danes uporablja isto tehniko.

Pravi delinkvent se ne kesa in tudi noče priznati svojega dejanja, ga po pravilu hote skriva. S psihološkega vidika pa je vsako delinkventno ponašanje razumljiva posledica vseh dejavnikov osebnosti in njenega razvoja. Ne sicer kot formalno logična nujnost, temveč kot dialektična posledica razvoja osebnosti posameznika. Človeka vodijo notranji motivi, živi v permanentni interakciji notranjih motivov ter v konkretnem časovnem trenutku naredi tisto, kar mu narekuje vodeči motiv.

Sodobna psihološka spoznanja osebnosti govorijo o zgradbi motivacijskega sistema posameznika. V trenutku, ko se delinkvent odloči za asocialni nastop, je to posledica moči asocialnega motiva, ki je prevladal v notranjem boju. S tem je izključeno, da bi delinkvent »posedoval«¹ dovolj močan moralni motiv, s pomočjo katerega bi moralno pravilno ocenil svoje dejanje in bi zaradi tega pred sodiščem priznal ter se kesal svojega dejanja. Delinkvent se ne more kesati, ker če bi to zmožel, asocialnega dejanja ne bi storil.

V sodni praksi ocenjujemo priznanje in obžalovanje kot moralne akte. To s psihološkega vidika ni vzdržno. Prav tako ni vzdržno, da ocenjujemo delinkventovo vztrajno zanikanje (skrivanje) storjenega delikta kot otežilno okolnost (zакrknjenost). Delinkvent ne »noče«, temveč ne »zmore«, ne »zna«. Zato se ne kesa, kaj šele, da bi posedoval moralno moč in se ji zavestno ter svobodno upiral. Od njega pričakujemo nekaj, kar ni v njegovi moči, kar je zanj popolna alienacija. Podobno bi bilo, če bi zahtevali od nekoga, ki nima posluha za petje, da nam zapoje njemu neznano pesem po predloženih notah in bi mu šteli v zlo, če tega ne bi storil.

Seveda moramo izključiti sleherno možnost bolezenskih stanj, ki lahko začasno odvzamejo sposobnost razsojanja dejanj in je torej storilec trenutno nesposoben ocenjevati svoja dejanja, pozneje pa se mu ta sposobnost vrne. V takem primeru pa že ne spada pred sodišče, ker ni potrebne povezave med deliktom in zakonodajno odgovornostjo (ni prišteven).

Kadar delinkvent prizna dejanje in izrazi obžalovanje, naredi tako najpogosteje iz čisto razumskih razlogov, na osnovi znanja (razgledanosti), ker ve, da bo s tem zmanjšal odgovornost in kazen. Sodišče mu potem to njegovo »znanje«² samovoljno prekvalificira v

moralno kvaliteto ter mu delno oprostí (odpusti) ne vse.¹ V primeru, da sodišče tega ne bi prekvalificiralo v moralno kvaliteto, bi s tem kršilo pomembno zakonodajno načelo enakosti odgovornosti za enako delo, ker bi za isti delikt strože kaznovalo manj razgledanega.

Psihološko ni možno, da bi se delinkvent kesal. Kadar to izjavi, je taka izjava rezultat njegove razgledanosti ali je pogosto celo namensko dosežena s strani zagovornika. S storilčevimi moralnimi kvalitetami zelo pogosto nima priznanje in obžalovanje nobene zveze. Nekoliko več bi bil lahko vreden trdni sklep, da se kaj podobnega ne bo več ponovilo, četudi mu je izvor strah pred kaznijo, kajti pomembno je, da je odločitev realna.

Res je trdni sklep iz moralnega nagiba pomembnejši, ker daje večjo zanesljivost, da delinkvent ne bo storil tudi drugačnega (nepodobnega) dejanja. Pri pravem delinkventu pa tak sklep iz moralnega nagiba ni možen, ker manjka osnove (orodja, mehanizma) za tak sklep. Sodišče sodi torej nečemu, kar ne obstaja in iz tega dela praktične sklepe. Vpliva religije na tako prakso ni potrebno posebej dokazovati. Gotovo bi se morala danes naša sodna praksa otresti tradicionalnih oblik religioznega moralnega očiščevanja, ker to ni v skladu s sodobnim poznavanjem človekove osebnosti.

V praksi smo zaradi tega včasih priče kaj čudnim položajem. Sodišče naravnost izsili od delinkventa izjavo, da se kesa svojega dejanja, hkrati pa mu vsi prisotni iz obraza razberejo, da mu ni žal dejanja. Ob neprisiljenem razgovoru pozneje delinkvent pogosto poudarja (socialnemu delavcu ali psihologu): vem, da ni prav, pa ne morem pomagati, tak sem. Dajte me v zavod ali v zapor, nisem za med ljudi itd. Včasih pa celo najde v svoji metodi obrambe popolnoma neadekvatno opravičilo za amoralno dejanje in trdi, da ni bil njegov nastop v ničemer amoralen. Po njegovem prepričanju je bila to njegova pravica ali celo nujnost. Značilno je pri takih opravičilih, da običajno delinkventa osebno popolnoma zadovoljijo, vzgojitelja ali sodnika pa tak nastop pogosto zmede.

Resnično žal je storilcu, ki ima relativno dovolj moralnih motivov in le trenutno prevlada amoralni motiv, ki pa ga storilec pogosto sam po izvršenem deliktu korigira. Nastopijo moralni motivi, ki prevladajo nad amoralnimi. Izvršeni delikt je torej nastal z realizacijo amoralnega motiva ter je na ta način tudi sam sebe uničil — če se lahko tako izrazimo. Storilec delikta se na ta način izpopolni v svoji moralni strukturi ter mu je žal in skoraj ni nevarnosti, da bi se delikt ponovil. Toda v takem primeru nimamo opraviti z delinkventom, temveč s probojnim motivom ali situacijskim storilcem. Delinkventnost (psihološko) pomeni težjo osebnostno

¹ Religija odpusti vse, vendar stavlja pogoj, da se storilec resnično kesa, ne pa le z besednimi izrazi. Obenem se obrednik (spovednik) ne spušča v presojo resničnosti kesanja, temveč prepušča riziko neiskrenosti storilcu (grešniku), da mu ne bo odpuščeno, četudi bo prestal simbolično kazen (pokoro). Vsekakor je tu več logične doslednosti kakor v sodni praksi.

deformacijo, ko so amoralni motivi splošnejša orientacija amoralnega ponašanja (habitus).

Sodišča imajo zelo pogosto opraviti s takimi situacijskimi storilci kaznivih dejanj in jim navadno izrekajo pogojne kazni. Pogojna kazen pa v bistvu niti ni kazen, temveč prevzgojni akt. Storilcu ne odvzame nič konkretnega, hoče ga le pripraviti, da bo našel zavesten in kritičen odnos do svojega ponašanja in na ta način pridobil manjkajoče moralne kvalitete svoje osebnostne strukture. Kazen je samo v toliko, da se sodni akt formulira kot kazen in tudi pomeni moralno kazen za nedelinkventa, za delinkventa pa nič.

V tem je tudi ozadje ugotovitev, da so pogojne kazni učinkovitejše od nepogojnih, ker so najpogostejše pogojno kaznovani tisti storilci, katerim manjka le malo moralnih motivov in jih hitro pridobijo brez daljšega tretmana. Pravemu delinkventu pa pogojna kazen ne bi zalegla. Če bi hoteli statistične podatke o recidivi uporabiti za splošno prakso in bi zaradi procentualno večje uspešnosti pogojno kaznovali tudi prave delinkvente, bi se krepko uštel. Razumljivo je, da naša sodna praksa tega ne dela.

Ta dejstva nam odpirajo nove probleme: je npr. vprašanje svobodne volje pogoj za kazen oziroma za prištevnost ali ne. Teorija prava danes ugotavlja, da se krog prištevnih zmanjšuje na račun neprištevnih oziroma bolnih, katere je potrebno zdraviti.²

Če je pojem svobodna volja pravno-moralno adekvaten ter potreben, pa je vendar v empirični psihologiji težko uporabljiv, zlasti za probleme delinkventnosti. Poimenuje namreč hotenje, ki je dejansko posledica prevladujočega notranjega motiva. Za prevladujoč notranji motiv pa je odločujoča struktura osebnosti, ta pa je rezultat konstitucionalnih faktorjev osebnosti in njenih interakcij z okoljem.

Po psihološki poti razvoja osebnosti bomo lahko našli razlago (vzrok) za amoralni nastop tudi v pogojih, v konkretnih primerih celo izključno v pogojih, razvoja osebnosti v dobi najranejše mladosti, to je v dobi popolne neprištevnosti. Te okoliščine sodišča danes pri mlajših storilcih upoštevajo, ne morejo pa izključiti odgovornosti.

Pri iskanju okoliščin smo včasih tako dosledni, da kličemo pred sodišče celo mater storilca. Gotovo z dobrim namenom, da bi čim bolj objektivno raziskali vse okoliščine delikta. Vendar ima tak postopek zopet samo formalno logično opravičilo: mati bo lahko največ in najbolj točno poročala o sinu, ker je z njim živela od rojstva. Psihološko pa je tak postopek popolnoma zgrešen. Predpostavljamo namreč objektivnost podatkov matere na podlagi zapriseženosti, s tem pa zanikamo materina čustva, ki imajo svojo zakonitost popolnoma zunaj dometa formalne logike.

² L. Bavcon: Neki teoretski problemi krivične odgovornosti. *Jugoslovanska revija za kriminalistiko i krivično pravo*. Beograd, god. III, br. 3.

Bistvo materinskega čustva je v tem, da vse odpušča. V tem se razločuje od kateregakoli drugega čustva, ki ima razumske omejitve. Mati ne more čustveno ločiti svojega otroka od sebe in karkoli pove pred sodiščem, lahko psihološko prevedemo v naslednja dva stavka: sina imam rada; ne verjamem, da je on to storil.

Kolikor sodišče potrebuje anamnezo delinkventa in tudi podatke od matere, naj bi jo pridobilo posredno prek ustreznih strokovnih služb (socialni delavec), ki po svoji poklicni dolžnosti poskušajo objektivno ocenjevati podatke matere (ali očeta). Neposredno klicati mater pred »tribunal« je nesmotrno in pomeni amoralni akt sodišča. Tak postopek povzroči neizmerno bolečino materi, ki ni ničesar kriva zato, ker ima svojega otroka rada, kar je njena lepa prirodna vloga.

Če bi izključili ocenjevanje delikta iz tradicionalnega kazenskega vidika ter bi bili dosledni v raziskovanju vseh okoliščin, bi našli v slehernem primeru socialno in emocionalno nerazvitega (infantilnega, defektnega) in torej neprištevnega storilca v smislu kazenske zakonodaje. Vendar take koncepcije sodna praksa ne upošteva, čeprav njen kodeks vsebuje zahtevo, da je sodišče dolžno raziskati vse okoliščine, ki kakorkoli pojasnjujejo nastanek dejanja.

Raziskovanje okoliščin dejanja se začne z vidika sodobnih psiholoških spoznanj človekove osebnosti, nato ugotovitve prekvalificiramo v moralne kategorije in izrečemo tradicionalno kazen. Nazadnje v razlagi zopet preidemo na pot sodobnega poznavanja človekove psihe, ker kazen definiramo v finalno intencijo, delinkventa prevzgojiti, zaščititi družbo ter doseči širši preventivni učinek. Kazen torej ni retribut za storjeno asocialno dejanje (KZ, str. 31, Lj. 1960).

Če pa sodni izrek nima nobene retributivne note, potem formalno logično ni več kazen, temveč prevzgojno preventivni ukrep. Morda bi bila opravičljiva uporaba termina »kazen«, če imamo v mislih večji profilaktični (strašilni) učinek, kakor bi ga dosegli z bolj adekvatno formulacijo. Vendar bi bili v tem primeru dolžni razmišljati, če ima sedanja formulacija optimalni preventivni učinek. Zelo verjetno bi našli kakšno bolj učinkovito formulacijo, vsaj začasno. Naš znani mladinski sodnik Frane Milčinski je večkrat poudarjal, da se mladoletniki bojijo zapora samo toliko časa, dokler ga ne vidijo od znotraj.³

Razmišljanja nas vodijo naprej k prištevnosti, ki smo je že omenili in ki jo teoretiki prava razlagajo kot zelo problematično, kar se s psihološkimi ugotovitvami popolnoma sklada. Do danes sodna praksa priznava načeloma medicinske klasične bolezni kot vzrok za neprištevnost. To so duševna nerazvitost, duševna bolezen

³ Nedavno me je prosil alkoholik za posredovanje, da ga ne bi oddali na obvezno zdravljenje. Svojo prošnjo je takole utemeljeval: če me dajo v zapor, bom vsaj vedel, koliko časa bom sedel, če pa človeka dobijo v roke psihiatri, ga stlačijo v »norišnico« in nikoli ne ve, kdaj se bo rešil zapahov.

in še globlja omotična stanja. Vendar sodni eksperti vse pogosteje odrekajo prištevnost tudi ljudem, ki ne bolehajo za temi boleznimi ali defekti. Zato upravičeno ugotavljamo, da se iz vseh vidikov krog prištevnih zožuje.

Sodobna znanost ugotavlja, da lahko tudi globlja omotična stanja ali celo afekti trenutno popolnoma odvzamejo človeku sposobnost razsojanja, vendar v praksi tega ne upoštevamo dosledno. Globoka opitost (vinjenost) npr. ni vedno vzrok za neprištevnost, temveč le olajševalna okolnost. Če bi človeka, ki je storil delikt v opitem stanju zaradi opitosti, ker je na ta način povzročil potencialno možnost delikta (tako delamo v prometu), bi bilo psihološko bolj utemeljeno.

Odprto je seveda vprašanje diagnoze: koliko zanesljivo je mogoče ugotoviti stopnjo omotičnosti ali namensko opijanjenje s ciljem, pridobiti si trdnost amoralne odločitve, ki se je že prej pojavljala v storilčevi zavesti. To verjetno tudi vpliva na sodne izvedence, da dajejo mnenja o delni prištevnosti oziroma sodišča odločajo o delni prištevnosti. Delna prištevnost pa je lahko prav tako problematična. Če del prištevnosti jemlje omotičnost, je preostali del struktura osebnosti, v kateri prevladuje v takih okoliščinah amoralni motiv. Vsekakor bi bilo smotrnejše preganjati opijanjenje samo, ker vsakdo ve, da lahko opito stanje povzroči nesrečo. Najbrž tudi ni slučajno, da razvitejše države strože obravnavajo opitost kakor pri nas.

Zaradi dualizma v sodni praksi imamo tudi kontradiktornosti: pijanost je npr. v določenih primerih olajševalna okolnost (manjša prištevnost), v drugih pa obremenilna (v prometu). V prometu je praviloma kazniva sama opitost brez posledic, kaznujemo možnost delikta, kar je psihološko popolnoma utemeljeno. Če opit voznik povzroči nesrečo, ne iščemo njegove moralnosti ali nemoralnosti, kajti voznik nima nobene načrtne koristi oziroma točneje — prometni delikt ni delikt, temveč nesreča, slučaj. Zaradi tega je takim storilcem razumljivo žal, da je prišlo do delikta. V tem je zopet najbrž ozadje, da nekatere razvite države daleč bolj ostro kaznujejo opite voznike kakor pri nas, nesreče v normalnih okoliščinah pa blaže.

Prihaja čas, ko bodo tudi karakterne deformacije priznane kot bolezenska stanja ali defektnosti. V psihiatriji in psihologiji jih že pogosto obravnavamo na tak način. Psihopatija kot najtežja karakterna deformacija je v psihiatričnih učbenikih definirana kot bolezen, a v sodni praksi še vedno prav nič ne izključuje prištevnosti, niti ni olajševalna okolnost.⁴

To seveda ne pomeni, da bi morali delinkventom več spregledati. Nasprotno, morali bi jim posvetiti več pozornosti in jih hitreje obravnavati (prevzgjati, zdraviti) ter hitreje zaščititi družbo pred

⁴ H. Belavič: »Psihopatija in kazne«. Revija za kriminalistiko in kriminologijo. Ljubljana, letnik XIII, št. 2—3.

njimi. Saj ima miren državlján pravico zahtevati varnost pred delinkventom, delinkvent kot bolnik pa naj bi imel pravico do čimprejšnjega zdravljenja ali prevzgoje. (Družbenoekonómski vidik, ki je tudi pomemben dejavnik, sedajle v tej razpravi zanemarimo.)

V tem problemu je tudi jedro stare dileme družbenih konfliktov. Javnost uporablja pojem kazen in jo vztrajno zahteva, strokovne službe pa se pogosto upirajo javnemu mnenju, ker da kazen nima večje vzgojne vrednosti in ker mnogi sploh niso kazensko odgovorni. Če pa bi bili dosledni, ne bi bilo takih nesoglasij, temveč bi strokovne službe prednjačile pred javnostjo, tako kot npr. v medicini ali šolstvu. Danes pa so pri nas pogosto strokovnjaki v opoziciji proti javnemu mnenju, ki je seveda znano ekstremno.

Dualističnost nas spravlja v zadrego pri obravnavanju deliktov mladoletnikov, ker je že sama nedoletnost neprišteвна in tak storilec ne spada pred sodišče, mladoletnikom pa izrekamo največ vzgojne ukrepe in ne kazni. Ker pa sta pravno nedoletnost in mladoletnost formalno določeni s koledarsko starostjo, kar se samo izjemoma ujema z mentalno starostjo ali socialno moralno zrelostjo, prihajamo pogosto v neprijeten položaj. Izvedenci seveda dajejo mnenja o kandidátovi mentalni starosti, ki pa zopet ne sovpada nujno z moralnimi kvalitétami posameznika.

Če izvedenec ugotovi, da je delinkvent čustveno in socialno nezrel oziroma infantilén (ne more pa biti intelektualno infantilén, ker bi bil tako mentalno defekten in torej neprišteven), ga opredelimo kot delno ali popolno neprištevnega. S tem predpostavljamo, da bo še pridobil manjkajoče moralne kvalitete, ker rast le-teh v precejšnji meri sovpada z emocionalno in socialno rastjo. Tak postopek je torej v skladu s sodobnim poznavanjem človekove osebnosti, vendar v precejšnji meri velja to tudi za odraslega, po zakonu polnoletnega delinkventa. Tudi tak lahko še pozneje dozoreva v moralni rasti, kar je pravzaprav isto kakor socialna in emocionalna rast. Socialno pa človek dozoreva skozi vse življenje in ne samo do 21. leta. Nastane vprašanje, zakaj enemu vzgojo, drugemu pa kazen. Človek doseže intelektualno zrelost že približno s 14 leti, telesno s 16 do 18 leti, socialno zrelost pa naj bi dosegel po današnjih psiholoških normativih nekako s 25 leti. To velja seveda v poprečju in do mere, ki je pogoj za samostojno ustvarjalno družbeno delovanje, sicer pa se dopolnjuje v socialni strukturi vse do starosti. Zakonodaja pa je prilagojena pridobitvi državljskih pravic. Ta nastopi z 18. leti in še je možen podaljšek do 21 leta, ko govorimo o mlajšem polnoletniku. Vendar ima kronološka polnoletnost zelo malo skupnega s strukturo zrele moralne osebnosti.

Če bi v zakonodaji kazen kot povračilo dosledno anulirali, bi v tem trenutku odpadla tudi vsaka možnost smrtne kazni. In res je vprašanje smrtne kazni že okoli 200 let predmet kritičnega pretresanja, obenem pa vse več držav ukinja smrtno kazen iz kazenskega zakonika. Smrtna kazen bi imela psihološko opravičilo le v primeru,

kadar je delinkventova karakterna deformacija tako izjemna, da ni pričakovati nobenega izboljšanja, da ni noben prevzgojni ukrep smotern, smotrna je le še zaščita okolice. Najboljša preventiva pa je vsekakor smrt, ker z njo izključimo sleherno možnost ponovitve delikta.

Toda v takem primeru bi streljali samo karakterno najbolj deformirane ljudi, po psihološko psihiatrični koncepciji v določenem smislu najhujše bolnike. Zaradi tega bi pomenila taka smrtna kazen neke vrste socialno evtanazijo. Evtanazija kakršnekoli vrste pa ne pride v poštev že zaradi stoodstotne nezanesljivosti diagnoze in zaradi nevarnosti, da bi tako legalizirali potencialne možnosti izkoriščanja. Zaradi tega je smrtna kazen v globlji psihološki luči nesmisel ali celo nemoralni akt sodišča kot arbitra družbene morale.

Smrtna kazen je obenem socialni nesmisel, kajti delinkvent naj bi najprej povrnil storjeno škodo v možnih mejah, kar je osnovni socialni normativ zakonodaje. Hkrati je najtežji delinkvent najbolj potreben zdravljenja (terapije, prevzgoje). Mrtvi pa nima kaj povrniti niti ga ni potrebno zdraviti. »Človek, ki ga obesiš, ni za nobeno rabo več« (Voltaire). Preventivnega učinka na druge pa smrtna kazen tudi nima, kar so zanesljivo pokazale izkušnje v zgodovini.⁵

S pedagoškega vidika prav tako ni opravičljiva taka kazen, ker nikoli ne more učinkovati vzgojno na tistega, ki je kaznovan. Zanj je pedagoško irelevantna in torej neupravičljiva. Kot akt preventive pa tudi ni upravičen, ker je akt sam nemoralen in ne more služiti kazuistiki. Vzgojno nastopamo, kadar poučujemo, kaj se sme delati in česa ne. Smrtna obsodba pa ne more biti demonstracija, česa ne bi smeli počenjati.

Moralno-pravno tudi ni potrebno posebej utemeljevati neupravičenosti smrtne kazni, kajti ubijati ni moralno, a »prvo je minimum« morale. Tudi ekonomske neupravičenosti ni potrebno posebej utemeljevati, saj kriminalci niso otroci ali starci, temveč najpogostejše mladi zdravi ljudje in jih je smotrneje zaposliti v proizvodnem delu kakor pa obešati. K temu lahko dodamo še zgodovinsko izkušnjo v Avstraliji, kamor so Angleži izseljevali kriminalce in je danes dežela ena najbolj ekonomsko naprednih na svetu.

Preostaja pa nam vprašanje, če ni navkljub neupravičenosti smrtne kazni iz vseh naštetih vidikov njena preventivna vrednost le tako močna, da opravičuje njeno uporabo. Če bi se tako odločali, bi se seveda v neki meri konformirali z jezuitsko moralno filozofijo, da cilj opravičuje sredstvo. In čeprav je taka filozofija že davno zavržena kot moralno nevzdržna, je vendar potrebno načeto vprašanje posebej ovrednotiti.

Navedli smo že, da zgodovina ne potrebuje preventivne vrednosti smrtne kazni na potencialne zločine. Literatura te vrste je kar dovolj bogata, da prepriča bralca, a kljub temu taka stališča še

⁵ H. Christopher: Zgodovina zločinstva in kazni. Ljubljana, 1966.

niso dovolj sprejeta. Zaradi tega se povrnimo k vprašanju smrtne kazni iz ožjega psihološkega vidika. Ta vidik podpira zgodovinske ugotovitve, ki zanikajo preventivni pomen.

Takoj bi postavili protagonistom vprašanje, zakaj ne zahtevajo javne juristikacije, če trdno verjamejo v njeno preventivno vrednost. Tisti, ki zanesljivo zaupa v njeno preventivno moč, bi po logiki moral zahtevati javnost izvrševanja. Na tak način bi dobila izvršitev najširšo publiciteto, kar je pri preventivi osnovnega pomena. Prav nič preventivno namreč ne učinkuje smrtna kazen na tistega, ki zanjo ne ve. Toda tako daleč v preteklost se prav gotovo ne bomo vračali, to nobenemu več niti na misel ne pride. Tak bi bil logičen sklep, ostane nam še ožji psihološki vidik.

Zagovorniki smrtne kazni očitno gledajo problem skozi prizmo lastnega notranjega razpoloženja in lastne emocionalne enačbe. Normalno emocionalno in socialno formiran človek pa podoživlja smrtno kazen z nekakšno grozo. V aktu ne vidi samo fizičnega uničenja človeka, temveč vidi v svojem delinkventu hkrati skrajno moralno propadlost na stopnji divje zveri. Podoživlja odnosno aktivira vso svojo moralno vsebino, odpor, gnus in zgražanje ter vsa ta čustva nehote projicira na potencialne zločince ter vidi zaradi tega pomembno preventivno vrednost smrtne obsodbe.

Vendar tako projiciranje nima psihološke osnove, ker predpostavlja enakost ali vsaj veliko podobnost osebne strukture drugega, to je tudi potencialnega zločinca, ki pa je v karakterni strukturi bistveno drugačen. Habituelni delinkvent kaj takega ne podoživlja, ker mu manjkajo moralne kvalitete za tako »normalno«¹ rezoniranje. Vzrok delinkventnosti je v defektnosti strukture osebnosti in zato lahko smrtna kazen učinkuje celo nasprotno, to je kot stimulans za amoralni nastop in ne obratno. Precej razširjeno je javno mnenje, da ima smrtna kazen preventivno vrednost, napačno pa predpostavlja storilca brez karakterne deficitarnosti, torej popolnoma normalno osebnost. Zato tudi pogosto naletimo na ljudi, ki so moralno zelo občutljivi, pa vendar zelo veliki zagovorniki smrtne kazni.

Iz enakih razlogov tudi ni smotrno upoštevati javno mnenje kot arbiter uvedbe ali opustitve smrtne kazni. Strokovno pomembne odgovore bomo našli s proučevanjem delinkventov samih in s sodelovanjem specializiranih strokovnih služb, ne pa s štetjem glasov poprečnih državljanov.

Kdor živi in dela nekoliko več časa z delinkventi, prav lahko uvidi, kako delinkvent podoživlja kazen nasploh. Skoro vedno kot krivico, ki je doletela storilca in ne kot nujna akcija družbe, da zaščiti poštene državljane in še manj kot vzgojno mero.

Res je, da je tudi delinkvent kje občutljiv in dojemljiv; vendar pogosto čisto drugje, kakor normalno karakterni izoblikovan človek. Zaradi tega bi ustrezna individualna kazen, če bi bila usklajena z delinkventovo dojemljivostjo, mnogokrat v očeh poprečnega državljana sploh ne bila kazen. Preostaja nam torej, da iščemo občutljiva

mesta oziroma delinkventovo dojemljivost v študiju primera ter v skladu s spoznanji pripravimo prevzgojni program, s čimer je smoter družbene akcije izčrpan. Naš miselni krog pa se zopet sklene: smrtna kazen se pokaže kot akt maščevanja in ne kot pravičnost ali objektivna nujnost.

Teoretično je prav tako nevzdržna dosmrtna ječa, ker je prevzgoja namenjena življenju na prostosti. Smisel bi imela dosmrtna ječa v primeru, če bi imeli na razpolago dovolj različnih profilov kazenskih ustanov (prevzgojnih itd.). V skladu s stopnjo resocializacije bi lahko delinkventa premeščali v vedno bolj sproščene oblike ustanov s praktično verjetnostjo, da jih ne bi nikoli pustili popolnoma na prostost. Ker pa je teoretično možno prevzgojiti vsakogar in obenem dopušča daljša bodočnost možnost, da bomo imeli dovolj profilov penalnih ustanov, je dosmrtna ječa opravičljiva in smotrna. Če 20-letnemu danes prisodimo dosmrtno kazen, je verjetno, da bomo imeli čez 50 let, ko bo sojeni lahko še živel, dovolj velik register različnih profilov ustanov.

Statično določena smrtna kazen, kakor je v veljavi v nekaterih državah, tudi ni smiselna. Smiselna pa bi bila izrečena oziroma možna kazen z dosmrtno verjetnostjo ali možnostjo. Formulacija bi morala biti časovno nedeterminirana (npr. dokler bodo trajali razlogi ali podobno). Teoretično ni nobenemu potrebna dosmrtna kazen. Če ne prej, ni vsaj tik pred smrtjo (naravno) delinkvent več nevaren, ker fizično ni sposoben za akcije.

Prav tako kakor je oporečna statično določena možnost smrtne kazni je iz naštetih vidikov oporečna tudi naša zakonodaja. Ta določa maksimalno kazen za zločinca 15 let oziroma 20 let kot nadomestilo za smrtno obsodbo (KZ str. 74). Nobena stroka, ki proučuje človekovo osebnost, bodisi psihologija, pedagogika, psihiatrija, kriminologija ali morda še katera, ni ugotovila, da se človek karakternostno spremeni v 15 oziroma 20 letih, če ga na določen način obravnavamo. Ljudska modrost pravi, da se spremeni vsakih 7 let, toda ta vek nima nobenih znanstvenih potrdil. Prav tako sta ad hoc termina 15 in 20 let kakor ljudskih 7 let. Kolikor je ugotovila znanost, je le to, da so karakterne deformacije zelo zapletene in trdovratne in da se lahko vlečejo skozi vse življenje.

Če bi osvojili naziranje, da so karakterne deformacije bolezenski simptomi — socialna bolezen, bi morali črtati smrtno kazen in vsak drug definitiven časovni termin trajanja kazni. Sicer bi po analogiji ljudi fizično bolnega zdravili le odmerjen čas, ne pa do ozdravljenja. Tistega fizičnega bolnika pa, ki bi bil neozdravljivo bolan, bi zdravili samo določeno dobo, nato pa ga prepustili samemu sebi. Zdravstvu take misli ne pridejo na misel. Tudi v našem sodstvu le teoretično držimo sodno določene časovne kazni kot maksimalne, velika večina sojenih pride pred tem maksimalnim časom na prostost. Taka praksa pa je zopet polovična rešitev. Pravilno bi bilo, da bi kandidata lahko obdržali tudi dlje, kakor je s sodbo določeno, če bi bilo to potrebno.

Sodba naj bi bila časovno nedeterminirana. Taka misel seveda ni utopija, temveč že živa praksa v nekaterih državah sveta.⁶

Izjemo ali napredek pri nas imamo pri obravnavanju mladolletnikov, kjer sodišča določijo trajanje prevzgoje od — do, nato pa se čas odredi v skladu z uspešnostjo resocializacije delinkventa.

Definicija zdravja, ki jo je posredovala WHO, pravi, da je zdravje popolno fizično, psihično in socialno blagostanje. Socialno blagostanje tu ne pomeni posest hiše, avtomobila in gospodinjskih strojev, temveč predvsem uspešna vključitev v družbeno okolje.

V tej luči prištevnost ali neprištevnost nič ne odločata o intenziteti izrečenega sodnega ukrepa, temveč le o vrsti ali točneje, prištevnost in neprištevnost v sedanji rabi izgubita svoj pomen. Sodnik potrebuje le izvedenčevo mnenje o tem, kakšna je človekova bolezen ali defektnost in kako ter kje jo je mogoče odpraviti: v bolnišnici, v zaporu, v prevzgojnem zavodu ali kje drugje. Tak pogled pa nam bi obenem lahko razčistil dilemo, ali bomo ob pomanjkanju sredstev prej gradili zapore, prevzgojne zavode ali bolnišnice in podobno. Med vsemi temi vrstami ustanov odpade namreč vsak družbeni, moralni, socialni ali ekonomski razložek. To bi moralo postati resnično del naše splošne družbene zavesti.

⁶ In California, which leads the U. S. and most of the world in systematic penology, judges give indeterminate sentences, and correction officials then determine the offender's fate according to his well-tested possibilities. Time, March 29, 1968.

Dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema

I

Kaj je družbenopolitični sistem v naši federativni državi, ni vprašanje, ki bi bilo za nas pomembno predvsem s svojega statičnega, pravno eksegetičnega vidika, kot neka danost celote pravnih norm, ki urejajo našo družbeno in politično ureditev. To je samo ena razsežnost tega vprašanja. Pa nikakor ne najbolj bistvena.

Vprašanje družbenopolitičnega sistema je pomembno predvsem v svoji dinamično politični razsežnosti, kot stalno se spreminjajoč sistem medsebojnih odnosov, ki se kot odsev skupnih interesov izoblikuje v neki konkretni pravni ureditvi. Če govorimo o federativno urejeni državi, tedaj je ta ureditev v prvi vrsti rezultanta odnosov med članicami federacije.

Če postavimo tako izhodišče vsaj kot hipotezo, ki jo bo treba v nadaljnjem šele dokazati, tedaj že s tem trdimo, da vprašanje družbenopolitičnega sistema ne more biti toliko dogmatično vprašanje njegove vsebine, ki se v dinamiki stvarnega življenja stalno spreminja, ampak predvsem vprašanje procesa — kako se soočajo interesi članic federacije, kakšne so njihove možnosti, da te interese uveljavijo, prek kakšnih institucij se izražajo in kakšni so pri tem odnosi med članicami federacije.

To pa so ravno najbolj življenjska vprašanja za Jugoslavijo kot državo. In ker jih razumemo dinamično, ne morejo biti nikoli dokončno urejena. Zato bodo zmerom zbuja našo zanimanje ne glede na formalno uzakonitev v ustavnem sistemu in nepretrgano si moramo prizadevati, da ustvarjamo boljše podlago za tako sodelovanje.

Čeprav so vprašanja našega družbenopolitičnega sistema in odnosov med federacijo in njenimi članicami naša vprašanja, ki zadevajo nas in od katerih je odvisna naša usoda, in čeprav pri tem naših rešitev ne vsiljujemo nikomur, imajo sama po sebi veliko širši pomen. Vsekakor so to vprašanja, ki zadevajo danes Evropo kot celoto. Jugoslavija je glede tega miniatūra Evrope. In če ne bi teh odnosov ustrezno uredili, bi Jugoslavija zgubila privlačnost kot skupnost narodov.

Zato so to vprašanja, o katerih je in bo treba stalno razmišljati tudi zato, ker so rešitve pogosto notranje protislovne, neka optimalna politična rešitev npr. včasih ni tudi gospodarsko najboljša in narobe:

neka rešitev je zelo sprejemljiva z nacionalnega stališča, a ni najboljša za koristi celotne skupnosti. Življenje pa stalno teče in se zato tudi težišče vprašanja stalno premika z enega področja na drugo. Vprašanje družbenopolitičnega sistema je zato nujno povest, ki nima konca. In prav je, da ga nima in ga ne more imeti, če je življenjsko in če je vsidrano v resničnih družbenih tokovih.

V tem sestavku je nekaj razmišljanj, ki gredo morda mimo doslej ustaljenih kolesnic. Tudi trditev, čeprav so nemara videti precej apodiktične, ne gre razumeti kot željo, da bi razvili dokončno resnico (še manj seveda kot »lekcijo« komurkoli), saj bi bilo kaj takega v nasprotju s tem, kar smo povedali na začetku, pač pa so bolj izziv k razmišljanju. Res je namreč, da smo prav na teh področjih izrazito statični in da novo družbeno vsebino, ki si jo prizadevamo uveljaviti, vse preveč odevamo v stare oblike, ki so bile primernejše za nekdanje čase, ko so bila vprašanja drugačna. To se je sicer v zgodovini dogajalo sleherni družbi. Toda prodor se lahko posreči samo drznemu mišljenju, ki se oddaljuje od ustaljenih norm.

II

Ker je obstoj Jugoslavije kot države odvisen od ustrezne ureditve odnosov med njenimi narodi, je čisto razumljivo, da je temeljnega pomena vprašanje, katere so tiste zadeve, ki naj jih ureja neposredno federacija, in kaj naj samostojno urejajo republike.

Če na to vprašanje odgovarjamo samo tako, kakor poskušajo odgovoriti nekateri pravniki, češ da naj bodo republike pristojne za urejanje vseh zadev razen tistih, ki posegajo v temelje družbenopolitičnega sistema, za kar naj bi bila pristojna federacija, nismo s tem povedali nič drugega, kot če bi matematik slovesno ugotovil, da je X enako X . Na to vprašanje namreč formalno pravno zadovoljivo sploh ni možno odgovoriti. Če je družbeni sistem v pravni obliki izražen interes, bo družbeni sistem tisto, o čemer so se članice federacije sporazumele.

Tedaj pa se vprašanje ne postavlja v obliki in s stališča, *kaj je družbeni sistem*, ker je to vprašanje zanimivo samo s formalno pravnega stališča, ampak s stališča, *kako se ta sistem oblikuje*, kar je v bistvu isto kot vprašanje, kako posamezna članica lahko v federaciji uveljavlja svojo voljo in zaščiti svoje interese. Zato je vprašanje družbenopolitičnega sistema v prvi vrsti izrazito politično vprašanje, ne pa formalno pravno vprašanje.

Prav obravnavanje teh vprašanj s formalno pravne strani je tudi vzrok, da se vprašanje pristojnosti oziroma njene delitve med republike in federacijo še vedno ni uredilo zadovoljivo, čeprav je že ustava iz leta 1963 hotela napraviti bistven premik na tem področju, ko je v 161. členu določila, da spada pretežni del zveznih pristojnosti v tako imenovano temeljno zakonodajo. Na področju temeljne zakonodaje naj bi si republika in federacija pristojnost med seboj razdelili. Republika naj bi na tem področju samostojno urejala vse zadeve razen tistih, ki zagotavljajo enotnost družbenopolitičnega sistema. Praksa je med drugim pokazala, da spadajo med zadeve enotnosti družbenopolitičnega sistema skoraj vse zadeve in da republika še vedno lahko sprejema le tako imenovane dopolnilne zakone, pri čemer pa še v teh večino določb prepiše iz zveznega zakona.

Če je razdelitev nekega kompleksa stvar zveze in republike, kar naj bi bilo področje temeljne zakonodaje, tedaj se takoj znajdemo pred vprašanjem kriterija, merila, kako naj tako celoto razdelimo. Če pravimo, da si pristojnosti na tem področju delita zveza in republika, tedaj smo samo povedali, da si pristojnost delita, ničesar pa nismo rekli o tem, kako naj si jo delita. Če ugotovimo, da naj bo federacija pristojna za zadeve enotnosti družbenopolitičnega sistema, smo spet rekli samo to, da je X enako X.

Če bi na vprašanje, kaj spada k zvezi in kaj k republiki, lahko točno odgovorili, bi temeljne zakonodaje sploh ne bilo treba, ampak bi lahko za vse zadeve, kjer je pristojna zveza, določili zvezno pristojnost, ki take zadeve ureja z enotnim zveznim zakonom. Lahko bi tudi čisto opustili razdelitev zvezne zakonodaje na popolno, temeljno in splošno. Taka rešitev bi bila tudi možna. (Nobena zadeva po naravi stvari ne spada v vseh primerih v zvezno ali v republiško pristojnost. Vse je odvisno od konkretnega dogovora in okoliščin.) Zvezna ustava na primer določa v 160. členu, da spada v izključno pristojnost federacije »varstvo neodvisnosti in teritorialne neokrnjenosti Jugoslavije; organiziranje oboroženih sil in zadeve obrambe države«. Nedavno smo ugotovili, da mora imeti tudi republika na tem področju svoje pristojnosti. In prav primer narodne obrambe, ki je vse doslej veljala za aksiom v zadevah zvezne pristojnosti, je najbolj zgovoren dokaz za našo trditev, da družbenopolitični sistem ni nekaj statičnega, ampak je izrazito dinamičen.

Kaj je zvezno in kaj je republiško, se lahko določi le v procesu medsebojnih odnosov med republikami, ki sodelujejo v federaciji. Pri tem izhajamo iz trditve, da so narodi suvereni in da samostojno odločajo o svoji usodi.

Če je temu tako, je zvezna pristojnost tisto, za kar so se v skupnem interesu sporazumele članice federacije. Vse to in samo to. Če bi tega izhodišča ne sprejeli, bi postala federacija pojmovno nadnacionalna realnost, ki svojo voljo uveljavlja tudi proti volji svojih članic.

S tem, da so se narodi Jugoslavije združili v skupnost — federacijo, namreč niso ustvarili nove, nadnacionalne skupnosti, ampak obliko skupnega sodelovanja. Narodi se sproti sporazumevajo o tem, kaj je njihov interes, ki ga bodo skupno uveljavljali, in od njihove daljnovidnosti je odvisno, ali bodo pri tem gledali samo na današnji dan ali tudi na jutrišnjega. Toda tudi če so kratkovidni in delajo v lastno škodo, jim nekdo drug s svojo voljo ne more nadomestiti njihove lastne pameti in lastne volje. Če bi prišel na to mesto nekdo drug, čeprav v imenu višjih koristi bi bilo svobodnega sodelovanja konec.

Taka teza o federaciji, ki je samo oblika sodelovanja, je v neki meri samo abstraktna konstrukcija. Vsaka organizacija se od svojega članstva v neki meri osamosvoji: postaja samostojna realnost, člani pa objekt lastne organizacije. Organizacija se poskuša personificirati v svojih organih. Zlasti za javno upravo je značilno, da jo predstavljajo njeni organi, ne pa državljani kot člani interesnih skupnosti. Temu procesu ne more popolnoma uiti niti federacija kot oblika sodelovanja med republikami. In tudi federaciji je lahko skupni interes »vseh narodov Jugoslavije« ali »interes enotnosti družbenopolitičnega sistema« v bistvu samo interes njenih organov ali celo samo strokovnotehnične uprave v službi teh organov. To je naraven pojav, četudi je neljub. Vendar takega

dejstva ne moremo sprejeti za načelo, ki naj bo izhodišče pri skupnih odnosih med narodi.

Zato je dejansko najbolj odločilno in tako rekoč ključno vprašanje v naši federalni skupnosti ne enotnost družbenopolitičnega sistema v nje-govi statični obliki, ampak problem, kako naj se lastna volja in interes članic federacije pretvarjata v skupno voljo in interes. Skupna volja in interes vseh članic postajata zvezna pristojnost ne zaradi tega, ker bi bila zveza svojim članicam nadrejena, ampak zato, ker se je prek nje izrazila volja članic federacije. S tega vidika ni odločilno vprašanje razpravljanje kaj naj bi bila zvezna pristojnost in kaj republiška, kaj spada v temelje enotnega družbenopolitičnega sistema in kaj ne; ne-potrebna in takemu procesu tuja je tudi razdelitev zvezne zakonodaje na popolno, temeljno in splošno. Na moč pa je pereče vprašanje, kako organizirati te procese, da se bo pokazala volja članic in da posameznih članic ne bodo majorizirali. Problem torej ni, pravno povedano, mate-rialnega značaja, ampak je izrazito formalnega in procesualnega znanja. Torej: ne kaj, ampak kako!

III

Če rešimo vprašanje, kako naj se oblikuje enotna volja vseh članic federacije in kako naj se izrazi, potem problema enotnosti družbeno-političnega sistema pojmovanja kot višje stvarnosti, ki se ji morajo pod-rejati tudi članice federacije, enostavno ni več, kakor tudi ni več potrebe, da bi zakonodajo delili na popolno, temeljno in splošno zvezno zakono-dajo. Sistem kot danost nastopa kot neka višja realnost samo proti tistim, ki se mu morajo na vsak način podrejeni; tako kot nastopa pravni red kot neka višja danost proti vsem tistim, ki se morajo takemu pravnemu redu podrejeni.

Če je tako, potem postaja družbenopolitični sistem Jugoslavije kot skupnosti narodov popolnoma nominalističen pojem, skupna oznaka za istovetnost družbene ureditve v temeljnih vprašanjih v vseh republikah kot članicah federacije. Ne zato, ker bi bila ta istovetnost republikam vsiljena od zunaj v imenu nekih višjih načel enotnosti družbenopolitičnega sistema, ampak zato, ker je taka istovetnost nastala od znotraj, na podlagi spoznanja o enakosti nekaterih temeljnih interesov ali kot rezultat kompromisa (kar je samo posebna oblika spoznanja lastnih interesov in možnosti za njihovo uveljavljanje). Družbenopolitični sistem Jugoslavije kot skupnosti narodov nastaja iz republik v federacijo, ne pa narobe, iz federacije v republike.

Tako je vsaj pojmovno in logično, če naj bo Jugoslavija skupnost svobodnih narodov. To pa mora biti, da bi uspešneje opravila svoj zrelostni izpit, na katerem je nekoč že padla, pa so ji okoliščine in narodnoosvobodilna borba omogočile, da ga ponavlja. Jugoslavijo kot državno skupnost namreč lahko družijo le skupen interes in medsebojno zaupanje članic, ki v tej federaciji sodelujejo.

Vprašanje družbenopolitičnega sistema tedaj ni le vprašanje sklad-nosti in notranje konsistentnosti pravnega sistema, ampak je temeljno politično vprašanje. In ker Jugoslavija nastaja oziroma je nastala kot formacija iz več narodov, tudi graditev družbenopolitičnega sistema ne more iti po obrnjeni poti in po drugačnih procesih. In vse, kar je s tako smerjo tega procesa v nasprotju, slabi Jugoslavijo kot državo, čeprav

včasih ukrepajo na ta način zato, da bi krepili in utrjevali enotnost. Jugoslavijo namreč pogosto krepijo procesi, ki se centralistično usmerjenim ljudem zdijo celo sredobežni in zato interesom Jugoslavije škodljivi.

To je stališče, ki je zaenkrat pri nas še precej tuje. In če bi skušali uveljaviti tako koncepcijo jugoslovanske državnosti, bi najbrž morala biti celotna organizacija zveznih organov in način financiranja zveznih potreb precej drugačna. Naj delamo kakršnekoli teoretične konstrukcije, dejstvo je, da se danes zveza vede kot realnost, ki je višja (ne samo širša) od sleherne republike, od vseh svojih članic oziroma od vseh republik kot celote. To se jasno kaže prav prek institucije enotnega, republikam nadrejenega družbenopolitičnega sistema; iz tega sistema izhaja tudi način financiranja zveznih potreb kot del in podsistem tega enotnega sistema; iz tega izhaja tudi organizacija zveznih organov, ki pravno sicer niso nadrejeni organom republik, dejansko pa so.

Če naj bo zveza oblika sodelovanja republik pri uveljavljanju in zaščiti njihovih skupnih koristi, potem je najbrž vprašljiva organizacija zvezne skupščine, kakršno imamo danes in kakršno sankcionira sedanja ustava. Da se federacija proti vsem drugim vede kot samostojna realnost, se jasno vidi že iz dejstva, da je zvezna skupščina organizirana po popolnoma enakih načelih kot republiške skupščine (dejansko formiranje je seveda potekalo tako, da so se republike prilagodile zvezi), čeprav naj bi imela zveza kot oblika sodelovanja republik popolnoma svojevrstne funkcije in zato tudi tem funkcijam ustrezno organizacijo. Predvsem zvezna skupščina ne more zastopati jugoslovanskega ljudstva neposredno. Zato pa ni nikakršne potrebe niti možnosti za neposredno predstavnitvo. Zveza potrebuje skupščino, ki bo imela samo en dom. V tem domu pa na podlagi popolne paritete nastopajo prek svojih delegatov republike in se sporazumevajo o skupnih interesih, stališčih, ukrepih in za uveljavljanje teh interesov.

Tudi ni potrebe, da bi zveza izdajala samo zakone za tista področja, na katerih bi morala biti vselej zagotovljena enotnost, republike pa naj bi bile pristojne za samostojno urejanje vseh tistih zadev, kjer taka enotnost ni potrebna. Če naj bo federacija oblika sodelovanja med republikami, naj že zaradi načela racionalnosti opravlja vse tisto, kar lahko opravlja v skupno korist vseh. Zlasti na področju zakonodaje ni nobene utemeljene potrebe, da bi republike čim več stvari urejale samostojno s svojimi zakoni. Tudi vse tiste zadeve, ki so sicer zadeve republik, pa jih vse republike lahko uredijo enotno, naj bi republike urejale prek zveznih zakonov. To ne bo v ničemer prizadelo njihovih koristi, nasprotno pa bo zagotavljalo čim večjo enotnost in poenotenost. Posebna republiška zakonodaja naj bi čim bolj zginila, kjer za to ni nobene potrebe. Toda taka enotna zvezna zakonodaja ne bi bila zakonodaja, ki bi bila republikam vsiljena proti njihovim interesom, temveč bi se v njej kazala skupna volja vseh. Samostojnost se ne kaže v pestrosti in kaosu, ampak v urejenosti in priznanju interesov, kakršni dejansko so. Samo tam naj bi bilo mesto posebni republiški zakonodaji, kjer gre res za specifične interese posamezne republike, ki so različni od interesov drugih, poleg tega pa niso z njimi v tolikšnem nasprotju, da bi bila v nevarnosti interesna skupnost vseh članic federacije. Vendar do take enotnosti ne moremo priti s tem, da razglašamo, da je federacija v svojem odnosu do republik samostojna. Nasprotno, do take enotnosti lahko pridemo samo, če lahko vsaka republika v skupnem organu, v

enotni zvezni skupščini uveljavi svoje interese in če je zaščitena pred majorizacijo preglasovanja.

In če je federacija oblika sodelovanja med članicami, potem tako sodelovanje ne zajema samo skupnega normiranja raznih zadev, ne le družbenopolitičnega sistema, ampak po sporazumu tudi izvajanje in uveljavljanje sprejetih stališč. To se pravi, lahko tudi financiranja zadev, ki jih ureja federacija, in neposredno izvrševanje zadev, ki je zanje pristojna federacija.

Enotnost družbenega sistema kot izraza enotne volje članic federacije namreč mora zajemati tudi financiranje zadev, o katerih so se članice sporazumele. Nesmiselno in protislovno bi namreč bilo, da je družbenopolitični sistem eno, financiranje zveznih zadev pa drugo in da med njima ni nobene neposredne zveze. Federacija po nekem načelu tudi glede financiranja zadev federacije ne more biti republikam nadrejena, ampak nasprotno, federacija je in mora biti od republik odvisna. Samostojnost in suverenost republik je vprašljiva, če o njihovih finančnih samostojno odloča federacija. Federacija pa odloča o finančnih republik zlasti na ta način, da iz skupnega narodnega dohodka najprej sebi odmeri delež, za katerega meni, da je primeren, republika pa naj shaja z ostankom in si ga deli z občinami. Finančna samostojnost federacije v odnosu do republik je čisto nezdržljiva s koncepcijo samostojnost republik. In če je federacija finančno odvisna od republik, bo morala živeti od prispevka republik, ki se bodo sporazumele, katere zadeve naj financirajo prek zveze, katere pa bodo financirale samostojno.

S tem avtomatično rešimo tudi vprašanje organizacije zvezne uprave. Vsaka republika bo zlahka ugotovila, ali se ji bolj splača, da nekatere zadeve opravlja prek zveze ali da jih opravlja samostojno s svojim aparatom. Uveljavila se bodo načela racionalnosti in učinkovitosti. V zadevah, kjer je po skupnem sporazumu zaradi skupnega interesa potrebno, da zveza tudi sama neposredno prek svojih organov izvaja posamezne zakone, bo zveza upravičena, da ima svoje organe na območju vse države ne glede na republike.

IV

Taki odnosi bi najbolj trdno povezali enotnost vseh jugoslovanskih narodov. Ta enotnost mora namreč temeljiti na realnosti skupnih interesov. Če takih realnih skupnih interesov ne bi bilo, potem tudi Jugoslavije kot skupnosti v eni državi združenih narodov ne bi bilo treba; in taka država tudi ne bi bila možna.

Za vsako skupnost pa velja načelo, da »gre ljubezen skoz želodec«, in pa »čisti računi, dobri prijatelji«. Samo tako jasni odnosi bodo pripomogli, da bodo vsi jugoslovanski narodi živeli kot najboljši sosedi, ki ne gledajo drug drugemu v skledo. Bratstvo in enotnost se ne kujeta s parolami niti z zakoni niti z enotnim družbenopolitičnim sistemom, ki bi bil članom federacije vsiljen, ampak s spoznanjem in priznanjem skupnih interesov, z ravnanjem v skladu s tako ugotovljenimi interesi in z medsebojnim zaupanjem. Medsebojno zaupanje pa krepijo ravno čisti računi.

Popolnoma brezpredmetno in formalistično je razpravljati, ali je taka državna tvorba po obliki federacija ali konfederacija. Če naj bo življe-

nja sposobna, mora biti organizirana in delovati v skladu z načeli sodelovanja in priznanja primarnosti interesov narodov, ki so stopili v tako skupnost narodov. Taka oblika sodelovanja je tudi v skladu z našimi načeli samoupravljanja. Če naj bo samoupravljanje oblika skupnega odločanja prizadetih o skupnih interesih, tedaj je federacija oblika in sredstvo, s katerim jugoslovanski narodi samoupravno odločajo o svojih zadevah. Samoupravnosti v družbi ne more biti, če sama sebe ne upravlja tudi družba kot celota. Samoupravnosti v družbi ne bi moglo biti, če bi vse podrejali nekakšnim načelom enotnosti družbenopolitičnega sistema ne glede na to, ali so ta načela v skladu z interesi članov te družbe.

Pravimo, da smo v marsikateri družbenopolitični rešitvi izvirni in da hodimo svoja pota, ki nam ustrezajo. V odnosih med federacijo in republikami kot njenimi članicami, glede sprejemanja zvezne zakonodaje in uveljavljanja pravnega reda, financiranja zveznih zadev, organizacije najvišjih zveznih organov itd. pa se tako zelo oklepamo vzorcev državnih ureditev iz preteklosti, da nam prav te rešitve v marsičem otežujejo plodnejše sožitje in da nam otežujejo razvoj samoupravljanja kot temelja našega družbenega sožitja. Naša zvezna skupščina je kljub temu, da ima vrsto zborov in da se glede tega formalno razlikuje od klasičnih vzorcev parlamenta, v bistvu ukrojena po popolnoma klasičnih vzorcih. Ni namreč prirojena taki temeljni potrebi, kakršna je sodelovanje članic federacije pri oblikovanju skupnega pravnega reda. Sistem financiranja skupnih zveznih potreb je kljub poudarjanju, da pri nas poteka proces odmiranja države, še vedno centralno-državni sistem; in zdi se nam skoraj nepojmljivo, da bi bila federacija finančno odvisna od svojih članov. Prav taka ureditev pa bi bila resničen odmik od pojma državnosti kot sredstva za podrejanje in uveljavljanje volje drugih nasproti tistim, ki jo morajo izvajati. Pravni red, ki bi izviral iz federacije ne glede na voljo članic federacije, je klasičen primer prava kot izraza državnosti tudi nasproti članicam federacije in ne more neposredno izražati skupne volje prizadetih, pa čeprav nastopa pod naslovom »družbenopolitični sistem«. Glasovanje v zvezni skupščini lahko še vedno pomeni majorizacijo, ki pa v odnosih med članicami federacije najbrž ne more veljati za pravilo, če naj uveljavljamo samoupravno družbo kot družbeno ureditev, ki se razlikuje od do sedanjih klasičnih modelov in ki naj bo nova oblika odnosov med ljudmi. Kaj vpeljati namesto tega, kako zaščititi tudi manjšino pred večino in hkrati onemogočiti manjšini, da bi spodnašala vse skupne napore večine, to so vprašanja, ki jih je treba rešiti.

Nove oblike ureditve potrebujemo prav na teh področjih. Tu bi morali biti izvirni. Pa nismo.

Ali bi bila, če bi tako storili, federacija v nevarnosti? Zlasti če naj jo postavimo v odvisnost od kratkoročnih in navideznih interesov, ki jih morda lahko uveljavljajo nekateri ne glede na potrebe skupnega sožitja? Ali naj namesto majorizacije postavimo pravico veta? *Veto Poloniam perdidit!*

Vse to so zelo kočljiva in življenjska vprašanja. Toda tem temeljnim vprašanjem se ne moremo izogniti s tem, da klasične rešitve, ki novim razmeram ne ustrezajo, enostavno prebarvamo s formalnimi specifičnostmi. Zaradi drugačne zunanje oblike navadno ne more biti drugačna tudi notranja vsebina.

Odnosi med republikami kot članicami federacije, ki morajo temeljiti na načelu družbenega samoupravljanja, so nova kvaliteta. Če tej novi kvaliteti ne bi bili sposobni dati novega prostora, potem bi kljub temu, da poudarjamo samoupravnost in samoupravljanje, v bistvu ostali pri starem. Staro pa ne ustreza. To je vse bolj očitno.

V

Taka koncepcija zvezne skupščine in tak proces pri sprejemanju zveznih zakonov bi tudi ustrezala instituciji t. i. družbenega dogovarjanja. Zvezna skupščina je mesto kjer se posamezne republike, članice federacije, dogovarjajo o načinu, kako bodo urejale skupne probleme.

Bistvo tega dogovarjanja, zlasti glede njegove obveznosti za celoto, je treba šele določiti. To dogovarjanje na eni strani ne more biti isto kot navaden civilnopraven dogovor, ki ga stranke sklenejo ali ne sklenejo, kakršni so pač njihovi interesi; pri takem dogovarjanju vlada popolna pogodbeni svoboda v okviru veljavnega pravnega reda in za izvršljivost sklenjenih pogodb je porok država s svojo močjo. To tudi ne more biti pogodba med državami po mednarodnem pravu, kjer se dogovarjata dve ali več suverenih držav in kjer praktično nimamo nikake višje sile, ki bi bila porok za izvršljivost teh pogodb. To tudi ni dogovarjanje po vzorcu kolektivnih pogodb, kjer je kolektivna pogodba nadomestilo za državno normo: država ne želi sama normirati neke zadeve in prepusti za-interesiranim državljanom oziroma njihovim organizacijam, da same določijo pravila ravnanja v nekaterih zadevah, dogovor pooblaščenec večine oziroma organizacij pa avtomatično velja tudi za vse druge. Taka vrsta kolektivne pogodbe gotovo ne more biti družbeni dogovor v zvezni skupščini, saj zahteva neko višjo oblast federacije nad vsemi svojimi članicami, hkrati pa uzakonja načelo majorizacije: kar je prav večini, mora veljati tudi za vse druge.

Zato lahko rečemo, da v glavnem vemo, kaj naj v zvezni skupščini družbeni dogovor ne bi smel biti. Ne vemo pa, kaj naj bi bil. Tu je treba ravno iskati novih načinov in kaj malo nam pomaga, če kratko in malo razglasimo institucijo družbenega dogovarjanja, ne da bi si prišli na jasno, kaj to je.

Problem, ki ni urejen in ki mu ne vemo rešitve, pa je slej ko prej temeljni problem državnega sožitja: vprašanje, kako se sprejemajo sklepi. Če ostajamo pri klasični formuli, ki se na videz zdi najbolj demokratična, da se manjšina podreja večini, smo uzakonili pravno podrejenost posameznih republik. S tem dejansko uvajamo institucijo federacije kot države, katere podložniki so tudi republike. Govoriti v takih okoliščinah o suverenosti republike je tveganje, ki ne prenese preskusa stvarnosti. Isto velja tudi za pravico narodov do samoodločbe.

Če pa nasprotno republiki zagotovimo pravico, da se ne podreja večini, kadar meni, da sklep večine ni v skladu z njenimi interesi, smo praktično negirali federacijo kot državo. Kaj je potem taka družbena skupnost? Zlasti pa, kako jo čimbolje usposobiti za življenje?

To so zelo težka vprašanja, za katera sta oba navedena odgovora samo skrajnostni rešitvi. Rešitev je verjetno čisto drugje. In praktično se znanost sploh še ni trudila, da bi za to težko vprašanje našli kakšno ustrežnejšo rešitev. Absolutne rešitve najbrž sploh ni; treba pa bi bilo poiskati vsaj neko kolikor toliko sprejemljivo rešitev. Če bi tu našli

neko kolikor toliko zadovoljivo rešitev, potem bi dejansko lahko govorili o družbenem dogovarjanju v okviru federacije kot o neki novi kvaliteti. Če bi tu našli rešitev, smo kar takoj našli ključ, ki odpre vrata vsej Evropi.

Pa še nekaj je v zvezi z družbenim dogovarjanjem na federativni ravni popolnoma jasno: o skupnih zadevah, ki so pomembne za vse člane federacije, se lahko dogovarjajo samo republike prek zvezne skupščine. Nihče jim ne more te njihove samoupravne pravice odvzeti, sklicujoč se na pravice delovnih ljudi, da se dogovarjajo prek vseh drugih možnih samoupravnih oblik, ker bi s tem prišlo do kolizije pravic do samoupravljanja z najširšim javnim interesom.

Proces decentralizacije pristojnosti od zveze na republike je dolgotrajen in poln zapetljajev in včasih tudi ne brez hujših pretresov. Tu so včasih bili tudi težke boje, ki so dobro znani iz naše politične zgodovine ravnokar preteklih let. Videti je, da je republikam v dobršni meri le uspelo ali da vsaj bitke še niso v celoti zgubile (kakor pač gledamo na ta proces). Vsekakor pa tega procesa ni konec in ga ne sme biti konec. In v ta politični proces lahko vskoči proces družbenega dogovarjanja kakor trojanski konj.

Naj to tezo pojasnimo s primerom.

Republike se na primer ne strinjajo o tem, kako naj se v državi uredi elektrogospodarstvo. Nekateri so za centralizacijo, drugi za decentralizacijo. Politični boj, ki se dogaja v skupščinah, se je končal s stališčem, da naj bo elektrogospodarstvo decentralizirano. Pri elektrogospodarstvu gre za izrazit javen interes. Če republika ne more vplivati na elektrogospodarstvo, ne more vplivati na enega od dejavnikov, od katerega je odvisen obstoj in razvoj vsega njenega gospodarstva. Če težišče odločanja o elektrogospodarstvu prenesemo iz republike, so posledice zelo jasne. Protagonisti za centralizacijo lahko uberejo drugo pot. Elektrogospodarske organizacije naj bi sklenile dogovor o integraciji v vsej Jugoslaviji. Ta družbeni dogovor se z močjo zakona raztegne tudi na tisto manjšino, ki se s tem ni strinjala, npr. za vsa elektro-podjetja v eni republiki.

Pod plaščem družbenega dogovora smo v tem izmišljenem primeru dosegli centralizacijo, ki nam je v političnem boju v skupščini ni uspelo uveljaviti. Z družbenim dogovorom, ki nam zveni celo zelo demokratično in napredno, smo z enim zamahom zgubili vse, kar smo si z velikimi težavami priborili v skupščini. Primerov take majorizacije prek oblike družbenega dogovarjanja je lahko še več.

Iz tega pa sledi, da državi podrejene organizacije in posamezniki ne morejo niti prek oblike družbenega dogovarjanja prevzeti pristojnosti, ki jo ima republika kot članica federacije. Tudi na to stvar je treba zelo skrbno paziti, ker se nam sicer lahko ob navdušenju za deetatizacijo in družbeno dogovarjanje zgodijo zelo neljuba presenečenja. Niti federacija nima pravice, da glede tega popusti pred kakršnimi koli političnimi organizacijami in se v korist tretjega odpove pristojnostim, ki jih je dobila v bistvu od republik, niti nimajo katere koli družbene, politične ali delovne organizacije pravice, da pod obliko družbenega dogovora prevzamejo pristojnosti, ki gredo na področju dogovarjanja v federaciji samo republikam.

Dvodomni sistem v Jugoslaviji

(s posebnim poudarkom na razvoju doma narodov)

Sestavek »Dvodomni sistem v Jugoslaviji s posebnim poudarkom na razvoju doma narodov« sem pisal za zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani. V reviji objavljam — s pristankom urednika zbornika — samo del (zadnji dve poglavji) prispevka. Zato so pri razumevanju možne določene enostranosti, kajti delo je do kraja skladno le kot celota.

V prejšnjih poglavjih je obdelan razvoj zbora narodov kot drugega doma skozi vsa ustavna obdobja nove Jugoslavije, in sicer v poglavjih: dvodomnost konstituante in vprašanje njene suverenosti, dvodomni sistem v ustavi iz leta 1946, dvodomnost v drugem ustavnem obdobju, položaj zbora narodov v ustavi SFRJ iz leta 1963, ustavne spremembe leta 1967 in ustavne spremembe leta 1968.

Sestavek ima dvojni namen. Želi dati kolikor toliko celovito informacijo o tem aspektu dvodomnosti našega skupščinskega sistema, poskuša pa tudi s teoretičnih vidikov osvetliti položaj zbora narodov v posameznih fazah povojnega razvoja in (kritično) ovrednotiti nekatere vidike njegovega položaja v našem skupščinskem sistemu. Odraž tega poskusa je tudi zadnje poglavje sestavka, v katerem so nanizane dileme oz. razmišljanja ob sedanjí strukturi zlasti zvezne skupščine in republiških skupščin. Nadaljnje proučevanje zasluži takó razmerje med zborom narodov in drugimi zbori v zvezni skupščini kot tudi struktura zborov delovnih skupnosti. Torej se tudi ni mogoče izogniti vprašanju, ki je v zadnji ustavni razpravi dobilo že takšne politične dimenzije, da bi bilo v takšnem vzdušju razpravo skoraj nemogoče nadaljevati: to je vprašanje, ali naj bo en zbor ali več zborov delovnih skupnosti. V kontekstu ostalih vprašanj v zvezi s strukturo skupščine bo tudi ta vidik še vedno aktualen, vendar bi morali dati dovolj prostora in časa izmenjavi strokovnih gledišč in argumentov; v razpravo tudi ne bi smeli vnašati vzdušja apriornega političnega etiketiranja avtorjev določenih pogledov in stališč.

*I. Primerjava sedanje strukture zvezne skupščine (1968)
s prvo (1946) in drugo (1953) ustavno ureditvijo*

Gledano razvojno, so bile konstitutivne sestavine skupščine v dosedanjih ustavnih ureditvah od 1946 dalje bodisi kvalitetno različne, bodisi v njej različno zastopane po intenziteti.

1. V skupščini prve ustavne ureditve (zakon o ustavodajni skupščini iz leta 1945 in ustava FLRJ iz leta 1946) sta *konstitutivni dve sestavini*, in vsaka od njiju je bila izražena v posebnem domu skupščine:

a) celotno prebivalstvo federacije, zastopano v prvem domu, imenovanem »zvezna skupščina« oziroma »zvezni svet« in

b) narodi (in narodnosti) oziroma republike kot oblika njihove teritorialne organiziranosti, zastopani v drugem domu, v domu federalnih enot, imenovanem »skupščina narodov« oziroma »svet narodov«.

Ta struktura ustreza *tradicionalni shemi dvodomnega parlamenta* zveznih držav.¹ Prvi dom, v katerem je zastopano celotno prebivalstvo, ima unitarno² demokratična obeležja. Zato so za to zbornico tudi značilna imena kot »poslanski dom« (Abgeordnetenhaus, House of Representatives) ali pa »ljudski dom« (Das Volkshaus). Drugi dom, kjer so zastopane federalne enote, pa poudarja individualnost federalnih enot, ki sestavljajo zvezno državo. Značilno ime za ta drugi dom je »dom držav« (Staatenhaus)³.

2. Skupščina druge ustavne ureditve (ustavni zakon iz leta 1953) nima več istih konstitutivnih sestavin kot prejšnja skupščina, ampak eno od prejšnjih dveh (nacionalnost) opušča in uvaja eno novo (delo, interes proizvajalcev). Skupščino sestavljata dva domova: zvezni zbor, ki zastopa interes celotnega prebivalstva federacije, in zbor proizvajalcev, ki zastopa interese delovnih ljudi v sistemu družbene lastnine in delavskega samoupravljanja.

Nacionalno vprašanje stopi v ozadje in zgubi pomen konstitutivne sestavine skupščine: zategadelj zgubi zbor narodov pozicijo samostojnega doma in se ohrani le kot posebno telo v okviru zveznega zbora, kot simbol federativne ureditve, ki pa je po noveli ustavnega zakona spomladi 1954 še bolj zgubil svoj praktični pomen.⁴

Zbor narodov se štirinajst let — tja do leta 1967 — skorajda ni sestajal ali pa so bile njegove seje povsem formalne.⁵

¹ Prim. Bluntschli, »Allgemeines Staatsrecht, I, 1868; F. Fleiner, »Schweizerisches Bundesstaatsrecht«, 1923; G. Jellinek, »Allgemeine Staatslehre«, 1913; C. Schmitt, »Verfassungslehre«, 1928; A. V. Dicey, Law of the Constitution, 1961; K. Loewenstein, »Verfassungslehre«, 1969.

² »Unitarno« je tu mišljen za oznako silnic, ki posamezne dele federacije združujejo in jih povezujejo med seboj (unionizem), ne pa v negativnem političnem pomenu unitarizma kot antipoda federativni ureditvi in kot oblike nacionalnega zatiranja.

³ Bluntschli posrečeno imenuje ta drugi dom »Versammlung der verbündeten Staatsindividualitäten«. Cit. C. Schmitt, op. cit. 296.

Nemška ustava iz leta 1849 (Frankfurter Verfassung), člen 85: »Der Reichstag besteht aus zwei Häusern, dem Staatenhaus und dem Volkshaus.«

⁴ Ko so se na zboru narodov zavzemali za to, naj bi vsaj za spremembo ustave ostali obvezni sestanki zbora narodov, je dr. M. Žanko poudaril, da je Jugoslavija federativna država in ima zaradi tega zbor narodov zanjo simboličen pomen. — Stenografski zapiski ZLS, 1954 str. 478.

⁵ V enajstih letih (od 1953 do 1963) je imel zbor narodov — odkar ni bil več samostojen zbor — osem rednih sej, od tega šest v letu 1954, od 1954 do 1963 pa dve seji; pri tem je zanimivo, da je zadnja seja, ko je zbor narodov obravnaval predlog ustave SFRJ, trajala samo osem minut. Od leta 1963 do 1967, ko so bili sprejeti ustavni amandmaji, je imel zbor narodov pet sej, od tega tri v letu 1967, ko je obravnaval uporabo sredstev sklada za manj razvite republike in predloge za spremembo ustave. Podatek, ki ga navaja Nikolić (Savezna skupština u ustavnom i

3. Tretja ustavna ureditev — če pri tem pustimo ob strani novelo ustavnega zakona iz leta 1954 — uvedena z novo ustavo SFRJ iz leta 1963, ni vnesla bistvenih sprememb v strukturo zvezne skupščine glede njenih konstitutivnih strukturnih sestavin: še naprej ostajata *nosilni sestavini prebivalstvo in proizvajalci*.

Kvalitetna sprememba je nastopila le za drugi dom, ki odslej ni več homogen dom, ampak se *notranje razdeli v več zborov* delovnih ljudi, od katerih vsak pokriva določeno področje združenega dela (gospodarstvo, prosveta in kultura, sociala in zdravstvo, državna uprava in družbene organizacije). S tem se je razširil temelj, iz katerega se je prej napajalo sicer homogeno predstavništvo proizvajalcev.

4. Četrto ustavno ureditev uvajajo ustavni amandmaji iz leta 1967. Le-ta pomeni podobno prelomno obdobje kot ustavni zakon iz leta 1953: v skupščino namreč *ponovno uvaža narod oz. republiko* kot konstitutivno strukturno sestavino.

Ureditev iz leta 1953 je ponovno vzpostavljena, obenem pa kvalitetno presežena: zbor narodov se ne sestaja obvezno le zaradi spremembe ustave, ni omejen več na obvezne ali fakultativne sestanke, ko bi določen akt zvezne skupščine ocenjeval s stališča, ali so kršene enakopravnosti narodov oz. republik in ustavno določene pravice republik, ampak postane za določene zadeve enakopraven dom z zveznim zborom, torej dejansko neke vrste šesti zbor skupščine.

5. Peto ustavno obdobje se začne konec leta 1968 z ustavnimi amandmaji VII—XIX. Proces, ki ga je odprl ustavni amandma I, se sklene zlasti z amandmaji VII, VIII in IX: za zvezno skupščino postanejo *nosilne tri strukturne sestavine*: nacionalnost, prebivalstvo in združeno delo. Vsaka izmed teh treh konstitutivnih strukturnih sestavin je izražena v posebnem samostojnem zboru zvezne skupščine.

Tako se v zvezni skupščini srečujejo in realizirajo trojni interesi: »Interesi ljudi v združenem delu, njihovi interesi zunaj združenega dela v družbeno-političnih in družbenih skupnostih in njihovi nacionalni interesi se izražajo v zborih delovnih skupnosti, v družbeno-političnem zboru in v zboru narodov.«⁶

II. Nekatera razmišljanja v zvezi s sedanjo strukturo skupščine

6. Namesto dveh konstitutivnih sestavin, kot jih je imela skupščina v prvem ustavnem obdobju, ima sedanja skupščina tri nosilne strukturne sestavine. To je samo po sebi postavljalo *vprašanje trodomnosti*, če naj bi bili vsi trije interesi med seboj popolnoma enakopravni in bi po svojih zborih na enakopravni osnovi odločali o zadevah iz pristojnosti zvezne skupščine. Do tega ni prišlo, ker bi bil skupščinski postopek še dosti bolj zapleten in zamuden, kot je pri dvodomnem sistemu, a že pri tem govorijo o nevarnosti »blokiranja političnega procesa«, zlasti če sta oba doma popolnoma enakopravna.⁷

političkom sistemu Jugoslavije, Bgd. 1969, str. 25, op. 28), da je bilo v letih 1953—1963 dvajset sej zbora narodov, ne ustreza, ker so prištete tudi seje, ko je bil zbor narodov še samostojen dom (teh sej je bilo v l. 1953 enajst!)

⁶ M. Popović, Ekspoze 25. 11. 1968, Stenografske beleške, str. 8.

⁷ K. Loewenstein, »Verfassungslehre«, str. 184.

Ker bi bil trodomni sistem težko izvedljiv — niti ni bilo poskusov, da bi ga uvedli⁸ — se omenjene tri konstitutivne sestavine, ki pa niso značilne le za skupščinsko strukturo, ampak za našo federacijo na sedanjosti stopnji sploh, uveljavljajo skozi *specifičen dvodomni sistem*, kakršnega je uvedla ustava leta 1963. Toda v tem dvodomnem sistemu niso vse tri sestavine enakopravne oz. nimajo enake specifične teže. Primarno vlogo — daleč najprimernejšo — ima sestavina nacionalnosti, sestavina federalizma, posebljena v zboru narodov. Takšen položaj zbora narodov je zagotovljen tako s paritetno sestavo tega doma kot tudi z njegovimi pristojnostmi. Po pomembnosti je na drugem mestu družbenopolitični zbor, ki izraža sestavino prebivalstva, unitaristično sestavino. Zbori delovnih skupnosti, izražajoč interes proizvajalcev, imajo v sebi prav tako unitaristične sestavine in je tudi njihovo poslanstvo, da prenašajo nacionalne meje ter zagotavljajo interese delovnih ljudi ne glede na to, v kateri republiki žive. Glede na svoje pristojnosti so zbori delovnih skupnosti na tretjem mestu. Bilo je že slišati glasove nezadovoljstva glede razdelitve pristojnosti, češ da so zbori delovnih skupnosti zastopavljeni.⁹

7. *Položaj zborov delovnih skupnosti* v skupščini je brez dvoma eno izmed vprašanj, ki bo zahtevalo temeljitih proučevanj in nadaljnjih izpopolnitev. Kot ni predstavništvo proizvajalcev izvirna jugoslovanska zamisel, ampak je zamisel o ekonomskem predstavništvu — in poskuse za njih uresničitev mogoče srečati že od druge polovice 19. stoletja dalje,¹⁰ tako tudi niso samo nam stalni problemi v zvezi s statusom tega predstavništva.

Nedvomno je jugoslovanski model eden najnaprednejših in doslej v praksi najdosledneje uresničenih predvsem zato, ker dvodomnosti predstavniškega telesa ne gradi na nasprotju med delom in kapitalom, ter dvodomni sistem, kjer je v enem izmed domov zastopan interes delovnih ljudi, ni namenjen polarizaciji »zgornji dom — spodnji dom« v pomenu polarizacije »delo — kapital«, tako da bi sama dvodomnost pomenila razreševanje razrednega konflikta v družbi,¹¹ ampak

⁸ Do trodomnega sistema bi prišlo po obhodni poti na podlagi 5. točke IX. amandmaja, po katerem se »nepristojni« zbori lahko vključijo v postopek sprejemanja kakega akta in je v primeru spora treba izvesti usklajevalni postopek. Na to možnost opozarja dr. A. Fira, Arhiv 1969, št. 1—2, str. 8.

Odlok o postopku za izvajanje 5. točke ustavnega amandmaja IX. (Ur. list SFRJ 42/1969) določa sicer usklajevalni postopek, vendar pa zainteresirani zbori v njem ne morejo uveljaviti svojih stališč, ker je dokončna odločitev v rokah pristojnih zborov.

⁹ Prav iz tega razloga — ni se strinjal z razdelitvijo pristojnosti — je gospodarski zbor zvezne skupščine zavrnil predlagani IX. ustavni amandma. »Delo«, 27. 12. 1968.

¹⁰ Ni naš namen, da bi te zamisli in poskuse vrednotili in jih primerjali z našim ustavnim modelom predstavništva delovnih ljudi.

Kot prvi praktični poskus vgraditi v državni ustroj ekonomsko predstavništvo navajajo Napoleonov Acte Additionnel iz leta 1815. R. Warlemont, »La Représentation économique dans l'acte additionnel jusque aux constitutions de l'empire«, »Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle«, 1954, št. 15, str. 244 in nasl.

¹¹ Wenn der Gegensatz von Oberhaus und Unterhaus den Gegensatz von Kapital und Arbeit bedeutet, so ist das Zweikammersystem nur die Entfaltung eines Klassen Gegensatzes. — C. Schmitt, cit. str. 197.

je njegov cilj, da se obstoječi različni interesi v družbi čimbolj ustrezno izrazijo ter po demokratični poti uveljavijo. Struktura našega parlamenta ne izhaja iz nepomirljivih razrednih nasprotij¹² med delom in kapitalom (zasebnemu kapitalu je bila z nacionalizacijo in drugimi ukrepi materialna baza odvzeta), ampak naj bi bil parlament orodje delovnih ljudi za upravljanje družbenih zadev, za uveljavljanje njihovih interesov in za razreševanje konfliktov med različnimi interesi.

V zvezi s položajem zborov delovnih skupnosti je mogoče zastaviti problemsko vprašanje v *štirih smereh*: 1. razmerje zborov delovnih skupnosti do zbora narodov in družbeno-političnega zbora; 2. notranja struktuiranost zborov delovnih skupnosti — vprašanje enega zbora ali več specializiranih zborov; 3. vprašanje paralelne strukture zvezne skupščine in skupščin federalnih enot; 4. perspektive za odpravo zborov delovnih skupnosti.

8. Zbori delovnih skupnosti niso v razmerju do zbora narodov kot sedanjega primarnega doma popolnoma enakopravni. Ravnotežje med obema domoma skupščine se je porušilo že leta 1953, ko je bilo predstavnništvo proizvajalcev (zbor proizvajalcev) uvedeno kot konstitutivna sestavina skupščine.

Razmerje med zveznim zborom in zborom proizvajalcev ne temelji več na načelu enakih pravic obeh domov, kot je to veljalo za zvezni svet in svet narodov.¹³ Zvezni zbor je dobil primarno pozicijo: postal je samostojen dom za vse zadeve iz pristojnosti skupščine, razen zadev, o katerih sta oba zbora odločala enakopravno (34. člen ustavnega zakona) ali skupno (36. člen ustavnega zakona) ali pa zbor proizvajalcev sam (40. člen ustavnega zakona), vendar pa zbor proizvajalcev sam ni mogel sprejemati zakonov, kot je to mogel zvezni zbor. Tako je zvezni zbor dobil pozicijo splošnega političnega zbora.¹⁴

Podobno je ostalo v ustavi leta 1963: zvezni zbor je ostal splošni politični zbor s splošno presumpcijo pristojnosti (178. člen). Celo več: če bi bila zaradi nesporazuma pri sprejemanju družbenega plana ali proračuna razpuščena zvezni zbor in pristojni zbor delovnih skupnosti, velja besedilo, ki ga je izglasoval zvezni zbor (189. člen). Z ustavnim amandmajem I (amandma IX je sicer pristojnosti na novo razdelil) je bilo od-

¹² Prof. Goričar (»Promjene u političkoj strukturi Jugoslavije i Savez Komunista« v: »Komunisti i samoupravljanje«, str. 307, Zgb. 1967) ugotavlja, da je delavski razred v pogojih naše socialistične ekonomske strukture, zlasti pa v pogojih samoupravljanja zgubil eno konstitutivnih sestavin vsakega temeljnega razreda, namreč antagonističen odnos do nekega drugega, njemu nasprotnega družbenega razreda (razen če za takšno, delavskemu razredu antagonistično razredno grupacijo ne razglasimo t. i. tehnično-birokratskega »razreda«).

¹³ Djordjević, »Beseda o ustavnem zakonu«, str. 100, »Nova ustava FLRJ«, Uradni list FLRJ 1953, E. Kardelj, »Problemi socialistične graditve«, II, str. 276.

¹⁴ Pojem splošnega političnega zbora je mogoče definirati s stališča obsega predstavnništva (ali je v njem zastopano celotno prebivalstvo), bodisi s stališča obsega pristojnosti. Dr. Geršković (»Problemi i perspektive razvoja skupštinskog sistema Jugoslavije«, Rad JAZU; knjiga 347, str. 57) omenja poleg teh še druge značilnosti. Tako se je pri nas pojem političnega doma uveljavil v smislu, da tako imenujejo dom, na katerem je težišče pristojnosti. Tako ga podobno razlaga C. Schmitt (op. cit. str. 198), da namreč postane med dvema sicer enakopravnima domoma oz. parlamentoma politični parlament tisti, ki se v konfliktni situaciji uveljavi kot pomembnejši, ki prevaga s svojo močjo.

pravljeno samostojno področje zveznega zbora: odslej so vse zadeve iz pristojnosti zvezne skupščine glede izdajanja obveznih aktov v enakopravni pristojnosti dveh zborov.

9. Potem ko so bili sprejeti zadnji ustavni amandmaji, je bilo večkrat poudarjeno, da zdaj »ni več zveznega zbora kot splošno političnega v nasprotju z zbori delovnih skupnosti.«¹⁵ Toda to ne drži popolnoma. Zveznega zbora sicer ni več, toda nadomestil ga je zbor narodov, ki ima značaj *splošnega političnega zbora*.¹⁶ Toda tudi družbenopolitični zbor se po pristojnostih približuje zboru narodov. S pristojnostmi, ki jih imata na temelju 1. točke amandmaja IX in zlasti s presumpcijo pristojnosti v njuno korist, imata zbor narodov in družbeno-politični zbor v razmerju do zborov delovnih skupnosti nedvomno položaj, kot ga ima splošni politični zbor.

Za razmerje do zborov delovnih skupnosti, za njihov položaj v celotnem kompleksu izvrševanja funkcij skupščine ni relevantno, da se zadeve, ki jih našteva 1. točka amandmaja IX v tretjem odstavku, rešujejo dvodomno, v tem primeru kot enakopravno področje zbora narodov in družbenopolitičnega zbora, kajti ta dvodomnost se ne realizira v alternaciji z enim izmed treh zborov delovnih skupnosti. Uvedba dvodomnosti za vse pristojnosti skupščine, ki se končajo z obveznim aktom, oz. enakopravnost zborov pri odločanju o zadevah, ki so jim dane v dvodomno odločanje, nikakor ne pomeni, da je s tem odpravljena kvaliteta odnosov med zbori skupščine, kar je bilo poprej znano kot lastnost splošnega političnega zbora. To lastnost sta v razmerju do zborov delovnih skupnosti obdržala zbor narodov in družbenopolitični zbor.

To postane tembolj očitno ob dejstvu, da zbori delovnih skupnosti (niti prej kot enoten zbor proizvajalcev niti zdaj kot specializirani zbori) niso pristojni odločati o zunanji politiki, notranji politiki, narodni obrambi ipd., torej o vprašanih politične oblasti v ožjem pomenu besede. Končno daje zboru narodov in družbenopolitičnemu zboru lastnost splošnega političnega zbora tudi dejstvo, da formirata politično-izvršilne organe in tudi realizirata odgovornost teh organov nasproti skupščini. Možnost vplivanja na eksekutivo je v ustavnih sistemih eno izmed meril moči parlamenta.¹⁷

Tedaj ne samo da ni mogoče zanikati dejstva, da sta dva zbora v razmerju do zborov delovnih skupnosti postavljena v položaj splošnih političnih zborov, ampak se upravičeno postavlja vprašanje, ali je pravilno, da zbori delovnih skupnosti niso pristojni zbori za vprašanja, kot so zunanja politika, notranja politika in narodna obramba.

10. Drugo vprašanje se tiče *notranje strukturiranosti* zborov delovnih skupnosti. Osrednja dilema ob zadnjih ustavnih spremembah — ki pa jo je bilo dosti močnejše čutiti v Sloveniji kot pa na zvezni ravni — je bila, ali dosedanje specializirane zборе združiti v enoten zbor delovnih skupnosti ali ostati pri razcepljenih zbora. V slovenski skupščini se je

¹⁵ Prim. M. Popović, Ekspoze 15. 11. 1968, Stenografske beleške, str. 8.

¹⁶ S preobrazbo sedanjega zbora narodov v osnovni »politični zbor v zvezni skupščini postaja ta zbor osnovni nosilec političnega odločanja.« Tito, Ob 25-letnici AVNOJ, »Delo« 1. 12. 1968.

¹⁷ Volitve izvršilnih političnih organov skupščine poudarja dr. L. Geršković (op. cit. str. 59) kot značilnost, v kateri se med drugim izraža primat splošnega političnega zbora (prej zveznega zbora, pa tudi republiškega zbora).

razpoloženje poslancev močno nagibalo v prid združitve,¹⁸ vendar do združitve zborov ni prišlo, čeprav sta gospodarski zbor in organizacijsko-politični zbor glasovala za združitev, ker se je razprava o tem zaostila tako rekoč v politično-ideološko alternativo — za samoupravljanje (več zborov delovnih skupnosti) ali proti samoupravljanju (en zbor delovnih skupnosti). Privrženci združitve so takrat poudarjali kot svoj poglavitni argument, da bi se namreč v enotnem zboru učinkoviteje in normalneje uveljavili enotni temeljni interesi vseh delovnih ljudi v združenem delu.

Kot ugovor proti združitvi v enoten zbor delovnih skupnosti je predsednik zvezne skupščine (in hkrati predsednik ustavne komisije) dejal, da bi to nasprotovalo temeljnemu načelu predložene strukture skupščine, ki izhaja iz tega, »da mora biti skupščina delovno telo, ne pa reprezentativni parlament, čedalje bolj mesto dogovarjanja in skupnega odločanja delegatov delovnih organizacij in osnovnih družbeno-političnih skupnosti.«¹⁹ Ni povsem razumljivo, zakaj bi s tem dobili »reprezentativni parlament«, zakaj bi potem skupščina ne bila delovno telo.

Jedro problema nedvomno ni v tem: z notranjo organizacijo dela je možno zagotoviti večjo ali pa manjšo aktivnost skupščine — glede na to, ali odločilni politični činitelji želijo, da postane skupščina mesto dejanskega odločanja ali pa le mesto formalnega potrjevanja zunaj nje sprejetih odločitev.²⁰ Pač pa je jedro problema v odgovoru na vprašanje: ali obstojijo v združenem delu, pri delovnih ljudeh, zaposlenih v delovnih organizacijah tako materialne kot nematerialne sfere, *enotni temeljni interesi* ali pa ti interesi ne obstoje oz. celo več, ali so med delovnimi ljudmi na posameznih področjih njihove dejavnosti njihovi temeljni interesi divergentni.

Kolikor so temeljni interesi delovnih ljudi ne glede na področje zaposlitve enotni, bi bilo povsem razumljivo, da bi obstajal enoten zbor delovnih ljudi, ki bi o teh temeljnih interesih — potem ko bi jih v svojem okviru glede na specifičnosti posameznih področij uskladil — odločal po dvodomnem načelu s splošnim predstavniškim zborom. Zdaj, ko ni enotnega zbora, ki bi združeval razcepljene specializirane zборе, se interesi združenega dela *ne morejo v svojem okviru institucionalno uskladiti*, temveč se vsak delni interes združenega dela (gospodarstva, prosvete in kulture, socialnega varstva in zdravstva) posebej konfrontira s splošnim predstavniškim zborom. Tako se ti interesi usklajujejo zunaj lastnega okvira in dobi vlogo arbitra med zbori delovnih skupnosti splošni predstavniški dom (sedaj zbor narodov). Gledano s tega stališča, bi bila v sebi logična in notranje desledna v tem primeru struktura skupščine z enotnim zborom delovnih ljudi.

¹⁸ V raziskavi, ki jo je opravil med poslanci republiške skupščine center za raziskavo javnega mnenja pri VŠSPN, je 38,7 % anketiranih poslancev izjavilo, naj bi skupščina imela manj zborov, kot pa jih ima (tj. pet): med temi poslanci pa je največja skupina tistih, ki menijo, naj bi bila le dva zbora (27,4 %), tj. republiški zbor in zbor delovnih skupnosti. — Prim. »Delo« z dne 21. decembra 1968, str. 13, (Niko Toš, »Poslanci o sebi, skupščini in družbi«).

Glej tudi poročilo o razpravah na seji organizacijsko-političnega zbora ter gospodarskega zbora: »Delo« z dne 23. in 24. januarja 1969.

¹⁹ M. Popović, op. cit., str. 9.

²⁰ Zvezna skupščina se sicer počasi, vendar čedalje bolj odločno upira temu, da bi bila samo »glasovalni stroj« za predloge, ki nastajajo zunaj nje ... V. Tomšič, Federacija, republike, narodi, narodnosti in zbor narodov, Teorija in praksa 5/1969 str. 753.

11. Seveda pa je mogoče zagovarjati tudi strukturo skupščine z več samostojnimi zbori delovnih skupnosti. Vendar pa bi teoretično trdno podlago imela takšna struktura ob predpostavki, da so med delovnimi ljudmi tako v materialni sferi kot v nematerialni sferi, pa morda celo med posameznimi področji v obeh sferah, temeljni interesi v združenem delu divergentni in jih zaradi tega ni mogoče spraviti v enoten zbor, ki bi odločal po dvodomnem načelu s splošnim predstavniškim domom.

To načelno dilemo pa končno lahko pustimo ob strani oz. ob sedanji strukturi skupščine iščemo argumente tako za eno kot za drugo rešitev. Vendar pa bi ne glede na omenjeno načelno dilemo in ne glede na to, ali pride do enotnega zbora delovnih skupnosti ali pa ostane pri modelu samostojnih zborov delovnih skupnosti, morali v vsakem primeru zagotoviti ustrezno zastopstvo v skupščini vsem področjem družbenega dela. Sedanja struktura skupščine z obstoječimi zbori delovnih skupnosti pa kaže prav v tem veliko pomanjkljivost. Torej bi bilo treba model sedanjih samostojnih zborov delovnih skupnosti *dosledneje izpeljati* in zagotoviti, da bi po specializiranih zbora prišli do izraza tudi drugi interesi, ki so zdaj v njih *zapostavljeni*, a so v naši družbi prav tako pereči; med njimi npr. področje kmetijstva in terciarnih dejavnosti.

Nelogično je, da celotno področje materialne proizvodnje zastopa en sam zbor, za nematerialno sfero pa sta dva samostojna zbora, saj na področju gospodarstva interesi prav tako niso homogeni, kot niso homogeni na področju negospodarstva.²¹

Poleg omenjenega pa zdaj nastopa povsem nov element, ki bo lahko odločilno vplival na obstoječo strukturo zborov delovnih skupnosti v zvezni in republiški skupščini, namreč samoupravne (interesne, funkcionalne) skupnosti. Nekaj jih v Sloveniji že deluje (za socialno zavarovanje, za izobraževanje, za otroško varstvo, za zaposlovanje), nekaj pa jih je pred ustanovitvijo. Ko bodo te skupnosti dobile svojo končno podobo in bodo zaživele — če bo ta orientacija obveljala — se bo nujno postavilo vprašanje njihovega razmerja do zborov delovnih skupnosti.

12. V tej zvezi se je mogoče dotakniti tudi aktualnega vprašanja *vzporedne (enake) strukture* zvezne skupščine in republiških skupščin. Do leta 1953 so bile republiške skupščine enodomne. Dvodomne postanejo šele z uvedbo zborov proizvajalcev v skupščino. Od leta 1953 pa do sprejetja zadnjih ustavnih amandmajev je bila struktura zvezne skupščine in republiških skupščin enaka, z izjemo zbora narodov kot posebnega telesa v okviru zveznega zbora zvezne skupščine.²²

Ali je vzporedna struktura obeh skupščin potrebna ali neizogibna? Po našem mnenju ni potrebna, — in po letu 1963 tudi ni več izrecno predpisana — ker z različno strukturo parlamentov na zvezni ravni in na ravni federalnih enot ne bi bila prizadeta enotnost družbenopolitič-

²¹ Po podatkih o aktivnem prebivalstvu v Sloveniji za leto 1968 je mogoče izračunati, da je v samostojnih zbora delovnih skupnosti republiške skupščine predstavljeno približno le 63 % aktivnega prebivalstva. Kmetijstvo predstavlja npr. 32 % vsega aktivnega prebivalstva, a nima samostojnega zbora, pač pa imata samostojne zbore prosveta in kultura (3,7 % aktivnega prebivalstva) ter sociala in zdravstvo (3,4 % aktivnega prebivalstva).

²² Prim. Djordjević, »Ustavno pravo«, str. 472.

nega sistema.²³ Ustavna teorija tudi ne šteje enake strukture parlamentov na obeh ravneh za nujno obeležje federativne države, ampak nasprotno šteje kot pravilo pravico samoorganizacije federalnih enot in s tem tudi pravico do različne strukture njihovih parlamentov.²⁴

Do delnega razhajanja med strukturo zvezne skupščine in republiških skupščin je prišlo letos,²⁵ ko so posamezne republike, ravna je se po zadnjih amandmajih ustavi SFRJ, sprejele svoje ustavne amandmaje. Slovenija je edina, ki je odpravila prejšnji organizacijsko-politični zbor in ni uvedla namesto njega zbora občin oz. družbeno-političnega zbora, ampak le posvetovalno zasedanje delegatov občin, in je prav tako edina, ki je uvedla »enotni zbor delovnih skupnosti« za odločanje o nekaterih zadevah.²⁶ Po drugi strani sta Hrvatska in Srbija ostali pri starem, tj. obdržali sta organizacijsko-politični zbor (hrvatski volilni sistem se pri tem razlikuje od drugih). Makedonija in Črna gora sta sprejeli prvotno idejo, ki je bila predvidena tudi v federaciji, in sta organizacijsko-politični zbor zamenjali z zborom občin (Makedonija) oz. zborom komun (Črna gora).

Edino v Bosni in Hercegovini so se ravnali po strukturi zvezne skupščine in imajo namesto organizacijsko-političnega zbora družbeno-politični zbor. Vsem republiškim skupščinam je skupno, da imajo republiški zbor, gospodarski zbor, prosvetno-kulturni zbor in socialno-zdravstveni zbor, medtem ko se pri petem zboru razhajajo.

Ko je v slovenski skupščini tekla razprava o združitvi zborov delovnih skupnosti v en zbor,²⁷ je bilo slišati ugovor, da to ne bi bilo primerno, ker ima zvezna skupščina samostojne zbore delovnih skupnosti. Iz prej povedanega lahko napravimo sklep, da ta argument ni v celoti prepričljiv.

Pač pa to spodbuja k razmišljanju v nasprotni smeri: da namreč ni nujno, da bi bili zbori delovnih skupnosti na zvezni ravni, četudi bi jih imele skupščine federalnih enot.

Glede na pristojnosti, ki jih imajo republike po ustavi že zdaj, bi bili zbori delovnih skupnosti *bolj upravičeni v republikah kot pa v zvezi*. Zlasti je to očitno že zdaj za prosvetno-kulturni zbor in socialno-zdravstveni zbor, saj sta ti dve področji izrazito republiška²⁸ pristojnost in so se pristojnosti federacije dokaj zmanjšale, tako da zadevna zbora

²³ Do leta 1963 je bila z ustavnim zakonom predpisana enaka struktura zvezne in republiške skupščine, z ustavo SFRJ iz leta 1963 pa struktura republiške skupščine ni več predpisana.

²⁴ V nemški ustavni teoriji (Prim. Th. Maunz, »Deutsches Staatsrecht«, str. 205) poudarjajo možnost različne graditve državnih organov na ravni zveze in ravni dežele. Posamezna dežela bi npr. lahko uvedla predsednika republike (Staatspräsident), lahko bi uvedla dvodomni parlament — Bavarska ima npr. neke vrste (posvetovalni) drugi dom — idr. Pri tem pa ustava ZRN določa minimalni okvir ustavne ureditve federalnih enot, namreč da mora ustavna ureditev vsake dežele temeljiti na načelih republikanske oblike vladavine, demokratične, socialne in pravne države. Vsaka dežela mora imeti predstavniško telo, izvoljeno z neposrednimi in tajnimi volitvami po načelu svobodne in enake volilne pravice (28. člen GG).

²⁵ Če ne upoštevamo stanja do leta 1953, ko so bile republiške skupščine enodome, zvezna pa dvodomna, ker je obstajal zbor narodov.

²⁶ Prim. amandmaja VI in VII ustave SRS, Ur. l. SRS, št. 5/1969.

²⁷ Ustanovitev »enotnega zbora delovnih skupnosti« v slovenski skupščini delno uresničuje zamisel o združitvi v enoten zbor.

²⁸ Djordjević, op. cit. str. 342.

zvezne skupščine dejansko nimata več prepričljive osnove za svoj obstoj. Celo več, obstoj teh dveh zborov bi lahko povzročil nevarnost, da bi si zveza na teh področjih skušala razširiti svoje pristojnosti, saj je znana zakonitost, da vsak organ s tem, ko poskuša opravičiti svoj obstoj, širi svojo dejavnost, postaja aktivnejši, zaposluje organe, ki so z njim v zvezi (ne glede na to, ali gre za koordinativno ali hierarhično povezanost itd.). Z nadaljnjo deatizacijo in decentralizacijo funkcij federacije pa se bo sčasoma verjetno postavilo tudi vprašanje obstoja zveznega gospodarskega zbora.

Teoretično vzeto je možnih več kombinacij konstitutivnih strukturnih sestavin zvezne skupščine in republiških skupščin. Glede na funkcijo federacije kot skupnosti sorazmerno samostojnih federalnih enot bi bila v federaciji verjetno najprimernejša dvodomna struktura skupščine iz dveh sestavin: nacionalnega predstavništva (predstavništva federalnih enot) in prestavnštva prebivalstva. Nasprotno pa je za republiko, če naj v njenem okviru potekajo bistveni procesi družbeno-političnega in gospodarskega življenja, bolj primerna dvodomna struktura parlamenta, iz predstavništva prebivalstva in predstavništva delovnih ljudi (bodisi v enotnem zboru, bodisi razvejanem v specializirane zборе za posamezna področja dela).

13. Odpira se tudi tretja smer razmišljanj o strukturi skupščine, ki pa so glede na možnost uresničitve odmaknjena dalje v prihodnost, to je odprava posebnega predstavništva proizvajalcev in uvedba *enodomnega parlamenta*. Ta razmišljanja temeljijo na kategoriji »delovnih ljudi«, na predpostavki, da postopoma izginja razlika med proizvodnim delavcem (neposrednim proizvajalcem) — nekdanjim izključnim predstavnikom delavskega razreda — in drugimi delovnimi ljudmi socialistične družbe.²⁹

V okoliščinah socialističnih proizvodnih odnosov, ki jim daje temeljne značilnosti družbena lastnina proizvodnih sredstev, ko postaja človekovo delo »edina podlaga za prilaščanja proizvoda družbenega dela«,³⁰ ko »samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka«,³¹ bo opravičilo za posebno zastopstvo proizvajalcev v parlamentu čedalje bolj izgubljalo svojo dosedanje ideološko osnovo, kajti vsakdo se mora preživljati s svojim delom, tistih, ki bi pri nas živeli od lastniške rente od zasebne lastnine, pa ni mogoče šteti za opredeljujoč družbeni dejavnik in po njem uravnjavati strukturo parlamenta, zato da bi njih vpliv iz parlamenta izločili. Polagoma nastaja torej kategorija delovnih ljudi in s tem *prihaja do identičnosti* tistih, ki so predstavljeni v domu prebivalstva (družbeno-politični zbor oz. republiški zbori v republiških skupščinah) in tistih, ki so predstavljeni v domu proizvajalcev (zbori delovnih skupnosti). Zanimiva je Kardeljeva misel, da uvedba zbora proizvajalcev ne bi bila nujna v vseh deželah,

²⁹ Ustava redkeje uporablja izraz »delavec«. Zato izraz »delovni ljudje« in »delovni človek« zajema vse občane, ki v procesu združenega dela ali samostojnega dela ustvarjajo dohodek pod pogojem, da se v njihovi dejavnosti ne pojavlja oziroma ne more pojavljati eksploatacija tujega dela... Nova struktura skupščin razširja pojem proizvajalca na vsakega delovnega človeka, ki je aktiven v procesu združenega dela, torej ne več samo v socialističnih gospodarskih, ampak tudi drugih družbenih dejavnostih. — Djordjević, op. cit. str. 92 in 472.

³⁰ Ustava SFRJ, Temeljna načela, III.

³¹ Ustava SFRJ, člen 7.

ki se razvijajo k socializmu in da v visoko razvitih deželah sploh ne bi bila upravičena.³²

Svoj čas so se pojavila razmišljanja o potrebi obstoja dvodomne občinske skupščine, torej o tem, ali je potrebno, da obstaja občinski zbor in zbor proizvajalcev, češ da gre pravzaprav za identično zastopstvo v obeh zbora. Razmišljanja o tem, da bi bilo primerno oba zbora občinske skupščine združiti v en zbor, so se porodila v precejšnjem številu občin.³³

Tudi ob uvedbi zbora proizvajalcev kot drugega doma zvezne skupščine in republiških skupščin so se postavljala vprašanja, ali to ne pomeni privilegiranosti delovnih ljudi, zaposlenih v gospodarstvu, oz. neupravičeno omejevanje demokratičnih pravic za znaten del prebivalstva. Takrat je E. Kardelj³⁴ to stanje označil kot prehodno, dokler še mora delavski razred v tej obliki braniti pozicije socialističnih proizvodnih odnosov. Ko pa bo socialistični sektor po svoji ekonomski moči in uveljavitvi tako močan, da mu ne bodo več potrebna nobena politična sredstva, s katerimi bi zavaroval svoj obstoj pred sovražnim dejanjem, takrat se bomo lahko odrekli »taki dvodomni razcepljenosti predstavniških organov« in se bomo »po vsej verjetnosti lahko vrnili na enodomni sistem,³⁵ ki bo lahko zastopal vso družbo, ki pa bo bolj ali manj v celoti družba socialističnih proizvajalcev.« Gre tedaj za to, kdaj bo naša družba »bolj ali manj v celoti družba socialističnih proizvajalcev« in kako daleč obstoječa družbena struktura (ko kategorija delovnih ljudi notranje še ni homogena) odmika to vprašanje v prihodnost.

Nov element v sklopu teh razmišljanj so prav gotovo že omenjene samoupravne (funkcionalne) skupnosti, ki jih je zadnje čase vse več in pokrivajo posamezna področja družbenega življenja. Ali s tem, če bodo te skupnosti dejansko zaživele, zbori delovnih skupnosti v parlamentu ne bodo več potrebni?

Politična znanost in empirične sociološke raziskave se doslej niso podrobneje ukvarjale z vizijo prihodnjega enodomnega sistema. Vendar pa po našem mnenju enodomnost ne bo uresničljiva hkrati na ravni federacije, v zvezni skupščini ter na drugih ravneh, v republiški skupščini in občinskih skupščinah. Drugače kot pri republikah sta v naši federaciji namreč navzoča še dva druga elementa — nacionalni element in element državnosti federalnih enot,³⁶ ki imata drugačne razsežnosti in drugačne poti razreševanja.

³² E. Kardelj, »Problemi socialistične graditve«, II, str. 249.

³³ »Skupščina občine«. Raziskovalna naloga pravne fakultete v Ljubljani, 1968, str. 69 do 72.: tretjina (32,4 %) anketiranih odbornikov občinskih skupščin v Sloveniji je menila, naj bi občinska skupščina imela samo en zbor namesto dveh.

³⁴ E. Kardelj, op. cit., str. 250.

³⁵ Originalno besedilo ni podčrtano.

³⁶ Državnost federalnih enot je vprašanje, ki zasluži posebno obravnavo in ni posebnost samo federacij z večnacionalno sestavo, ampak je kot teoretičen problem značilen za večino federacij.

»Za medsebojno zaupanje«(?!)

(Ob uvodniku verskega lista »Družina«)

Pod tem naslovom je izšel v verskem listu »Družina« nepodpisani uvodnik.¹ Po običajih ga zato lahko štejemo za uredniško mnenje in stališče, torej za nazor uredništva množičnega verskega lista, ki ima resen namen ne le informirati, marveč tudi oblikovati zavest tistega dela Slovencev, ki so religiozni. In ker uvodnik obravnava vprašanje odnosa med nevernimi in vernimi Slovenci, zasluži še večjo pozornost. Ne sicer in predvsem zato, ker bi bilo vprašanje teh odnosov v čem odprto, neurejeno. Nikakor ne. Pač pa zato, ker lahko Cerkev kot institucija, tako ali drugače, vpliva na razvoj teh odnosov. Pa tudi zato, ker so pred nami, v naši zavesti, še vedno žive nekatere situacije pretekle in polpretekle slovenske zgodovine, ko so nekatere politične skupine gradile svoje sebične in politikantske interese zlasti na »zapletanju« odnosov neverni—verni.

* * *

Kaj je temeljno stališče v uvodniku »Družine«? Uredništvo ugotavlja, da je »Pavel VI. naročil kristjanom po vzhodnih deželah, naj se vključujejo v graditev socializma. Seveda pravega, humanističnega.«² Uredništvo se s tem seveda strinja, kar je hvale vredno glede na svoječasná stališča, nezaupanje in zadržanost. Toda... zato, da bi potekalo to vključevanje normalno in nemoteno, so po mnenju uredništva potrebni nekateri (pred)pogoji(?): »Želimo, naj bi bile pozabljene vse težnje, ki bi hotele našo družbo usmeriti v „ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti“. Potem se bomo kristjani brez skrbi priključili tistemu prizadevanju, ki se zdi tudi marksistom bistveno: splošnemu dvigu človeštva. Potem ne bomo več v strahu, da bi kdo naše zaupanje in sodelovanje izrabil v ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti.«³

* * *

¹ »Družina«, št. 3, 8. februar 1970, str. 1.

² Kot v opombi 1. Tudi vsi drugi citati so iz istega zapisa; kjer to ne velja, bo pojasnjeno posebej.

³ Uredniški komentar »Družine« razumem kot poskus komentirati razprave o religiji, Cerkvi in klerikalizmu na letošnji januarski konferenci Zveze komunistov Slovenije. Drugače ni mogoče razumeti uvodnih stavkov: »Z začudenjem smo mnogi verni in najbrž tudi neverni državljani prebrali neke izjave v „Delu“ dne 10. januarja 1970«.

Iz tega, kar sem pravkar navedel, in iz drugih stavkov in stavčnih zvez uvodnika »Družine« izhajajo kot možni nekateri sklepi, ki jih seveda zapisujem kot podmeno, ki jo bom poskušal tudi dokazati. Na Slovenskem bi naj bila po stališču uredništva »Družine« v pogledu odnosov verni—neverni situacija, za katero naj bi veljale nekatere značilnosti:

1. V preteklosti so v slovenski družbeni politiki prevladovala težnje družbo usmeriti v »ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti«. (Zato »želimo, naj bi bile pozabljene vse težnje...») To naj bi »bil eden od ciljev celotne naše družbe«. Te težnje naj bi praktično pomenile — nič več, nič manj — praktično in postopno likvidacijo kristjanov, zakaj: »Naj si te pogoje zamislimo še tako humano, odmiranje je odmiranje in kristjani bi bili tako ljubeznivo povabljeni, naj pomagajo likvidirati sami sebe...«

2. Ker je bil to v preteklosti eden izmed ciljev slovenske družbene politike, so slovenski verniki nasprotovali socialistični graditvi ali bili do nje rezervirani ali pa so bili vsaj »v strahu, da bi kdo (njihovo) zaupanje izrabil v ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti«.

3. Težnje, da bi se kot cilj družbene politike uveljavilo tudi »ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti« (= samo-likvidacija kristjanov), naj bi prišle do izraza tudi na I. konferenci Zveze komunistov Slovenije, toda »z zadoščenjem smo nato brali, da navedena stališča niso bila sprejeta za uradno stališče in da so drugi (in vidnejši) govorniki uporabljali drugačen ton.«

4. Stališče o »ustvarjanju pogojev za odmiranje religioznosti« je »tudi družbeno škodljivo«. To zato, ker povzroča najprej prepričanje kristjanov, da so s tem, ko so povabljeni, da se bolj pozitivno vključijo v graditev socializma, hkrati tudi »ljubeznivo povabljeni, naj pomagajo likvidirati sami sebe...«. Poleg tega pa tako stališče povzroča tudi, »da se pojavlja politično nasprotstvo na verski podlagi« (= klerikalizem). Tudi po mnenju »Družine« je to nasprotovanje »nezaželeno... in tudi povsem nepotrebno«. Toda »če se res kje pojavi«, mu naj bi bil edini vzrok praktična veljava teženj o »ustvarjanju pogojev za odmiranje religioznosti«.

5. Dovoljeno naj bo vsakomur, da »zasebno dela... (na) ustvarjanju pogojev za odmiranje religioznosti«, kajti »vsakomur je zajamčena pravica, da širi svoj nazor. Vsakomur je tudi zajamčeno, da sme pričakovati karkoli, tudi to, da bo religioznost začela odmirati.« Toda ni dovoljeno, da se to razglasi kot **družbena dejavnost**, kakor je to »iz celega besedila razvidno«.⁴

⁴ Iz tega dela uvodnika razberemo, da uredništvo »Družine« povzema sklepe o vsem, kar smo povedali, iz razprave, ki jo je imel na I. konferenci ZKS Stane Kranjc in kakor je bila interpretirana v posebni prilogi »Delo-Komunist« 10. januarja 1970 pod naslovom »Pasivnost do pojavov klerikalizma.«

Uredništvu pa mora biti znano, da je bil popoln tekst te razprave objavljen v »Komunistu« 23. I. 1970. Relevantni del v tej popolni verziji je takle: »Graditev socialistične družbe, ustvarjanje asociacije proizvajalcev torej odpravlja v procesu, ki ga socialistična družba šele začne, socialne pogoje, iz katerih se hrani religiozno prepričanje. To pomeni, da v nerazviti socialistični družbi obstoj religije ni samo plod religiozne propagande, ostanek starega ali posledica nevednosti, temveč odseva religiozna zavest tudi položaj človeka v tej družbi. Družbeni razvoj, to je vse širše področje človekovega vpliva na svet, ki ga obdaja, vse večja vednost človeka o naravi, družbi in

6. Resen in upoštevanja vreden je po mnenju »Družine« pomislek nevernih, da »tudi kristjani ustvarjajo pogoje, da bi uničili ateizem«. Nanj odgovarjajo: »Najprej: Nikakor ne želimo tega izvajati vsiljivo« in »zato odklanjamo vse napake, ki so bile kdaj storjene v praksi in odobravamo načelo, ki ga je Cerkev vedno zastopala: prepričanja ne smemo nikomur vsiljevati... V drugem tisočletju je bilo to načelo včasih res pozabljeno. Koncil je spet vse postavil na svoje mesto...«

7. Srečanje krščanskega in marksističnega svetovnega nazora bi bilo potemtakem po mnenju »Družine« plodno za odnose verni-neverni le, če bi obe strani »nevsiljivo« ustvarjali pogoje za uničenje teizma oziroma ateizma in če bi se to opravljalo na zasebni ravni.

»Potem ne bomo več v strahu, da bi kdo..., zaupanje (kristjanov-ateistov) in (njihovo) sodelovanje (pri graditvi socializma) izrabil v ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti (ateizma).«⁵

* * *

Najbrž niso primerni morebitni ugovori, ki bi šli na račun tega, da si »Družina« »dovoli« komentirati neko razpravo v Zvezi komunistov ter ugotavljati, ali je na koncu prevladalo to ali ono »uradno stališče«. Ne strinjam se torej z morebitnimi ugovori te vrste. Vprašujem pa se, čemu tak skrivnostni ton tega uvodnika, namigovanje na »neke izjave, objavljene v 'Delu' dne 10. januarja 1970«, omenjanje »drugih (in vidnejših) govornikov«, ki so »uporabljali drugačen ton«. Predvsem pa se vprašujem, ali »medsebojnemu zaupanju« koristi postopek, da se iz besedila razprave, ki je bila v celoti objavljena, iztrgajo besede o »ustvarjanju pogojev za odmiranje religioznosti«. Ta del »inkriminirane« razprave se namreč glasi: »V nadaljevanju razprave je Stane Kranjc spregovoril še o tem, da je eno izmed temeljnih izhodišč za učinkovito družbeno politiko do poskusov politiziranja Cerkve na novih osnovah tudi poznavanje nekatere osnovnih teoretičnih spoznanj o religioznosti, njenem izvoru in pogojenosti ter o ustvarjanju pogojev za njeno odmiranje.«⁶ Nisem bil naprošen in tudi ne bi hotel razlagati izrečene in objavljene misli razpravljalca na konferenci. Ugotavljam le, da ta njegova misel sledi odstavku, ki je v celoti naperjen zoper mišljenje tistih komunistov, ki tarnajo, da ZK nima izoblikovanih stališč o religiji, Cerkvi in klerikalizmu, in tistih, ki bi radi kar kratko malo »odpravili« religioznost ali ki, kot včasih pravimo, sektašijo (čeprav ne maram niti takšnega niti

sebi je tisti proces, ki zožuje območja, iz katerih izvira religiozni pogled na svet. Napor za vsestransko osvoboditev človeka bodo uspešni le, če bodo širili področja in obseg človekovega vpliva na naravo in družbo, če bo njegovo znanje o naravnih in družbenih procesih in zakonitostih še večje in ko bo s tem človek spreminjal tudi lastno naravo. Pospeševati pot in odstranjevati ovire zanj je tudi glede na religijo naloga najnaprednejših družbenih sil. To pa je zgodovinsko dolga pot. Nestrpnost lahko več škoduje kot koristi. Sodim, da je poznavanje osnovnih teoretičnih spoznanj o religioznosti, njenem izvoru, pogojenosti ter ustvarjanju pogojev za njeno odmiranje eno izmed temeljnih izhodišč za učinkovito družbeno politiko tudi do poizkusov politizacije cerkve na novih osnovah.« (podčrtal Z. R.)

⁵ V navednicah navajam zdaj dopolnjeno stališče »Družine«, do katerega pridemo, če sledimo logiki razmišljanja pisca komentiranega uvodnika.

⁶ Navajam po objavi, navedeni v opombi 4. Tudi tu mislim, da ima uvodničar »Družine« v mislih prav to besedilo.

drugačnega etiketiranja!). Ali uredništvo »Družine« ni bilo dovolj pozorno pri branju celotnega besedila? Ali ni osnovni tezi ter posledicam njihovega uvodnika namenjena misel (po »Družini«: vidnejšega) govornika: »Tudi tu nam poskušajo vsiliti lažno dilemo v temle smislu: komunisti so proti klerikalizmu, se pravi proti Cerkvi, so proti veri in vernikom; ali komunisti so ateisti, torej so preganjanci vere, religije, Cerkve itd. Komunisti smo res ateisti, to pa ne pomeni, da ne razumemo, kakšna je družbena vloga in kakšni so izvori religije itd. Smo ateisti, vendar se prav dobro zavedamo in smo se vedno zavedali, da je vera proizvod družbe, ne pa kakega slučajnega obstoja cerkvenih organizacij, in zavedali smo se tudi, da izvršujejo svojo družbeno vlogo vse dotlej, dokler je družba takšna, kakršna je ...«⁷

* * *

Uvodnik »Družine« (hote ali nehote) vsiljuje pravkar omenjeno neresnično dilemo glede nazora slovenskih komunistov o religiji, religioznih ljudeh in Cerkvi tako glede preteklosti tega nazora kakor tudi v tem primeru, ko jo veže na besedno zvezo o »ustvarjanju pogojev za odmiranje religioznosti«. Ne le strokovno, marveč tudi publicistično in etično je sporno postopanje pisca tega uvodnika, ki s preprosto manipulacijo, z iztrganimi besedami zagovarja oceno, da naj bi bil na konferenci ZK Slovenije prek teze o »ustvarjanju pogojev za odmiranje religioznosti« narejen poskus uveljaviti nazor o takšni družbeni politiki na religioznem področju, ki naj bi kristjane »ljubeznivo vabila, naj pomagajo likvidirati sami sebe«. Zato želim ponovno pojasniti nekatere, sicer znane stvari: Izhodišče za ravnanje slovenskih komunistov v tem pogledu je in ostaja marksistična teorija o religiji in Cerkvi, kakor jo je zastavil Karl Marx. Res je, da so možne različne razlage nazorov Marxa, Engelsa in Lenina. Toda uredništvu »Družine« gotovo ni neznano, da so slovenski komunisti, vsaj njih velika večina, vedno zavračali dogmatično razlago teh nazorov. Naši teoriji in praksi je bila vedno najbližja tista razlaga, ki jo je ob neki priložnosti zapisal tudi francoski marksist Roger Garaudy v polemiki s sovjetsko dogmatično pozicijo: »Kot marksisti ne moremo sprejeti današnjega stališča svojih sovjetskih tovarišev glede verskega vprašanja. Pravim kot marksisti in ne samo kot Francozi, kajti stvar se ne tiče le razlik med dvema položajema, političnima ali družbenima režimoma ali razlik med našima narodnima tradicijama. Ne gre za taktično, temveč za načelno vprašanje. Tovariš Iljičev pravi namreč, da je iztrebljanje verskega prepričanja *conditio sine qua non*⁸ za zgraditev komunizma. V resnici pa je Karl Marx jasno povedal, da bo šele popolna uresničitev komunizma in vseskozi razvidnih družbenih odnosov omogočila izginotje verskega nazora s sveta. Za marksista je torej šele uresničitev komunizma neogiben pogoj za odpravo družbenih vzrokov religije, ne pa narobe, da bi bilo izginotje verskega pojmovanja neogiben pogoj za uresničevanje komunizma. Temeljna zabloda tovariša Iljičeva leži po vsej priliki v njegovem prepričanju, da zgolj razredna nasprotja povzročajo alienacijo. Marx in z njim Lenin sta učila nasprotno, da se odtuje-

⁷ Edvard Kardelj, razprava na konferenci ZKS; navajam po viru, navedenem v opombi 4.

⁸ Nujen, neogiben, prvi pogoj.

vanje v delu in fetišizem blaga začneta že s porajanjem trgovskega blaga in da bosta potemtakem obstala vsaj delno tako dolgo, dokler bo zakon vrednosti igral svojo vlogo in dokler bo obstajala čvrsta država, to se pravi, do uresničenja drugega razdobja komunizma. Dotlej bo ostal tudi družbeni, to se pravi, objektivni vzrok za versko ideologijo. Kadar torej tovariš Iljičev trdi, da bo z dobro znanstveno vzgojo, ki jo bo dal mladini, v bližnji prihodnosti odpravil versko ideologijo v ZSSR, po vsej priliki ne upošteva dovolj tega družbenega vzroka, kar je čist idealizem. To pa ni stališče marksizma-leninizma, temveč stališče francoskih filozofov iz 18. stoletja, ki so bili spodaj, to se pravi, v svojem pojmovanju narave, kakor je to dejal Engels, sicer materialisti, zgoraj, to se pravi, v svojem pojmovanju zgodovine, pa so ostajali idealisti, ker so imeli ideje za motor razvoja... — To teoretično vprašanje (o *conditio sine qua non* — op. Z.R.) ima silno važne praktične posledice, med njimi tole: komunisti in kristjani se morejo najprej skupno bojevati na razredni način zoper kapitalistični sistem in za vzpostavitev socializma, potem pa lahko še dalje skupno sodelujejo za izgraditev brezrazredne komunistične družbe. Kristjani, ki se bojujejo ob naši strani, zatrjujejo sicer, da se bo z odpravo vseh alienacij prečistila tudi religija. Mi marksisti pa mislimo, da bo konec alienacij pomenil tudi konec verske ideologije, ker je samo njen odsev.⁹

* * *

»Ustvarjanje pogojev za odmiranje religioznosti« nam torej pomeni (in nam je tudi vedno pomenilo) poleg drugega tudi **posebno besedno obliko kritičnega zavračanja tistih nazorov komunistov** (ti nazori pa so bili vedno v manjšini, obravnavali smo jih dovolj kritično tudi na straneh naše revije), ki so zahtevali odpravo religioznosti v stilu Iljičeva. To bržkone vedo tudi uredniki »Družine«. Zato je še posebej vprašljivo, zakaj so vprašanje in odgovor zastavili tako dramatično! Prav tako dobro vedo za marksistični nazor o družbenih izvorih religioznosti ter za naše prepričanje, ki izhaja iz Marxovega nazora: »Odprava religije kot iluzorne sreče ljudstva je zahteva njegove dejanske sreče. Zahteva, da se odrečeš iluzijam o svojem stanju, je zahteva, da se odrečeš stanju, ki potrebuje iluzij. Kritika religije je torej v kali kritika solzne doline, ki ji je religija svetniški sij.«¹⁰ Normalno je, da se marksisti in kristjani razhajamo glede tega, ali je religija alienacija in kakšne so njene perspektive. Nekateri teologi tudi pri nas priznavajo pomen alienacije v zvezi z vero, toda mislijo, da »alienacija ni bistvo vere, marveč nadležen zajedavec, ki se je v raznih dobah njene dolge zgodovine bolj ali manj globoko vsesal vanjo.«¹¹ Še več. Zahtevajo tudi upor zoper alienacijo od avtentičnega krščanstva, da bi le to prišlo popolnoma do izraza. Uredništvu »Družine« je znana izmenjava mnenj o tem med marksisti in kristjani na Slovenskem. Takrat smo jasno zapisali: »Do kod lahko gredo naporu Teilharda de Chardina in drugih tokov v sodobnem krščanstvu v prizadevanjih za demitizacijo in dezalienacijo, ne da bi postala vpraš-

⁹ R. Garaudy, navajam po reviji »Nova pot«, št. 3, 1965, str. 47, 48.

¹⁰ K. Marx, »H kritiki Heglove pravne filozofije«, uvod; K. Marx-F. Engels, Izbrana dela, I. zvezek, CZ 1969, str. 192.

¹¹ Janez Janžekovič, »Socialistična družba in religija«, »Nova pot«, 10—12/1964, str. 531.

ljiva religija kot taka, ni naloga marksistov, da bi to ugotavljali. Prihodnja človeška družba bo popolneje odgovorila na vprašanje perspektive religije in humanističnega ateizma.«¹² In nimamo k temu kaj dodati. Nobenega smisla nima, da bi znova načenjali tisto, glede česar smo nazore že zaznali in ugotovili možnosti za nadaljnje plodno soočevanje. V korist temu bi bilo, če bi »Družina« spregovorila na svojih straneh tudi kaj več in ne le sramežljivo splošno o tem, kar so zapisali v uvodniku: »Odklanjamo vse napake (na strani Cerkve — op. Z. R.), ki so bile kdaj storjene v praksi...« ter ne le stoično in a priori zavračali vsakršen klerikalizem, ki bi izviral iz strukture Cerkve, iz nekritične spoštljivosti do slovenske cerkvene družbenopolitične tradicije, iz lagodnosti, ki noče zavreči stereotipov in ki noče zavreči negativne preteklosti cerkvenega miselnega stila in prakse ter določenih razlag koncilskih dokumentov in sklepov. Ali uredništvo »Družine« ne privoljuje preveč in brez premisleka za posledice v tisto pojmovanje krščanstva, kot ga je na II. vatikanskem koncilu izrazil jezuitski general T. R. Arrupe, ko je zbranim koncilskim očetom predlagal svojo zamisel o boju proti ateizmu, za katero je prav, da jo predstavimo tudi širši javnosti: »Razdalja med zakladom, ki je v lasti Cerkve, in tem, kar Cerkev svetu daje, je postala še večja v sedanjem času, ki se ne meni za Boga in se pogosto trudi, da bi zatrl celo idejo o Bogu. Ta miselnost in ta praktično ateistična kultura se ne zadovoljujeta z zunanjim bojem proti božji državi — kakor v državi sv. Avgušтина — ampak napadata ključne pozicije božje države. Prodirata celo v duha vernikov (tudi redovnikov in duhovnikov) in jih na perfiden način zastrupljata s svojim strupom, ki ima za posledico naturalizem, nezaupanje in duha upornosti v Cerkvi sami.«

»S pomočjo svojih najspretnjših članov deluje nova ateistična družba na zelo uspešen način. Uporablja sredstva znanosti in tehnike, socialnih in ekonomskih možnosti. Brez pomislekov izvaja svoje skrbno izdelane strateške načrte. Ima skoraj absolutno oblast nad sredstvi družbenega obveščanja, nad televizijo, kinematografijo, tiskom in radiom...«

»Leta 1961 je bilo katoličanov 18 % od vseh ljudi, danes jih je samo še 16 %. Po dveh tisočletjih smo le še majhen del človeštva. In še v tej manjšini, kaj je pravzaprav katoliško? Ni dvoma, da je v mali čredi veliko vrednih, veliko izbranih ljudi in odlično opremljenih institucij. Če pa se ozremo na svet kot celoto, naš vpliv gotovo ni to, kar bi moral biti...«

»Naša velika dolžnost je, da znova pregledamo svoje pastirske metode, predvsem glede na problem ateizma. Ko razpravljamo o boju proti ateizmu, mislimo navadno na intelektualno stran vprašanja: na zavrnitve, dokaze, nauk, obrambo. Seveda je vse to pravilno in celo bistveno, vendar je očitno premalo. Ne smemo posredovati le resnice, temveč tudi življenje. Namesto da ga branimo, ga moramo ustvarjati. Namesto da resnice razlagamo, se moramo truditi, da bodo napredovale...«

»Ateizem ni izključno in predvsem filozofski problem. Zato je poleg intelektualnih zavrnitev nujno potrebno zgraditi takšen individualen (odnos posameznika do Boga), družinski (odnos družine do Boga) in družbeni (odnos družbe do Boga) red, v katerem različna medsebojna razmerja ne bodo v ničemer omadeževana od ateizma. To ne velja samo

¹² Z. Roter, »Dialog med marksisti in kristjani«, »Teorija in praksa«, št. 5/1966, str. 727.

za bojeviti in napadalni ateizem, temveč tudi za praktičnega, strukturalnega, vsakdanjega. Ker najde človek (in družba) Boga lažje s pomočjo socialnih dejanj, ki vključujejo sodelovanje volje, kakor s pomočjo dejanj čiste kontemplacije... je nujno, da zgradimo v nasprotju z družbo brez Boga krščansko družbo.«

»Temeljno sredstvo za temeljito ozdravljenje zla, ki ima svoj izvor v ateizmu in naturalizmu, je dandanašnji graditev krščanske družbe, ne v osamljenosti, ki ji pravimo geto, temveč sredi sveta. Ta družba mora biti popolnoma prežeta in navdihnjena od duha krščanskega občestva. V takem ozračju bo sodobni človek lažje postal kristjan ali vsaj religiozen...«¹³

»Za ustvaritev takega ozračja je treba dognati, kakšni naj bodo konkretni temelji in kakšna delovna metoda. To pa zahteva reformo socialnih struktur... človeško družbo moramo spremeniti in s krščanskimi vrednotami prežeti vse življenje: socialno, ekonomsko in politično...«

K stališču Arrupeja ni potreben komentar. Z »medsebojnim zapužanjem« nima kaj dosti opraviti. Uvodnik »Družine« pa terja komentar. Kljub nekaterim korakom dalje kaže po mojem prepričanju še vedno na določeno miselnost, ki ne sledi zahtevam časa, kakor jih opredeljujejo mnogi napredni misleci tudi v sami Cerkvi, ki ni le Cerkev jezuita Arrupeja, marveč tudi Cerkev Congarja, Suenensa, Alfrinka in številnih drugih.

¹³ »La documentation catholique«, 7. XI. 1965.

»ZAZNAMOVANI«

Nobeno politično, tudi komunistično gibanje ni bilo niti v preteklosti in tudi ni v sedanjosti popolnoma homogeno, enotno v tem smislu, da bi bila gledanja vseh pripadnikov kakega gibanja docela ista, enaka ali pa vsaj podobna — kot jajce jajcu. Ponavadi imajo politična gibanja, zlasti kadar so institucionalizirana v stranko, zvezo, svoje programe. Ti programi so neke vrste celotnost bolj ali manj skladno povezanega sistema vrednot, norm in ciljev gibanja. Ti programi so tudi splošen okvir za akcijo in življenje pripadnikov gibanja. V pretežno demokratično organiziranih političnih gibanjih prihajajo razlike (nekateri zadevajo le pota in metode uresničevanja programskih ciljev, druge pa zadevajo tudi programske cilje in vrednote same) do bolj ali manj javnega izraza in medsebojnega soočanja. V pretežno nedemokratičnih, totalitarnih organizacijah, ki na zunaj kažejo videz popolne enotnosti, celo uniformne, prihajajo te razlike povečini do izraza na eksploziven, dramatičen način in se navadno končajo z izključevanjem članov iz vodstva ali iz organizacije članov, ki oporekajo, ali pa še z drugačnimi posledicami za oporekavce. Primeri iz preteklosti in sedanjosti so znani.

Ugotovili smo, da razlike obstajajo kot objektivne, da so pogojene z objektivnimi okoliščinami, ki izhajajo predvsem iz družbenega položaja posameznikov, družbenih skupin in slojev. Iz tega pa lahko sklepamo, da bodo takšne razlike obstajale tudi v prihodnje kot naravna stvar, kot nekaj normalnega. Normalno bo tudi, da si bodo institucionalizirana politična gibanja tudi v prihodnje prizadevala poiskati enotne imenovalce za različne poglede, stališča in težnje pripadnikov, da bi tako zagotovila avtoriteto in učinkovitost organizacije. Normalno bo tudi, da si bodo različni tokovi znotraj gibanja prizadevali postati vodilni in odločujoči, v prepričanju, da njihovi odgovori najbolj ustrezajo zahtevam časa in odgovora. Od mnogih okoliščin, med drugim tudi od razvitosti politične kulture v gibanju, je odvisno ali bodo koncepcije, ki so ostale v manjšini, izločene nasilno ali pa bodo njihovi zagovorniki ostali v gibanju, zavzeto izvajali tiste sklepe, s katerimi se istovetijo, ter hkrati v družbeni praksi preskušali smotrnost nazorov, glede katerih so ostali v manjšini. Zagotovo je eno: politično gibanje, ki želi ostati živo, ki se želi neprestano obnavljati z novimi pripadniki, mora ne le skrbeti za jasnost in prepričljivost svojih programskih ciljev, za njihovo življenjsko učinkovitost, živost notranjega dogajanja se mora izpričevati tudi v visoki stopnji demokratičnih odnosov med pripadniki in vodstvi ter tudi znotraj vodstvenih organov.

Za komunistična gibanja in organizacije ima vse to še poseben pomen. Natančnost v organiziranosti dela in sistematičnost pri izdelavi programov sta prav pri komunističnih gibanjih najvišji, če ju primerjamo npr. z različnimi socialnodemokratskimi in meščanskimi strankami. Načela organiziranosti komunističnih strank, zlasti načelo demokratičnega centralizma, igrajo zato v življenju organizacij veliko vlogo. Vprašanje enotnosti oziroma različnosti pogledov komunistov je imelo vedno velik pomen. Znano je, do kakšnih nesmislov je v preteklosti pripeljala stalinska metoda vzpostavljanja enotnosti po vsi sili. »Stalinistični teror je neizpodbiten in otipljiv dokaz spreminjanja revolucionarne diktature v diktaturo nad revolucionarji.« (A. Krešič: Kritika kultačnosti.)

V zvezi z različnimi tokovi in pogledi znotraj komunističnih gibanj še vedno velja tradicija poimenovanja različnih tokov z različnimi izrazi, kakor: levi in desni odklon, dogmatiki, sektaši, revizionisti, frakcionasi, reformisti, oportunisti, anarholiberalisti, nacionalisti, unitaristi; poimenovanja so povezana tudi z imeni nekaterih oseb, ki so igrale določeno vlogo v kateri izmed komunističnih strank, in navadno označujejo ljudi, ki naj bi bili zvesti nazorom in praksi neke vodilne osebnosti: stalinisti, trockisti, buharinovci, zinovjevci, novotnijevci, maocetungovci, itd., itn... Ni naš namen raziskovati zgodovinskih izvorov teh navad in prakse. Ugotovili smo tudi, da so različice znotraj gibanja naraven pojav preteklosti, sedanjosti, in verjamemo, tudi prihodnosti. Zaradi tega bi bil verjetno določen tip poimenovanja teh različic tudi normalen pojav.

Glede na to, da je v komunističnem gibanju navada politične prakse, da se ob težnji k enotnosti ugotavljajo različice in da se te različice poimenujejo, želim sebi, pa tudi vsem drugim, ki jim je pri srcu napredek gibanja, zastaviti nekaj vprašanj:

1. Ali poimenovanje (kateregakoli izmed primerov iz spiska) ne predpostavlja poleg naravnosti različic v okviru osnovnih programskih izhodišč in vrednot gibanja, marveč tudi nekakšne edino prave (pravoverne) razlage ciljev in vrednot gibanja oziroma programskih določb in sklepov? Če je tako, potem je tu takoj praktično vprašanje konkretnih, živih ljudi, ki nastopajo v vlogi pravovernih razlagalcev, ter seveda tudi živih ljudi, za katere se ugotovi, da njihovi nazori niso »prava vera«. Zanesljivo je, da obstaja vsaj takšna nevarnost. Ker seveda nisem utopist, vem, da morajo veljati neki sklepi v določenem trenutku in da so vodilni organi tudi dolžni skrbeti za njihovo izvajanje. Toda ne glede na to je docela upravičeno domnevati, da v določenih okoliščinah družbena praksa preneha biti kriterij resnice in postane resnično (in zato pravoverno) samo tisto, kar misli ožja vodstvena skupina. V takem primeru se poimenovanje različnih nazorov ne le spremeni v etiketiranje, kakor temu ponavadi pravimo, marveč so posamezni, živi in konkretni ljudje »zaznamovani« tudi kot nasprotniki konkretnega vodstva. Taka »zaznamovanost« pa ima vsaj določene psihološke, če že ne družbenih posledic. Če pa se v vodstvu pojavi še občutek ogroženosti, je položaj še težavnejši. To pa v politiki gotovo niso preproste stvari, ob katerih bi ostal prizadeti ali neprizadeti popolnoma nevznemirjen.

2. Starejšim in srednjim generacijam komunistov so v neposrednem živem spominu postopki za likvidacijo različnih odklonov, -istov in -izmov v stalinski dobi. Mlajše generacije komunistov se s tem seznanjajo iz različnih zgodovinskih dokumentov od poročila Hruščova na XX. kongresu KP SZ do pričevanj vdove Slanskega, Arthurja Londona, Vla-

dimira Dedijera in mnogih drugih. »Odstranjevalni« postopki drugače mislečih tako rekoč pred očmi vseh potekajo na Češkoslovaškem. Iz tega vemo, da se proces odstranjevanja (bolj ali manj »ljubeznivega«) navadno prične z ugotavljanjem različnih odklonov, njihovim poimenovanjem, temu sledi osebna identifikacija, nato pa obračun. Za naše razmišljanje pa je nadvse pomembno to, da so poimenovani izrazi in pojmi, npr. trockist, desničar, itd. dobili svojo specifično vsebino oziroma svoj poseben predznak, ki a priori pomeni nekaj slabega, nesprejemljivega, sumljivega in obračuna potrebnega. Treba je torej odgovoriti na vprašanje: ali »rehabilitirati« te izraze in pojme, jim povrniti njihov izvorni, »naravni« pomen, ali pa jih nadomestiti z drugimi, ki ne bodo obremenjeni s težavno in sramotno prakso fizičnega in duhovnega uničevanja političnih nasprotnikov in samo drugače mislečih v istem političnem gibanju.

3. Upoštevač breme te pretekle prakse »odstranjevanja« ima tudi čisto poimenovanje posameznikov (brez družbenih posledic), kot denimo — oportunist, desničar, revizionist, sektaš, dogmatik itn., določene posledice, ki so lahko zunaj volje in moči tistih, ki te ocene in karakteristike izrekajo. Ne mislim tu na posledice v notranjem razpoloženju in počutju »imenovanih«, ko jim ta postopek jemlje zaupanje in voljo do dela, jih peha v razočaranje, resignacijo in pasivnost. Mislim na ozračje, ki se ustvarja okoli njih, na spremenjeno vedenje nekaterih tovarišev iz političnega boja, ki se v skrajni posledici kaže v tem, da se »imenovanih« izogibajo, ker bi jim npr. družba z njimi lahko v družbenem življenju čisto preprosto škodila. Tako »zaznamovanost« ni le notranje počutje posameznika, njegova notranja reakcija na postopek, marveč objektivizirana situacija, v kateri živi, situacija, zoper katero lahko le nemočno protestira. In kar je najhujše: ta »zaznamovanost« ostaja na njem tudi dolgo po neposrednem konfliktu in postopku. V tem smislu ostane (že kot posledica nekega dejstva) vseskoz brez odgovora vprašanje njihove rehabilitacije (ne predvsem pravne, marveč moralno-politične ali vsaj moralne), zlasti v primerih, ko se po nekaj letih ali celo mesecih pokaže, da so imeli bolj prav kot tisti, ki so oceno izrekli, da je življenje, družbena praksa potrdila njihov prav. Kriminologija pozna klasični problem vrnitve bivšega kaznjenca v normalno življenje in ga poskuša v sodelovanju z drugimi vedami urejati. Ali problem »zaznamovanih« ni pomemben tudi za politiko, zlasti za njeno etično stran?

4. Žal je še vedno (ne toliko teoretično kot praktično) odprto vprašanje preproste možnosti obrambe, zagovora, pojasnila, ki bi ga lahko prizadeti dali, ko se sproži v zvezi z njimi »postopek« za identifikacijo in poimenovanje njihovega nazora, stališča ali teženj. Če za zdaj še ne moremo take prakse odpraviti, bi kazalo do skrajne možne meje ustvariti možnosti, da »prizadeti« pojasnijo svoja stališča in argumente zanje in to na tistem mestu, kjer se dejansko in odločilno razpravlja o njem. Prepričan sem, da bi bili tako marsikdaj še pravočasno odstranjeni vsaj tisti nesporazumi, ki izvirajo iz nepoznavanja ali površnega poznavanja nekega nazora. Odstranjena bi bili različna sumničenja in predsodki in še marsikaj drugega.

Ne navdaja me trdno prepričanje, da sem zastavil edina ali celo edino prava vprašanja, ki so povezana s problemom »zaznamovanih«, niti nisem trdno prepričan, da so moji odgovori nanje ter predlogi pravilni in odrešilni. Trdno pa sem prepričan, da se moram o njih odkrito in javno pogovarjati.

Z. ROTER

MEJE MOJEGA JEZIKA SO MEJE MOJEGA SVETA

Članka »Obračun o obračunu« (B. Popov) in »Obubožanje jezika« (V. M.) iz lanske prve in druge številke revije »Teorija in praksa« sta zadela na dve zelo boleči mesti našega delovanja, kar človeka sili k razmišljanju. Naslovno misel je zapisal neki znanstvenik-jezikoslovec in pred leti mi jo je iz poljščine prevedel znanec. Njenega avtorja si nisem zapomnil, misel pa me še danes spremlja tako živo, da se mi vedno pritihotapi v zavest, kadar prebiram jezikovno neurejene tekste. Predvsem gre za to, kakšen odnos imajo do jezika ljudje, ki naj bi bili nosilci »inventivne misli«. V. M. pravi v predzadnjem odstavku: »...Preti mu (jeziku, op. p.) nevarnost, da bi se vse to še stopnjevalo, da bi se začeli vse bolj pogovarjati v frazah, geslih, miselnih shemah, da bi tako tudi pisali, kar bi pomenilo ne samo miselno, ampak tudi **ustvarjalno obubožanje**.«

Od tedaj, ko je SZDL poslala javnosti pismo v zvezi s slovenskim jezikom, se zadeva ni veliko ali prav nič spremenila. Videti je, da je pismo najmanj prizadelo tiste, ki jim je bilo predvsem namenjeno, to je delovne organizacije in »strokovno« osebje v njih. Seveda je mnenje, kdo je »strokovnjak« ali »znanstveni delavec«, poglavje zase. O tem v naši vsakdanji praksi srečujemo zelo naivna, da ne rečem primitivna mišljenja.

Ni vse zlato, kar se sveti, in ni vse znanstveno, kar je naredil nekdo, ki o njem pravijo, da je znanstveni delavec, posebno ko se prej ali slej pri mnogih pokaže, da so si tak naziv pripeli sami. Resnična znanost ne slepomiši. Če torej **eksakten** pomeni **natančen**, potem bi to natančnost najprej pričakovali od ljudi, ki so študirali katero izmed eksaktnih ved, kar sicer v praksi zelo radi poudarjajo. S tem pa neposredno vplivajo tudi na mišljenje manj izobraženih, ki menijo, da delaš nekaj »koristnega« edino tedaj, če slišijo besedo tehnika, inženir, advokat (ne pravnik!), doktor itd. Tako mnogi več niti ne dojemajo, da ima fakultetno izobrazbo tudi nekdo, ki ni v neposredni zvezi z omenjenimi poklici ali pa je študiral katero izmed humanističnih ved. Od teh te bo le redkokdo vprašal, kaj si študiral, ampak bo kratko malo postavil vprašanje: Kaj si? Če v odgovor ne bo slišal magičnih besed, boš lahko kaj malum na sogovornikovem obrazu opazil razočaranje.

Kaj vse se pri nas za drag denar kupuje in prodaja celo pod varstvom znanosti, ve samo tisti, ki je večkrat v stiku z izdelki tako imenovanih strokovnjakov ali delovnih organizacij in se ob tem čuti močno prizadetega zaradi primitivnega in nelogičnega izražanja. Tu ne gre za znano opravičilo, češ vsi ljudje se ne znajo enako lepo izražati, za obsežnost delovnega področja ali morda strokovno terminologijo, temveč za malomaren odnos do jezika pri ljudeh, ki jih imajo mnogi za edine nosilce »inventivne znanstvene misli«. Ob takem odnosu se čedalje bolj izgublja občutek za zdravo logiko, jezik postaja nekaj samo po sebi umevnega, izpopolnjevanje ali skrb za njegovo čistost pa deveta briga.

Nekateri znajo svojo strokovnost tako čudovito zavozlati, da ne najdeš prave zveze niti s predhodnim stavkom, čeprav je vsa stvar kar se da preprosta in že zdavnaj odkrita. Drugim so se spet besede kot problem, projekt, tehnika itd. tako vtisnile v zavest, da ne morejo napisati kaj »strokovnega«, ne da bi jih uporabljali. Potem se zgodi, da govorijo ali pišejo tudi o **projektihi** za šivanke, mišnice ali zobotrebce!

Kako naj po vsem tem jezikovne nerodnosti zamerimo sprevodniku v avtobusu, prodajalki ali komu s poklicem, ki zahteva le končano osemletko in primerno strokovno-obrtno izobrazbo, npr. tega blaga pri nas **ne držimo**, za delo smo morali **aranžirati** (angažirati) nove ljudi, upoštevali smo **hermetično** (aritmetično) sredino itd. Prav tako se ni čuditi prodajalki, ki nas bo gledala začudeno, če bomo izgovorili tuje ime nekega proizvoda (Enfin! Hiperdeodorans!) pravilno, v duhu jezika, iz katerega izvira. Veliko pripomb o neznanju materinščine je slišati ravno na račun ljudi z nižjo izobrazbo, medtem ko se za »strokovnjake« naj-večkrat najde kako zelo megleno opravičilo.

Ti »strokovnjaki« pozabljajo, da bi **stavek** moral biti jasen, oblikovan po slovničnih zakonih, čeprav »laik« osnovnega izraza ali misli ne bo (tako) dojel. Zelo neumestno je pri njihovih »literarnih« stvaritvah sklicevanje samo na strokovne kroge, ker morda nekdo želi snov **še študirati**. Kaj torej storiti tedaj, če pri stavku ne najdeš repa ne glave? Znano je, da besedni zaklad in smisel za pisanje pridobimo z branjem (tudi) leposlovnih knjig. Če k temu dodamo, da mnogi niso prebrali niti obveznega šolskega čtiva, pozneje pa je zanje obstajala samo strokovna literatura, nam postane marsikaj jasno. Besednega zaklada ne more nihče pridobiti samo v svoji stroki, saj vse življenje tudi ne vztraja samo in **izključno** v njej. Če pa gre sploh za to, da se mu zdi terminologija, z vsemi mogočimi in nemogočimi tujkami, nadvse **imenitna** in **strokovna**, potem sam sebi škoduje. K takšnemu stanju precej prispeva poučevanje na raznih šolskih ustanovah, sicer se med študenti ne bi govorilo, da je ta profesor alergičen na tujke, oni pa dolgovezen itd. Ko potem »strokovnjaki« začnejo delati v praksi, ustvarjati tudi »literarne« mojstrovine, jih človek prebira in se lahko le prizanesljivo smehlja, ker je pri tem brez moči. Nikakor pa se ne more potolažiti z mislijo, da je obsežnost delovnega področja kriva za mlatenje prazne slame.

Kaj naj si mislimo, ko poleg popolne zmešnjave snovi preberemo še naslov poglavja: Metoda koordinacije investicijskih problemov. Čudovito! **Investicijske probleme** je treba še **koordinirati po posebni metodi**, kar seveda odločilno pripomore k njihovem reševanju, odpravljanju ali poenostavitvi! Ali stavek: V socialističnih deželah pa probleme vedno planirajo. Zato so potrebne reforme, če **probleme celo planiramo!** Ali: Pri stroju se **mora čakanje vršiti v pozornosti**. Ali: V proizvodnji dežele dominira proizvodnja sredstev proizvodnje. (Torej če bi svet stal na glavi, potem bi tisto, kar ne stoji na glavi, stalo na glavi!)

Beremo npr., da se **višina širi**, **površina viša** ter o **teži** porabljenega materiala namesto **količini**, o **rezultatih** namesto **uspehih** (rezultat je lahko tudi negativen!) **pomembnih problemih**, **razbijanju glave** namesto **razmišljanju**, ni razločka, kaj je **veliko** in kaj **močno**, kaj **varčevanje** in kaj **prihranek** itd. — skratka, pravi primitivizem, ki se vleče skoraj v nedogled!

Včasih kdo meni, da se Slovenci preveč radi pravdamo zaradi jezika, vendar to ne bo držalo, če upoštevamo dejstvo, da je sedanje stanje še mnogo bolj kritično, kot so ga označili pred nedavnim v razgovoru na televiziji nekateri naši znani jezikoslovci. Naš jezik ne govori ravno veliko ljudi in svojo veljavo ter samostojnost si je moral priboriti v stoletjih. Zato je sklicevanje na nujnost prilagajanja (da ne rečem izgubljanja!) v raznih jugoslovanskih ali svetovnih razmerah največkrat popolnoma neumestno, posebno če se na to sklicujejo ljudje, ki zaradi neznanja množično uporabljajo tujke in podobne »novosti« ob popolnoma ustreznih izvirnih slovenskih izrazih.

Gre torej za splošno škodo, ki jo zmeda v jeziku povzroča. Ali naj tudi na to področje seže zakonodaja, ki ne bo samo uravnavala položaja slovenščine v jugoslovanskem merilu, ampak predvsem strožji odnos nas samih do materinščine? Ali naj bodo tudi tu uzakonjeni kazenski ukrepi zaradi neznanja ali grobega nespoštovanja? Pri sedanjem stanju, ki se ne zboljšuje, bi bilo to skoraj potrebno. Sicer pa pravi pregovor, da je treba najprej pomesti pred svojim pragom. Če je položaj slovenščine res kritičen tudi v jugoslovanskem merilu, pri čemer nas ne bi smelo slepiti večje uveljavljanje v zveznih organih, temveč bolj skrbeti stanje med Slovenci, potem smo za to največ krivi sami, posebno pa izobraženci. Poudariti velja, da gre pri vseh navedbah večidel za **najosnovnejše** zakonitosti stila, slovnice, pravopisa in logike, ne da bi se spuščali v kakršnokoli poglobljeno razpravo o jeziku nasploh ali o jeziku posameznih strok (terminologiji). Prof. Rupel je dejal v svojih jezikovnih pogovorih: »Jezik je osnovno sredstvo za sporazumevanje med ljudmi in osnovna kulturna dobrina kakega naroda. Kakršen odnos imamo do jezika in kolikor spoštujemo sami sebe, toliko bodo nas, naše delo in naš jezik spoštovali drugi.«

I. URH

SAMO NEKAJ BESED ŠE IN KONEC

Prvič. »Splošno koristen pogovor o bistvenih in neodločljivih vprašanjih«, za katerega se zavzema Dimitrij Rupel, se mi zdi za zdaj, žal, nemogoč. Ostal pa bo nemogoč, dokler bo D.R. vsak kritičen pomislek o svojem pisanju in mišljenju, ki drugače razume pomen njegovega publicističnega delovanja kot on sam, zavračal, češ da gre za politično kvalifikacijo in diskvalifikacijo. Apostrofiral sem njegovo vneto zavračanje ideologij in to ocenil kot »levo frustracijo« (oproščam se, da se mi je zapisalo ime avtorja te ocene, ki je Jean in ne Carl Amery) ter ideologijo. Ne morem verjeti, da sem udarjen s tako slepoto, da še danes ne vidim v tej oceni diskvalifikacije, ki je na meji uničevanja, likvidacije itd.

Zato me bolj kot njegovo ogorčenje zanima, ali se bomo otresli manirizma, ki ga to pot manifestira D.R., da namreč vsakdo, ki ga

kritika prizadeva, v hipu zavzame trpečo pozo političnega preganjanca, ki ga ogroža likvidacija in podrejanje konformističnemu mišljenju. D. R. je že tolikokrat svoj krog bralcev šokiral s čudnimi in nesprejemljivimi idejami, da bi ga varuhi monolitne, dogmatične ideologije nekajkrat sežgali na grmadi, če bi veljalo pri nas za »uradno ideologijo« policijsko varstvo. Očitno ve, da vlada v našem družbenem prostoru relativno velika svoboda za publiciranje raznih mnenj. Ali morda misli, da ta svoboda ne velja za njegove kritike, in je razumeti njegovo kategorično zahtevo za »kompletnim črtanjem pluralizma iz našega političnega slovarja« v tem smislu? Če je tako, sva si v popolnem navzkrižju in zase terjam prav toliko svobode, kot si je priznava sam. Prej pa se ne moreva srečati pri splošno koristnem pogovoru.

Drugič. D. R. ve, da nimam ambicije posegati v njegove razlage romanesknih ali epičnih literarnih tvorb, ker o tem prav ničesar ne vem. Ker pa prebiram njegove literarno-kritične in druge tekste, vem, da ima pojem ideologije v njegovi frazeologiji določen negativen in pejorativen pomen. Zato brez hipokrizije: s strpnostjo in nevtralnostjo do ideologij se pa res ne more ponášati. To niti niso same po sebi kvalitete, ki bi človeka lahko posebno odlikovale. Poleg tega pa se že nekaj let opazno giblje na naši družbeni sceni, vse prej kot strpno in nevtralnno. Res: kot homo duplex in na dveh tirih, kakor se je pred leti sam ocenil, po mojem mnenju celo kot homo multiplex, toda vedno suvereno, nestrpno in ne nevtralnno do drugih ideologij. (To je najbrž razumljivo iskanje ravnovesja, čeprav je vročični napor, da bi cepil npr. na ideologijo naše družbe nekaj novega: enkrat malo strukturalizma, potem nekaj elektronske filozofije McLuhana, potem še malo Mao Ce Tungovih misli in še kaj, precej naiven in nedomišljen.)

Ne spominjam se človeka med njegovimi somišljeniki, ki bi tolikokrat in s tako gotovostjo kot on vpletal v pisanje poenostavljeno geslo, da sta bog in človek mrtva. Včasih se mi je že zdelo, da se je o njuni klinični smrti prepričal prav na prosekuri, kjer so mu uradno potrdili, da ju ni več med živimi. Besedičenje o tej smrti pa je mogoče razumeti, da je vsaka ideologija samo še halucinacija in utopija, nevednost in blodnja. Identificiranje ideologij ob takem njihovem razumevanju je po moji pameti demistifikacija nevednosti in vrednostna sodba.

Tretjič. Naj mi bo dovoljena neizvirna ocena, da je ideologiji a priori nenaklonjeno mišljenje ideologija. »Ideologija naj premisli svoje temelje«, »ideologije so transparentne« in podobna gesla so znana iz literature, ki jo D. R. popularizira ali se vsaj rad nanjo sklicuje. Zato mu najbrž ni neznan, da Barthes, Sebag, Lacan, Foucault, Althusser in drugi ne skrivajo svojega nestrpno odklonilnega odnosa do ideologij. Foucault je bil v nekem intervjuju leta 1966 čisto jasen: Naša naloga je, da se dokončno rešimo humanizma. V tem smislu je naš napor političen... Dolžni smo postaviti na sramotni oder vse mistifikacije, tako kot se sedaj borijo Althusser in njegovi pogumni tovariši znotraj KPF proti »chardino-marksizmu«. Torej politično dejanje, ne le »ideološko« — nevtralnno ali »znanstveno«.

Vem, da D. R. ne bo tega napak razumel in se zgrozil, češ da ga primerjam z Althusserjem in njegovimi »političnimi ambicijami«. Kakršnakoli je že njegova vsakokratna pozicija do ideologij, naj vendar dovoli, da je izpostavljena kritiki. Z moje plati je bila glosa kritična ost, namenjena njegovi ideologiji, ne pa poskus obrambe »preganjanih ideologij«. Res

mislim, da po D. R. ideologije niso ogrožene, pač pa mislim, da jih on preganja in da je ta brakada zelo jalova.

Odveč je spraševanje, zakaj ne razvijem svojega mišljenja. V glosso to menda ne spada, poleg tega pa sem skušal razvijati, kadar sem kaj napisal, in D. R. verjetno to pozna. Ve, da se gibljem v območju marksističnega mišljenja, morda celo ve, da je ideološka kritika ena izmed prvin tega mišljenja. Lahko bi še vedel, da je v kontekstu tega mišljenja ideologija fenomen alienacije in da je »premišljevanje o lastnih temeljih« niti ne odpravlja in ne varuje, da ne bi postala zmotna zavest. Njeno samo relativno resničnost ji jamči odprtost za vsa nova spoznanja in družbena praksa, v kateri se verificira, korigira, spreminja itd. Zato je tudi njena družbena vloga dvoumna: moment napredka, včasih pa tudi ne.

Četrtrič. Vse drugo v tekstu se me ne tiče, ker gre ali za bombastično verbalistiko ali za ihtavo dopovedovanje nečesa, kar je rahlo megleno. Sodim, da je to negativna plat narave D. R., kakor je o njem pisal Taras Kermavner: dinamičen, vitalen, vznemirljiv, površen, lahkoten, svojevoljen... Jaz bi še dodal: nekoliko neodgovoren in zaletav, ker — ne vem zakaj — več in hitreje piše, kot lahko razmisli, oceni, prebere itd.

To in zares to pot niti besede več.

V. VODOPIVEC

ALI VEDNO VEMO KAJ DELAMO?

Čeprav podrobnosti nedavno podpisanega trgovinskega sporazuma med Evropsko gospodarsko skupnostjo in Jugoslavijo še niso znane in sadov skoraj dveletnih pogajanj zato še ni mogoče vsestransko oceniti, se strinjam s splošno ugotovitvijo, da je doseženi sporazum (potrditi ga morata še zvezni izvršni svet in ministrski svet EGS) za naše gospodarstvo zelo pomemben. Z njim bodo namreč za nekaj naslednjih let urejena splošna trgovinska načela s šestimi zahodnoevropskimi državami, od katerih kupimo 39 % našega uvoza, prodamo pa jim 33 % vseh naših izdelkov za izvoz. Sporazum pomeni institucionalizacijo naših gospodarskih odnosov, ki so se do zdaj odvijali na podlagi dvostranskih sporazumov s posameznimi državami, s »šesterico« kot celoto. Poseben pomen tega je v pričakovani razširitvi EGS, njeni nadaljnji krepitvi in v vse tesnejših gospodarskih stikih naše države z Zahodno Evropo.

Glede na takšno razlago sporazuma se zastavlja vprašanje, zakaj smo njegovo sklenitev tako dolgo trmasto zavlačevali z iskanjem kratkoročnih, da ne rečemo celo trenutnih ugodnosti, oziroma zakaj smo postavljali za pogoj, da se uredi izvoz samo enega, sicer zelo pomembnega izvoznega blaga, govejega mesa posebne vrste — »baby beef«. Pogajanja z EGS so se začela 1968 s tem, da sta delegaciji ugotovili, da delegacija EGS nima pooblastila za pogovore o izvozu jugoslovanskih kmetijskih pridelkov. Razširitvi pooblastil je nasprotovala Francija in zato smo sporazum z EGS podpisali mnogo pozneje, kot bi ga sicer lahko. Ni res,

da bi bil vzrok za to v zapletenem mehanizmu pogajanj z EGS in v običajni dolgotrajnosti pogajanj. Do zavlačevanja pri pogajanjih z EGS pride, če so interesi njenih članic različni, in tako je bilo v našem primeru. Pet držav se je zavzemalo za čimprejšnjo sklenitev sporazuma z Jugoslavijo, Francozi pa so temu nasprotovali zaradi svojih koristi in ciljev v kmetijski politiki. V svojih zahtevah nismo popustili (kar zadeva obravnavo našega izvoza mesa!), rajši smo počakali tako dolgo, da je morala Francija zaradi spremenjenih razmerij znotraj EGS umakniti svoj veto. Se je splačalo?

Poglavitni problem v naših gospodarskih odnosih z EGS je primanjkljaj v trgovinski bilanci, ki se iz leta v leto povečuje. Naša prizadevanja za sklenitev sporazuma so bila motivirana z željo, da bi ta primanjkljaj čimbolj zmanjšali. Lani smo izvozili na Skupni trg za 471 milijonov dolarjev blaga, od tega približno polovico industrijskih izdelkov, 30 % kmetijskih pridelkov in za okoli 20 % surovin. Uvoz iz držav članic EGS je lani dosegel rekordno vrednost — 835,6 milijona dolarjev. Primanjkljaj v trgovinski bilanci za lansko leto znaša torej 364 milijonov dolarjev. V šestdesetih letih, vse do leta 1967, ko je EGS uvedla dodatne uvozne omejitve (prelevmaje in superprelevmaje), smo izvozili za okoli 50 milijonov dolarjev mesa na leto. Torej, če bodo naša prizadevanja uspešna, bomo lahko naš primanjkljaj zmanjšali za to vsoto. 50 milijonov dolarjev je vsekakor veliko in tak dosežek bi bil pomemben, saj moramo iskati vse možne vire za uskladitev naše trgovinske bilance. **Toda izvoz govedine ni najvažnejši problem v naših odnosih z EGS. Kaj z drugimi 300 milijoni dolarjev primanjkljaja?** Napačno je prikazovati ves kompleks odnosov med EGS in Jugoslavijo na primeru govedine, tožiti zaradi protekcionistične politike skupnega agrarnega trga in se nadejati, da bo z ureditvijo izvoza mesa konec vseh naših težav. Izvoz govedine je **manj pomembno vprašanje**, napravili pa smo ga za poglavitni problem in postavili njegovo rešitev sebi in našim partnerjem za pogoj; to pa je proceduro sklepanja sporazuma bistveno podaljšalo. Se zvezni izvršni svet in njegova delegacija nista mogla otresti pritiska kmetijskih proizvajalcev, ki jih je prizadela leta 1967 zmanjšana rentabilnost izvoza govedine na Skupni trg, v korist celotnega jugoslovanskega gospodarstva, v korist čim hitrejšje ureditve odnosov z EGS, v korist določitve splošnih trgovinskih načel **za vse ali vsaj večino** naših izvoznih izdelkov?

Morda bo kdo rekel: »Leto in pol ni tolikšna zamuda in končno nam je le uspelo tudi z mesom!« Cilj naših pogajanj o izvozu govedine je bil zagotoviti čim ugodnejše pogoje za prodajo in stabilnost izvoza v čimdaljšem razdobju. Zdi se, da smo dosegli zmanjšanje uvoznih taks in bo verjetno zato naš izvoz mesa spet rentabilen. Pri tem nam je delno uspelo. Kar zadeva stabilnost naših dohodkov od izvoza govedine pa je stvar drugačna. Sporazum bo veljal le za dve ali tri leta, količina in cena našega izvoza pa bosta odvisni od položaja na trgu »šesterice«. Na tako nezanesljivih temeljih pa ni mogoče načrtovati proizvodnje mlade govedine, saj nimamo zagotovljenega trga ne glede cene ne glede količine.

Že na podlagi povedanega je, po našem mnenju, upravičeno dvomiti, ali je pravilno forsirati vprašanje izvoza mlade govedine na pogajanjih z EGS. Še vse drugačne dvome pa vzbuja trenutno stanje v naši živinoreji oziroma na našem domačem trgu mesa. Mesa namreč primanjkuje, in to

kljub visokim cenam. Tega čez noč ni mogoče popraviti. Hotelska podjetja, ki si obetajo rekordno turistično sezono, imajo veliko težav, ko si skušajo zagotoviti zadostne količine mesa za poletne mesece. Slišati je celo, da bodo zahtevala od zveznega izvršnega sveta, naj prepove izvoz mesa, da ga bomo imeli dovolj za tuje turiste, ki nam ga plačujejo približno trikrat dražje kot kupci, ki jim ga mimo vseh uvoznih omejitev pošiljamo v Zahodno Evropo. Za njihov morebitni predlog bi zelo težko rekli, da ni umesten, še posebno, če si obetamo letos od turizma 350 milijonov dolarjev in želimo tudi v prihodnje povečevati konkurenčno sposobnost našega turističnega tržišča.

Če smo zelo črnogledi, potem lahko rečemo, da bomo imeli vsaj letos premalo mesa zase in za tuje turiste in ga bomo morali najbrž nekaj uvoziti; premalo pa ga bo seveda tudi za izvoz v okviru težko priborjenih dogovorov z EGS. Če smo optimisti, pa lahko upamo, da bomo tudi te najnovejše težave uspešno rešili, seveda tudi težave, ki bi jih utegnili imeti z EGS, če se ne bi držali bruseljskih dogovorov...

Ali vemo, kaj delamo?

L. VEZOČNIK

»POSEBNA PLAST« ŽUPNIKA NAMUZNIKA

Že nekaj časa poskuša v verskem listu »Družina« urednik Rado Namuznik spraviti v dobro voljo bržkone kar številne bralce svoje satirično-humoristične aktualne rubrike. Očitno je, da poskuša posnemati svojega kolego don Jureta iz zagrebškega »Glasa koncila«. Dandanes seveda posnemanje, zlasti če je zelo blizu izvirnemu, ne pomeni nujno nekaj slabega. Tudi ni prav nič spotikljivo, če skuša biti Rado Namuznik satirično-humorističen. Najbrž bi bilo hudo napačno prav tako, če bi pritrdili tistim, ki si verski list predstavljajo le kot nadvse resnobno, pobožno in nevznemirljivo razlaganje verskih resnic. Tudi ne gre pri-
tajeno vzdihovati in upati, da se bo uredništvo »Družine« ukvarjalo le s samim seboj. »Občutljivost« urednikov za družbena dogajanja, ki so v neposredni ali celo v posredni zvezi s položajem Cerkve in vernikov, štejem za dokaj normalno stvar. Pa vendarle bi Radu Namuzniku ob njegovi glosi »Posebna plast«¹ zastavil nekaj resnih vprašanj (brez muzanja), pa tudi brez posebnega upanja ali napetega pričakovanja, da bo nanje odgovoril:

1. Zakaj se mu zdi tako nadvse pomembno, da šteje vprašanje zapiranja katoliških vernikov v zaprte samozadostne skupine (ki samo takšne lahko »so luč, sol in kvas« družbe) za primer, ob katerem se izplača le »namuzniti«?

¹ »Družina«, št. 3, 8. febr. 1970, str. 12.

2. Zakaj je tako trdno prepričan, da je vsak razgovor o klerikalizmu danes nesmiseln in ga nikakor ni mogoče spravljati v zvezo z nobeno izmed oblik dejavnosti Cerkve pri nas?

3. Zakaj išče »aktualna vprašanja«, ki jih namenja za svoje glosiranje, praviloma le »zunaj« cerkvenih krogov v t. i. družbi oziroma na strani neverujočih?

Zdaj pa k »posebni plasti«; priznam, da bi se tudi jaz rad namuznil! Namuznik je v glosi o tem uprizoril pravo zaslišanje mladega katoličana in mlade katoličanke (Simonove hčere in Bartolomejevega sina), zato ker so se po verouku domenili, da bodo kot katoličani skupaj silvestrovali. Ob to se je spotaknila oblast, ki »nima rada, da mladi kristjani silvestrujete zase in tako ustvarjate osebno plast mladine«. In glej, Namuznik, da bo vzpostavljeno ravnotežje in da ne bi kdo krivil le »komunistične« oblasti, v zgodbo uvede še cerkveno oblast. Tudi ta naj bi imela pomisleke. Potem pa v glosi sledi sila »zapletena« zgodba z navzkrižnimi vprašanji in odgovori ter (že sem se bal, da se to ne bo zgodilo) s srečnim koncem in poukom: tudi poslej bodo mladi katoličani organizirali svoje silvestrovanje (ali kaj podobnega), toda »da bo volk sit in koza cela«, bodo izobesili lepake: »Vabljeni vsi mladi in resni brez ozira na barvo kože, raso in veroizpoved. To bomo naredili že sedaj za pusta. Pa ne bo klerikalizma in še koncil bo vesel, da smo nekaj dobrega napravili.« Videant consules!

In kako se jim je posrečilo priti do tega tako srečnega konca, ki naj zadovolji posvetno in cerkveno oblast? Mladi katoličani so se kar sami odločili, da bodo imeli svoje lastne zabave, na katere bodo vabili tudi druge, in to z lepaki. Bog ne daj, da bi imel župnik Davorin kaj pri tem. »Kaj? ... Da bi jaz šel silvestrovat kam z mladino? To bi bila strahota, še več, morda že kar pravi klerikalizem!« pravi kar naravnost sredi dramatičnega zasliševanja. Ne, on ne samo da pri verouku ni priporočal kaj podobnega, še slišati noče, da bi šel zraven, kajti že od nekdaj je vajen spoštovati postave in oblast! Bartolomejev sin hoče katoliško silvestrovanje, pustovanje in še kaj, zato ker je zunaj katoliškega kroga družba neznansko pokvarjena. Imel je dobro voljo biti skupaj z drugimi, ker hoče biti »sol, luč in kvas«, toda zgodilo se je nekaj strašnega: »Ko sem se lani kot sol in luč in kvas pridružil silvestrovanju v naši gostilni, sem jih toliko skupil po glavi in hrbtišču, da bi mi jih vsi koncilski očetje komaj znesli na dom!«² Zato je nepreklicno odločil: »Odslej bomo sami skrbeli za svojo zabavo. Dovolj mi je razbitih kozarcev in glav in divjega vreščanja. Tako je in tako bo! Pa če se zaradi mene svetna in cerkvena gosposka na glavo postavita!«

Simonova hči Bartolomejevemu sinu v vsem pritrjuje. Ker je deklara, ima seveda solzne oči, ko jo oče Davorin tako trdo prijemlje in zaslišuje. Toda vseeno zmore in mu jasno zabrusi: »In jaz! Ko so opolnoči (v tisti gostilni namreč, kamor jo je peljal Bartolomejev sin) pogasili luči, me niso samo poljubljali, ampak so delali z mano kot ...« Potem si opomore, obriše solze, pritrди sklepu Bartolomejevega sina in doda: »Naposled, ali ni naloga nas kristjanov, da svetu pokažemo zgled krščanskega veselja!«

² To in vse druge besede, polstavke ali stavke v navednicah navajam po glosi, navedeni v opombi 1.

Tako smo pri koncu. Sklep mladih katoličanov je po poročilu očeta Rada Namuznika nespremenljiv. On in župnik Davorin sta storila vse, kar je v njihih močeh. Uredila sta, da bo zavladalo na Slovenskem zares pravo katoliško veselje. Tega morata biti veseli tako svetna kot cerkvena gosposka. Slovenci in Slovenke so na splošno že tako nemoralni in pokvarjeni, v zabaviščih vladata takšen nered in razbijanje (da ne govorimo o stanju v mladinskih klubih), da se moramo nad modrostjo očetov Davorina in Namuznika razveseliti prav vsi redki pošteni posamezniki, ki nam je mar prava, tj. krščanska morala, kultura in veselje! Za to gre in ne za klerikalizem, vendar pa se še dobijo ljudje, ki v »posebni plasti« vidijo nekakšen klerikalizem. Kakšna sreča, da imamo toliko očetov Davorinov in Namuznikov!

Zares, oče Rado Namuznik, ne pričakujem odgovora na svoje »zmedeno« pisanje. Kdo bi reagiral na to, saj ima revija »Teorija in praksa« le 4500 naročnikov, »Družina« pa na desettisoče. Ne izplača se odgovoriti.

Z. ROTER

POPRAVEK

V letošnji prvi številki sta se med prepisovanjem vrinili dve napaki; na prvi strani ovitka je bil avtor Ermin Kržičnik preimeno-
van v Zorana Kržičnika, na zadnji strani ovitka pa je tiskarski škrat preimenoval člana uredniškega odbora Adolfa Bibiča v A. Ribiča. Obema se za napaki opravičujemo.

MOJ POGLED NA SVET*

V svetu tradicionalnih političnih klasifikacij je Bertrand Russell veljal za »konservativnega socialista«, »skeptičnega humanista«, medtem ko je bil na filozofskem področju najčešče poimenovan za »zdravo-razumskega metafizika«. Iz takih klasifikacij si je seveda dokaj težko ustvariti politično in filozofsko podobo misleca. Kljub oznaki »konservativni socialist« je mogoče Russellovo akcijsko ravnanje oceniti kot radikalno in progresivno; v tem primeru le-to večkrat presega horizont socialističnega in progresivnega kot ga lahko danes srečamo v angleškem laburističnem gibanju ali celo v ortodoksnem komunističnem svetu.

Zastavimo si lahko vprašanje o skladnosti med njegovo strokovno in politično vizijo. Po eni strani se Russellova strokovna vizija pokriva z literarno futurologijo Aldousa Huxleya, po drugi strani pa je Russellov svet politične akcije angažiran v korigiranju odstopanj civilizacije od humanističnih želja. Kaj je tedaj z Russellovo razklanostjo, kateremu Russellu kaže verjeti? Zdi se mi, da mora vsako tako in podobno vprašanje meriti na nekaj višjega. Ali ni mogoče odčitati paradoks usode pri sleherniku, ki pristaja na svet akcije? Ali ni objektivna zgradba sveta taka, da nas danes prisili v njegovo potrjevanje in zopet jutri v imenu istega potrjevanja v njegovo atako ali celo negacijo? Russellova morala govori o tem, da se je tudi znotraj pristajanja na pozitivni svet možno boriti za njegovo skladnejšo in drugačno človeško vsebino. Četudi je moral kot znanstvenik verjeti v to, da bodo že jutri »proizvajali« otroke v retortah ipd., je menil, da je npr. vietnamska vojna nesmisel in anahronizem zapadne civilizacije, ali da je okupacija Češkoslovaške prav tako nečastno in agresivno dejanje blokovskega socializma. Russell ni mislil, da so Vietnamci, Češkoslovaške in Biafre preprosto posledice pristajanja na neko varianto družbenopolitične in filozofske logike, temveč jih je jemal kot socialne atavizme.

V tem kratkem zapisu želimo opozoriti še na novo razsežnost, ki se je je oklepala Russellova osebnost. V poslanici, ki je bila prečitana na otvoritvi I. zasedanja Russellovega razsodišča, Russell pozikua poiskati protimoč, ki naj zaustavi nadaljevanje vojne v Vietnamu. Instrument, ki ga je že prej odkril z akcijo Komiteja stotih, uporabi tokrat še v mnogo bolj domišljeni in taktični potezi, — v svetovnem in še posebej v zahodnem javnem mnenju, preko katerega

* Objavljena odlomka sta prevedena iz knjige Betranda Russella »Ma conception du monde«, založba Gallimard, Pariz 1962, 184 str.

je po njegovem mogoče počasi razkrajati tisto vladajočo politično zavest, ki stoji za uporabo vojnega arzenala. Znanstveno-tehnično in socialno revolucioniranje je v XX. stoletju razširilo individualne in kolektivne akcijske svobode. Moč se ne pooseblja več zgolj skozi državo ali stranko, temveč se počasi konstituira tudi na novem nivoju — svetovnem javnem mnenju. V tem smislu ni mogoče njegovega delovanja razumeti le skozi moralistična očala, temveč stoji za njim nova moralna moč in gibanje, ki je težje dovzetno za hierarhično in birokratsko manipulacijo. Zato Russell noče, da bi njegovo sodišče predstavljalo »funkcionarja« javnega mnenja, temveč ostaja le eden aktivnejših, neprofesionalnih členov svetovnega javnega mnenja. Podobno tej misli govori eno njegovih dejanj: tako kot že mnogokrat prej se je tudi v poslednjih urah, ki so mu še preostale, razšel s tesnim in dolgoletnim sodelavcem (Ralph Schoenmanom), ki je poizkušal v prizadevanjih za mir in socialno pravičnost vezati Russellovo ime za pojem etabrirane institucije in avtoritete.

RUDI RIZMAN

Vloga individua

Kakšna je po vašem mnenju vloga individua?

BERTRAND RUSSELL: Predvsem mislim na to, kaj lahko individuum naredi zunaj neke organizacije. Veliko je pomembnih, koristnih in zaželenih dejavnosti, ki so jih do zdaj opravljali posamezniki, brez vsakršne kolektivne pomoči, danes pa so iz dneva v dan bolj odvisni od najrazličnejših organizacij. Nekoč veliki možje znanosti, kot Kopernik, Galileo, Newton in Darwin, niso mogli računati na raziskovalne organizme. Sposobni so bili samostojnega delovanja. Toda moderni astronom ... Srečal sem ga v Kaliforniji. Bil je vzvišen in nekoliko izumetničen možak, čigar delo je bilo docela odvisno od zelo izpopolnjenih teleskopov, ki jih je neki mecen podaril observatoriju. Med kosilom mi je razložil, da ne more delati, če ni v dobrem odnosu s kakim bogatim gospodom.

Vidite kako rešitev?

B. R. — Ne vidim možnosti za rešitev tega problema, če se ne bodo vsi dejavno zanimali za napredek v znanosti. To je le nedoločno upanje, toda kaj naj drugega storimo?

Pripovedovali ste nam o izredno dragi opremi. Kako naj jo človek zahteva, če jo potrebuje, in kako naj uveljavi svojo pravico, da bi jo uporabil?

B. R. — Stvar lahko predlagate v oceno svojim kolegom. V znanosti lahko na srečo zelo hitro precenimo zmožnosti nekega človeka. V umetnosti je to precej drugače. Pesnik, slikar ali arhitekt, ki je po volji sodobnikom, ponavadi ne prinaša veliko novega. Veliki novatorji povečini sodobnikom ne ugajajo. V tem je torej težava.

Bi lahko idejo o svobodi v umetnosti in znanosti malo poglobili? Kakšen je pravzaprav njen pomen za skupnost?

B. R. — Dejal sem že, da sta dve veliki sili, ki usmerjata naš napredek, kreativna in posesivna. Ustvarjalno imenujem gibanje proizvodnje stvari, ki se drugače ne bi znašla tam in je ne začne nihče drug. Posesivno pa je gibanje, ko si stvar, ki je že tam, prisvojiš kot hlebec kruha. Navadno obstajata dve funkciji: ostati moraš posesiven, zato da se vzdržiš v življenju, vendar pa so, če mislimo na sfero svobode, resnične le ustvarjalne sile. Ko napišete pesem, pri tem ne ovirate nikogar, da ne bi napisal druge pesmi. Ko narišete sliko, prav tako nikomur ne preprečite, da ne bi naslikal slike. Takih dejavnosti ne opravljamo odvisno drugo od druge. Torej bi morale uživati absolutno svobodo.

Mislite, da svoboda v kulturi in znanosti pojema?

B. R. — Da, to je skoraj neizogibno. Ne tako na področju umetnosti kot prav na znanstvenem področju, in to iz vzroka, ki sem ga že omenil. Znanstvena oprema je predraga. Ne poznamo Galilea, ki bi imel svoj teleskop. Ne more si ga izdelati sam.

Nesporno imajo dandanes znanstveniki prednost. Lahko prodirajo naprej, brez bojazni, da bi jim kot iznajditeljem minulih časov odsekali glavo.

B. R. — Nisem tako prepričan o tem. Če ne širijo okusa politične pravovernosti, kar se lahko zgodi, jim seveda ne bodo rezali glav, ampak preprečili dostop do nujno potrebnih laboratorijev.

Toda ali je že kdaj obstajala kulturna in znanstvena svoboda?

B. R. — Ne, mislim, da ne. Še nikoli. Ljudje, ki napredujejo, naj bo v kateri koli smeri, vedno izzovejo totalno opozicijo javnosti.

Poznate primere?

B. R. — Kopernik, Galileo. Zaradi svojih dognanj sta se znašla v lepi kaši. Darwina so ljudje takrat imeli za perverzneža, ki ga še imenovati ni mogoče. Tako se misli o vseh ljudeh, ki dosežejo napredek.

Kaj ni to dobro? Marsikatera trditev lahko pomeni korak naprej ali pa tudi ne. Opozicija je dokaz. Lahko nas razbremeni vseh meglenih teorij, ki nas skušajo zavesti.

B. R. — Ne mislim, da bodo meglene teorije odpravljene. Naj bo v katerem koli predelu sveta, prav povsod gojijo oblasti posebno ljubezen do meglenih teorij in jih podpirajo. Opozicija pomeni zlo usodo za veljavne teorije, zato je strašna. Res je nekaj resnice v tem, kar pravite. Opozicija spodbuja, dokler ne gre predaleč. Ko vam odsekajo glavo, lahko mislite z veliko manj moči.

Zakaj je torej toliko odkritij izzvalo ogorčenje med ljudmi?

B. R. — Mislim, da se ne počutijo več varni. Vsa človeška in živalska bitja čutijo potrebo po življenju v zavetju, kjer jih ne more ogroziti nepričakovana huda nevarnost. Če vam pride kdo nenadoma povedat, da stvar, v katero ste verjeli, ni resnična, doživite strašanski pretres in pričnete premišljevati: »Kje sem? Bojim se dotakniti se zemlje z nogo, ker morda to ni res.« Tako ste terorizirani.

To velja mnogo bolj za miselno področje, ne toliko za področje znanstvenega prizadevanja. Priprava za odhod na Luno je izum, ki nikogar ne vznemirja.

B. R. — To, kar bi moralo ljudi vznemirjati, in kar vznemirja le nekaj oseb, pa še to manj, kot bi si človek upal misliti, je priprava, ki je zmožna uničiti človeško raso. In to pripravo je vzpostavila znanost.

To je drugo. Mislil sem na odkritja, kot so televizija in podobna, ki se jim človek ni uprl.

B. R. — To je nov izum. Vendar pa imajo odkritja, na katerih temeljijo novi izumi, pogosto posledice na miselnem področju, ki je drugačno od tehničnega, in prav te posledice prizadenejo veliko ljudi.

Vi sami pripisujete vprašanju vloge individua veliko pomembnost. Zakaj?

B. R. — Že od davnih časov lahko vidimo, da se je moralo človeštvo vsakič, kadar je naredilo korak naprej, za to zahvaliti posameznikom. Prav ti posamezniki pa so vedno naleteli na divje nasprotovanje družbe.

Je potem strah pred javnim mnenjem odvrnil mnogo ljudi od tega, da bi storili to, kar se jim je zdelo dobro in resnično?

B. R. — Da, posledice so bile zelo doljnosežne, predvsem v vročinskih obdobjih, ko je vanje posegla tudi množična histerija. Kljubovati množični histeriji je strahotno. Precej ljudi je že odpovedalo, zakaj v takem položaju so zablode vedno močnejše.

Ali to velja prav tako za znanstvenike kot za umetnike?

B. R. — Da, mislim. Znanstveniki imajo to prednost, da vsaj kdaj pa kdaj lahko dokažejo, da imajo prav. Umetniki pa tega nimajo. Ostane jim samo še upanje, da bodo priznani. Tako je njihov položaj še manj zavirljiv. Znanstvenik dandanes ni vedno miren, kajti zgodi se, da odkrije stvari, ki niso vladna zadeva in mu prizadevajo hude skrbi.

Resnično mislite, da se na Zahodu ne moremo izvleči iz tega?

B. R. — Da in ne. To je odvisno nekoliko od pomembnosti osebe, nekoliko od dokazov, ki jih lahko proizvede, in deloma od nereda, ki ga povzroči administraciji.

Kaj menite o tistih mislecih, hočem reči ljudeh, ki niso niti znanstveniki niti umetniki, temveč nagibajo k praktičnim problemom.

B. R. — Tudi to je odvisno. Veliko mislecev pazi, da v javnosti ne izrazi mnenj, s katerimi bi si nakopali grajo.

So pa tudi ljudje, ki ne sodijo v te kategorije...

B. R. — Poznam znamenit primer. Zgodilo se je v Ameriki pred prvo svetovno vojno. Dva moža, Sacco in Vanzetti sta bila obtožena umora. Dokazi so bili pomanjkljivi. Pred razpravo so določili odbor, ki naj bi pregledal dokaze. Tudi predsednik harvardske univerze je bil navzoč. Člani odbora so presodili, da sta obdolženca kriva, in ju obsodili na smrt. Vendar pa so vsi člani odbora, ki so delali nepristransko, bili mnenja, da razprava ni pravično razrešena.

Torej menite, da je predsednik Harvarda vedel, da nista kriva.

B. R. — Mislim, da je vedel. Ne trdim ničesar, ker ne morem brati njegove duše. Vendar pa mislim, da je vedel.

In to je storil zaradi javnega mnenja?

B. R. — Da.

Preidimo k drugemu problemu: del svobode, ki jo mora individuum žrtvovati, da se družba obdrži na nogah.

B. R. — Prav, mislim, da bi moral biti socialni red zavarovan; to je bistveno. Bistveno je, da svet ostane v mejah možnega, v zavetju tatvine, zločina itd. Do neke mere ta notranji red vzdržuje policija. Te utesnitve svobode so potrebne, zlasti še, če je družba prevelika. Ko sem bil mlad, je bilo le malo avtomobilov. Lahko si vozil po svoje, brez problemov. Danes pa obstajajo zelo natančna pravila. Le poskusite ne paziti na cesti, nakopali boste nevšečnosti sebi in drugim. Svet je preobljuden, zato mislim, da so nekatere svoboščine, za katere so bili narodi navdušeni, postale škodljive. Narodi so potrebovali svoj cestni zakonik.

Mislite, da bo prišlo do novih omejitev?

B. R. — Da, kajti svoboda neke nacije gre lahko do absurdnosti. Socialisti so nacionalizaciji naravnih virov na ljubo uporabili argumente, ki danes veljajo za njihov internacionalizem. Presenetljiv primer je predvsem nafta. Nemogoče je, da majhen narod, samo zato, ker njegovo ozemlje vsebuje velike količine nafte, lahko razporeja po svoji volji.

Menite, da bi bilo treba svobodo razširiti?

B. R. — Mislim, da se mora svoboda predvsem povečati na miselnem področju. Če privolimo v to, da se zmanjša, naj se to zgodi posesivni sferi, kot jaz to imenujem.

Prihodnost človeštva

Lord Russel, med temi pogovori smo se že večkrat dotaknili tega predmeta. Skušajte na splošno, v povzetku povedati, na kaj lahko človeštvo upa in česa se lahko boji.

B. R. — Postavili ste mi zelo težko vprašanje. Pregledal sem možnosti: nekatere so zelo mračne, druge mi spet vlivajo upanje. Mislim, da je treba računati s temnejšimi...

Prav, pa pričnimo s temnimi. Kaj lahko pričakujemo?

B. R. — Mislim, da je največja nevarnost, ki nas obdaja, razen če človeška rasa ne obračuna med seboj v veliki vojni, to, da bo podlegla vladam. Z učinki znanstvenih odkritij in z učinki birokratskih tendenc svet tvega, da se bo znašel na tisti točki, ko sploh ne bo več zabaven za življenje.

Torej mislite, da bo administrativni način prevladal?

B. R. — To je zelo mogoče, zlasti če se bo povezal z učinkovitostjo in znanostjo. Zares administrativna oseba se ukvarja z veliko več stvarmi kot nekoč. Tam znotraj je nekaj dobrega, predvsem pa slabega.

Kaj tvega s tem, da je slab?

B. R. — Mislim predvsem na strahotno težo, ki jo nalaga ljudem že od otroškega vrtca naprej. Tako se lahko zgodi, da oblast, ki vlada nad šolstvom, določi misli, upe in bojazni človeka. Upal in verjel bo v natanko zaželeni smeri. Za njegovo izobrazbo je bistveno, da misli naravna v smeri vlade. Vi pa veste, da to ni vedno razumno...

Ne verjamete, da bo vsekdar obstajala skupina trdnih in neodvisnih ljudi, kot ste vi, ki bodo pregnali to vrsto poučevanja?

B. R. — Ne, ne verjamem. Ne. Ljudje kot jaz so zrasli po starem načinu, po načinu, v katerem je naključje igralo veliko vlogo. To se v prihodnosti ne bo dogajalo, vsaj mislim tako. V prejšnjem ozračju je bilo mnogo več pretvez in izjem ter niso skušali vtakniti vse individuum v isti kalup.

Dejali ste, da tistega dne, ko bo administracija držala roko nad vsem, ljudje ne bodo imeli več osebnega življenja. Bi to lahko precizirali?

B. R. — Vzemimo zelo važen vidik tega problema: evgenični vidik. Predstavljajmo si, da bi neko oblast obsedla znanstvena možnost: doseči raso bitij, ki bi nam bila nadrejena. S stališča jasnosti in strogih znanstvenih kriterijev bi morali najprej upravljati določene proporce, na primer pet odstotkov samcev in trideset odstotkov samic. Za to da bi poizkus uspel, bi morali sterilizirati vse druge. To bi bilo zelo neprijetno, vendar ugotavljam, da je teoretično mogoče.

Res mislite, da bi možnosti znanosti ljudi obsedle do take mere?

B. R. — Da, če bi ti ljudje lahko dosegli vojaško premoč. Jasno je, da bi lahko, če bi hoteli, vpeljali tako raso. Na bojišču lahko dobimo ljudi, ki se bodo drugače obnašali kot ljudje, ki so bili spočeti v sreči družine. Ne bo težko vbiti v glavo teh ljudi takole misel: Atomsko orožje je potrebno, ker ga tudi nasprotnik premore; znanstvena selekcija rojstev je nujna, ker jo izvaja tudi sovražnik.

Smo že nekoliko v 1984 ali pa v najboljšem izmed svetov. Ali mislite, da to lahko velja za nekomunistični svet? Mislim namreč na potreben konformizem itd.

B. R. — Morda je tukaj nekoliko manjša nevarnost kot pri komunistih. Vendar pa ta nevarnost resnično ogroža Zahod.

Mislite, da obstajajo konformistična mnenja, obleka, navade, misli itd.

B. R. — Le pogledjte nekoliko umetniška dela. Med potovanji sem opazil predvsem v Ameriki, prej stokrat kot enkrat, izredno spoštovanje do umetnosti, način njihovega čaščenja evropskih umetnikov, količino dolarjev, ki so jim jih dajali. Vendar pa nisem videl niti enega otroka, ki bi bil vzgajan v duhu, ki bi iz njega naredil umetnika. Zaradi tega občudujejo Amerikanci evropske umetnike in ne svojih.

Umetnost je v Rusiji zelo trpela?

B. R. — O tem ne vem preveč, niti tega nisem videl. Vendar pa se mi zdi, da je položaj tak. Sodeč po »Doktorju Živagu« bi dejal, da je literatura zelo prizadeta. V času carjev je bila ruska literatura na največji višini. Kdo to lahko trdi danes?

In balet?

B. R. — Balet je nadaljevanje carskega obdobja. Videl sem ga leta 1920 in name je naredil podoben vtis kot odrezane rože v vazi. Bilo je lepo in zelo prijetno, vendar pa sveža bujnost ruske duše ni bila prisotna. Mislim, da je danes tak, ko bi bil v muzeju.

Mislite, da vse to pelje v neko splošno sklerozo, brez kakršnega koli novega prispevka.

B. R. — Tam res obstaja ta nevarnost. Statični bizantinski prostor, ki nespremenjen vztraja od generacije do generacije, vse do te popolne in neznosne stereotipnosti, ki jo končno pometemo, zato ker se dolgočasimo.

Človek prenaša veliko zla. Med drugim tudi to, vsaj domnevam tako, da ne more ničesar storiti v pravi meri. Če se nekaj nauči, hoče to prignati do skrajnosti. Mislite, da se ne bo nikdar naučil umirjenosti?

B. R. — V resnici je to potreben in tudi zelo možen rezultat. Izročeni smo tako mračnim prognozam, da jih ne bi hotel zamenjati za evangelijske resnice. Res trdno upam, da se ne bodo izpolnile.

Prav, pa pogledjmo veselejšo plat teh stvari.

B. R. — Računati moramo še z nečim: zlom tega sveta, mislim na zlo, ki ga ne bi mogli preprečiti pozneje, temveč ga lahko preprečimo samo zdaj. Če bodo slaba nagnjenja trajala še naprej in jih bomo brezvoljno dopuščali, bomo izgubili bistveno važno sposobnost: osrečiti druge ljudi. Moderna tehnika je zelo učinkovita, kar ni v redu, je psihologija ljudi, slabost njihovih strasti. S tem moramo računati. Navsezadnje je treba opaziti, da sreča človeka, v svetu, ki je tako obljuden, ne obstaja, če se nismo sposobni prilagoditi sreči drugih, pa naj bo sosed še tako osovražen... Ko bodo ti pogoji izpolnjeni, bo svet bolj srečen, kot je bil kdaj.

Katerih slabih stvari se mora človek znebiti, če hoče obvladati svoje slabe strasti?

B. R. — Najprej vojne, potem revščine. V preteklosti je bila revščina neizogibna za večino človeških bitij, danes ni več. Če bi se svet odločil pregnati revščino, bi to trajalo samo štirideset let. Bolezen se je nekoliko umaknila in se bo še bolj. Nič se ne upira temu, da človek v življenju uživa tako pogosto in tako dolgo.

Končno se pogovorimo o pozitivnih vrednotah. Vidite še kaj, kar si želimo in kar bi človek lahko ustvaril v prihodnosti?

B. R. — Vzgoja bo zelo pomembna. Vsakemu človeku bo treba vcepiti idejo, da je človeštvo ena sama družina s skupnimi interesi, da je ko-

operacija pomembnejša od tekmovanja in da ljubezen do bližnjega ni le moralna zapoved in besedičenje, ki ga slišimo v cerkvi, temveč najbolj modra izmed politik glede na lastno srečo.

Človeštvo se mora znanosti zahvaliti za veliko ugodje. Med drugim tudi to, da bomo lahko kmalu skrajšali delo v vsem tednu na deset ur. In kaj početi s tako pridobljenim prostim časom?

B. R. — Če bo svet res kdaj tak, je to svet, ki si ga sam z veseljem predstavljam, kadar sem dobro razpoložen. Mislim, da bo človek počenjal tisto, kar so delali prej ljudje z blaginjo in kulturo. Aristokrat v osemnajstem stoletju je bil skoraj vedno kultiviran. Prostega časa je imel na pretek in znal ga je dobro uporabiti, čeprav vemo, da je pogosto delal napake. Vendar so prav aristokrati najbolj spodbujali umetnost, gradili lepe hiše in načrtovali vrtove ter veliko drugih čudovitih reči. Včasih si z vsem srcem zamišljam, da bo ta prosti čas last vseh, kajti prav vsi lahko dosežejo raven zadovoljujoče kulture.

In avantura?

B. R. — To je odvisno od oblasti. Brez dodatnih stroškov bodo ljudem na voljo avanturistična doživetja, če bo treba tudi nevarna, prav takšna, o kakršnih mladi sanjarijo. Odkrivanje severnega in južnega tečaja, plezanje na vrhove in nekega dne tudi potovanje v vesolje. Vsa ta doživetja bodo kanalizirala energijo, ki se prepogosto sprošča v vojnah.

In sporočilo, ki bi ga radi naslovili na človeštvo jutrišnjega dne?

B. R. — Zaradi znanja imate možnosti, ki jih človek ni nikdar imel. Z njimi lahko služite dobremu ali slabemu. Služili boste dobremu, če se boste zavedali družinskih vezi vsega človeštva in če boste razumeli, da smo vsi skupaj lahko srečni ali nesrečni. Ni več čas, ko bi lahko srečna manjšina živela na račun revščine množic. Tega je konec, kajti ljudje se več ne podrejajo. Če hočete živeti srečno, morate tudi spoznati in dovoliti srečo vašemu sosеду. Mislim, da bo inteligentna vzgoja razvila osebnosti in jim dala razumeti, da je sreča drugih pogoj za njihovo lastno srečo. V viziji si predstavljam družbo svobodnih in inteligentnih bitij, ki jih nihče ne tlači in tudi sami nikogar ne izkoriščajo. Svet zavestnih ljudi, za katere pomeni interes skupnosti več kot konkurenca med posamezniki; katerih naporji so usmerjeni k čudovitemu delu, ki je lahko sad človeškega intelekta in njegove imaginacije. Tak svet lahko obstaja, če je takšna volja ljudi. In če obstaja ali če bo, bo ta svet bolj veličasten, bolj blesteč, srečnejši, bogatejši z imaginacijo in čustvi kot katerikoli svet, ki smo ga do zdaj poznali.

Socializem in demokracija

Založba »Komunist« (Ljubljana) je pod tem skupnim geslom izdala v letih 1968 in 1969 zbirko petih knjižic: »Češkoslovaška pot v socializem«, »Italijanska pot v socializem«, »Socializem in države v razvoju«, »Zveza komunistov Jugoslavije in mednarodno delavsko gibanje« in »Samoupravljanje in socialistična demokracija«. Socializem torej, tak kot smo ga doživljali in ga doživljamo mi, in iskanja poti k njemu pri naših sosedih ter v bližnjih in oddaljenih deželah sodobnega sveta.

Problem izobraževanja ob rednih izobraževalnih ustanovah in poleg njih ostaja slej ko prej odprt. Ob poplavi informacij o dogajanju doma in v svetu, ki seže do nas sleherni dan, a ne terja posebne odzivnosti, vsaj take ne, ki bi nas silila k poglobljenemu in trdnjšemu opredeljevanju do tega dogajanja, se pogosto zastavlja vprašanje, kakšna naj bo oblika dodatnih, obsežnejših in zlasti temeljitejših informacij, ki bodo širile človekovo obzorje ter s tem večale njegovo kritičnost in samostojnost pri ustvarjanju svojih lastnih sodb. Pri vsem tem moramo pri prizadevanju za celovitejše informiranje računati z dejstvom, da so moderna sredstva javnega obveščanja ustvarila v ljudeh željo po hitrem, nezahtevnem sprejemanju vsega novega brez po-

sebno napornega in dolgega sodelovanja tistega, ki novo sprejema. Pozabiti ne gre tudi tega, da pogosto vsakdanji napori za večjo politično razgibanost ljudi dosežejo nasproten učinek prav zaradi neustreznosti informacij (njihova prenasičenost, jezikovna skrotovičenost, nepotrebna abstraktnost), ki že vnaprej zbuja odpor pri ljudeh.

Prizadevanje založbe »Komunist«, da bi z omenjeno zbirko prispevala k celovitejšemu informiranju, se nam tudi ob soočenju z navedenimi problemi informiranja kaže kot dovolj pretehtano in skrbno programiranje. Problemi, zajeti v posamezni knjižici, so aktualni, izbor tekstov oziroma za zbirko posebej napisani tekst daje pregledno in bolj ali manj zaokroženo podobo o teh problemih, obenem vzbuja radovednost in željo, da bi se z njimi še podrobneje seznanili. Od zvezka do zvezka zbirke se v bralcu oblikuje razvejana predstava o poteh široke družbene preobrazbe, ki jo doživljamo doma in na najrazličnejših koncih sveta, preobrazbe, ki jo bolj ali manj natančno poimenujemo socializem. Odkriva se nam zgodovinska in prostorska razsežnost socializma kot ideje in kot družbenopolitične prakse. Sprehod po tujih prizadevanjih za tako družbeno preobraz-

prikazi, recenzije

p

bo, soočanje s težavami in zablodami, ki jih spremljajo, prispevata k razumevanju in razumnejšemu vrednotenju domačih hotenj. Jugoslovanski »model« dobiva tako realnejšo podobo, laže je dojeti težave in ovinke, ki nastajajo ob njegovem uresničevanju, pravo mero dobita tudi moč in pomembnost tega »modela« kot zgleda na tem ali onem koncu sveta.

Kot splošno značilnost vseh petih zvezkov velja omeniti še kratke, vendar premišljeno napisane uvode, ki so jih napisali uredniki posameznih zvezkov. Ti uvodi opozarjajo na probleme, zajete v zvezku, zbujaajo bralčevo zanimanje zanje, obenem pa pojasnjujejo uredniški koncept posameznega urednika.

Ne da bi skušali natančneje prikazati vsebino posameznih knjižic, naj vendarle vsaj na kratko opozorimo bralca, kaj utegne v njih najti.

Češkoslovaška pot v socializem

(urednik Vinko Trček) zajema najpomembnejša dokumenta aprilskega plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Češkoslovaške: akcijski program Komunistične partije Češkoslovaške in uvodni govor prvega sekretarja centralnega komiteja te partije.

Avgust 1968 ne more pomeniti konca aktualnosti družbene preobrazbe v Češkoslovaški, premočan je bil njen odmev, da bi ga mogel nasilni poseg tako hitro zatreti. Dnevi in meseci, ki so prinašali skoraj brez presledka poročila o tej preobrazbi ter nas navdajali z nemirrom, nam zbujaali radovednost in upanje, so mimo, toda temu naglemu in bolj zunanjemu nemiru sledi in mora slediti globlji, notranji nemir. Kljub resnici, da se v današnjem razgibanem svetu dogodki hitro izgubljajo v pozabo, bi bilo preveč preprosto in lažno pomirjujoče bi se sprijaznili z mislijo, da

sta tudi češkoslovaški polet in njegovo strtje samo še del te pozabe.

In če je tako, tedaj je odveč spraševanje, čemu je vsemu, kar smo doslej prebrali o Češkoslovaški, potrebno še kaj dodajati, ponovno ponujati bralcu dokumente, ki pričajo o hrepenenju te dežele, da bi se izkopala iz hude družbene krize. Akcijski program Komunistične partije Češkoslovaške je dokument, čigar odmev se je razlil daleč čez meje te dežele. Slovenskemu bralcu naj bo na voljo, kot pravi urednik v uvodu, zato, da si bo ustvaril o njem popolnejšo predstavo in sodbo, zato, da bo v njem vzbudil razmišljanje o problemih, ki jih pred nami ta dokument razgrinja, o problemih, ki niso le češkoslovaški, temveč obče iskanje poti k demokratičnejši družbi. Dokument je vreden naše pozornosti predvsem kot realen in strpen poskus kritičnega ovrednotenja zablod ter kot spodbuden program, ki gradi ves svoj up v uspeh na zaupanju do ljudi, v pričanju, da je v večini med njimi živa želja po temeljiti družbeni preobrazbi. Mimogrede bi veljalo opozoriti tudi na izredno dostopno in razumljivo jezikovno podobo tega programa, na obliko, s katero se ne more pohvaliti mnogo političnih dokumentov.

Italijanska pot v socializem

(urednik Anton Žun), kot se nam kaže v govorih, intervjujih, člankih in razpravah Palmira Togliattija. Čemu se je urednik omejil zgolj na enega avtorja, čigar delo naj nam približa socialistične idejne tokove naše sosedje, nam pojasnjuje dovolj prepričljivo v uvodni besedi, ko nam predstavi Togliattija kot uglednega voditelja v mednarodnem delavskem gibanju ter kot osrednjega nadaljevalca in uresničevalca Gramscijeve misli in akcije in oblikovalca italijanske poti v socializem.

Avtor izbora je upošteval dejstvo, da je bil osrednji cilj Togliattijevega idejnega in akcijskega prizadevanja socialistična preobrazba njegove dežele, zato se je pri izboru omejil predvsem na tisti del njegovega delovanja, ki je najtesneje povezan s problemi, ki se odpirajo na poti k takšni preobrazbi. Togliattijevo izhodišče je njegovo spoznanje o nujnosti in upravičenosti različnih poti v socializem, na tem izhodišču gradi svoje poglede in zamisli v oblikovanju take poti v razmerah sodobne Italije. Pri tem stopa v ospredje zlasti njegovo prepričanje, da socializma ni mogoče ločiti od demokracije.

Seveda pa ne more biti drugače, kot da se Togliatti ob problemih italijanske poti v socializem sooča s problemi socializma kot svetovnega procesa, z mednarodnim delavskim gibanjem, s spremembami družbene strukture po drugi svetovni vojni, ki zahtevajo novo obdelavo doktrine o različnih razvojnih poteh v socializem. Razumljivo je, da ni mogel mimo političnega sistema Sovjetske zveze, za nas pa so zanimiva tudi njegova razmišljanja o jugoslovanski poti v socializem, pri čemer dosledno s svojim prepričanjem o različnih poteh socialističnega razvoja zavrača misel, da bi utegnili biti naša pot splošna »formula za pot v socializem«.

Izbor se sklene s Togliattijevo razpravo o Gramscijevi politični misli.

Socializem in države v razvoju (avtor Stane Južnič) je v tej zbirki izjema, saj tokrat ne gre za izbor ustreznih dokumentov ali razprav, temveč za samostojno delo domačega avtorja.

Pisec nas uvaja v probleme razvoja socializma v nerazvitih državah s prepričanjem, da je socializem v tej ali oni varianti živ v nerazvitem svetu ne le kot ideja, tem-

več že tudi kot določena družbeno-politična praksa. V uvodnem poglavju skuša avtor odgovoriti predvsem na vprašanje o vzrokih, zakaj je socializem, zlasti njegova marksistična varianta, tako odziven v politični zavesti nerazvitih svetov. Tu je še posebno vredno pozornosti avtorjevo opozarjanje na vpliv marksizma kot znanstvene teorije ter na vpliv političnih sistemov nekaterih držav, kjer se je že razvil tako ali drugače pojmovan socializem. Avtor nas posplošeno opozarja na vlogo komunističnih in drugih progresivnih strank in gibanj pri uveljavljanju socializma v nerazvitih državah. Tu stopa v ospredje ugotovitev, da so tuji zgledi ponavadi le malo koristili tem državam, če jim že niso povzročali škode.

Uvodnemu poglavju, ki pomeni poskus poiskati vsaj nekatere najsplošnejše značilnosti socializma v državah v razvoju, sledi zanimiv sprehod po teh državah, ki jih je avtor strnil v posamezne skupine, upoštevajoč njihovo geografsko razporejenost. Tako se najprej loti Latinske Amerike, za temi je na vrsti arabski svet, Afrika južno od Sahare in končno Azija (Daljni vzhod). Kljub razmeroma skromnemu obsegu, ki je namenjen posameznemu sklopu držav, je avtorju uspelo v precejšnji meri nanizati pred bralca dovolj razumljivo in pregledno skico problemov, ki spremljajo prodiranje in uveljavljanje socialističnih idej v te dežele. V bralcu se postopoma oblikuje predstava o bistvenih prvinah in značilnostih posamezne države oziroma skupine držav, ki nujno terjajo prilagajanje teoretičnega koncepta socializma konkretnim, pogosto silno zapletenim razmeram posamezne dežele. Pri tem se toliko jasneje potrdijo avtorjeva uvodna razmišljanja o nesprejemljivosti in celo škodljivosti tujih vzorcev socializma, odločilnega pomena so

pri tem hude in dovolj znane hibe v razvoju socializma v dveh največjih državah sodobnega sveta, v Sovjetski zvezi in Kitajski, svoj pomen pa ima tudi skrb nerazvitih držav, da bi ohranile vsaj relativno politično ravnotežje. Ne gre prezreti avtorjeve kritične sodbe, da tudi jugoslovanski model socializma ne more pomeniti posebno pomembnega zgleda, saj je premalo znan in za nerazvite države nič kaj primeren.

Čeprav so avtorjeva razmišljanja o socializmu v nerazvitih državah tu in tam pesimistična, pri tem pa gotovo popolnoma realna, je njegov končni sklep vendar optimističen, opira se na spoznanje, da priča razširjenost socializma v teh državah o splošnem pomenu socialističnih idej in da je tu socializem sinonim za razvoj. Za ves svet pomenijo ta dejstva potrditev spoznanja o upravičenosti različnih poti v socializem, ki temelji na upoštevanju posebnosti vsake države in vsakega naroda.

Samoupravljanje in socialistična demokracija (urednik Gorazd Kušej). Če se nas doslej omenjeni zvezki zbirke popeljali čez domači prag, bodisi z jugoslovanskim izhodiščem ali svetovnim in občim, nam le-ta razgrinja domače probleme, ki pa so navsezadnje vendarle del splošnih problemov.

V uvodu nas avtor sicer dokaj na splošno, vendar pregledno in izbrano seznanja s prehojeno potjo naše družbe pri uresničevanju samoupravnega socializma ter s spletom samoupravnih prvin naše družbenopolitične ureditve. Razgrne sicer res predvsem idejno-normativno podobo teh prvin, toda hkrati opozarja na to, da je njihovo uresničevanje odvisno od subjektivnih dejavnikov ter objektivnih razmer naše družbe.

Izbor govorov in člankov, ki jih združuje skupni naslov »Samoupravljanje in socialistična demo-

kracija«, je mogoče gleda na njihove avtorje razdeliti v dva dela: v prvem so zajeti govori naših uglednih politikov, v drugem pa pretežno prispevki znanstvenih delavcev. Prvi del je mogoče označiti predvsem kot ideološko-politični sprehod po poteh razvoja samoupravljanja, drugi del pa se loteva posameznih problemov samoupravljanja s strokovno-znanstvene plati. Prvi del, čeprav je izbor razmera skromen, daje jasno podobo o splošnem toku razvoja samoupravljanja od njegovih začetkov do zadnjih let. Drugi del razgrinja, čeprav vse prej kot popolno, toda s precejšnjo mero posluha za najaktualnejše probleme, razmišljanja in iskanja rešitev za prenekatero oviro, ki se postavlja na poti k popolnejšemu uresničevanju samoupravljanja. Naj navedemo vsaj nekaj teh problemov: samoupravljanje in strokovno vodenje v podjetjih, birokracija, tehnokracija in samoupravljanje, etični problemi samoupravljanja, odgovornost in samoupravljanje. Tak izbor posega bolj v sedanji trenutek kot v razvojno pot prizadevanj za samoupravno preobrazbo družbe, zato je v svojem drugem delu morda premalo reprezentativen, zato pa toliko aktualnejši, k čemur še posebej prispeva nekonformistično obravnavanje avtorjev posameznih člankov, problemov, o katerih je beseda.

Zveza komunistov Jugoslavije in mednarodno delavsko gibanje (urednik Vinko Trček). Pred nami je izbor dokumentov, ki nam daje bolj ali manj celotno podobo dvajsetletnih prizadevanj Zveze komunistov Jugoslavije za vzpostavitev enakopravnejših odnosov med socialističnimi državami in gibanji. Izbor dokumentov je razdeljen v tri večje sklope: prvi sega na področje mednarodnega komunističnega gibanja, drugi priča o dvostran-

skem sodelovanju Zveze komunistov Jugoslavije, zadnji pa razgrinja dokumente, v katerih so zajeta stališča Zveze komunistov Jugoslavije glede problemov, ki jih lahko strnemo pod skupni naslov »Zveza komunistov Jugoslavije in mednarodno delavsko gibanje«. Dokumenti so po posameznih skupinah razvrščeni kronološko, kar omogoča, da si jasneje predočimo, kako so se razvijali in spreminjali problemi, ki so zajeti v posameznih dokumentih. V uvodu nas urednik izbora pregledno popelje skozi glavni tok razvoja v mednarodnem delavskem gibanju, tako da je ta pregled dobrodošlo vezno besedilo, ki nam pomaga, da si ustvarimo jasnejšo podobo o tem toku, ko mu sledimo skozi dokumente, zajete v izboru.

Zbrani dokumenti pripeljejo po urednikovem prepričanju k sklepu, da morajo odnosi med nacionalnimi gibanji, državami in partijami temeljiti na načelih samostojnosti in enakopravnosti in samo ob spoštovanju teh načel more dobiti tudi načelo internacionalizma svoj smisel in pomen.

Morda bi ob koncu kazalo kratko spregovoriti še o uredniškem konceptu zbirke. Zbirka je urejena dokaj enotno. Dejstvo, da gre pri štirih zvezkih zgolj za izbor dokumentov oziroma ustreznih člankov ter samo pri enem za enoten, za zbirko posebej napisan tekst, bistveno ne okrne sicer enotnega koncepta. Veljalo bi v prihodnje razmisliti samo o tem, katera izmed obeh oblik utegne naleteti na večje odobravanje pri bralcih. Izbor dokumentov utegne pri bralcu vzbuditi vtis, da mu odpira pot za samostojnejše oblikovanje lastne sodbe o posameznem problemu, kar pa zahteva več napora, zato mu morajo biti v pomoč preiščljeno in jedrnato sestavljeni uvodi. Če obravnava problem en sam av-

tor, utegne to pripeljati k enotnejši obdelavi zastavljenih vprašanj, toda bralec je tedaj bolj pod vplivom rešitev, ki mu jih ponuja avtor.

ANTON PERENIČ

Umberto
Cerroni

Sovjetska misel o pravu¹

V svojem najnovejšem delu je Umberto Cerroni, vidni italijanski marksistični teoretik in pravni filozof, posegel v raziskavo temeljnih značilnosti juridične misli, kakršno so oblikovali nekateri najbolj pomembni predstavniki sovjetske teorije o pravu in pravne znanosti. To raziskavo je uvodoma povezal z orisom nekaterih posebnosti sovjetske kulture in njene pravnofilozofske tradicije. Ko je poudaril vpliv marksizma, ki je tako ali drugače prežemal sovjetsko misel o pravu, je kratko posegel tudi v zanimivo vprašanje, ali in v kakšnem smislu lahko govorimo o kaki celostni Marxovi teoriji o pravu. (To vprašanje je avtor širše razvil v razpravi: *Marxisme et droit*, Archives de philosophie du droit, 1967, str. 131 in nasl.) Avtor je mnenja, da lahko iz Marxove metodologije izluščimo vodilo za kritično zgodovinsko ra-

¹ Umberto Cerroni: *Il pensiero giuridico sovietico*, Roma sept. 1969, Editori Riuniti, Nuova biblioteca di cultura, 260 strani, CL 63-0035-9.

ziskavo in rekonstrukcijo glede prava, da pa marksistične teorije o pravu doslej še nimamo. Vse sovjetske pravne smeri se predstavljajo kot oblikovalke neke »marksistične teorije« o pravu, toda pri vseh je očitno, da se — ne glede na pomembne posebnosti — vključujejo v celostni okvir juridične kulture našega stoletja. Njihova izvirnost se v večji meri izraža le tedaj, ko se splošna načela razčlenjujejo nasproti specifičnim problemom, ki zadevajo posamezna vprašanja juridične kulture in posamezne institute pozitivnega prava; to pa je v nujni vzročni zvezi s posebnostjo novih socialno-ekonomskih odnosov. V sovjetski juridični misli se zatorej srečujemo z moderno problematiko, ki jo lahko označimo postkantovsko, obenem pa ugotavljamo bistveno drugačna prizadevanja, ki s posebnih praktično socialnih zornih kotov obravnavajo tradicionalne kategorije modernega prava. Iz tega osnovnega vrednotenja sovjetske juridične misli izvira avtorjev kritični pridržek glede možnosti poistovetenja sovjetske teorije z izvirno marksistično teorijo in v tem pogledu sprejema kot delno izjemo le Pašukanisovo pravno usmeritev.

Cerroni je najprej posegel v psihološko teorijo, ki jo je razvil Petražicki, in razredni psihologizem, katerega avtor je Reisner, nato pa je podrobneje razčlenil teorijo razrednega interesa (Stučka), socio-ekonomsko teorijo (Pašukanis) in voluntaristično teorijo (Višinski). Petražicki in Reisner predstavljata napredno rusko pravno tradicijo, ki se v porevolucijskem obdobju vključuje v nove socialno-ekonomske tokove: Stučka, Pašukanis in Višinski pa so nedvomno osrednji predstavniki sovjetske pravne misli.

Stučka je svojo kritiko usmeril proti metafizični teoriji volje, ki jo je v Rusiji posebno razvil Petražicki, obenem pa tudi proti solida-

ristični teoriji, zlasti še tistim njenim različicam, ki sta jih zastopala Duguit in K. Renner. Nasproti prvemu teoretičnemu stališču je uveljavljal prisiljevalno strukturo prava, da bi opozoril na državnost prava, obenem pa tudi na zvezo, ki s posredovanjem države obstaja med pravom in socialnimi odnosi. Nasproti solidarizmu pa je Stučka poudaril razredno naravo družbe, ki povsem izključuje možnost kakršnegakoli pravnega sporazumevanja in pomiritve med razdruženimi in nasprotujočimi si ekonomskimi interesi. Stučka je opredelil pravo kot sistem socialnih odnosov, ki ustreza interesom vladajočega razreda in ga varuje organizirana sila tega razreda.

Po mnenju Cerronija ima Stučkova kritika psihologizma in solidarizma nekatere šibke točke. Ko Stučka uveljavlja element razredne juridične zavesti, je očitno zelo blizu psihologističnemu intuicionizmu, ki ga je razvil Petražicki. Stučka je namreč izhajal iz stališča, da se nasproti veljavnemu pozitivnemu pravu oblikuje revolucionarna in negativna pravna zavest zatiranega razreda. Stučkov koncept o prisiljevalni funkciji prava se torej v bistvu reducira na politično raven, na vprašanje osvojitve politične oblasti, da bi se tako pozitiviziralo pravo, ki ga prežema juridična zavest zatiranega razreda. Takšno utiranje poti bodočemu veljavnemu pozitivnemu pravu pa — po mnenju Cerronija — ne more biti sredstvo za povezavo prava z zgodovinskim razvojem socialnih odnosov in pomeni aktivistično vzpodbujanje, ki nima ničesar skupnega s konceptualno raziskavo pravnega fenomena. Po drugi strani pa je naletela na velike težave tudi kritika solidarizma, ki jo je Stučka povezal z možnostjo oblikovanja socialističnega prava, torej kategorije, ki mora nujno stopiti v konflikt s teorijo, po kateri je »juri-

dično pojmovanje tisto, ki je značilno za buržoazijo» (Stučka) in je vsako pravo zgolj »buržoazno pravo« (Marx). Če se pravo navezuje in celo naravnost poistovetuje le z nekim določenim tipom socialnih odnosov, potem je vsekakor težko uporabljati to kategorijo v odnosu do novega družbenega sistema. To bi bilo mogoče le s pogojem, da se opusti prav to objektivno (socialno) izhodišče in privzame »dragocena pridobitev, ki jo — navzlic vsemu — dolgujemo sociološki šoli buržoaznih pravnikov, da namreč pravo ni zgolj neka skupnost norm...« (Stučka), predvsem pa s pogojem, da se pravo pojmuje kot čisti pojav zavesti in se nanj reducira sam sistem socialnih odnosov. Po mnenju Cerronija izhaja iz Stučkove misli o pravu vrsta dilem. Če predpostavljamo, da je pravo neki sistem norm in torej izraz volje, ne moremo doumeti, na kakšen način materialistično izvira iz socialnih odnosov. Če pa izhajamo iz stališča, da je pravo zgolj neki aspekt sistema socialnih odnosov, ne moremo doumeti, na kakšen način se kot normativno dejstvo od njih razločuje. Edina pot, ki še ostane odprta, je tista, ki pelje do »razrednega interesa«. Ta ima posredniško vlogo in se v njej enkrat izraža kot čisti ekonomski interes, drugič pa kot juridični element. Prisiljevalno normiranje nastopa torej kot pojav zavesti in kot objektivni pojav, ki ga determinirajo socialni odnosi.

Pašukanis pomeni — po presoji Cerronija — najvišjo točko, do katere se je povzpela sovjetska juridična misel. Teoretično jedro Pašukanisove kritike je tole: če je res, da pravne kategorije omogočajo oblikovanje juridične dogmatike, je prav tako res, da praktična jurisprudenca pripravlja material, s katerim se upodabljajo kategorije. To pojmovanje se spopada s kantovsko tradicijo in uveljavlja nov način

odnosa med praktično jurisprudenco in pravno znanostjo. Pravna znanost mora izhajati iz praktične jurisprudence in mora v njej preizkušati kategorije, ki jih oblikuje. To stališče vsebuje tudi nov pogled na filozofijo prava in občo teorijo o pravu, ker se izloča tako iz posplošujočih in generičnih juridičnih definicij kakor tudi iz socioloških poenostavitvev vulgarnega marksizma. V tem okviru je Pašukanis polemiziral s tistimi marksisti, med katere lahko prištevamo tudi Stučko, »ki so menili, da zadošča v stare kategorije vnesti element razrednega boja, da bi že s tem oblikovali pristno materialistično in marksistično teorijo prava«. Zato je zavračal metodo zbiranja in posiljujočega sistemiziranja Marxovih in Engelsovih citatov, ki so v zvezi s pravom, in je svojo metodo skušal izluščiti iz Marxove metodologije znanstvenega obravnavanja politične ekonomije. V tem pogledu so posebnega pomena njegova razmišljanja o razmerju med ekonomijo in pravom. To razmerje je izločil iz splošnega hierarhičnega vzorca baza-nadstavba in ga utemeljil na sistematični zgodovinski primerjavi med ekonomskimi in juridičnimi kategorijami. V tem okviru je Cerroni analiziral znano Pašukanisovo teorijo o razmerju med ekonomsko vsebino in juridično obliko in je posegel tudi v Kelnovo kritiko te teorije.

Cerroni je poudaril kot izhodišče pravne teorije, ki jo je razvil Višinski, stalinsko različico »dialektičnega in zgodovinskega materializma«. Nasproti tej »vsoti resnic« je vse intelektualno delo in snovanje v preteklosti zgolj socialno determinirana zmota. Višinski je trdil, da je bilo do Marxa celotno proučevanje prava in države brez vsakršne znanstvene vsebine, kar mu je dokaz za »onemoglost buržoazne juridične misli«. Vso filozofsko in znanstveno problematiko je skraj-

no poenostavil in je zbir tistih redkih citatov, ki jih je Marx namenil pravu, enostavno proglasil za »popolno teorijo«. Reisnerja, Stučko in Pašukanisa je napadel kot tiste, ki so zanikali normativno in državno naravo prava. To kritiko je zasnoval kot politično obtožbo v odnosu do sovjetske oblasti, katere normativna ureditev pomeni »v zakon pretvorjeno voljo delavskega razreda« in je zato organska celota pravil, ki so prilagojena oblikovanju nove družbe. Od tod naj bi izhajala posebna in izvirna narava sovjetskega prava, ki se pojavlja kot »pravo novega tipa«.

Višinski je vrednotil pravo kot eno izmed oblik političnih odnosov, kar je — po mnenju Cerronija — povzročilo pomembne posledice. Juridična norma je s tem izgubila organsko povezavo z ekonomskimi odnosi, dasiravno je nedvomno njihov izraz. S tem, da se juridična norma vrednoti kot »urejevalec« ekonomskih odnosov, se odpirajo vrata vsakršni voluntaristični in avtoritarni deformaciji. Politika postane tisti element, ki razrešuje vsa nasprotja. Dejstvo, da se politika razglaša kot volja kakega razreda, v bistvu pomeni, da ima politična razlaga zakona privilegiran položaj in da se mora zakon v skrajnem pomenu tudi na področju izvrševanja in uporabe prilagoditi političnim potrebam, ki jih dejansko ugotavlja volja političnega organizma. Tako je Višinski pravo enostavno privedel na sredstvo politike.

Po tem poglavju, ki vsebuje glavne teoretične smeri v sovjetski pravni misli, je Cerroni v naslednjem, to je tretjem poglavju posegel v problem zakonitosti. Tudi ta problem obravnava po kronološki poti. Poudarja, da je začetna revolucionarna radikalnost vsebovala ne le ostro kritiko starih zakonov, marveč tudi odpor proti zakonom sploh. Nato razčlenjuje razvoj, ki je šel po stopnjah revolucionarne legitim-

nosti, revolucionarne zakonitosti in socialistične zakonitosti. Problem zakonitosti je v bistvu problem odnosa med pravom in politiko. V tem pogledu je za sovjetsko pravno teorijo značilna misel, da država in pravo vsebinsko pripadata fenomenologiji volje, ne pa ekonomsko-socialni stvarnosti. Tako pojmovanje pa v skrajni posledici onemogoča razločevanje med normativnim pravom in politiko. Višinski je izrecno poudaril, da se »juridična in državna dejavnost ne moreta zamisliti niti pravilno doumeti izolirano od politike, ki je izraz razrednih interesov, prevladujočih v kaki družbi«. Tako se pravo povsem jasno privaja na »čisto« politiko, na naveden politični voluntarizem, katerega nosilec je partija. Cerroni zato opozarja na fiktivno naravo, ki jo kažeta uveljavljanje normativnosti prava in sklicevanje na zakonitost. Tudi tisti, ki v sovjetski pravni teoriji zagovarjajo normativno trdnost, dopuščajo in celo zahtevajo »ustvarjalno uporabo« prava, kar pomeni, da se mora pri uporabi prava upoštevati tudi »korektiven« moment v odnosu do »formalno pravičnega« momenta, kar naj bi ustrezalo politični finalnosti prava.

V nadaljnjih poglavjih Cerroni jeve knjige se srečujemo z izrazito juridično problematiko. Četrto poglavje je avtor namenil problemu subjekta in norme v sovjetski pravni teoriji; v njem obravnava teorijo juridičnega odnosa, subjektivno pravo, varstvo pravic, teorijo virov in vprašanje razmerja med juridičnim in ekonomskim odnosom. V petem poglavju je avtor razčlenil nekaj bistvenih problemov iz sovjetskega materialnega kazenskega prava (koncept kaznivega dejanja, problem kazenske odgovornosti, dolžna in kulpozna oblika krivde, teorija udeležbe oziroma napeljevanja in pomoči pri kaznivih dejanjih, koncept kazni). Šesto poglavje je namenjeno sovjetski teoriji ka-

zenskega in civilnega procesualnega prava (narava procesualnega prava, problem ugotavljanja resnice, teorija dokazov, teorija strank).

Cerronijeva knjiga o sovjetski pravni misli se konča s poglavjem o juridičnem normiranju in socialnem upravljanju, v katerem je avtor prikazal nekaj zanimivih prizadevanj sovjetskih teoretikov v najnovejšem času, da bi se oblikovala posebna znanost o socialnem upravljanju. Ta znanost naj bi integrirala socio-ekonomske, politično-pravne in psiho-socialne raziskave v namenu enotnega načrtovanja in oblikovanja socialnega razvoja. Cerroni je v tem okviru prikazal temeljne misli nekaterih sovjetskih avtorjev (Afanasev, Kerimov, Petrov). Slednji je izrazil mnenje, da je ta znanost širša od upravnega prava in znanosti o javni upravi. Sistematična shema predmeta te znanosti, ki jo ta avtor podaja, vsebuje v splošnem delu: analizo predmeta, sistematike in metode; načela sovjetskega državnega in socialnega upravljanja; teorijo kadrov in njihovo klasifikacijo; sistematično državnih in socialnih organov in razvrstitev njihovih medsebojnih odnosov; teorijo organizacijskih oblik (načrtovanje, odločanje, izvrševanje, nadzor in preskus); teorijo metod upravljanja (prepričevanje, vzgoja, spodbujanje, kritika); analizo rezultatov. V posebni del pa se vključujejo: upravljanje gospodarstva; upravljanje kulturnega in socialnega razvoja; upravljanje socialnih, državnih in individualnih jamstev; usmerjanje družine. Prižadevanja v tej smeri so nedvomno zanimiv poskus v najnovejši sovjetski pravni teoriji, ki bržkone izvira iz potrebe po premagovanju dosedanjega prevladujočega pravnopolitičnega voluntarizma in uveljavljanju znanstvenih metod na področju (javnega) prava.

ANTON ŽUN

Oris kronologije delavskega gibanja na slovenskem 1867—1968

V vrsti publikacij, ki so izšle ob 50-letnici ZKJ, SKOJ in sindikatov, sega pričujoča kronologija¹ na zgodovinsko področje, pri čemer naj takoj na začetku poudarim razveseljivo dejstvo, da zajema razdobje prav do leta 1969.

Oris kronologije so sestavili sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in sicer Pavel Dobrila do konca prve svetovne vojne, Alenka Nedog ter Milica Kacin obdobje med obema vojnama, čas narodnoosvobodilne borbe obravnava Štefka Zadnik, Ivka Križnar in Miro Luštek pa sta sestavila pregled dogodkov za povojni čas do konca leta 1968. Kronologija ni znanstveno delo niti nima takih pretenzij, pač pa skuša biti pomagalo predvsem v šolah, redakcijah listov, v družbeno-političnih organizacijah; v izčrpnih obliki naj posreduje hitro informacijo, ki je zaradi pomanjkanja literature dostikrat ne moremo prav lahko najti. Oris zajema dogodke iz zgodovine delavskega gibanja od sredine preteklega stoletja, ko se je z ustavnim političnim življenjem v Avstro-Ogrski začel tudi sorazmerno hiter razvoj delavskega gibanja, spremlja njegov razvoj in vzpon v

¹ Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, izdal in založil republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, Ljubljana 1969, 191 str.

vsem obdobju obstoja dvojne monarhije ter konča s koncem koledarskega leta 1968. Vsekakor je to obdobje tako pomembno za slovenski narod ne samo v političnem, ampak tudi družbenem, ekonomskem in kulturnem pogledu, da bi kronologija imela več zvezkov, če bi upoštevali vse važne in manj važne dogodke. Zato so bil avtorji prisiljeni omejiti se le na najpomembnejša dogajanja iz zgodovine delavskega gibanja, pa še to bolj iz perspektive sindikalnega boja.

Gotovo je sestavljanje kronologije težko in nehvaležno, saj kaj več kot napotek in pomagalo ob vsej potrebi akribiji ne more postati. Zato se ob slehernem takem delu vedno postavlja vprašanje, katere dogodke vzeti v poštev in katerih ne. Zlasti pomembno je še sestaviti dober, zgoščen tekst, ki naj z najmanj besedami kar največ pove. Prav ob tem bi se tu rad ustavil. Nekaj napak, ki so bolj ali manj tiskarski škrti, skoraj ne bi omenjal. Nedoslednost pa vidim v pisanju slovenskih krajevnih imen. Na strani 169 se uporablja npr. italijanska oblika San Giusto, San Marco, na strani 170 pa slovensko ime Sv. Just, Sv. Marko, tudi Brest-Litovsk ponavadi pišemo z navadnim v in ne z dvojnimi. Metodološko bi kronologiji lahko očital zlasti to, da že površen bralec lahko opazi, da avtorji pri svojem delu niso izhajali iz enotnega koncepta. To bi moral storiti uredniški odbor, ki pa ga žal ni bilo. Ta naj bi delo uskladil v homogeno celoto, ne pa da so ostala štiri ločena poglavja. Prav tako se mi ne zdi pravilno, da je drugo poglavje, ki zavzema obdobje med obema vojnama, razdeljeno na Razdelek A, ki obravnava dogodke na ozemlju Slovenije v Jugoslaviji, Razdelek B pa dogodke na slovenskem ozemlju pod Italijo. Avtorici sicer pravita v uvodu svojega Kronološkega pregleda dogodkov iz zgo-

vine delavskega gibanja na Slovenskem 1930—1941, po katerem je tudi prirejeno drugo poglavje v našem Orisu, da se je delavsko gibanje razvijalo v različnih okoliščinah odvisno od splošnega razvoja obeh držav. V tem jima res lahko pritrdim. Ne more me pa ta argument prepričati tu, ko drugo poglavje ni celota, ampak le del skupnega dela. Navsezadnje je bil slovenski narod razdeljen med štiri države in bi vsekakor pričakovali vsaj še razdelek za Koroško, če že ne tudi za Slovence na Madžarskem. To bi morali upoštevati vsaj uredniki teksta, uredniški odbor ali kdor je že pač stal za izdajo te knjige. Najbrž ne bi bilo odveč, če bi se v uvodu vsaj malo nakazala literatura in viri, po katerih je bila kronologija sestavljena. Tako bi bralec dobil vsaj sumaren vpogled v to, kaj je o tej problematiki napisanega in kje so viri. Pa tudi pri kronologiji povojnega obdobja ne bi kazalo ostati samo pri shemi sindikalne dejavnosti, vodstvenih spremembah ter sprejemanju zakonskih odlokov, ki so najvažnejši za našo samoupravljalsko pot, zanemarjati pa druge pomembne stvari družbenega razvoja, ki skoraj niso omenjene. Navajanje samo dveh prekinitev dela je morda samo najbolj drastičen primer. Podatek, da je bilo v zadnjih desetih letih več kot 1500 prekinitev dela, dovolj zgovorno prča, da to ni problem, pred katerim bi lahko zapirali oči in tako bi bilo vsekakor nujno, da vsaj najpomembnejše, največje prekinitve taka kronologija upošteva.

Na koncu naj pristavim, da je kronologija v določeni meri izpolnila svojo nalogo, saj je prva tovrstna publikacija. Ob samem tem dejstvu pa seveda prav nič ne zbledijo njene napake in negotovosti. Preveč ad hoc je bila sestavljena, da bi bila lahko solidno delo, kriteriji so bili premalo izdelani.

F. ROZMAN

b

ESPRIT

Nova serija — 36. leto (1969)

Visoka raven, ki jo lahko že dolgo zapazimo v fiziognomiji revije, resen in pretehtan način razpravljanja in izbor čim bolj aktualnih tem — vse to se kaže tudi v tem letniku. Uredniška politika je močno razširila svojo pozornost na mnoge aktualne svetovne probleme, predvsem pa je v letu 1969 veliko prostora posvečeno nerazvitim deželam in njihovu zapletenemu stanju, posebno v povezavi z nujnostjo hitrejšega razvoja družbene in politične konsolidacije.

Prav tako se Esprit ne odreka svojega izrazito kritičnega krščanskega duha, kar je v večjem številu analiz izzvenelo v marsičem v opozicijsko stališče do »uradnega« katolištva. Ambicija predstavljanja katoliške intelektualne levice je bila v polni meri izražena.

Posebno pomembni so napor revije, da bi še dalje aktivno podpirala dialog z marksizmom. Prav na tej osnovi pridobiva moralno neoporečen in pomemben prostor za kritičen odnos do socialistične ideje in posebno prakse. Njen pozitivni odnos do »majskega gibanja« in zametkov nove levice jo tudi obvezuje, da bo še nadalje vestno spremljala ta politični fenomen, še posebej pa tudi študentska gibanja.

Verjetno je monografska obdelava posameznih problemov (posledica s večkrat monografske številke) tudi element, ki vedno bolj določa fiziognomijo revije. Mnoge elitne revije v svetu so si prav s tem pridobile resno in strokovno publiko. Tako tudi Esprit. Nekatere mo-

nografske obdelave, ki jih bomo še posebej omenjali, kažejo na to, da uporabnost takega gradiva, v katero poseže več avtorjev, raste in ima često tudi trajnejšo vrednost.

Poleg navora, da obdrži z monografskimi številkami čimbolj aktualno temo, vzdržuje revija tudi precej stalnih rubrik. V vsaki številki je rubrika z naslovom »Dnevnik, v katerem je več glasov«. Tu se na kratek, jedrnat in kritičen način ob podajanju jasnih mnenj s polemičnim tonom obravnavajo praktično vsi aktualni dogodki v Franciji in tudi v svetu. V prav tako stalni rubriki *Kronike* objavlja revija dokumentacijsko obdelano gradivo s kritično in interpretacijsko poanto glede na pomembnejše dogodke v svetu. Na koncu je še *Knjižnica* meseca, kjer so daljše in krajše recenzije knjig.

Širok izbor tem kaže na velike ambicije revije. Naj navedemo pomembnejše naslove monografij, ki jim je revija posvetila celo številko ali pa njen večji del.

V prvi številki najdemo **analizo Marcusejeve filozofije**. André Clair kritično razgrinja Marcusejevo poglavitno delo *Eros in civilizacija*, kjer razpoznava jasno definirano filozofijo prirode. Slabost tega naturalizma, se mu zdi, je v tem, da se ne more izraziti, ker je celotna obrazilitev prirode, Erosa, privedla do pojave novega logosa in nove represije. Še bolj je do Marcuseja kritičen François Chirpaz, ki mu Marcusejevo delo »odseva kontradikcije naše situacije in bolezen naše misli«. Zanj Marcusejeva misel ni tista, ki nam olajšuje »misliti«. Zdi se mu, kot da je Marcusejevo delo zaprto v nekakšnih estetskih sanjah, nikakor pa ne odpira novih pogledov na etiko in politiko. Svoboda se torej lahko ostvari zgolj simbolično.

V tretji številki je serija resno pretehtanih člankov, ki so posvečeni papeški enciklikli »*Humanae vitae*«. Omenjeni kritični duh francoskih katoliških intelektualcev, ki se zbirajo okoli Esprita, prav tu dobiva polni izraz. Revija izraža s tem mnenje, da je objava enciklike povzročila globok in trajen razdor med cerkveno hierarhijo in krščanskim ljudstvom. Revija sicer upa, da bo ta kriza morda zdravilna in zato direktor Esprita Jean-Marie Domenach v svojem članku Izza odklonitve razpravlja o možnosti izhoda

iz nastalega položaja. Ne zagovarja pa prilagoditve z disciplino, ki so jo verniki dolžni v odnosu do papeža, ampak iskren dialog. To naj bi privedlo do resnične in humanistične discipline. Annette de Bergevin je objavila članek Avtoriteta in prirodni zakon; v isto temo je usmerjen tudi članek Jeana-Pierra Simeona (Želeli bi razumeti), ki razpravlja o »tradicionalni« katoliški doktrini z jasnimi in nedvoumnimi namenoma dokazati nujnost njene revizije.

V četrti številki teče beseda o **imperializmu**. Poudarek po vsebini in prostoru daje severnoameriškemu imperialismu. Pravzaprav je prvi članek (Jean Boissonnat: Dominantno gospodarstvo) analiza relativne moči severnoameriškega gospodarstva glede na druge razvite države. Tako je apostrofirana nevarnost »ameriškega izzivanja« kot del imperializma v njegovi sodobni obliki. S tem je tudi naperjena ost predvsem na obravnavo ekonomskega potenciala Združenih držav Amerike in obrazložitev (morda nekoliko parcialna in nepopolna v zgodovinskogenetičnem smislu) prednosti, ki si jih je severnoameriško gospodarstvo pridobilo v mednarodnem gospodarstvu. Celso Furtado (Koncentracija gospodarske moči Združenih držav Amerike in njena projekcija v Latinski Ameriki) je napisal dognano obrazložitev gospodarskih odnosov, ki so tipično odnosi vladajoče in podrejene ekonomije. Ožji okvir obravnave, ki se kaže v uvodnih dveh člankih, je uredništvo skušalo razširiti s anketiranjem cele vrste znanstvenih raziskovalcev. Ti odgovarjajo na vprašanja, ki jih je oblikovalo uredništvo tudi z namenom, da teoretično učvrsti pojem imperializma. Taka vprašanja so npr.: Kako opredeljujete imperializem in kaj menite o leninistični definiciji? Ali svojo definicijo uporabljate samo za eno državo ali za več držav? Kako gledate na odnose med političnim in gospodarskim imperializmom? Težko bi bilo reproducirati na omejenem prostoru bogastvo misli, ki so izrečene prav v tej anketi. Zanimivo je mnenje, ki skuša opredeliti imperializem tudi tako, da bi pojav vključeval tudi politiko Sovjetske zveze. Zdi se, da je na ta način prišlo po želji uredništva do določenega ravnotežja v odnosu do uvodnih člankov, ki se bavita predvsem s severnoameriškim imperializmom.

Posebno zanimiva je številka pet, ki objavlja široko zasnovano serijo člankov o **študentskih uporih** v svetu. Poleg kratkega uvoda direktorja revije se v seriji vrstijo članki o študentskem gibanju v Latinski Ameriki, o radikalizmu japonskih študentov, o uporih mladine znotraj kitajske kulturne revolucije, o študentskih akcijah na Howardu, največji črnski univerzi v Ameriki, o nemških študentih kot izolirani avantgardi in o španskem univerzitetnem problemu. Prav tako je objavljen razgovor Luigija Longa z vodji italijanskega študentskega gibanja, članek o razlogih britanske krize v sistemu izobrazbe, o težavah reforme univerze v Franciji (ob primeru pravne fakultete). Prav posebno obliko in seveda tudi namen ima zbirka dokumentov iz boja poljskih študentov.

Dvojna številka sedem in osem se peča z dvema problemoma. Prvi je problem **francoske Kanade**, drugi naj bi pokazal, kako je **levica** zašla v slepo ulico in zakaj.

Jean-Marc Léger je napisal članek Kako oblikujemo družbo. To naj bi bilo vprašanje, ki si ga zastavlja sama francoska narodnostna skupnost Kanade. Avtor meni, da je tu nastal zastoj po izraziti vitalnosti mirne revolucije, ki je bila nedavno na obzoru že z začetki misli na neodvisnost. Prevladuje vedno bolj politična negotovost in seveda vedno večji dvom v možnost uspeha. Jean-François Saucier skuša odkriti v svojem članku Predsodki v Québecu proti Francozom nekatere vzroke težav. Zanimiva so njegova razmišljanja o precepu med dvema »bistvoma«, v katerem so francoski Kanadčani: francoskim in ameriškim. Zdi se mu, da morajo žrtvovati enega lastnih bistvenih delov, da bi obvarovali drugega. To naj bi ilustrirali njihovi protifrancoski predsodki. Fernand Dumont razmišlja v članku Ali obstaja bodočnost za kanadsko-francoskega človeka o tem, kaj sploh pomeni danes biti francoski Kanadčan. Brez dvoma so ti članki zelo resne in pretehtane priloge k razumevanju enega od presenetljivih nacionalizmov našega časa.

Razprave o **slepi ulici levice**, ki so tudi drugače v raznih oblikah, ob raznih povodih in z različnimi ostimi prav pogoste v reviji, se v tej številki javljajo v sporu med direktorjem revije Jeanom-Mariejem Domenachem in Thomasom

Molnarjem. Molnar nastopa kot tipični desničar, konzervativec starega kova, ki skuša dokazati, da je levica neozdravljivo tuja stvarnosti in s tem nihilistična in idealistična. Katoliški intelektuallec Domenach levico brani in v tem je draž te razprave, ki jo zato posebej omenjamo. Domenach gradi lastno podobo levice, ki ne bo več zgolj nekakšen protestni parazitizem in bo postala pozitivno dejanje v smeri opredeljevanja ljudskih priorit.

Številka devet je sestavljena monografsko kot prezentacija stanja v **latinsko-ameriški levice**. Naslov je karakterističen in se glasi: »Ali je v Latinski Ameriki mogoča revolucija?«. Revija skuša poudariti, da trenutni položaj v večjem delu Latinske Amerike kaže nedvomne revolucionarne izbruhe in potencial. Ni dvoma, da je sprememba nujna, vendar to še ne pomeni, da so tudi poti spremembe jasne. Od revolucionarne situacije do revolucionarnega dejanja in njegovega uspeha ni majhen korak in Latinska Amerika kaže, kako težko je zastaviti pravi korak. Norman Gall razpravlja s člankom Dediščina Che Guevare prav v tem smislu o revolucionarnem polomu legendarnega Cheja. Njegov zaključek je še v marsičem izraz sedanje orientacije revolucionarne levice v Latinski Ameriki, ki se posebno jasno kaže v revolucionarnem gibanju Tupucanari v Urugvaju: revolucionarna baza ne more biti zaostala latinskoameriška vas, ampak mesto. V mestih pa predvsem marginalno prebivalstvo (v siromašnih in prenaseljenih predmestjih), ki še ni postalo del strukture in živi resnično na robu sociološkega in seveda tudi ekonomskega življenja. Brazilski sociolog Helio Jaguaribe je napisal članek Latinska Amerika danes in jutri. Razumljivo je, da se peča predvsem s problemom vloge oboroženih sil, ki tako težko ležijo nad celotnim političnim procesom prav v njegovi rodni državi. Prav zanimiva je razprava Conrada Detreza, ki skuša s člankom Naserizem, castrizem ali ljudska vojna? razširiti problem na širši krog latinskoameriških držav.

Številka deset seže za monografijo **Arhitekt, urbanizem in družba** prav gotovo izredno tehtno v razpravo o urbanističnem načrtovanju. Brez dvoma zelo posrečeno veže ta problem z družbenim načrtovanjem. Prvi del je sestavljen iz šestih člankov, ki govorijo pred-

vsem o arhitekovem poslanstvu v sodobni družbi, nekateri že kar provokativno, kot članek z naslovom Ali še potrebujemo arhitekta? Drugi del se bavi z »neredom v mestih« in je izrazito sociološko usmerjen; to kaže posebno prvi članek z naslovom Urbanizem in družbeni razredi. Tretji del naj bi kazal perspektivo s poudarjanjem novega duha.

Številka enajst je zbrala sicer že objavljeno in znano dokumentacijo o **protestnem gibanju v Sovjetski zvezi**. Vendar imajo tudi tu, na enem mestu zbrani dokumenti poleg svojega političnega cilja, ki je, kot smo že omenili, tudi v sami orientaciji revije, svojo vrednost v evidentiranju fenomenov. Ti kažejo na manj znane aspekte sovjetske družbe in jih morda lahko razumemo tudi kot določene napredne premike. Objavljen je zapisnik zasliševanja Litvinova mlajšega, zapisnik procesa Bukovskemu, članek Nauma Odopazova o ilegalnih pisateljih v Sovjetski zvezi, Kronika dogodkov, kar je ilegalna revija, ki se je pojavila leta 1968 v Moskvi, članek Pjotra Grigorenka Dovolj je vera in manjše priloge.

Dvanajsta številka objavlja vrsto razprav o **potrošniški družbi**. Pet člankov je napisanih z namenom, da se prebrodi zgolj lahka kritika, ki je istočasno konfuzna v odnosu do potrošniške družbe. Razprava naj bi zajela bistvo problema in tako je Paul Thibaud napisal članek Ali potrošniki poznamo sami sebe? Pierre Kende je napisal članek Miti in stvarnosti potrošniške družbe, Hubert Brochier Ljudske potrebe, Jean-Marie Domenach Kritiko neke pohvale. To je pravzaprav polemika s knjigo Raymonda Ruyerja Pohvala potrošniške družbe in z drugimi knjigami podobne vsebine (torej resna recenzija). Everett Reimez je prispeval Potrebe in institucije.

Poleg monografsko obdelanih tem objavlja revija seveda tudi druge, ki so manj vezane na določeno snov. Med takimi je vredno opozoriti na članek o **Japonski**, objavljen v prvi številki. Nastal je izpod peresa L. Vandermeerscha z naslovom Meiji ali japonski Janus. Avtor skuša genetično utemeljiti japonski fenomen in ga zgodovinsko zasledovati od dobe Meijija, ali, kot imenujemo proklamacijo mladega cesarja Mutsuhita, od dobe reforme kot revolucijo metamorfoze.

Študija Jacquesa Berquea Razvoj in človek je razmišljajoči prispevek proučevanju **razvoja novih držav** posebej pa problemu dekolonizacije. Ta dekolonizacija se namreč vedno manj kaže kot enostaven proces ukinjanja formalnih oblik kolonialne vladavine. Vprašanje, ki si ga Berque zastavlja, je izredno relevantno v zvezi z možnostjo, da bi ta formalna dekolonizacija postala efektivna. Nove države so nerazvite in silno različne. Ali se lahko njihov razvoj odvija na osnovah tehnične civilizacije, ki se zdi, da je element uniformiranja sveta? Avtor meni, da bo napredek dosežen v kulturni kreativnosti nerazvitih držav, ki bodo še dalje diverzificirale človeštvo. Gre seveda za mnenje, ki ga je treba v razmišljanju o problemih razvoja upoštevati, ni pa jasno, če je to realna pot razvoja.

V tretji številki so trije članki posvečeni obstojnosti **španskega fašizma**. Članek Herberta Rutledgea Southwortha Kaj je to fašizem? je, čeprav močno fragmentaren in preveč parceliziran, primeren za komparativno proučevanje fenomenologije fašizma. Ostala dva članka skušata definirati španski politični fenomen danes. Posebno Manuel Tuñón de Lara je vreden pozornosti zaradi specifično zbranih podatkov iz španskega političnega življenja.

V dvojni številki sedem in osem je treba opozoriti na članek Chafika Zaherja Refleksije na arabski polom in položaj Izraela. Posebno zanimiva so razmišljanja o **arabskem socializmu**. V nadaljevanju so še trije članki, ki obravnavajo položaj v **Izraelu**. Posebno so zanimiva razmišljanja o bodočnosti Izraela v luči nepriznanih meja in stalne sovražnosti arabskega sveta.

V enajsti številki je Jean-Marie Domenach napisal članek **Združene države**

pod Nixonom. Razgrnil je praktično vse aktualne probleme ameriške družbe in se dotaknil tudi mnogih aspektov ameriškega načina življenja. Seveda kritično in inteligentno.

Državljska vojna v Nigeriji je predmet razprave v številki dvanajst. Dva članka, ki sta na široko razgrnila nigerijski problem, kažeta resne namene nekoliko globlje poseči v bistvo spora. S. Okechukwu Mezu je napisal članek Od Vzhodne Nigerije do republike Biafre in A. Torres članek Vojna v Nigeriji. Oba članka vsebujeta precejšno količino zgodovinskega gradiva, vendar je to gradivo primerno prepleteno z željo, da se čim bolj pojasnijo motivi, ki so privedli do odcepitve Biafre; predvsem pa z namenom, da se konkretno prikažejo elementi umetne enotnosti Nigerije. Ta enotnost se je po mnenju, ki ga zastopa tudi uredništvo časopisa — s čimer brez dvoma podpira tudi francosko uradno stališče — kljub kulturnim razlikam in rasnim sporom vzdrževala, da bi se olajšal britanski vpliv.

Naj omenimo še to — kar je tudi dokaz širokega horizonta, ki ga revija skuša uveljaviti — da je v številki devet objavljeno več tekstov, ki govorijo o podobni makedonski poeziji. Objavljene so pesmi Blažeta Koneskega, Ganeta Todosrovskega, Srba Ivanovskega, Mateje Matevskega, Anta Popovskega, Petreta M. Andrevskega, Vlade Uroševića, Radovana Pavlovskega in Bogomila Guzela. Brez dvoma je s tem revija naredila pomembno uslugo tudi makedonskemu narodu v njegovem boju za priznanje njegove evidentne samobitnosti in nacionalnosti, ki se potrjuje prav v dinamiki resnične makedonske kulture.

S. JUZNIČ

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

GOUX Joseph-Jean: Marx in opisovanje dela. I.—Tribuna, Lj., 17. jan. 1970, št. 4.

II. FILOZOFIJA

LUKACS Georg: Celotni človek je tudi javni človek. Naši razgledi, Lj., 6. febr. 1970, št. 3.

MILOSEVIĆ Nikola-Pavlović Branko: Gubi li filozofija bitku sa mnenjima i verovanjima. Gledišta, Beograd 1970, št. 1, str. 73—88.

WITTGENSTEIN Ludwig: Filozofska istraživanja. (Philosophische Untersuchungen. Prev. Ksenija Maricki-Gađanski. Predgovor: Jelena Berberović.) Beograd, Nolit 1969. 267 str. (Symposion.) — II/10.940.

III. SOCIOLOGIJA

ACCETTO Bojan: V mlado leto tudi z mislijo na stare. (Posvetovanje v Rogški Slatini o problemih staranja in starostnega varstva.) Naši razgledi, Lj., 9. jan. 1970, št. 1.

ALEKSIĆ Zivojin: Društvena patologija u Jugoslaviji. Socijalna politika, Beograd, 1969, št. 12, str. 22—23.

BAUMAN Zygmunt: Marksistička teorija društva. (Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa.) Preveo i predgovor napisao: Milosav Janičević.) Beograd, Rad 1969. 574 + (I) str. (Sociologija.) — 12.197

BENSE Max: Urbanizam i semiotika. Telegram, Zagreb, 1970, št. 508.

BESTER Mara: Prioritete in družbeni minimum na socialnem področju. Ekonomska revija, Lj., 1969, št. 4, str. 434—455.

BURIĆ Olivera: Materijalni uvjeti života i društveni položaj porodice. Žena, Zagreb, 1969, št. 6, str. 9—22.

GORIČAR Jože: 15 let uspešnega dela raziskovalnega in pedagoškega dela. (Inštitut za kriminologijo v Ljubljani.) Naši razgledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.

JEZERNIK Mišo: »Motivacijski handicape«. Naši razgledi, Lj., 6. febr. 1970, št. 3.

JUNGK Robert: Prihodnost si je treba izmisliti. Futurologija. Naši razgledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.

KENT-GEIGER H.: Sudbina porodice u Sovjetskom savezu 1917—1944. Žena, Zagreb, 1969, št. 6, str. 45—51.

MARTINIĆ Tena: Mogućnosti i granice sociologije umjetnosti. Naše teme, Zagreb, 1970, 1, str. 133—144.

—: MEĐUNARODNI seminar o planiranju porodice. Bgd 12—14. nov. 1969. Socijalna politika, Beograd 1969, št. 12, str. 29.

MERSOL Mitja: Študentje na barikadah. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1969. 69 + (II) str. (Knjižnica za mlade.) -I/2562.

MILČINSKI Lev: Družbotvorne sile v očeh zoologa. Konrad Lorenz o naravoslovju agresivnosti. Prostor in čas, Maribor 1969, št. 9/10, str. 437—448.

MOŽINA Stane: Informacije računovodstva z vidika samoupravnih odnosov. Ekonomska revija, Lj., 1969, št. 4, str. 455—467.

MOŽINA Stane: Oblike moči, vpliva in kontrole v organizaciji. Moderna organizacija, Kranj, 1969, št. 9, str. 707—721.

MUHIĆ Fuad: Marksistički pozitivizam i naši udžbenici sociologije. Gledišta, Beograd, 1970, št. 1, str. 99—112.

MUMFORD Lewis: Mesto v zgodovini. (The City in History. Branko Vrčon.) Ljubljana, DZS 1969. 1. knj. (Kultura in zgodovina. 36.) -2983-36.

- NAPOLITANO** Giorgio: Razmerje do inteligence. Komunist, Lj., 6. febr. 1970, št. 6.
- PERIĆ** Berislav: Tehnologija, ličnost i novi društveni odnosi. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1969, št. 10, str. 8—30.
- PETRIĆ** Nevenka: Neke aktivnosti u razvijanju planiranja porodice u Jugoslaviji. Socijalna politika, Beograd, 1969, št. 12, str. 15—18.
- : **PLANIRANJE** porodice. Seminar, Bgd., 12—14. nov. 1969. Žena danas, Beograd, št. 265.
- PODMENIK** Slavko: Za samoupravno odgovornost. Ljubljana, Komunist 1969. 202 + (I) str. —12.211.
- : **POLOŽAJ** nastavnika u našem samoupravnom socijalističkom društvu. Okrugli sto »Pedagogije«. Pedagogija, Beograd 1969, št. 3, str. 305—382.
- RIHTMAN-AUGUSTIN** Dunja: Samoupravljanje kao kulturno-antropološki fenomen. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 1, str. 37—53.
- : **SOCIALNO** razlikovanje u našim društvima. 4. seja rep. konference ZMS. Komunist, Lj., 9. jan. 1970, št. 2.

IV. PSIHOLOGIJA

- SAGADIN** Janez: Mesto statističkih metoda u pedagoškoj metodologiji. Pedagogija, Beograd, 1969, št. 3, str. 401—410.
- SUHODOLJSKI BOGDAN**: Tri pedagogije. Pedagogija, Beograd, 1969, št. 3, str. 383—400.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- BASALA** Aleksandar: Samoupravljanje kao osnova reforme sveučilišta. Univerzitet danas. Beograd, 1969, št. 7—8, str. 30—40.
- BOGDANOVIĆ** Miloš: Problemi naučno-istraživačkog rada u uslovima integracionih procesa na univerzitetu. Univerzitet danas, Beograd 1969, št. 7—8, str. 15—29.
- BORDON** Rado: Odnos do pesnika ali sancta simplicitas. Ob »novih« portretih dr. Franceta Prešerna. Delo, Lj., 10., 17., 24. jan. 1970.

- BULC** Marko: Neophodnost bržeg uključivanja nauke u društveni i ekonomski život zemlje. Komuna, Beograd, 1970, št. 1, str. 4—5.
- CERRONI** Umberto: Tehnika i sloboda. II. Gledišta, Beograd 1970, št. 1, str. 7—21.
- HORVAT** Branko: Pledoaje za efikasniji univerzitet. Gledišta, Beograd, 1970, št. 23—40.
- JANČAR** Drago: Javorškova katarza in mlada generacija. Dialogi, Maribor, 1970, št. 1, str. 48—52.
- JASPERS** Karl: Obnova sveučilišta (1945). Telegram, Zagreb, 1970, št. 506.
- KERMAUNER** Taras: Za intenzivnost, ki omogoča. Ravnatelj Drame... Naši razgledi, Lj. 6. febr. 1970, št. 3.
- KLEMENČIČ** Tone: Reforma školstva sa gledišta društveno-privrednog razvoja. Univerzitet danas, Beograd, 1969, št. 7—8, str. 7—14.
- KOLENC** Drago: Neizrabljene sposobnosti. Ali: Kako daleč imamo do idealne izobrazbene strukture prebivalstva. Naši razgledi, Lj., 6. febr. 1970, št. 3.
- KOS** Janko: Stari in novi pogledi na slovensko slovstvo. Sodobnost, Lj., 1970, št. 2, str. 173—184.
- MIHELIĆ** Mira: Ob Prešernovem prazniku. Naši razgledi, Lj., 6. febr. 1970, št. 3.
- MILLER** Arthur: Miler o Sovjetski zvezici. (III in konec.) Naši razgledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.
- NEAL** J. Dean: Elektronski računalnik postaja polnoletan. Moderna organizacija, Kranj, 1969, št. 9, str. 645—656.
- OCVIRK** Anton: Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu v simbolizmu. Sodobnost, Lj., 1970, št. 2, str. 105—130.
- PIRJEVEC** Dušan: Iz predavanja o predavanju. (Ob 50-letnici univerze.) Tribuna, Lj., 17. jan. 1970, št. 4.
- REBULA** Alojz: Ob Javorškovi knjigi »Kako je mogoče«. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 9/10, str. 471—475.
- RUPEL** Dimitrij: Množična kultura kot sestavni del političnega angažmaja. Naši razgledi, Lj., 9. jan. 1970, št. 1.
- SIMLESA** Pero: Reforma sveučilišne nastave. Encyclopaedia moderna, Zagreb 1969, št. 10, str. 63—69.
- ŠKODLAR** Čoro: Podoba genija. (Prešerna.) Delo, Lj., 7. febr. 1970.

1. Splošna dela:

- GRUDEN Živko: Razredno lotevanje nacionalnega vprašanja. *Komunist*, Lj., 23. jan. št. 4.
- KARDELJ Edvard: O vojni, miru, leninizmu, samoupravljanju. *Komunist*, Lj., 9. jan. 1970, št. 2.
- LIŠKA Janko: Štiri desetletja publicističnega dela Edvarda Kardelja. *Komunist*, 30. jan. 1970, št. 5, 6. febr. 1970, št. 6.
- MANDIČ Oleg: Država. Zagreb, Narodne novine 1969, (XII) + 224 str. (Biblioteka udžbenici. 33.) -IL/9109-33.
- ROGNONI Carlo: Črna zastava. Kratek sprehod skozi zgodovino anarhizma. Naši razgledi. Lj., 6. febr. 1970, št. 3.
- SMAILAGIČ Nerkez: Vidiki ideologije »nove levice« (načela, volja, smeri). *Problemi*, Lj., 1970, št. 85.
- ZIHERL Boris: Predvojno publicistično delo Edvarda Kardelja. *Komunist*, Lj., 23. jan. 1970, št. 4.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

- BAKARIĆ Vladimir: Nacionalizem je doživel poraz. CK ZK Hrvatske. Delo, Lj., 20. jan. 1970.
- BERUS Anka: Savez komunista i žene. Žena, Zagreb 1969, št. 6, str. 2—8.
- DABČEVIČ-KUČAR Savka: ZK proti nacionalističnim in unitarističnim težnjam. CK ZK Hrvatske ... Delo, Lj., 18. jan. 1970.
- HOČEVAR Janez: Obrazložitev J. H. predsednika komisije za organiziranost in razvoj ZK. *Komunist*, Lj., 14. jan. 1970, št. 3.
- KARDELJ Edvard: Razlikovati je treba pojem socialnih diferenciacij od pojma socialnih razlik. *Komunist*, Lj., 14. jan. 1970, št. 3.
- KAVČIČ Stane: Perspektive, ki jih kaže program dolgoročnega razvoja Slovenije. *Komunist*, Lj., 23. jan. 1970, št. 4.
- KRAIGHER Sergej: Enotno izhodišče za enotno akcijo. *Komunist*, Lj., 23. jan. 1970, št. 4.
- KRANJC Stane: Politika socialističnih sil do religije Cerkve. *Komunist*, Lj., 23. jan. 1970, št. 4.

- KREFT J. Ivan: Izhodišča razprave o kmetijstvu. *Problemi*, Lj., 1970, št. 85.
- MARINC Andrej: Aktualna vprašanja političnega in družbeno-ekonomskega razvoja na Slovenskem. *Komunist*, Lj., 9. jan. 1970., št. 2.

- POLIČ Zoran: Sodnik ni in ne sme biti uradnik. Osrednja vprašanja pravosodja in še posebej sodstva.
- POPIT Franc: Ustvarjalni odnos ZK do družbenih vprašanj. *Komunist*, Lj., 1. jan. 1970, št. 1.
- : PRVA seja republiške konference Zveze komunistov Slovenije. Razprava ... Delo, Lj., 9. jan. 1970.
- : RESOLUCIJA 1. seje konference ZK Slovenije. *Komunist*, Lj., 14. jan. 1970, št. 3.
- : SLOVENSKI kadri v federaciji. *Komunist*, Lj., 1. jan. 1970, št. 1.
- : SPREMEMBE in dopolnitve statuta ZKS, sprejete na 1. seji konference ZKS. *Komunist*, Lj., 14. jan. 1970, št. 3.
- VIPOTNIK Janez: Besedo dialog, kritiko — spreminjati v akcijo. Razprave s 1. seje konference ZKS. *Komunist*, Lj., 23. jan. 1970, št. 4.
- ZANKO Miloš: Nikar ne podcenjujmo nacionalističnih sil. Delo, Lj., 19. jan. 1970.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- : 19. kongres KP Francije. Delo, Lj., 7. febr. 1970.
- GORZ André: Delavci in študentje. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 9/10, str. 449—456.
- JURKOVIČ Danica: Povezave družbenih organizacij v Sloveniji s sorodnimi organizacijami v drugih republikah. *Komunist*, Lj., 23. jan. 1970, št. 4.

5. Mednarodni odnosi:

- : BIAFRA — kapitulacija. Delo, Lj., 16. jan. 1970.
- : INTERESI delavcev v sindikalnem sodelovanju in meddržavnih sporazumih. *Komunist*, Lj., 9. jan. 1970, št. 2.
- PEKIČ Dušan: Problem sigurnosti nacija i država. *Encyclopaedia moderna*, Zagreb, 1969, št. 10, str. 95—99.
- : TITOV put u Afriku. Međunarodna saradnja Jugoslavije. *Ekonomika politika*, Beograd 1970, št. 929.

TITO: Trdna vez neuvrščenosti. Govor na univerzi v Dar es Salaamu o vlogi neuvrščenosti. Delo, Lj., 28. jan. 1970.

TITO: Pot sodelovanja s prijatelji. Tito na poti v Zambijo. Delo, Lj., 26. jan. 1970.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BENCION Isak: Društveni dogovori o raspodeli dohotka. Socijalna politika, Beograd, 1969, št. 10, str. 5—8.

BEZDANOV Stevan: Ekonomska politika i obrazovanje. Socijalna politika, Beograd, 1969, št. 12, str. 9—12.

BUKOVEC Janez: Nekateri vzroki nelikvidnosti v našem gospodarstvu. Ekonomska revija, Lj., 1969, št. 4, str. 399 do 401.

ČALIC Dušan: Naša privreda i naučno-tehnička revolucija. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 1, str. 1—36.

DEZELAK Bogomil: Teorija in praksa raziskave tržišča. Maribor, Obzorja 1969 282 + (IX) str. (Ekonomska komercialna knjižnica. 13.) — 12. 193 do 213.

ĐODAN Šime: Regionalni ekonomski razvoj Jugoslavije. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1969, št. 10, str. 31—49.

—: DRUŠTVENI i ekonomski aspekti obrazovanja. Simpozij u Zagrebu 12. i 13. jan. 1970. Univerzitet danas, Beograd 1969, št. 7—8, str. 3—6.

GLIGOROV Kiro: Pogled v leto 1970. ... o aktualnih družbeno ekonomskih problemih. Komunist, Lj., 1. jan. 1970, št. 1.

HOFFMANN Werner: Ideologizacija nacionalne ekonomske teorije. Tribuna, Lj., 31. jan. 1970, št. 5.

—: KAKSNA je funkcija družbene kontrole? Pogovor ... Komunist, Lj., 1. jan. 1970, št. 1.

KAMUŠIČ Mitja: Profil inženirja organizacije dela. Moderna organizacija, Kranj, 1969, št. 10, str. 735—748.

KAMUŠIČ Mitja: Odgovornost za poslovne in strokovne odločitve v samoupravnem podjetju. Moderna organizacija, Kranj, 1969, št. 9, str. 683 do 705.

KAVČIČ Bogdan: Mednarodni seminar o sodelovanju delavcev pri odločanju v podjetjih. Beograd, 2—11. dec. 1969. Občan, Lj., 5. jan. 1970, št. 1.

—: KIBERNETIKA u ekonomiji. Izbor članaka iz strane literature. Redakcija Slavko Dobrenić. Zagreb 1969. XIV + 179 str. (Organizacija i ekonomika preduzeća. 1969, br. 2.) — II (8898 — 1969) 2.

NATEK Milan: Razvita in nerazvita območja na Slovenskem. Dialogi, Maribor 1970, št. 1, str. 5—15.

POKORN Jože: Tako imenovani družbeni kapital. Ekonomska revija, Lj., 1969, št. 4, str. 402—421.

ŠKRBIČ Milan: Specifičnost ekonomskih odnosa u zdravstvu. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 1, str. 54—87.

VACIĆ Aleksandar: Iskušenja i dileme ekonomske politike. Gledišta, Beograd 1970, št. 1, str. 89—97.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

RIZMAN Rudi: Za nov odnos med politiko in komunikacijskimi sredstvi (in obratno). Problemi, Lj., 1969, št. 83 do 84.

IX. RELIGIJA IN VERSKE
ORGANIZACIJE

FRID Zlatko: Gibanja u katoličkoj crkvi u Hrvatskoj. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 1, str. 88—103.

LEBAR Jože: Kriza avtoritete in dialoga v Cerkvi (I). Naši razgledi, Lj., 9. in 23. jan. 1970, št. 1, 2.

SENGVIČ Petar: Katolička crkva i Savez komunista. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 1, str. 104—119.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

KARDELJ EDVARD: Iz spominov. ... ob 50-letnici KPJ. Naši razgledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.

LEVI-STRAUSS Claude: Zgodovina in dialektika. Sodobnost, Lj., 1970, št. 1, str. 79—83.

MESTROVIĆ Ivan: Uspomene na političke ljude i događaje. Zagreb, Matica hrvatska 1969. (IV) + 392 str. — III/2454.

MUMINOVIĆ Rasim: Naturalističko-humanistička mogućnost povijesti. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 1, str. 120 do 132.

OSOLNIK Bogdan: O vprašanjih pro-
učevanja naše novejšje zgodovine. Naši
razgledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.

STANIČ Janez: Kult nezmotljivosti. Nova
izdaja »Zgodovine KP SZ«. Naši raz-
gledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

DOLANC Stane: Revolucionarni ustvar-
jalec. Ob 60-letnici Edvarda Kardelja.
Naši razgledi, Lj., 23. jan. 1970, št. 2.

DOLINAR Dušan: Bertrand Russell. De-
lo, Lj., 7. febr. 1970.

TITO: Črpali smo svojo moč iz izvora
Leninovih misli. Komunist, Lj., 30.
jan. 1970, št. 5.

VLAHOVIČ Veljko: Velikan revolucio-
narne misli in akcije. Ob 100-letnici
... Lenina. Komunist, Lj., 30. jan.
1970, št. 5.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

MARX Karl: Texte zu Methode und
Praxis. Mit einem Essay 'Zum Ver-
ständnis der Texte'. Erläuterungen
und Bibliographie. Bd. 1: Jugend-
schriften 1835—1841. Bd. 2: Pariser
Manuskripte 1844. Bd. 3: Der Mensch
in Arbeit und Kooperation. Reinbek
bei Hamburg, Rowohlt 1966—1967.
(Rowohlts Klassiker der Literatur und
der Wissenschaft 194/195, 209/210,
218/219.) — 6864 —

II. FILOZOFIJA

TOPITSCH Ernst: Die Sozialphilosophie
Hegels als Heilslehre und Herrschafts-
ideologie. Neuwied und Berlin, Luch-
terhand 1967. 101 str. — 12.207.

III. SOCIOLOGIJA

—: ALTERN. Probleme und Tatsachen.
Hrsg. von Hans Thomae und Ursula
Lehr. Frankfurt a. M., Akademische
Verlagsgesellschaft 1968. X + 615 str.
— 12.184.

BRAUNREUTHER Kurt: Soziologische
Probleme der Fluktuation von Arbeits-
kräften. Theoretische Überlegungen
auf Grund empirischer Untersuchun-
gen. Berlin, Akademie Vlg 1966. 27 str.
(Sitzungsberichte der Deutschen Aka-
demie der Wissenschaften zu Berlin
1966, Nr. 7.) — 7597-7.

—: Die FAMILIE als Sozialisationsfaktor.
Hrsg. von Gerhard Wurzbacher ...
Stuttgart, Enke 1968. XII + 403 str.
der Mensch als soziales und perso-
nales Wesen. 3.) — III/2272-3.

—: GEHEIMGESELLSCHAFTEN. (Se-
cret Societies) Hrsg. von Norman
Mac Kenzie. Genf. Ramon F. Keller
Vlg 1969. 351 str. Illustr. — III/2452.

LAZARSFELD Paul F. — Bernard Be-
relson — Hazel Gaudet: Wahlen und
Wähler. Soziologie des Wahlverhal-
tens. Neuwied und Berlin, Luchter-
hand 1969. 231 str. (Soziologische
Texte 49.) — 7874-49.

—: SCHULE und Beruf als Sozialisations-
faktor. Hrsg. von Theodor Scharmann
und ... Stuttgart, Enke 1966. XI +
266 str. (Der Mensch als soziales und
personales Wesen. 2.) — III/2272-2.

ZANDER Ernst: Personalprobleme bei
Rationalisierung und Automation. Neu-
wied und Berlin, Luchterhand 1967.
355 str. — 12.185.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BLUMER Giovanni: Die chinesische Kul-
turevolution 1965/67. Frankfurt a. M.,
Europäische Verlagsanstalt 1968. 399
+ (IV) str. (Res novae. Dritte Welt.)
— 12.183.

—: RUSSKAJA estetika XIX veka.
Moskva, Iskusstvo 1969. 782 + (II)
str. (cir.) (Istorija estetiki. 4/1.) —
II/8963-4/1.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

HARTFIEL Günter: Wirtschaftliche und
soziale Rationalität. Untersuchungen
zum Menschenbild in Ökonomie und
Soziologie. Stuttgart, F. Enke 1968.
VIII + 289 str. — III/2453.

inles

ribnica

industrija stavbenega pohištva

telefon 87-068, 87-099

NAŠ NAJNOVEJŠI PROIZVODNI PROGRAM

bo zadovoljil vse potrebe in okuse naših
odjemalcev. Zahtevajte prospekt!

Okna vseh vrst, vrata (balkonska, sobna, vhodna
in garažna). Prodajamo tudi na kredit!

ZALOŽBA MLADINSKA KNJIGA

Dr. France Černe

Abeceda ekonomije

knjiga, ki bo razširila temeljno znanje delovnega človeka.

ABECEDA EKONOMIJE — strokovni priročnik, ki pomaga razumeti in odpraviti težave pri upravljanju v gospodarstvu. Bogato in poučno vsebino knjige, ki jo je napisal mednarodno priznani ekonomist dr. France Černe spremljajo nazorne in poučne ilustracije.

ABECEDA EKONOMIJE — knjiga, ki bi jo morali poznati člani vseh delovnih kolektivov, zlasti pa člani delavskih svetov in upravnih odborov.
PRODAJNA CENA KNJIGE — 23,00 DIN

POSEBNI POPUSTI PRI VEČJIH NAROČILIH!

Pri nakupu:

30 do 49 izvodov je cena knjige 20,00 din

50 do 99 izvodov je cena knjige 19,00 din

nad 100 izvodov je cena knjige 18,00 din

Knjigo lahko kupite ali naročite v vseh knjigarnah, pri zastopnikih in poverjenikih založbe ali pa pri Oddelku za direktno prodajo založbe Mladinska knjiga v Ljubljani, Titova 3.

POLIC, dr. Svetozar: Nations and Nationalities and the Position of their Languages in Yugoslavia**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 1, p. xy — xy**

The fact that as a rule and in normal conditions only nations and not also national minorities, or rather parts of nations, have a right to self-decision, in the sense of establishing their own state, has of necessity certain consequences also for the constitutional-legal position of nations and of national minorities and their languages in the federal state of Yugoslav nations and its organs. Only the languages of those Yugoslav nations which directly constituted this federal state can be official languages with equal rights in these organs. Equality of the rights of the languages of nations and national minorities is realized in the areas where these minorities live. The process of de-etatisation and of the development and strengthening of self-government does not change this fact essentially, since the withering away of the state does not imply withering away of the nations. In this process the latter do not at all lose their sovereignty and right to self-decision, they rather strengthen them and extend them from the state sphere to self-government sphere. In this the greater or smaller size of national minorities — and this is also true of nations — cannot serve as the basis of putting them in qualitatively different categories, especially not with regard to the position of their languages in federal organs.

VODOPIVEC Vlado: The Working Class in Modern Capitalism**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 2, p. —**

Because of the changes in the structure and functioning of modern capitalism which must adapt itself to the pressure of the new productive forces and to the political pressure of the working class, the contradictions between labour and capital come to expression in new forms: as an increasing alienation of the subjects of labour and of labour itself, and this process absorbs all the »intermediate and transitory layers«. A new relatively heterogeneous social structure of labour is constituted which has the same objective position as had only by the working class at the early beginnings of capitalism. The evolution of the working class as a productive force has been neglected by the Marxist theory. In the three main phases of technology: handicraft, mechanization and automatization, the physiognomy of the working class changes. The new social structure of labour based on highly developed technology develops new aspirations and needs to overcome alienation from the means of labour and from labour. The satisfaction of these aspirations appears to be a technological necessity in modern capitalism, that is why capitalism consents to these aspirations in a limited extent (participation, industrial democracy, etc.). At the same time these new aspirations represent a conceptual-political demand of the subjects of labour for the change of social relations and a strategic component of an increasing part of the international labour movement. In an organized political action the contemporary trade-union and labour movement exerts to change the existent capitalist structures at the same time affirming the values of the new civilization culture. Those social layers which share their interests with the working class represent a permanent critic and subject of social change.

UDK 323.1 (497.1)

POLIČ, dr. Svetozar: Narodi in narodnosti ter položaj njihovih jezikov v Jugoslaviji, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, št. 1, str. xy — xy

Okoliščina, da imajo praviloma in v normalnih pogojih pravico do samoodločbe, v smislu pravice do ustanovitve svoje lastne države, le narodi, ne pa tudi nacionalne manjšine oziroma deli narodov, ima nujno neke posledice tudi na ustavnopravni položaj narodov in nacionalnih manjšin ter njihovih jezikov v zvezni državi narodov Jugoslavije in njenih organih. Le jeziki narodov Jugoslavije, ki so neposredno konstituirali to zvezno državo, so lahko v teh organih popolnoma enakopravni uradni jeziki. Enakopravnost jezikov narodov in nacionalnih manjšin pa se uresničuje na območjih, kjer te manjšine žive. Na tem ničesar bistvenega ne menja proces deatizacije in razvoja ter krepitve samoupravljanja, kajti z odmiranjem države ne odmirajo tudi narodi. Ti v tem procesu nikakor ne izgubljajo svoje suverenosti in pravice do samoodločbe, temveč ju še krepijo in razširjajo z državne še na samoupravno sfero. Pri vsem tem večja ali manjša številčnost nacionalnih manjšin, in to velja tudi za narode, ne more biti osnova za njihovo razvrščanje v kvalitativno različne kategorije, še posebej ne glede na položaj njihovih jezikov v zveznih organih.

UDK 301.17:330.148

VODOPIVEC Vlado: Delavski razred in moderni kapitalizem

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 2, str. —

Zaradi sprememb v strukturi in funkcioniranju modernega kapitalizma, ki se mora prilagajati pritisku novih produktivnih sil in političnemu pritisku delavskega razreda, se protislovja med delom in kapitalom kažejo v novih oblikah: kot npr. vedno bolj naraščajoča odtujenost subjektov dela od sredstev za delo in dela samega in ta proces absorbira vse »vmesne in prehodne sloje«. Konstituira se nova relativno heterogena socialna struktura dela, ki je vsa v enakem objektivnem položaju, kot je bil v prvih začetkih kapitalizma samo delavski razred. Evolucijo delavskega razreda kot produktivne sile je marksistična teorija zanemarjala. V treh glavnih fazah tehnologije: obrtniške, mehanizirane in avtomatizirane se fiziognomija delavskega razreda spreminja. Nova socialna struktura dela na temelju visoko razvite tehnologije razvija nove aspiracije in potrebe po premagovanju odtujenosti od sredstev za delo in od dela. Zadovoljitev teh aspiracij se v modernem kapitalizmu kaže kot tehnološka nuja, zato kapitalizem v omejenem obsegu na te aspiracije pristaja (participacija, industrijska demokracija itd.). Obenem pa so te nove aspiracije idejno-politična zahteva subjektov dela po spremembi družbenih odnosov in strateška komponenta vedno večjega dela mednarodnega delavskega gibanja. V organizirani politični akciji sodobno sindikalno in delavsko gibanje terja spreminjanje obstoječih kapitalističnih struktur in obenem že afirmira vrednote nove civilizacije kulture. Socialni sloji, ki imajo z delavskim razredom iste interese in cilje, so permanentni kritik družbe in subjekt družbene preobrazbe.

MLINAR dr. Zdravko — TOS Niko: The System of Rewarding and the Stimulation of Development**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 2, p. —**

Individual societies and social units use the potential means of material and moral rewarding in varying extent and achieve by given means different effects. The transition from a primarily moral and symbolic stimulation and rewarding in the first period to a primarily material stimulation and rewarding which is fully established in economic reform is characteristic of the development in Yugoslavia. Similarly as the material rewarding in the first period is of secondary importance and undifferentiated (it tends to egalitarianism and still increases unused possibilities) it is characteristic of the second period that the moral rewarding is totally neglected and unused. Empirical investigations show that majority of Slovenes think that the principle of rewarding according to performed work has not been realized yet with us. One of the aspects calling our attention to this fact is rewarding of employees according to time units. It is characteristic that especially leading workers (in political, specialized and organizational terms) are most exempt from the general system of rewarding according to the actual effect. The authors come to the conclusion that the range of moral rewarding depends on the state of development of communications, while the latter depend on the degree of democracy of a political system.

KRISTAN dr. Ivan: The Bicameral System in Yugoslavia with a Special Emphasis on the Development of the Chamber of Nationalities**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 2, p. —**

This is a part (the last two chapters) of a longer essay from *Zbornik znanstvenih razprav* (Annual of Scientific Research Works) of the Faculty of Law at Ljubljana, for the year 1970. The essay as a whole presents the genesis of the bicameral system in Yugoslavia from the point of view of the Chamber of Nationalities as the second chamber and the summed-up last two chapters contain the comparison of individual development phases and some dilemmas opening at the theoretical investigation of the present structure of the assembly. From the point of view of constitutional theory, the position of the Chamber of Nationalities is of special interest namely the position given to it after the last changes (in 1968) and in comparison with its position before and after 1953. The Chamber of Nationalities was not an active factor during a half period of the constitutional development of the new Yugoslavia, and this is not quite normal regarding the fact that Yugoslavia is a federal state on a multi-national basis. A special feature of the Yugoslav parliamentary system is the representation of individual spheres of work in the parliament in the form of special chambers. Numerous questions open from the point of view of the relations between these chambers and the Chamber of Nationalities as a general political chamber, and also from the point of view of adequacy of the existent structure of these chambers, especially questions concerning the number of the chambers of working communities, and further the question of how to put the question of one chamber only in perspective, etc. The problem of the parallel structure of the Federal Assembly and of the assemblies of federal units is also one of the aspects of the assembly system worth investigation.

UDK 339.8(497.1)

MLINAR dr. Zdravko — TOŠ Niko: Sistem nagrajevanja in spodbujanje razvoja Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 2, str.

Posamezne družbe in družbene enote uporabljajo v različnem obsegu potencialna sredstva za materialno in moralno nagrajevanje ter z danimi sredstvi dosegajo tudi različne učinke. Za razvoj v Jugoslaviji je značilen prehod od prvenstveno moralnega in simboličnega spodbujanja in nagrajevanja v prvem obdobju k prvenstveno materialnim spodbudam in nagrajevanju, ki v celoti prevlada in se utrdi v ekonomski reformi. Tako kot je materialno nagrajevanje v prvem obdobju drugotnega pomena in je nediferencirano (nagiba k egalitarizmu in še povečuje neizrabljene možnosti), je za drugo obdobje značilno, da je moralno nagrajevanje povsem zapostavljeno in neizkorišчено. — Empirične ugotovitve kažejo, da je večina Slovencev mnenja, da načelo nagrajevanja po delu pri nas še ni uresničeno. Eden od vidikov, ki nas opozarja na to dejstvo je nagrajevanje zaposlenih po časovni enoti. Pri tem je značilno, da so zlasti vodilni delavci (politično, strokovno in organizacijsko) najbolj izvzeti iz splošnega sistema nagrajevanja po dejanskem učinku. Avtorja ugotavljata, da je domet moralnega nagrajevanja odvisen od razvitosti komunikacij, le-te pa od demokratičnosti političnega sistema.

UDK 328.1(497.1)

KRISTAN dr. Ivan: Dvodomni sistem v Jugoslaviji s posebnim poudarkom na razvoju zbora narodov Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 2, str. —

To je del (zadnji dve poglavji) obširnejšega sestavka iz Zbornika znanstvenih razprav pravne fakultete v Ljubljani za leto 1970. V sestavku kot celoti je prikazana geneza dvodomnega sistema v novi Jugoslaviji s stališča zbora narodov kot drugega doma. V povzetih dveh poglavjih je primerjava posameznih razvojnih faz ter nekatere dileme, ki se odpirajo ob teoretičnem proučevanju sedanje strukture skupščine. S stališča ustavne teorije je interesanten položaj zbora narodov, kakršnega ima po zadnjih ustavnih spremembah (v l. 1968) v primerjavi s tistim pred letom 1953 in po letu 1953. Polovico obdobja v ustavnem razvoju nove Jugoslavije zbor narodov ni bil aktivni dejavnik v parlamentarni praksi; to ni povsem normalno glede na to, da je Jugoslavija federativna država z mnogonacionalno podlago. Posebnost jugoslovanskega parlamentarnega sistema je predstavništvo posameznih področij dela v parlamentu v obliki posebnih zborov. Vrsta vprašanj se odpira s stališča odnosov med temi zbori in zborom narodov v rangi splošnega političnega zbora kot tudi s stališča, ali je obstoječa struktura teh zborov ustrezna, zlasti tudi vprašanje števila zborov delovnih skupnosti, dalje, kako se v perspektivi zastavlja vprašanje enodomnosti itd. Vprašanje paralelne strukture zvezne skupščine in skupščin federalnih enot je tudi eden izmed aspektov skupščinskega sistema, ki bi ga bilo nujno proučevati.

UDC 37.014(497.1)

SCHMIDT dr. Vlado: Education of Self-governing People**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 2, p. —**

Since self-governing people should be many-sided developed personalities, this educational goal with us represents no luxury for elite but rather a mass social need. That is why this article discusses social conditions of the mass realization of this goal, from financing schools in the national framework and giving scholarships to pupils to the university education of teachers, further the theoretical positions which should be adopted by educationalists in order to exploit appropriately the said conditions. Among these positions it analyses above all the didactic characteristics of the educational process which develops personality and the significance of work, polytechnic education and of purposeful use of leisure for man's general development.

UDC 347.9(497.1):159.9

TRČEK Jože, Psychological Aspects of Our Juridical Practice**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 2, p. —**

In our juridical practice it is still taken amiss if a delinquent fails to show regret before court because of the committed asocial act, and similarly it is considered to be good, or rather an extenuating circumstance if he expresses his regret in words. Such legal procedure is obviously borrowed from the religious technique of moral purification, still today our juridical practice should bring in accordance its concept of social moral arbitration with a more recent knowledge of man's experiencing and his moral and social maturing. The recent investigations of man's internal life have shown that man is often incapable of feeling sorry for his asocial act and that this very inability is the reason for his amoral act. That is why the court should not take in account any verbal performance of a delinquent, no matter whether he expresses his regrets (often persuaded by his advocate) or states that he does not feel sorry for the committed act. — Thus punishment of criminals should be temporally indeterminate and the termination of its validity should be determined by established rehabilitation only, at which decisive influence should be exercised by psychiatrists, psychologists, social workers, and other persons pursuing rehabilitation of delinquents.

UDC 342(497.1)

BUČAR dr. France: Dynamic Conception of a Socio-political System**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 1, p. xy — xy**

The socio-political system is no predetermined donnée before which we should bow in the name of some higher interests. It is the resultant of the interests of Yugoslav nations. And these interests are changing. That is why it is the problem of Yugoslavia as a multi-national state to create above all a mechanism through which these interests will come to expression and become harmonious. The composition of the Federal Assembly, the organization of the federal management and the manner of financing federal affairs are not fully adjusted to these demands. For this reason our attention is given to problems which are not always essential. Thus a solution is sought in an increasing decentralization from the federation to republics. But the problem does not lie in decentralization, it rather lies in the way the federal laws are adopted which should represent the common will of Yugoslav nations. How to attain this is a problem of vital importance for other international integrations in the world which also have not succeeded in solving this question. The solution of this question with us would represent a true contribution of Yugoslavia to solving the contemporary problems.

UDK 37.014(497.1)

SCHMIDT dr. Vlado: Vzgoja samoupravljalcev**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 2, str. —**

Ker naj bi bili samoupravljalci vsestransko razvite osebnosti, ni pri nas ta vzgojni smoter luksus za elito, pač pa množična družbena potreba. Članek zato razpravlja o družbenih pogojih za množično uresničevanje tega smotra, od financiranja šol v nacionalnem merilu in štipendiranja učencev do visokošolskega izobraževanja učiteljev, ter o teoretičnih stališčih, ki naj bi jih spremljali pedagoški delavci, da bi omenjene pogoje ustrezno izkoristili. Med temi stališči razčlenjuje zlasti didaktične značilnosti osebnost razvijajočega učnega procesa ter pomen dela, politehničnega izobraževanja in smotrnega preživljanja prostega časa za človekov vsestranski razvoj.

UDK 347.9(497.1):159.9

TRČEK Jože, Psihološki vidiki naše sodne prakse**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 2, str. —**

V naši sodni praksi štejemo delinkventu v zlo, če ne pokaže pred sodiščem obžalovanja zaradi storjenega asocialnega dejanja in prav tako mu štejemo v dobro oziroma kot olajševalno okolnost, če z besedami izrazi obžalovanje. Tak sodni pristop pa je očitno izposojen iz religijske tehnike moralnega očiščevanja, čeprav bi morala sodobna sodna praksa uskladiti koncepte družbene moralne arbitraže z najnovejšimi spoznanji o človekovem doživljanju ter njegovem moralnem in socialnem dozorevanju. Proučevanja človekovega notranjega življenja v novjšem času so dokazala, da je človek pogosto nesposoben obžalovati svoj asocialni nastop in da je prav ta nesposobnost vzrok za amoralni nastop. Zaradi tega sodišča ne bi smela pri odmeri kazni ocenjevati nobenega besednega nastopa delinkventa, niti takrat, kadar izreče, da ga ne ocenjevati nobenega besednega nastopa delinkventa, niti takrat, kadar se izrazi (pogosto na prigovarjanje zagovornika), da obžaluje storjeni delikt, niti takrat, kadar izreče, da ga ne obžaluje. — Vsaka kazen za zločinca bi zato morala biti časovno nedeterminirana, prenehanje njene veljavnosti pa bi morala določiti le ugotovljena rehabilitacija, pri čemer naj bi bili odločilni psihiatri, psihologi, socialni delavci in drugi, ki se ukvarjajo z rehabilitacijo delinkventov.

UDK 342(497.1)

BUČAR dr. France: Dinamično pojmovanje družbeno-političnega sistema**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 2, str. —**

Družbeno politični sistem ni neka vnaprejšnja danost, pred katero bi se morali priklanjati v imenu nekih višjih interesov. Je rezultanta interesov jugoslovanskih narodov. Ti interesi pa se spreminjajo. Zato je problem Jugoslavije kot večnacionalne države, da si predvsem ustvari mehanizem, da bodo ti interesi prihajali preko njega do izraza in se vsklajali. Sestav zvezne skupščine, organizacija zvezne uprave in način financiranja zveznih zadev niso tem zahtevam v celoti prirojeni. Zato pa se tudi naša pozornost usmerja k problemom, ki niso vedno bistveni. Tako se zlasti išče rešitev v večji decentralizaciji od zveze na republike. Problem pa ni v decentralizaciji, ampak v načinu sprejemanja zveznih zakonov, ki morajo predstavljati skupno voljo jugoslovanskih narodov. Kako do tega priti je vprašanje, ki je življenjskega pomena tudi za druge mednacionalne integracije v svetu — ki pa tega vprašanja prav tako še niso uspeli rešiti. Rešitev tega vprašanja pri nas bi bil resnično prispevek Jugoslavije k reševanju sodobnih problemov.

VELETRGOVINA LJUBLJANA

VAM NUDI:

usnjeno, kovinsko, plastično in tekstilno galanterijo; usnje vseh vrst; tesnila in izolacijski material; barve, lake; čistilna sredstva; PVC barve; gumijeve cevi, gumijeve plošče za tla, gumijev sanitarni material, transportne trakove, klinasta in pogonska jarmena, gumijevo obutev; tehnični tekstil, vrvarske izdelke, avto-velo in motogume, gume za viličarje, traktorje, dumperje; plastične izdelke za dom, PVC granulati, profile, eval in valoplast plošče, material za polaganje tal in oblaganje sten, polnilno maso, kotne profile, lepila; varstvena sredstva pri delu; trgovinsko in gostinsko opremo, opremo za mline in pekarnice ter pisarniško opremo.

POSLOVALNICE: v Ljubljani, Kranju, Celju, Kopru in Mariboru.

PREDSTAVNIŠTVA: Maribor, Zagreb, Rijeka, Split, Skopje, Beograd, Sarajevo, Novi Sad

**ZASTOPA
TUJE FIRME:**

LESCHA, IRUS, ILVA, NATIONAL, KARBORUNDUM, DEKALIN, BONAVAL, DIEHL.

razpisuje

NAGRADNI NATEČAJ

za prispevke dijakov slovenskih srednjih šol o naslednjih temah:

1. Moj pogled na svet
2. Kaj mi pomeni socializem
3. Naša revolucija in sodobnost
4. Enakost in neenakost v socializmu
5. Kaj spodbuja in ovira dobre odnose med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji
6. Mir, velika želja ljudi XX. stoletja

- PRISPEVKI** lahko obsegajo največ 15 običajnih novinarskih strani
- ZADNJI ROK** za oddajo rokopisov je 30. maj 1970
- AVTORJI** se lahko podpišejo s polnim imenom ali pa pošljejo prispevke pod šifro — na naslov: uredništvo Teorije in prakse, Ljubljana Titova c. 102 — z oznako »za nagradni natečaj«
- V KOMISIJI** za ocenjevanje poslanih prispevkov bodo člani uredniškega odbora, profesorji Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani ter člani študentskega politološkega društva SRS
- TRI NAJBOLJŠE** prispevke bo uredništvo nagradilo. Prva nagrada je 1000, druga 800 in tretja 500 dinarjev. Razen tega lahko uredništvo odkupi in objavi prispevke, ki niso bili nagrajeni.
- IZID** nagradnega natečaja bomo objavili v reviji, avtorji nagrajenih del pa bodo obveščeni še posebej s pismom.